

KÜLTÜR EVRENİ

UNIVERSE OF CULTURE - ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ

Kış/Winter/Зима 2011 • Yıl / Year / Год 3 • Sayı / Number / Число 9

ÜÇ AYDA BİR YAYIMLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

QUARTERLY SOCIAL EDUCATION JOURNAL SUBJECT TO INTERNATIONAL PEER REVIEW

ЕЖЕКВАРТАЛЬНЫЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК

ISSN: 1308-6197

Sahibi / Owner / Хозяин

Hayrettin İVGİN

Kültür Ajans Tanıtım ve Organizasyon Ltd. Şti. – Konur Sokak 66/7 Bakanlıklar-ANKARA

Tel: 0090.312 4259353 – kulturevreni@gmail.com

Sorumlu Yazı İşleri Md./ Associate Editor

Ответственный секретарь

Erhan İVGİN

Editör/ Editor

Руководитель работы

Ömer ÜNAL

Genel Koordinatör / Director / Директор

Erhan İVGİN

Redaktör/Redacteur/Редакция

Doç. Dr. Nezaket HÜSEYNOVA

Yayın Kurulu / Editorial Board / Редакция

Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN•Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY•Prof. Dr. Mehman MUSAOĞLU

Prof. Dr. Taciser ONUK•Prof. Dr. İsmail PARLATIR•Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU•Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN

Yazışma Adresi / Correspondance Adres / Адрес издательства

Kültür Ajans Ltd. Şti.

Konur Sokak No: 66/7 Bakanlıklar/ANKARA-TÜRKİYE

Tel.: 0090.312 425 93 53 (PBX) – Fax: 0090.312 419 44 43

E-mail: hayrettinivgin@gmail.com – erhanivgin@gmail.com

www.kulturevreni.net

Fiyatı / Price / Стоимость

10 TL (Yurt içi / для граждан Турции)

15 \$ / 10 Euro (Yurt dışı / для граждан

других стран)

Стоимость подписки

40 TL (Yurt içi / для граждан Турции)

60 \$ / 50 Euro (Yurt dışı / для граждан

других стран)

Abone Bedeli / Subscription Price

Baskı Tarihi/ Press Date

30 Kasım 2011

Baskı / Pres / Типография

BRC BASIM

Samanyolu Cad. No: 35 İskitler/ANKARA

Tel: 0090.312.384 44 54

Kapak Resmi

Sultan III. Ahmed'i ziyaret eden Avrupalı elçileri gösteren ve Levni'ye ait

(18. Yüzyıl) minyatürden bir detay

Temsilcilikler / Representative / Представители

AZERBAYCAN

Doç. Dr. Nezaket HÜSEYNOVA

e-mail: nezaket_h@yahoo.com Tel: 00994503441135

AZERBAYCAN

Prof. Dr. Gülnaz ABDULLAZADE

e-mail: gabdullazade@rambler.ru Tel: 00994503290442

KAZAKİSTAN

Doç. Dr. Bakıtgul KULCANOVA

e-mail: bahit777@mail.ru Tel: 00787017314047

UKRAYNA

Doç. Dr. İryna M. DRYGA

e-mail: idriga@gmail.com Tel: 00380679610301

KKTC

Doç. Dr. Mehmet DEMİRYÜREK

e-mail: mehmetdemiryurek@lefke.edu.tr

Tel: 00905394132608 – 00905428803008 ■

KOSOVA

Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ

e-mail: trhafiz@yahoo.com Tel: 0037744217234

RUSYA FEDERASYONU

Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİONA

e-mail: alfina2003@yandex.ru Tel: 0079153847317

TÜRKİYE

Ömer ÜNAL

e-mail: h.omerunal@gmail.com

Tel: 00905337706462

Kültür Evreni dergisinin yayın ilkelerine göre yazılarını yayımlatmak isteyenler, yazışma adresine veya temsilcilerimize başvurmalıdırlar.

Articles submitted for publication will comply with the Publication Policy and the Submission Instructions for manuscripts. For publication you can refer to adres or to our representative

Желающим публиковаться в журнале **Вселенная Культуры** следует оформлять материалы в соответствии с требуемыми правилами и обратиться к указанному адресу или к местным представителям журнала

Hakem Kurulu

Editorial Board

Консультативный совет – Редколлегия

- Ord. Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ (Nahçıvan Devlet Üniversitesi / AZERBAJCAN)
Ord. Prof. Dr. İsmayil HACIYEV (AMEA Nahçıvan Bölmesi / AZERBAJCAN)
Ord. Prof. Dr. Teymür BÜNYADOV (AMEA Etnografya Enstitüsü / AZERBAJCAN)
Ord. Prof. Dr. Vasıf MEMMEDALİYEV (Bakü Devlet Üniversitesi / AZERBAJCAN)
Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL (Cumhuriyet Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN (Selçuk Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ali UÇAN (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Bilge SEYİDOĞLU (Atatürk Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Byoungduk SOHN (Chongshin University / KORE)
Prof. Dr. Edip GÜNAY (İstanbul Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA (Akademia Nauk / RUSYA FEDERASYONU)
Prof. Dr. Erman ARTUN (Çukurova Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK (Fırat Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Ege Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Gülsen DEMİR (Karabük Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN (Ege Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Harun GÜNGÖR (Erciyes Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hayrettin RAYMAN (Bozok Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ingeborg BALDAUF (Humboldt Universität zu Berlin / ALMANYA)
Prof. Dr. İsmail ÖZTÜRK (Dokuz Eylül Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Maimunah ISMAIL (Universiti Putra Malaysia / MALEZYA)
Prof. Dr. Maria ÇİKİA (Akademia Nauk / GÜRCİSTAN)
Prof. Dr. Maria Pia PADANI (Universita' Ca' Foscari Di Veneza / İTALYA)
Prof. Dr. Mehman MUSAOĞLU (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet AÇA (Balıkesir Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Metin EKİCİ (Ege Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mustafa CEMİLOĞLU (Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Muzaffer TUFAN (İstanbul Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Naciye YILDIZ (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Natalie O. KONONENKO (University of Alberta / KANADA)
Prof. Dr. Nazım Hikmet POLAT (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR (Hacettepe Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Necati DEMİR (Cumhuriyet Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Nimetullah HAFİZ (Piriştine Üniversitesi / KOSOVA)
Prof. Dr. Norbert FIRIES (Humboldt Universität zu Berlin / ALMANYA)
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (Hacettepe Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Pavel DOLUKHANOV (University of Newcastle / İNGİLTERE)
Prof. Dr. Reşat GENÇ (Gazi Üniversitesi-em. / TÜRKİYE)

KÜLTÜR EVRENİ - UNIVERSE OF CULTURE - ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ

- Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU (Selçuk Üniversitesi-em. / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Shih-chung HSIEH (National Taiwan University / TAYVAN)
Prof. Dr. Suphi SAATÇI (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Tacida HAFIZ (Piriştine Üniversitesi / KOSOVA)
Prof. Dr. Taciser ONUK (Gazi Üniversitesi-em / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Erciyes Üniversitesi-em. / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Umay GÜNAY (Girne Amerikan Üniversitesi / KKTC)
Prof. Dr. Walter ANDREVS (University of Washington / ABD)
Prof. Dr. Wan-I LİN (National Taiwan University / TAYVAN)
Doç. Dr. Bakıtgül KULCANOVA (Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
Doç. Dr. Cabbar İŞANKUL (Özbekistan İlimler Akademisi / ÖZBEKİSTAN)
Doç. Dr. Çulpan ZARİPOVA ÇETİN (Muğla Üniversitesi / TÜRKİYE)
Doç. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Giresun Üniversitesi / TÜRKİYE)
Doç. Dr. Gloham VATANDOUST (American University of Kuwait / KUVEYT)
Doç. Dr. Iryna M. DRYGA (Bilimler Akademisi / UKRANIE)
Doç. Dr. Mehmet DEMİRYÜREK (Lefke Avrupa Üniversitesi / KKTC)
Doç. Dr. Nezaket HÜSEYNOVA (Bakü Devlet Üniversitesi / AZERBAYCAN)
Yrd. Doç. Dr. Kenan KOÇ (Muğla Üniversitesi / TÜRKİYE)

- Not** : Alfabetik olarak sıralanmıştır.
Note : It is arranged in accordance with an alphabetical order.
К сведению : Следует в алфавитном порядке

İÇİNDEKİLER/ CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

Cem Törenine Dinler Tarihi Açısından Bir Yaklaşım Dr. Asife ÜNAL	9
<i>An Approach To The Cem Ceremony In Terms Of History Of Religions</i> <i>Взгляд На Обряд Джемма С Точки Зрения Истории Религий</i>	
Türklerde Ateş Kültü ve Yeni Gün Anlayışı Yrd. Doç. Dr. Meral OZAN	23
<i>Fire Cult By Turks And Nevruz Opinion</i> <i>Культ Огня И Понятие Нового Дня У Тюркских Народов</i>	
Müzik Yönetimi Teknolojilerinin Gelişimi Gülxar Qurbanqızı MƏMMƏDOVA	33
<i>Development Technologies Music Managemen</i> <i>Развитие Технологии Музыкального Менеджмента</i>	
“Rehab” Makamının Tür Özellikleri Benövşe RZAYEVA	41
<i>Genre Characteristics Of “Rahab” Mougham</i> <i>Жанровые Особенности Макама «Рехаб»</i>	
İran Arazisinin Sınırlarındaki Araz Nehrinin Hidrografik ve Hidrolojik Özellikleri Mohammad HOSSEİNİ - Dr.Mir Mahmood HOSSEİNİ Dr. Gita EİNOLLAHİ- Dr. Alireza PİLPAYEH	48
<i>Hydrographical And Hydrological Particularities Of River Araz In Boundaries Of Iran 'S Territory</i> <i>Гидрографические И Гидрологические Особенности Речного Аракс В Границах Территории Ирана</i>	
Third Summit Of The Caspian Sea Littoral States Against The Background Of Future Of Peace, Security And Cooperation Mayıs Gulahmadoğlu MUSAYEV	54
<i>Hazara Kıyısı Olan Ülkelerin Devlet Başkanlarının III. Zirve Görüşü: Bölgede Barışın, Güvenliğin ve İşbirliğinin Geleceği Fonunda</i> <i>Третья Встреча На Высшем Уровне Прикаспийских Государств О Будущем Мира, Безопасности И Сотрудничества</i>	
Türk Halk Edebiyatında Âşık Kolları ve Zileli Tâlibî Kolu Yrd. Doç. Dr. Mehmet YARDIMCI	63
<i>Poet-Singer Arms In Turkish Folkloric Literature And Tâlibî Arm In Zile</i> <i>«Общины Ашугов» И «Община Учеников Зиле» В Отечественной Литературе</i>	

Bütün Sözlerin Aslı Birdir Berikbay SAĞINDIKOĞLU .....78 <i>Origin Of All Words Is The Same</i> <i>Әлем Тілдерінің Түбі Бір</i>	
Samsun Çevresinde Yaşayan Halk İnançları İle Türklerde Ad Bir Tabu mu İdi? Dr.Yaşar KALAFAT .....83 <i>With The Ongoing Folkloric Beliefs In Samsun Environ: Was Name A Taboo In Turks</i> <i>Было Ли Имя Табу В Верованиях Тюрков И Народностей, Проживающих В Регионе Самсуна?</i>	
Çağdaş Türk Yazı Dilinde İkinci Tarafi Ortaçlarla İfade Olunan “Fiil+Fiil” Fiilimsi Gurupları Benövşe Niyazkızı HACIYEVA .....96 <i>In The Language Of Writing The Modern Turk The Second Side Expressed With Verbal Adverbs Side “Verb-Verb” Groups Verbal</i> <i>Причастные Обороты В Современном Турецком Литературном Языке</i>	
Internal Geomorphological Processes And Is Impact Of City Dr. Mir Mahmood HOSSEİNİ - Dr. Gita EİNOLLAHİ Mohammad HOSSEİNİ ..... 104 <i>İç Geomorfolojik Prosesler ve Onun Kente Etkisi</i> <i>Внутренние Геоморфологические Процессы И Являются Воздействием Города</i>	
The Using Of Neighbourhood's Right In Apartments Feyzi COBRA ..... 111 <i>Apartmanlarda Kat Maliklerinin Komşu Hukukunun Korunması</i> <i>Использование Окрестности Прямо В Квартирах</i>	
Social-Economic Processes And State Governance In The Republic Of Kazakhstan Galiya N. SANSYZBAYEVA - Senyngül DOSSOVA ..... 116 <i>Kazakistan Cumhuriyetindeki Devlet Yönetimi ve Sosyal-Ekonomik Süreç</i> <i>Государственное Управление И Социально-Экономические Процессы В Республике Казахстан</i>	
Mesnevî’den Seçme Hikâyelerin Eğitim Yönünden İncelenmesi Yrd. Doç. Dr. Nevin AKKAYA ..... 122 <i>Examination Of Selected Stories From Masnavi Aording To Education</i> <i>Исследование Избранных Рассказов «Месневи» С Точки Зрения Педагогики</i>	

Екінші Тіл Ретіндегі Қазақ Тілін Оқытудың Когнитивтік Аспекттері Banu Amanbaykızı OMAROVA	133
<i>İkinci Dil Konumundaki Kazak Dili Öğretiminin Kognitif Meseleleri</i> <i>The Cognitive Aspects Of Learning The Kazakh Language As A Second Language</i> <i>Когнитивные Проблемы Обучения Казахскому Как Второму Языку</i>	
Principal Causes Of The Addiction To Narcotic Of The Young Khadije Yousefi FAROKHİ- Malahat Yousefi FAROKHİ	139
<i>Gençlerin Uyuşturucuya Bağımlı Olmalarının Asıl Sebepleri</i> <i>Основные Причины Склонности К Наркотикой Молодой Поколение</i>	
Konuşma (Nutuk) ve Yazılı Metin Arasındaki Farklılık ve Benzerlikler (İngiliz ve Azerbaycan Türkçesi Dillerinin Materyalleri Esasında) Samire MEMMEDOVA	147
<i>Общие черты и различия между беседой и текстом</i> <i>(На английском и азербайджанских языках)</i> <i>The Similarities And Differences Between Discourse And Text</i> <i>(In The English And Azerbaijani Languages)</i>	
Türk Tarihinde “Kağan”, “Katun” ve “Sultan”lar ile Onların Devlet İdaresindeki Rollerini Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY	155
<i>About Previous “Hun” And “Civilized” Person Names And Titles</i> <i>К Терминам «Каган», «Катун» И «Султан» В Истории Тюрков И Об Их Роли В Управлении Государством</i>	
Kazakhstan-India Oil And Gas Cooperation Gabdullin KENCEBEK	166
<i>Kazakistan ile Hindistan Petrol ve Doğalgaz İşbirliği</i> <i>Қазақстан Мен Үндістандағы Мұнай Және Газ Ынтымақтастығы</i>	
Yabancı Dil Öğreniminde Motivasyon Yrd. Doç. Dr. Bülent ÇİFTPINAR	173
<i>Motivation In Foreign Language Learning</i> <i>Мотивация В Обучении Иностранному Языку</i>	
Процесс Медиа Развития В Казахстане Saule BARLYBAEVA	190
<i>Қазақстандағы Медиа Үдерісінің Дамуы</i> <i>Kazakistanda Medya Sürecinin Gelişimi</i> <i>The Process Of Media Development In Kazakhstan</i>	
Stepped Composite Texts Kanire BAYZADE	199
<i>Sıralı Birleşik Metinler</i> <i>Ступившие Сложные Тексты</i>	

A Survey On The Effects Of Water Stress On Absciscic Acid And Ion Leakage In Apricot Cultivars	
Shahram MEHRİ - Saeed Piri PİRÄİVATLOU - Bahram MEHRİ	205
<i>Kültür Türü Erik Bitkisinde Su Gerginliği Efektile Oyuşturulan Abscisic Turşusu (Eksisi) ve İyon Sızıntısıyla İlgili Araştırma</i>	
<i>Обзор На Эффектах Водного Напряжения На Кислоте Abscisic И Утечке Иона В Культурных Сортах Растения Абрикоса</i>	
Yerleşim Yerlerinin Genişlemesi ve Gelişmesinde Jeomorfolojik Uygulamalar ve Onların Sonuçları	
Seyed Mehran HOSSEİNİ - Nima PURFAHİM.....	214
<i>Geomorphological Processes And Their Effects On Growth And Development Of The Cities</i>	
<i>Геоморфологические Процессы И Их Эффекты На Рост И Развитие Городов</i>	

CEM TÖRENİNE DİNLER TARİHİ AÇISINDAN BİR YAKLAŞIM

AN APPROACH TO THE CEM CEREMONY IN TERMS OF HISTORY OF RELIGIONS

ВЗГЛЯД НА ОБРЯД ДЖЕМА С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ИСТОРИИ РЕЛИГИЙ

Dr. Asife ÜNAL*

Özet

Cem törenleri Alevîlik-Bektaşîlikte büyük önem arz etmekte, adeta Alevîliğin temelini teşkil etmektedir. Bu çalışmada cem kavramı ve cem törenine Dinler Tarihi açısından bakılacaktır. Konunun netleşmesi için önce “cem”in kelime ve terim anlamları üzerinde durulacak, sonra gelişim sürecine ve geliştiği yöredeki kültürel unsurlara, bu kültür ortamının dinî referanslarına, geleneksel Türk dinî inançları ve İslâmî anlayış ile bağına temas edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Alevîlik-Bektaşîlik, Cem, Cem Töreni, Miraç, Semah.

Abstract

Cem ceremonies are so important for Alevism and Bektashism and almost base of Alevism. In this article the Cem concept and Cem ceremony will be dealt with in terms of concept and outlook in the History of Religions. To clarify the meaning of the “Cem” term, first the focus will be on Cem term, and then the process of development and environmental cultural elements, in this cultural environment religious references, connection of traditional Turkish religious beliefs and Islamic understanding will be studied.

Key Words: Alevism-Bektashism, Cem, Cem Ceremony, Miraj, Whirl.

---

* Dinler Tarihi Derneği Başkan Yardımcısı, Ankara Üniversitesi / TÜRKİYE

Giriş

Cem töreni ve bu törenlerin icra edildiği mekânlar olan cemevleri Türkiye’de Alevîlik-Bektaşîlik ile ilgili tartışmaların ana konularından birini oluşturmaktadır.¹ Cem töreni ve cemevleri konusu değişik yönleriyle Hukuk, Sosyoloji, Türk Halk Edebiyatı, Tarih gibi bilim dallarının yanında İslâm Hukuku, Mezhepler Tarihi, Tasavvuf Tarihi, İslâm Tarihi, Din Sosyolojisi ve Dinler Tarihi gibi ilahiyat bilim dallarını ilgilendirmektedir. Türkiye’de Alevîlik-Bektaşîlik ile ilgili konular, Dinler Tarihi dışındaki diğer bilim dallarınca çeşitli açılardan ele alınmış² fakat Dinler Tarihi bakış açısı ile pek incelenmemiştir.³

Bu makalede cem kavramına ve cem törenine Dinler Tarihi açısından bakılacaktır. Çalışmada; “cem”in kelime ve terim anlamları üzerinde durulacak, cem törenlerinin kaynağı üzerindeki görüşlere yer verilecek, geleneksel Türk dinî inançları ve İslâmî anlayış ile bağına temas edilecektir. Cem törenlerinin yapılışı ve işlevleri, uygulama farklılıklarına ve cem çeşitlerine göre ayrıntılara girilmeden, ana hatlarıyla konu edinilecektir. Bu törenlerin icra edildiği cemevlerine de kısaca değinilecek; günümüzde “cemevlerinin statüsü” konusu, “Dinler Tarihi Açısından Alevîlik-Bektaşîlikte İbadet ve Cemevleri Üzerine Bir Deneme” başlıklı bir başka makalemizde incelendiği için bu makalenin kapsamı dışında tutulacaktır.

1.Kelime ve Terim Olarak Cem

Arapça cim(ج), mim(م) ve ayn(ع) harflerinden oluşan cemea fiilinden isim yapılan **cem** kelimesi; cem olma, toplama, yığma, biriktirme, çokluk, topluluk, büyük topluluk, bir araya gelme ve birleşme gibi anlamlara gelmektedir.⁴ Cem fiil olarak da toplamak, bir araya getirmek, birleştirmek, dikkat ve iradeyi bir noktada yoğunlaştırmak anlamlarına gelmektedir.⁵

¹ Bkz. **Alevî Çalıştayları Nihai Rapor**, Devlet Bakanlığı, Ankara 2010,s.161-178.

² Bkz. Mehmet Eröz, **Türkiye’de Alevîlik- Bektaşîlik**, İstanbul 1977; Ethem Ruhi Fıçlalı, **Türkiye’de Alevîlik-Bektaşîlik**, Ankara 1990; Abdulkadir Sezgin, **Hacı Bektaş Veli ve Bektaşîlik**, İstanbul 1991; Orhan Türkoğan, **Alevîlik- Bektaşîlik Kimliği**, İstanbul 1995;İlyas Üzüm, **Günümüz Alevîliği**, İstanbul 1997; Hasan Onat, “**Alevîlik-Bektaşîlik, Din Kültürü-Ahlâk Bilgisi Dersleri ve Diyanet**”, Türk Yurdu Dergisi, Şubat 2005, C. 25, S. 210; Sönmez Kutlu, **Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları**, Ankara 2005; A.Faruk Sinanoğlu, **Türk Kültüründe Alevî-Bektaşî Olgusu**, İstanbul 2008; Ramazan Uçar, **Alevîlik ve Bektaşîlik**, Ankara 2008; Şahin Gürsoy-Recep Kılıç, **Türkiye Alevîliği-Sosyo-Kültürel Dinsel Yapı Çözümlemesi**, Ankara 2009;Dinî Araştırmalar, “**Alevîlik**” Özel Sayısı, Ocak-Nisan 2009, C.12,S.33; Doğan Kaplan, **Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik**, Ankara 2010.

³ Bu konuda bağımsız olarak Dinler Tarihçiler tarafından yapılan bir çalışma olarak bkz. Abdurrahman Küçük-Mehmet Alparslan Küçük, **Türkistan’dan Türkiye’ye Alevîlik-Bektaşîlik (Dinler Tarihi Açısından Bir Yaklaşım)**, Ankara 2009

⁴ Bkz. **Muncid -Fi'l-Lugatı ve'l A'lam**, Beyrut 1973, s.99-102; İbn Manzur, **Lisanü'l Arab**, Beyrut 1988, II/355-360.

⁵ Hasan Kâmil Yılmaz, “**Cem**”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul 1993,VII/278.

Cem, İslam Hukuku'nda öğle ile ikindi, akşam ile yatsı namazlarını birleştirerek kılmayı (namazı cem etmek) ve aralarında yakın akrabalık bulunan iki kadınla aynı anda evli olmayı ifade eden bir terimdir.⁶ Edebiyatta ise cem terimi birden fazla şeyi tek hüküm altında toplama yolu ile yapılan bir sanatı ifade etmektedir.⁷ Cem kelimesinden Müslümanların ibadet ettiği ve bir araya geldiği ibadet yeri olan “cami” gibi birçok kelime ve terim türetilmiştir.⁸

Tasavvufta cem; “salikin her şeyi Allah’tan bilerek halkı yok, hâlikı var görmesi hali”, bir başka ifadeyle yaratan ile yaratık yani Allah ile kul arasındaki farkın ortadan kalkması hali demektir. İlk sûfiler cem kelimesini tek başına değil, “cem ve tefrika” ya da “cem ve fark” olarak ikili kullanmıştır. “Onlara göre kişinin ibadet ederek ve şeriata uyarak elde ettiği şeyler fark; Allah’tan o kişiye verilen lütuf, ihsan ve kalbe doğan manalar ise cemdir.”⁹ “Cem vecd halinde Allah ile beraber olmak, fark beşeriyet sıfatı içinde Hak ile halkı birbirinden ayırmak, ayrı ayrı varlıklar olarak görmek” şeklinde de tarif edilmiştir. Bazı mutasavvıflar, cemi yaratılışa kadar geri götürmekte, insanın yaratılışı ile cem arasında ilgi kurmakta, çeşitli tasavvufi mertebeler zikretmektedir.¹⁰ Kuşeyri de, Tasavvufa İlmine Dair Risale’inde bu terimleri açıklamakta ve “Bir kul için Cem ve Fark hallerinin ikisi de şarttır. Çünkü tefrika hâline sahip olmayanın kulluk hâli bulunmaz. Cem hali bulunmayan ise Hakk’a dair marifet sahibi olmaz. Fatıha’daki ‘Yalnız sana ibadet ederiz’ ibaresi Fark haline, ‘Yalnız senden yardım dileriz’ ibaresi ise Cem haline işaretir.” demektedir.¹¹

Alevîliğin temel kaynaklarından olan Buyruklarda “cem”¹² “ayn-cem”, “ayn-ı cem cemiyeti” ve “meydan” şeklinde ifadelerle anılan cem, terim olarak **“taliple-
rin bir araya gelip evliya erkânını icra etmesi”** şeklinde tanımlanmaktadır.¹³

“Ayin-i cem” teriminin kökeni hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bedri Noyan bu terimin “Ayn’ül-cem” bozma olduğunu, “ayn” kelimesinin “varlık, gerçek öz” anlamına geldiğini, “gerçek birleşme, birliğin özü” anlamlarına gelen bir deyim olarak Bektaşiler ve Mevlevîler arasında kullanıldığını söylemektedir. Mehmet Eröz, Noyan’ın bu görüşüne ve “ayin-i cem”i İran mitolojisindeki Cem(Cemşid)’in ayinine bağlamaya çalışanlara katılmamaktadır. Eröz, Kemal Paşazade ve Katip Çelebi’nin “ayin” kelimesine “töre, adet, görenek, kanun” anla-

⁶ Halit Ünal, **“Cem”**, DİA, İstanbul 1993, VII/276-278.

⁷ Kazım Yetiş-Hulûsi Kılıç, **“Cem”**, DİA, İstanbul 1993, VII/276.

⁸ Cem ve cemden türetilmiş kelimeler için bkz. **Müncid**, 99-102; **Lisanü’l Arab**, II/355-360; Ahmet Önkâl-Nebi Bozkurt, **“Cami”**, DİA, İstanbul 1993, VII/46-55.

⁹ Kaplan, **Yazılı Kaynaklarına Alevîlik**, s.260.

¹⁰ Bkz. Yılmaz, **“Cem”**, DİA, VII/278-279.

¹¹ Abdulkerim Kuşeyrî, Tasavvuf İlmine Dair **Kuşeyrî Risalesi**, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, İstanbul 1981, s.193.

¹² İmam Muhammed Bakır-İmam Cafer Sadık, **Buyruk**, Yazan: Molla İbrahim, Çeviren ve Sadeleştiren: Baki Yaşa Altınok, Yayına Hazırlayan: Mustafa Aydoğdu, Ankara 2011, s.67,113.

¹³ Kaplan, **Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik**, s. 261.

masını verdiklerini; “cem” kelimesinin de Alevî- Bektaşî nefeslerinde görüldüğü gibi “cemiyet, toplanma, toplantı” anlamına geldiğini belirterek, ayin-i cem terimini “cem töresi, toplantı töresi, cem adeti, bir araya gelme yolu” olarak tanımlamaktadır.¹⁴

Arapça/Farsça kökenli ayin-i cem terimi Türklerle adeta Türkçeleşmiş, özellikle Alevî-Bektaşî Türkler ile özdeşleşmiş bir niteliğe kavuşmuş, “Dört Kapı Kırk Makam”¹⁵ olarak formüle edilen Alevî-Bektaşî yolunun temelini teşkil eden en önemli töreni ifade eder olmuştur.

2.Alevîlik-Bektaşîlikte Cem Törenlerinin Kaynağı ve İşlevi

Alevî-Bektaşî kültüründe çok önemli bir yer tutan cem törenlerinin kaynağı Türklerin İslâm’ı kabulünden önceki dinî törenlerine bağlanmakta ve önceki inanç motiflerinin İslâmî bazı unsurlarla şekillendirilmiş tarzı olarak görülmektedir. Cem’in gece yapılması, dedenin başköşede oturması, ateş/çerağ bulunması, dolu/tolu ve kurban uygulamaları, kadın erkek bir arada olunması ve semah, eski Türk dini ile ilişkilendirilmektedir.¹⁶

Bazı Buyruklar, cem törenlerine kaynak olarak İslam’ın ilk dönemlerinde gizlice ibadet edebilmek için Müslümanlardan birinin evinde toplanılmasını¹⁷ göstermektedir.¹⁸

Genel olarak cem ayinin kaynağının Buyruklarda miraç ile ilişkilendirilmiş olarak ifade bulan “**Kırklar Cemi**” olduğuna inanılmaktadır. İmam Cafer Sadık Buyruğu ve Şeyh Safi Buyruklarından farklı ifadeler nakledilmekle birlikte, Kırklar Cemi özet olarak şöyle anlatılmaktadır: Hz.Muhammed Miraca çıktığı sırada bir aslanla karşılaşır. Kükremiş haldeki aslanın ağzına, gaipten gelen bir istek üzerine yüzüğünü verir. Yoluna devam ederek göğün en üst katına çıkar ve Allah ile buluşur. Orada Allah ile doksan bin kelim eder. Miraçtan dönüş yolunda bir kubbe görür. Kubbeye yaklaştığında içeride bazı insanların sohbet ettiğini fark eder. İçeriye girmek için kapıyı çaldığında içeriden “Kim o?” diye sorulur. Hz.Muhammed “Peygamberim” cevabını verir. İçeriden birisi, “Bizim bir peygamberimiz var,

¹⁴ Bkz. Eröz, **Türkiye’de Alevîlik- Bektaşîlik**, s.96-104.

¹⁵ Dört Kapı Kırk Makam için bkz. Hacı Bektaş Veli, **Makâlât**, Esat Çoşan’ın Tenkitli Basımından Sadeleştiren: Hüseyin Özbay, Ankara 1990; Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî, **Makâlât**, Hazırlayanlar: Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş-Ali Öztürk, Ankara 2009.

¹⁶ Bkz. Eröz, **Türkiye’de Alevîlik- Bektaşîlik**, s.251-331; Fırlalı, **Türkiye’de Alevîlik- Bektaşîlik**, s.366-371; Harun Güngör, “**Türk Alevî- Bektaşî İnanışlarında Şamanlığın İzleri**”, Harun Güngör-Abdurrahman Küçük, Milli Bütünlüğümüzün Kaynakları: Asya’da Anadolu’ya Taşınanlar, Ankara 1997, s.1-18; A. Küçük-M.A.Küçük, **Türkistan’dan Türkiye’ye Alevîlik-Bektaşîlik**, s.169-199.

¹⁷ İslam’ın ilk dönemlerinde Mekke’de Müşriklerin baskılarından dolayı Hz. Muhammed’in talimatı ile Erkam b.Ebu’l Erkam’ın daha sonra Darül Erkam/Erkam’ın evi diye vakfedilen evinde toplanıldığı bilinmektedir. (Bkz. M.Asım Köksal, **İslam Tarihi-Hz. Muhammed ve İslamiyet-Mekke Devri**, İstanbul 1981,s.225-227).

¹⁸ Kaplan, **Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik**, s. 261.

aramıza başka peygamber sığmaz, sen peygamberliğini ümmetine anlat” cevabını verir. Ayrılmak üzereyken Cebrail, Allah’ın kapıyı ikinci kez çalması emrini getirir. İkinci kez kapıyı çalar, kim olduğu sorulunca “Muhammed Mustafa’yım, Peygamberim” der fakat kapı yine açılmaz. Üçüncü kez kapıyı çaldığında “Kim o?” sorusuna karşılık Hz.Muhammed, kendisini “Hadimü’l fukara” (yoksullara hizmet eden biri) olarak tanıtır ve içeriye girmek istediğini söyler. Bundan sonra kapı açılır ve Hz.Muhammed besmele ile içeri girer. O sırada yirmi ikisi erkek, on yedisi kadın olmak üzere otuz dokuz kişinin sohbet ettiğini görür. Bunlar arasında Hz. Ali’yi görür, onun yanına oturur ve kimler olduklarını sorar. Onlar da “Biz Kırklarız” diye cevap verirler. Hz. Muhammed, onlara, “Sizin ulunuz kim, büyüğünüz kim, küçüğünüz kim?” diye sorar. Onlar da; “Bizim büyüğümüz de küçüğümüz de Nebi ve Velî olduğu için uludur. Bizim Kırkımız birdir, birimiz Kırktır.” derler. Hz.Muhammed de “Biriniz eksik, ne oldu?” diye sorar. Onlar da “Bizimiz, Selman’dır. Taşraya gitti. Ama sen onu da burada say” derler. Bu birliği ispat için Hz. Ali kolunu uzatır ve Kırklardan biri “destur” diyerek bıçakla Hz.Ali’nin koluna vurur. Bu bıçak darbesinden sonra oradakilerin hepsinin kolundan kan akmaya başlar. O sırada tavandan da ortaya bir damla kan damlar. Bu kan da Selman’ın kanıdır. Aralarından biri Hz.Ali’nin kolunu bağlar ve hepsinin kanı durur. Bundan bir süre sonra elinde bir üzüm tanesi ile Selman gelir. Kırklar, bu üzüm tanesini Hz.Muhammed’in önüne koyarlar ve paylaşmasını isterler. Hz.Muhammed bunu nasıl yapacağını düşünürken Cebrail, Cennetten bir tabak getirerek “Şerbet eyle ey Muhammed” diyerek yol gösterir. Hz.Muhammed, nurdan tabağa su koyar ve üzümü şerbet yapıp Kırklar’a sunar. Kırklar, bu şerbetten içer ve “Ya Allah!” diyerek semaha kalkarlar. Hz.Muhammed de onlarla semah yapar ve o sırada imamesi başından yere düşer. Kırklar bunu kırk parçaya böler ve her biri bir parçasını alıp beline bağlar. Hz.Muhammed onlara pirlelerini ve rehberlerini sorar. Onlar “Pirimiz Şah-ı Merdan Ali, rehberimiz Cebrail Aleyhisselamdır” cevabını verirler. Bu sırada Hz.Ali, Hz.Muhammed’e doğru gelir, Hz.Muhammed onun parmağında Miraca giderken aslanın ağzına verdiği yüzüğü görür.¹⁹

Türkiye’deki Alevîler-Bektaşîler arasında yaygın olarak cem törenlerinin ve semahın kaynağı kabul edilen bu rivayet, günümüzdeki cem ayinlerinde “miraçlama” adıyla temsili olarak yerine getirilmekte ve semah icra edilmektedir.

Cem törenleri bir Dede’nin yönetiminde yapılmakta ve amacına göre farklı isimler taşımaktadır. Bunların belli başlı olanlarını şöyle sıralamak mümkündür:

1.İrşat Cemi (Gençleri, yeni yetişenleri aydınlatma cemi).

2.Koldan Kopma Erkânı (Suç işleyenlerin, düşkünlerin, toplumsal suçların yargılandığı cem).

---

¹⁹ Bkz. İmam Muhammed Bakır-İmam Cafer Sadık, **Buyruk**, s.57; Baki Yaşa Altınok, **Alevîlik-Hacı Bektaş Veli-Bektaşîlik**, Ankara 2007, s.277-278; Rıza Zelyut, **Türk Alevîliği-Anadolu Alevîliğinin Kültürel Kökeni**, Ankara 2010,s.454-458; Kaplan, **Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik**, s.261-263.

3. Musahiplik Cemi (İkrar veren aileler arasındaki birlikteliği, dayanışmayı işleyen ikrar cemi).

4. Lokma ve Dardan İndirme Cemi (Herhangi bir konuda adak adayanların veya anne-babası Hakk'a yürüyenlerin helâllik alma cemi).

5. Abdal Musa Kurban Cemi (Kurban kesilip çevreye dağıtılan cem).

6. Görgü Cemi (Alevîlerde çok özel, önem taşıyan cem).

Bunların en önemlisi “Görgü Cemi”dir. Görgü ceminde; kişilerin görgüleri yapılmakta, hukukî ve sosyal konulardaki sorunları halledilmekte, Öbür dünyada vereceği hesabı dünyada iken vermesi ve Allah indinde temiz hale gelmesi hedeflenmektedir. Gizlilik içinde yapılan bu cem törenleri, İslâm öncesinde Türkler arasında görülen “gizli kurban töreni” ile ilişkilendirilmektedir ve “içeri cemleri” olarak nitelendirilmektedir.²⁰ Görgü Kurbanı (Terceman Kurbanı) olarak da isimlendirilen bu ceme “düşkünler” hariç bütün “canlar” katılmaktadır. Kurban töreni ile bağlantılı bir diğer tören de Musahip Kurbanıdır. Musahip Kurbanı; bekâr iki kişinin, iki ailenin ahiret kardeşi/yol kardeşi olması için kesilen kurban ve yapılan bir törendir.²¹ İrşat cemlerinde gençlerin yetişmesi ve Alevî yolunun kurallarını öğrenmesi hedeflenmektedir. “Dışarı cemleri” denilen bu cemler; Eski Türk İnançlarında var olan “açık kurban törenleri”nin devamı olarak görülmektedir.²²

Cem törenlerini dinsel bir olgu olduğu kadar bir eğitim alanı olarak tanımlayan Zelyut şöyle demektedir: “Alevî yolunun temellerinden olan cem töreni; genelde dinsel niteliklidir ama insanların hem tapınma işlevini, hem ruhen yenilenme, yıkanma eylemini, hem de toplumsal ve bireysel sorgulama işini kapsar. Cem yapılırken, müzik ön plandadır. 12 Hizmet adı verilen ve 12 İmamlara saygıyı da kapsayan uygulamalar sırasında şiir, müzik, dinsel gösteri(semah) gündeme gelir”.²³

Cem Töreninde yerine getirilmesi gereken hususlar arasında Pir’in Hakk Vekili sıfatıyla talibe “Kabir Suali” gibi sorular sorması vardır. Bu sorulardan biri “Aldığın var ise ver, ağlattığın var ise güldür, döktüğün var ise doldur, yıktığın var ise kaldır” şeklindedir. Eğer “Görgü”den geçen talipte kul hakkı yok ise veya kul hakkı olmadığına kanaat getirilir ise o zaman talibe Allah’ın emrinden, Hz.Muhammed’in sünnetinden, Hz.Ali’nin tarikatından sorular sorulmaktadır. Talibe düşen, varsa günahından arınmak ve Pir’e düşen de ona bu konularda yol göstermek ve yardımcı olmaktır.²⁴

Değişik isimler ve amaçlar taşısa da özde aynı olan cem törenlerini diğer inançlardaki ibadetlerden farklı kılan en önemli unsurlardan birisi, cemde bulunanların aynı zamanda topluma hesap vermekle de yükümlü olmalarıdır.

²⁰ Bkz. Zelyut, **Türk Alevîliği**, s. 282.

²¹ Bkz. Altınok, **Alevîlik-Hacı Bektaş Veli-Bektaşılık**, s.273.

²² İslâm Öncesi Türklerdeki kurban ayinleri ve törenleri ile karşılaştırılması için bkz. Ethem Ruhi Fığlalı, **Geçmişten Günümüze Halk İnançları İtibariyle Alevîlik-Bektaşılık**, Ankara 1994, s.45-51.

²³ Zelyut, **Türk Alevîliği**, s.281.

²⁴ Bkz. Kaplan, **Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik**, s.266.

Cemde bulunanlar birbirlerinden razı olmak zorundadır. Cem de bulunanlardan biri diğerine dargınsa, bu iki kişinin dargınlıkları giderilmeden, barışmaları sağlanmadan ceme başlanmaz. Görüldüğü gibi bu hususlar; İslâm'ın önem verdiği kul hakkından kurtulma, Allah'a iman, Peygamberin sünnetine bağlılık, Hz. Ali'nin yoluna uyma, dolayısıyla İslâm'ın temel kurallarına saygı ve bağlılık içermektedir.

Cem törenlerinin çoğuna Alevî olmayanların girmesine genellikle izin verilmemektedir. Hatta Alevî olsa bile musahip olmayanın giremeyeceği cemler vardır. Günümüzde bazı cemlere misafir olarak girmenin mümkün olduğu bilinmektedir. Haziran 2003'de İstanbul Yenibosna'daki Cem Vakfı'nda bir cem törenine katılmamıza hatta cem törenini baştan sona kamera ile kaydetmemize izin verilmesi bu hususa bir örnek oluşturmaktadır. Ancak Beypazarı Karaşar'da katılmak istediğimiz bir cem için, asıl "meydan"a değilse bile yan tarafa kadar girmemize, oturmamıza ve içlerinden birinin ısrarına rağmen büyükler tarafından izin verilmeyişi de bir başka örnek teşkil etmektedir. Eskiden büyük bir gizlilik içinde yerine getirilen bu törenlerin günümüzde kimi zaman Mevlevî ayinlerinde olduğu gibi gösteri amaçlı yapılabilmesi de mümkün hale gelmiştir.

3. Alevîlik-Bektaşilikte Cem Töreninin Yapılışı

Buyruklarda cem töreninin nasıl yapılacağı ayrıntılı olarak tasvir edilmemesine rağmen Alevî-Bektaşî dinî-kültürel geleneğinde zenginleşerek günümüze gelmiştir. Cem töreninde var olan on iki hizmet, Buyruklarda "12 Erkân", "12 Farz" başlığı altında geçmekte ve tarikat anlayışında da 12 İmam karşılığı olarak kabul görmektedir.²⁵ Cem töreninin yapılışı, 12 hizmet görevi ve uygulamada değişik yörelerde bazı küçük farklılıklar göstermekle birlikte genelde aynıdır, kurallara bağlanmıştır. Amacına göre de birbirinden farklılıklar gösteren cem törenlerinin yapılışı Görgü cemi esas alınarak incelenecektir.

Görgü Cemi; "Cem", "Terceman Kurbanı", "İçeri Kurbanı", "Ali Cemi" olarak da adlandırılmaktadır. Bu cem; köyde köy halkının ve çevreden gelebileceklerin, şehirde katılacakların sayısına uygun "meydan" denilen evde veya varsa cemevinde yapılmaktadır. Cemin yapılacağı "Haberci/ Peyik" tarafından bildirilmekte ve ceme "musahibi olanlar", daha önce "görölmüşler" ve "görölmeye talip olanlar" katılabilmektedir. Görgü cemine katılmadan kadın-erkek herkesin abdest ve "görgüsü" yapılacak olanların ise boy abdesti alması gerekmektedir. Ceme girecekler sabahın erken saatlerinde Pir'in desturu ile ceme çağrılmakta ve akşam ortalık kararmaya başladıktan sonra da çağrılanlar eşleriyle birlikte "Hak Meydanı" olarak da kabul edilen cemevine gelmektedirler. Cemevine gelen kadınlar ve erkekler, beraberlerinde getirdikleri yiyecekleri bu işle görevli olan lokmacıya teslim etmektedir. Yiyecekler teslim edildikten sonra iki el göğüste veya sağ el göğüste, sol el ise aşağıya salınmış bir vaziyette, sağ ayak başparmağı sol ayak üzerine konmuş ve vücut da hafifçe öne eğilmiş biçimde duaya durulmaktadır. Bu duruşa

²⁵ Bkz. İmam Muhammed Bakır-İmam Cafer Sadık, *Buyruk*, s.98-111.

“Dara Durmak/Peymançeye Durmak”²⁶ denilmektedir. Dede, “Allah! Allah! Lokmalar kabul ola. Muratlar hasıl ola. Hak-Muhammed-Ali kabul eyleye. İmam Hasan, Şah Hüseyin, Hünkâr Hacı Bektaş Veli defterine kayıt ola. Nur-ı Nebi, Kerem-i Ali, Pirimiz Hünkârımız Hacı Bektaş Veli, gerçek erenler demine hû” diyerek dua etmektedir.

Cemaat, Dede'nin duasından sonra gözcünün gösterdiği yere erkeklerin yüzleri Dede'ye dönük olarak otururlar. Ceme katılanlar, diz üzerinde meydana niyaz ederler. Böylece hem Âdem'e secde edenlere karışmış hem de ceme gelenler ile görüşmüş/niyazlaşmış olurlar. Dua ve niyazdan sonra cemaatin durumuna göre erkeklerin yüzleri birbirine dönük olarak halkalar oluşturarak yerlerini alırlar. Kadınlar(bacılar) da erkeklerin oluşturduğu halkanın geri tarafında uygun bir yerde topluca otururlar. Bu yerleşmeden sonra cem, usulüne uygun bir şekilde icra edilir. Cemde 12 hizmet birimi, kendi görevini hakkıyla yerine getirmeye çalışır. Bunlar yapılmadan hizmet yerine getirilmiş sayılmamaktadır. Dede (pir, mürşit) postunun yeri başköşedir ve Dede bu posta oturur. Başta Rehber olmak üzere diğer hizmet sahipleri; iki elleri göğüste veya sol el salınmış ve sağ el parmakları açık olarak göğüste, sağ ayak başparmağı, sol ayak üzerine konulmuş(ayaklar mühürlenmiş), vücut hafifçe öne eğik olarak yan yana birlikte “dara dururlar”. Her hizmet sahibi, hizmet sırası geldikçe ayrı olarak dara durur ve dua alır. Dua alma tek tek olabileceği gibi tüm hizmet sahiplerinin birlikte dua alması da mümkündür. Bu sırada Zakir, 12 hizmet kademesinin görevlerini hatırlatan “Oniki Hizmet Deyişi”²⁷ ni okur. Bundan sonra devreye Dede girer ve hizmet sahiplerine dua verir.

Dedenin duası şöyledir: “Allah! Allah! Akşamlar hayrola, hayırlar fethola, şerler defola. Hizmetiniz kabul ola. Muradlarımız hasıl ola. Hazır, gaip, zahir, batın, cem erenlerin nur cemallerine aşkula. Onsekizbin âlem ile birlikte Mümin-Müslim cümle kardeşlerimizi Muhammed-Ali eşliğinden mahrum eylemeye. Allah cümlemizi didar-ı Ehl-i Beyt'e, Meşreb-i Hüseyin'e nail eyleye. Nur-i Nebî, Kerem-i Ali, Pirimiz Hacı Bektaş Veli. Gerçek Erenler hû...” Bu duadan sonra hizmet sahipleri, topluca “meydan”a niyaz edip yeniden dara dururlar. Dede, Rehber, Gözcü, Çerağcı, Zakir ve diğer hizmet görevlileri, büyük bir disiplin içinde görevlerini yerine getirirler. Her bir hizmet görevlisinin yerine getirdiği görevlerde ve dile getirdiği dualarda, düvazlarda, gülbanklarda tövbeden iyi şeyler işlemeye yönelik hayır-dua içerikli İslâmî temellere uygun dilekler, salâvatlar bulunmaktadır. Bu duaların, niyazların, düvazların, gülbankların içeriği genelde Kuran ayetlerinden, hadislerden ve güzel sözlerden oluşmaktadır.

Dedenin meydanın ortasına getirdiği çerağı “Allah! Allah! Batın oldu Çerağ Nur-i Ahmed. Zahir oldu Şems-i Mah-ı Muhammed. Allah Eyvallah Hû dost...”

²⁶ Molla Saidüddin'in Hacı Bektaş Veli'ye karşı kötü niyetinden pişman olup Hünkâr'a karşı kırk gün tek ayağı üzerine “Peymaceye Durduğu” Velâyetnâme'de yer almaktadır. (Peymaceye Durmak konusunda bkz.Hacı Bektâş-ı Veli, **Velâyetnâme**, Hazırlayan:Hamiye Duran, Ankara 2007, s.466,469,477.)

²⁷ Oniki Hizmet Deyişi için bkz.Altınok, **Alevîlik-Hacı Bektaş Veli-Bektaşılık**, 279-280.

diyerek söndürmesi (çerağı sır etmesi, delili dinlendirmesi) ve dede ile hizmet görevlilerinin meydana niyaz etmesi ile cem töreni sona ermektedir.²⁸

Türkiye’de Alevîliğin-Bektaşîliğin cem ayinlerini icra ettikleri yerlere bugün genel olarak cemevi denilmektedir. Söz konusu ayinler, geçmişte Hak meydanı, meydan odası, meydan evi, mihman evi, kırklar evi, erenler meydanı, kırklar meydanı, ibadet meydanı, niyaz meclisi ve benzeri isimler verilen mekânlarda yapılırken; yerleşik hayata geçen Alevîlerin yaşadıkları bazı yerleşim yerlerinde ve şehirlerde dergâh, tekke ve zaviyelerde; köylerde ise dedenin veya taliplerden birisinin evinde yahut büyükçe bir evde yapıldığı bilinmektedir.²⁹ Günümüzün cemevlerinin yapılmaya başladığı yıllarda isim konusunda Alevîler arasında birtakım fikir ayrılıkları yaşanmış, cemevi veya cem kültür evi denmesi üzerinde müzakereler yapılmış ve cemevi ismi kabul görmüştür.³⁰

Türkiye’nin önemli Dedebabalarından olan Bedri Noyan, günümüzde cemevi denilen yerler için “Meydan” terimini kullanmakta ve şöyle demektedir: “Erkân konusuna girerken Bektaşî ve Alevîlerde ibadet yeri olan ‘Meydan’ yani resmî tören odasından bahsetmeliyim. Buraya ‘İbadet Meydanı’, ‘Erenler Meydanı’, ‘Kırklar Meydanı’ da derler”.³¹ Noyan, “meydan”ı geceleri girilen, ibadetle beraber tevhid için toplanılan yer, marifet yeri, kutsal ev, “can alınıp can verilen, peymân (yemin, söz) alınıp ikrâr verilen yer”, kurban yeri olarak tanımlamaktadır.³²

Cemin evde yapılmasına, gece olmasına, cemde ayakta durulmasına ve dualar okunurken secdeye varılmasına Kuran’ın bazı ayetleri³³ delil olarak gösterilmektedir.³⁴

Alevîlik-Bektaşîlikte, daha önce de belirtildiği gibi; ceme katılabilmenin temel şartı düşkün olmamak yani eline, beline, diline sahip olmaktır. Bunlarda kusuru olanların ceme girmesi mümkün değildir, çünkü onlar Hakk-Muhammed-Ali ve yolunun düşküneridir. Cemde küskünler barıştırılır, başkasının üzerinde hakkı varsa verilerek rıza alınır. Kasıtlı olarak incitilenlerden özür dilenir, karşılıklı helâlleşilir ve tevbe edilir. Cemde “Hatalar etmişim noksandır işim, Tevbe günâ-

---

²⁸ Cem töreni için bkz. Eröz, **Türkiye’de Alevîlik- Bektaşîlik**, s.104-145; Fırlalı, **Türkiye’de Alevîlik-Bektaşîlik**, s.326-367; Yusuf Ziya Yörükhan, **Anadolu’da Alevîler ve Tahtaclar**, Eklerle Yayına Hazırlayan: Turhan Yörükhan, Ankara 2002, s.296-368; Zelyut, **Türk Alevîliği**, s.281-308; Altınok, **Alevîlik-Hacı Bektaş Veli-Bektaşîlik**, s.276-295; Kaplan, **Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik**, s.264-267; Cafer Doğan, **Alevî İslâm’ın İslâm Anlayışı-Ehl-i Beyt Yolu**, Ankara 2008, s.401-406.

²⁹ Bkz. A.Küçük-M.A.Küçük, **Türkistan’dan Türkiye’ye Alevîlik-Bektaşîlik**, s.215

³⁰ Bu konudaki görüşler için bkz. **Cem Vakfı Anadolu İnanç Önderleri Birinci Toplantısı(119 Ekim 1998 İstanbul)**, **Alevî İslâm İnançının Öncüleri Dedeler, Babalar, Ozanlara ne Düşünüyor**, Cem Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s.265-278.

³¹ Bedri Noyan, **Bektaşîlik-Alevîlik Nedir**, Ankara 1985, s.110.

³² Bkz.Noyan, **Bektaşîlik-Alevîlik Nedir**, s.112-113.

³³ Al-i İmran 191, Nisa 36, Maide 55, Yunus 87, Ahzap 34, Zümer 9, Necm 62, Müzzemmil 20 bu ayetlerden bazılarıdır.

³⁴ Bkz. Doğan, **Alevî İslâmın İslâm Anlayışı**, s.401-402.

hıma esteğfirullah, Hak-Muhammed-Ali'ye bağlıdır başım, Tevbe günahımıza estağfirullah.” beyti ile başlayan “Tevbe Dövazı” okunur

Taliplerin Seyyid huzurunda tövbe etmesi, tövbe etmeyenlerin ceme alınması, duasının, niyazının ve lokmasının kabul edilmemesi hatta “yol düşkünü” sayılması Maide Suresi'nin “*Kim yaptığı zulümden sonra tevbe edip halini düzeltirse Allah da onun tevbesini kabul eder. Çünkü Allah bağışlayandır, merhametlidir*” anlamındaki 39. Ayeti ile ilişkilendirilmektedir.

Cem töreninde düşkünlere, küskünlüğe, kul hakkına izin verilmemesi Bakara Suresi'nin 58. Ayetine de bağlanmaktadır. Bu ayette Allah “*Şu beldeye/şehre girin, oradaki nimetlerden dilediğiniz gibi bol bol yiye fakat o beldenin/şehrin kapısından secde ederek girin ve ‘Biz buraya barış içinde yaşamak için geldik’ deyin ki Biz de bazı hatalarınızı bağışlayalım. Biz iyilik yapan/sözünde sadakat gösterenlere nimetlerimizi daha da artırırız.*” buyurmaktadır. Bu ayet ile yapılan hatalardan dönme, barış ve huzur içinde yaşama, iyilik yapma ve sadakat gösterme istenmektedir; Allah'ın iyilik yapan, yanlışından dönen ve sözünde sebat edenleri bağışlayacağı bildirilmektedir. İlgili ayeti cem ile ilişkilendiren Cafer Doğan; “Haksızlıkla karısını boşayanlar, ikrarından dönenler, bu haksızlığı yapanlar Allah, Muhammed, Ali'nin ve yolunun düşmanlarıdır. Bunlar asla, kesinlikle Hak Cemine alınmazlar. Yol düşkünlüdürler. Günahın küçüğünü yapmışsa, başkasını incitmişse, hakkını almışsa, hak sahiplerini razı ederlerse seyyid huzurunda Hak Ceminde ayakta durarak bir daha suç, günah yapmamak için hazır olan cemaatin önünde tövbe ederler”³⁵ demektedir.

Talibin Pir huzurunda tövbe ettikten sonra cemde dara durması, eğilmesi ve secde etmesi de Furkan Suresi'nin “*Onlar geceyi Rablerine secde ederek ve kıyam durarak geçirirler*” şeklindeki 64. Ayetine dayandırılmaktadır.

Cemlerde semah dönülmesi daha önce belirtildiği gibi Kırklar Semahına dayandırılmaktadır. Semahı İsra Suresi'nin 44. Ayeti³⁶ ve benzeri birkaç ayet ile ilişkilendiren Cafer Doğan, semah konusunda şu yorumu yapmaktadır: “Alevîlerin cemde semah dönmeleri Allah'a ibadetten başka bir şey değildir. Hacı Bektaş-ı Veli, ‘Semah ariflerin ayeti, muhiplerin ibadeti, taliplerin maksududur. Haşa ki bizim semahımız oyun değildir, o ilahi bir sırdır’ demiştir. Allahu Teala, Maide 57. ayetlerinde ‘İbadetimizi eğlence, oyun yerine koyanlar kafirdirler’³⁷ buyurmuştur. Semah, Alevî cemlerinde yer alan, müzik eşliğinde yapılan dinî bir ibadettir. Cemlerde semah ekseriyetle iki can, bir bacı tarafından yapılır. Semah dönecek canlar,

³⁵ Doğan, **Alevî İslâmın İslâm Anlayışı**, s.401.

³⁶ İsra Suresi 44. Ayetin meali şöyledir: “*Yedi gök ve yer ve buralarda bulunan her varlık Allah'ı tesbih eder, yüceltir. Esasen O'nu övgüyle tesbih etmeyen hiçbir varlık yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlamazsınız. Bununla birlikte O Halim'dir; bu gafletiniz, küfrünüz ve O'na ortak koşmanız sebebiyle sizi hemen cezalandırmaz; Gafur'dur, tevbe edip küfürden vazgeçerseniz sizi bağışlar*”.

³⁷ Maide Suresi 57. Ayetin meali şöyledir: “*Ey iman edenler! Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden dininizi alaya alıp oyuncak edinenleri ve öteki kafirleri dost edinmeyin. Eğer mü'minler iseniz Allah'a karşı gelmekten sakının.*”

niyaz ederek dar meydanından çıkarlar. Eller göğüste çaprazlama, ayaklar mühürlü, baş eğik durumda iken, aşıkların söyledikleri nefesler ve çalınan sazların ritmine uyarak hareket ederler, yürürler, kollar açılır, eller boşlukta bir daire oluşturarak dönmeye başlarlar. Cemde semah yapanlar, delile/dedeye asla arkalarını dönmezler. Semah ağırlama, yürüyüş, pervazlama olmak üzere üç aşamada yapılır. Semahın aşamaları Miracı temsil eder. Birinci aşama ağırlama, Mekke ile Kudüs arasındaki yolculuğa misaldir. İkinci aşama, pervazlama, Sidretü'l Müntheha'ya, Ev Edna'ya varışı sembolize eder. Kısaca anlatımla birinci aşama, Bekabillah. İkinci aşama, Seyrifillah. Üçüncü aşama, Fenafillah'tır... Hz.Muhammed, Miraç dönüşü Kırkların Cemine uğrar, bir üzüm ezilip şerbet edilir, içerler. Kırklar kendinden geçerler, kalkıp semah dönülür. Cemde üç defa semah dönülür. Her semahın bitişi, okunan beytin Şah Beyti ile sona erer. Semah sona erdiğinde semah dönenlerden büyük can başta, bacı sonda bir dizi halinde Elif Darına dururlar. Dede semah dönenlere bir dua okur, canlar secde ve niyaz ettikten sonra yerlerine otururlar. Aşıkların semaha ait söyledikleri özel deyişleri vardır"³⁸

Aleviliğin ilk erkânı olan musahip erkânının yerine getirildiği, insanın yılda bir olsun "görüldüğü", suçlu olanın affedilme imkânı bulunduğu, gençlerin Alevî kültürünü öğrendiği farklı cem törenlerinin hepsinde son derece güzel dua, niyaz, düvaz, gülbak, nefes ve deyişler okunmaktadır.³⁹ Bütün bunlar Türkçe olarak yerine getirilmektedir. Türkçenin canlı olarak yaşatılmasında Alevî-Bektaşî cemlerinin Türkçe yapılmasının çok büyük bir rolü olduğunu söylemek mümkündür. Türkçe okumanın gerekçesi olarak Anadolu Alevîlerinin Müslüman Türk olması gösterilmektedir.⁴⁰ Cemin kültür taşıyıcılığı işlevi, sadece dil ile değil, müzik ve diğer geleneklerle de sürdürülmektedir.

Sonuç

Cem törenleri Alevîlik-Bektaşîlikte büyük önem arz etmekte, adeta Alevîliğin temelini teşkil etmektedir. Mitolojik olarak miraç esnasında Hz. Muhammed'in yaşadığı kabul edilen Kırklar Cemine dayandırılan cem törenleri, küçük farklılıklar olmakla birlikte uygulamada her yerde aynı temel özellikleri taşımaktadır.

Cem, kelime anlamına uygun biçimde Alevî-Bektaşîlerin toplanmasına, bir araya gelmesine zemin oluşturmuş, geleneklerini yaşatmalarını sağlamıştır. Cem törenlerindeki uygulamaların Türklüğün ve İslâm'ın şiarından olan hak-hukuk ve doğruluk çerçevesinde yürütüldüğü; Alevîler için bir nevi temizlenme, arınma, dostluk ve barış vesilesi olduğu anlaşılmaktadır.

Cem törenlerinin Türkçe olarak icra edilmesi, Türkçenin canlı olarak yaşatılmasında çok büyük rol oynamıştır. Cem törenleri esnasında müziğin yoğun biçimde kullanılması da, Türk kültürüne ve halk müziğine hizmet etmiş; aşık geleneğinin, bağlama çalmanın yaşamasına büyük katkı sağlamıştır. Hatta "Alevîlik-

³⁸ Bkz. Doğan, **Alevî İslâmın İslâm Anlayışı**, s.406-412.

³⁹ Bkz. Yörükhan, **Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar**, s.342-368.

⁴⁰ Bkz.Doğan, **Alevî İslâmın İslâm Anlayışı**, s.406-412.

Bektaşîlik ve cem törenleri olmasaydı Türk Halk Müziği bugünkü konumunda olmazdı” demek bir hakkın teslimi olacaktır.

Kişinin kendisini ve nefisini temizlemesi, kâmil insan olmaya çalışması bütün dinlerin ve tasavvuf ekollerinin ortak amacıdır. Cem törenleri de bir yandan toplumsal sorgulama diğer yandan kişisel iç hesaplaşma ile insanları kötü davranışlardan kaçınmaya sevk etmektedir. Cem törenlerindeki bazı ritüeller; Türklerdeki bazı görgü ve saygı kurallarını içermekte, Geleneksel Türk Dini kurallarının yaşatılmasını ve günümüze taşınmasını sağlamaktadır. Kadın erkek bir arada olmasının ve ahlâk ilkelerine son derece önem verilmesinin eski Türk geleneklerinde kadının yerini yansıttığı söylemek mümkündür. Bilindiği gibi İslâm öncesi Türklerde de kadına çok değer verilmekte; kadın ve erkek her alanda yan yana olduğu halde zina vakalarına neredeyse hiç rastlanmamaktadır.

Alevîliğin-Bektaşîliğin açık biçimde yaşanmadığı dönemlerde, cem törenlerinin kimlik ve aidiyet bilinci verme işlevi de gördüğü anlaşılmaktadır. Ancak cem törenlerindeki uygulamaların simgesel anlamlarının bugün herkes tarafından tam ve doğru olarak bilindiğini söyleyebilmek güçtür. Alevîlik-Bektaşîlik konusunda toplumda doğru bilgilendirilmenin sağlanması gerekmektedir. Yapılacak iyi niyetli, objektif, bilimsel çalışmalar bu konudaki eksikliği giderme adına son derece önemlidir.

KAYNAKÇA:

Alevî Çalıştayları Nihai Rapor, Devlet Bakanlığı, Ankara 2010.

Altınok, Baki Yaşa, *Alevîlik-Hacı Bektaş Veli-Bektaşîlik*, Oba Kitabevi, 2.Baskı, Ankara 2008.

Cem Vakfı Anadolu İnanç Önderleri Birinci Toplantısı(16-19 Ekim 1998 İstanbul)- Alevî İslam İnançının Öncüleri Dedeler, Babalar, Ozanlar Ne Düşünüyor, Cem Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.

Dinî Araştırmalar, “Alevîlik” Özel Sayısı, C.12, S.33, Ankara 2009.

Doğan, Cafer, *Alevî İslâm'ın İslâm Anlayışı-Ehl-i Beyt Yolu*, Oba Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara 2008.

Eröz, Mehmet, *Türkiye'de Alevîlik- Bektaşîlik*, Otağ Matbaacılık, İstanbul 1977.

Fığlalı, Ethem Ruhi, *Geçmişten Günümüze Halk İnançları İtibariyle Alevîlik-Bektaşîlik*, Türk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Ankara 1994.

Fığlalı, Ethem Ruhi, *Türkiye'de Alevîlik-Bektaşîlik*, Selçuk Yayınları, Ankara 1990.

Güngör, Harun, “Türk Alevî- Bektaşî İnanışlarında Şamanlığın İzleri”, Harun Güngör-Abdurrahman Küçük, *Milli Bütünlüğümüzün Kaynakları: Asya'da Anadolu'ya Taşınanlar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, ss.1-18, Ankara 1997.

Gürsoy,Şahin- Kılıç,Recep, *Türkiye Aleviliği Sosyo-Kültürel Dinsel Yapı Çözümlemesi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2009.

Hacı Bektâş-ı Veli, *Makâlât*, Esad Coşan'ın Tenkitli Basımından Sadeleştiren: Hüseyin Özbay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

Hacı Bektâş-ı Veli, *Velâyetnâme*, Hazırlayan: Hamiye Duran, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007.

Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli, *Makâlât*, Hazırlayanlar: Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş-Ali Öztürk, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2009.

İbn Manzur, *Lisanü'l Arab*, Daru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1988.

İmam Muhammed Bakır-İmam Cafer Sadık, *Buyruk*, Yazan: Molla İbrahim, Çeviren ve Sadeleştiren: Baki Yaşa Altınok, Yayına Hazırlayan: Mustafa Aydoğdu, Ümit Ofset, Ankara 2011.

Kaplan, Doğan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010.

Köksal , M.Asım, *İslam Tarihi-Hz. Muhammed ve İslamiyet-Mekke Devri*, Şamil Yayınevi, İstanbul 1981.

Kuşeyrî, Abdulkerim,*Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 1981.

Kutlu, Sönmez, *Alevilik-Bektaşilik Yazıları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2006.

Küçük,Abdurrahman- Küçük,Mehmet Alparslan, *Türkistan'dan Türkiye'ye Alevilik-Bektaşilik (Dinler Tarihi Açısından Bir Yaklaşım)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2009.

Muncid-Fi'l-Lugati ve'l A'lam, Darü'l Meşrik, Beyrut 1973.

Onat, Hasan ,“Alevilik-Bektaşilik, Din Kültürü-Ahlâk Bilgisi Dersleri ve Diyanet”, *Türk Yurdu Dergisi*, C.25, S.210, Ankara 2005.

Önkal, Ahmet- Bozkurt, Nebi, “Cami”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi(DİA)*, C.VII, İstanbul 1993.

Sezgin, Abdulkadir, *Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilik*, Sezgin Neşriyat, 3.baskı, İstanbul 1991.

Sinanoğlu, A.Faruk, *Türk Kültüründe Alevî-Bektaşî Olgusu*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.

Türkdoğan, Orhan , *Alevilik- Bektaşilik Kimliği*, Timaş Yayınları, İstanbul 1995.

Uçar, Ramazan, *Sosyolojik Açından Alevilik ve Bektaşilik*, Aziz Andaç Yayınları, Ankara 2008.

Ünal, Halit, “Cem”, *DİA*, C.VII, İstanbul 1993.

Üzüm, İlyas, *Günümüz Aleviliği*, İSAM Yayınları, İstanbul 1997.

Yetiş, Kazım- Kılıç, Hulûsi, “Cem”, *DİA*, C.VII, İstanbul 1993.

KÜLTÜR EVRENİ - UNIVERSE OF CULTURE - ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ

Yılmaz, Hasan Kâmil, “Cem”, *DİA*, C.VII, İstanbul 1993.

Yörükhan, Yusuf Ziya, *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, Eklerle Yayına Hazırlayan: Turhan Yörükhan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

Zelyut, Rıza, *Türk Aleviliği-Anadolu Aleviliğinin Kültürel Kökeni*, Kripto, 4. Baskı, Ankara 2010.

TÜRKLERDE ATEŞ KÜLTÜ VE YENİ GÜN ANLAYIŞI

FIRE CULT BY TURKS AND NEVRUZ OPINION

КУЛЬТ ОГНЯ И ПОНЯТИЕ НОВОГО ДНЯ У ТЮРКСКИХ НАРОДОВ

Yrd. Doç. Dr. Meral OZAN*

Özet

Somut Olmayan Kültürel Mirasın, kısa adıyla SOKÜM'ün, korunmasına yönelik çalışmalar son yıllarda Türkiye'de de hız kazanmıştır. SOKÜM çalışmalarının temelinde halkın düşünce ve yaşam biçiminin aynası olan kültürel değerlerin tanıtılması, korunması ve ileriki nesillere aktarılması yatmaktadır. Türk halk kültüründe köklü izleri olan ve Nevruz kutlamalarında belirgin bir şekilde ortaya çıkan ateş kültü, söz konusu çalışma kapsamına girmektedir. Makale, ateş kültürünün günümüz yansımalarını "Yeni Gün" anlayışından hareketle irdelemeyi de hedeflemektedir. Nevruz, diğer adıyla *Yeni Gün* bu bağlamda belirleyici unsurdur. Başka bir ifadeyle, "yeni gün"e çıkma düşüncesi toplumda yaşayan bireyler arasında farklılık gösterebileceği gibi, "yeni gün" olgusu karşılaşılan farklı boyutlardaki sosyal olaylar karşısında da değişken özellik gösterir. Örneğin nazara uğrayan kişi uğradığı 'kötü bakışın', halk tabiriyle kem gözlerin etkisinden "kurşun dökme" yöntemi ile kurtulduğuna inanır ve bu sayede 'yeni' bir güne çıkmış olmanın huzurunu ve rahatlığını yaşar. Çalışmanın seyri içerisinde nazara uğrama, ateşin önemi ve "Yeni Gün" anlayışı arasındaki ilişki karşılaştırmalı motif analiz tekniği ile irdelenecektir. Ayrıca Türk ve evrensel halk kültürüne ait benzer örnekler ateş kültü ve Nevruz gerçeği çerçevesinde tartışılarak, SOKÜM açısından önemi ve yeri değerlendirilecektir.

Anahtar Kelime: Nevruz, SOKÜM, Kültürel Değerler, Kutlama, Halk İnancı

Abstract

The importance of works with regard to intangible cultural heritage and its protection have recently won also in Turkey. Works about intangible cultural heritage contain the core of presentation, prevention and transmission of cultural

---

* Abant İzzet Baysal Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, meral_ozan@yahoo.de / TÜRKİYE

values – reflects the way of thinking and life of people – to the next generation. The fire cult, which has strong roots in the Turkish culture and which clearly becomes known in New Year celebrations, belongs to the frame of the mentioned work. This article aims to discuss the reflection of fire cult within the scope of the concept “new day”. Nevruz, in other words “new day”, is decisive here. The view about the beginning of a “new day” can change from individual to individual in a society. Concerning the social circumstances, the attitude of “new day” is also variable. For example, a person, who feels bad look, believes the pouring of lead will make them feel more relaxed. In this way, he feels peace and welfare of a new beginning. This article confronts bad look, the importance of fire and New Year view within the framework of fire cult and Nevruz. The relation of these unities to intangible cultural heritage is also valued.

Key Words: Nevruz, Intangible Cultural Heritage, Cultural Values, Celebration, People’s Belief

1 Giriş

Türk Halk Bilimi ve Türkoloji çalışmaları kapsamında Nevruz / Yeni Gün kutlamaları ile ilgili çok sayıda değerli yazılar ortaya çıkmıştır. Makalenin amacı, söz konusu araştırmalarda ortaya konulan görüş ve düşüncelerin bir tekrarını sunmak değil, bilakis yapılanların ışığında konuya kültürel değerler açısından farklı bir perspektif kazandırmaktır. Kısa adıyla SOKÜM olan *Somut Olmayan Kültürel Miras* çalışmaları bu bağlamda belirleyici unsurdur. UNESCO tarafından 1972 tarihli *Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Sözleşmesi*yle onaylanan ve 17.10. 2003 tarihli sözleşme ile hayata geçen SOKÜM çalışmalarının amacı, kültürel değerlerin korunma altına alınması, tanıtılması ve gelecek nesillere aktarılmasıdır. Ancak bu sayede bir halkın değerler bütünü ileriye dönük olarak yaşatılabilir. Makalenin ana konusunu oluşturan ateş kültü ve günümüz yansımaları bu kapsamda değerlendirilmektedir (bkz. Böl. 4). Ateş kültürünün kendini gösterdiği en güzel örneklerden biri ise Türk toplumları arasında günümüze dek uygulana gelen Nevruz / Yeni Gün geleneğidir.

Nevruz kutlamalarının Türklerde çok eskiye dayanan bir gelenek olduğu üzerinde Metin Ekici (2002: 61-70) “Kutsanma ve Kutlama Anlayışında Nevruz” başlıklı bildiri makalesinde durmaktadır. Ekici (2002: 65-67) çalışmasında, kutlamalar hakkında ilk yazılı bilgilerin Çin kaynaklarına dayandığını ve kaynaklara göre M.Ö. 200’li yıllarda Hun Türkleri tarafından bahar mevsiminde şenlikler düzenlendiğini belirtmektedir. Yine yazılı kaynaklardan hareketle Nevruz kutlamalarının Uygurlardan günümüze dek Türklerde var olan geleneksel bir bayram olduğu ve İran’daki Nevruz kutlamaları ile ilgili yazılı metinlerin en erken 11. yy.a dayandığına da dikkat çekmektedir. Farsça kökenli Nevruz kelimesi terminoloji olarak Türk yaşam sistemine bu tarihlerden sonra girmiştir. Söz konusu bahar şenliklerinin Türkler arasında Yeni Gün, Ergenekün / Ergenekon, Ulıstın Ulığ Küni, Mart Dokuzu gibi farklı adlarla uzun süredir yaşadığı ve yaşatıldığı da bir gerçektir. Bu çalışmada Nevruz kelimesinin yanı sıra Yeni Gün ifadesinin sıkça kullanılacak

olması, Ekici'nin söylemiyle "eski mirasa" sahip çıkma düşüncesindedir. İlerleyen satırlarda görüleceği üzere çalışmanın kapsamı bu kullanımı doğrulayacak niteliktedir. Çünkü makale, Nevruz kutlamalarını 'yeni gün' anlayışı açısından irdelemeyi de amaç edinmiştir.

2 Ateş Kültü Açısından Nevruz / Yeni Gün Kutlamaları

Ateşle bağlantılı dinsel ve sosyal ritüellerin temeli çok eskiye dayanmaktadır. İlk uygulamalar 8.yy.da Çin'de görünür ve kara barutun bulunmasıyla ilişkilidir (Brockhaus 1992: 651-652). Önceleri dini törenlerde kötü ruhların kovulması maksadıyla, korkutma ve savunma aracı olarak kullanılan bu doğa mucizesi zamanla eğlence, sevinç ve güç gösterilerinin vazgeçilmez unsurları arasına girmiştir. Kara barutun Avrupa'da dinsel törenlerde yer alması ise ticari yolla geldiği İtalya'da Florenz'de başlar (14. yy) ve tüm Avrupa ülkelerine gelenek olarak buradan yayılır (Brockhaus 1988: 248-249, Brockhaus 1992: 652).

Günümüzde ise çeşitli toplumsal törenlerde ateş yakarak kutlama yapmak birçok kültürde var olan bir uygulama biçimidir. Örneğin, Almanya'da samandan şekil verilmiş "kış cadısı"nın yakılmasıyla kış mevsiminin kötülüklerden arındırıldığına, dolayısıyla bahara yol verildiğine inanılır. Aynı düşünceyle İsviçre'de kâğıttan yapılmış kardan adam yakılır. Benzeri uygulama diğer Avrupa ülkelerinde de görülmektedir (Brockhaus 1988: 248-249). Söz konusu uygulamaların temelinde ateşin bereket getireceği ve dünyayı kötülüklerden arındıracağı inancı hâkimdir. Bu açıdan bakıldığında ateş ile gerçekleştirilen uygulama ve kutlamaları evrensel kültürün bir parçası olarak kabul etmek yanlış olmaz. Burada vurgulanması gereken Yeni Gün kutlamalarının Türklerdeki uygulama biçimi ve farklılığıdır. Nevruz kavramının anlam boyutu belirleyici unsur olarak konuya açıklık getirecektir.

2.1 Kavram Olarak "Nevruz"

Halk kültüründe Nevruz / Yeni Gün olgusu, tabiatın yeniden uyanıp dirildiği yeni bir başlangıç anı olarak kabul edilmektedir. Farsça *nev* (yeni) ve *ruz* (gün) kelimelerinin birleşimi olan bu terim, halk arasında yeni bir oluşumun habercisi olarak yorumlandığı da bir gerçektir. Doğum ve diriliş ile bire bir orantılı olan Yeni Gün anlayışı ayrıca bahar mevsiminin de müjdecisi sayılmaktadır. Baharın başlangıcı, gece ve gündüzün eşitlendiği 21 Mart gününe denk gelmesi hava, su ve karanın ısınma süreciyle orantılıdır. Halk tabiriyle cemrelerin düşmesi, kuzey yarım kürede havaların ısınmasına işaret ettiği gibi, yeni bir dönemin başlaması anlamını da taşımaktadır.

"Önce havaya, sonra su ve toprağa düşen cemreler, doğadaki dönüşümün bütüncül olarak algılandığının kanıtıdır." (Özdemir 2006: 20)

Nebi Özdemir'e (2006: 20) göre cemrelerin düşmesi dişil varlık olarak kabul edilen toprağın yenilenme sürecidir. Buradaki yenilik olgusu, diriliş kavramı ile eşit orantılı olup temeli Türk yaratılış destanına kadar uzanmaktadır. Yenilik olgusu Türk kozmogonisi açısından değerlendirildiğinde, Nevruz / Yeni Gün kutlamalarının Türk inanç sisteminde var olan *ateş kültü* ile yakından ilgili olduğunu söylemek yanlış olmaz. Mitolojik bir yaklaşımla, gece ile gündüzün eşitlendiği 21 Mart gecesi aynı zamanda kış ile baharın çetin mücadele anıdır ve sembolik değer taşır. Bahar, iyilik ve bereketi temsil ederken, kış kötülük ve sıkıntının simgesi olarak bilinir (TDOE 2004: 512-513). Oğuz (2005: 6) konuya “iyilik ve kötülük tanrılarının birbiriyle mücadeleleri” açısından yaklaşmakta ve yaz mevsiminin gelişini “iyilik tanrısının kötülük tanrısını” yenmesi olarak yorumlamaktadır.

Kış-bahar çatışmasında baharın galip gelmesi ve sert kış aylarının yerini iyilik ve berekete bırakması düşüncesinden hareketle halk arasında insanlara da bir takım görev ve sorumlulukların düştüğüne dair kanaat oluşmuştur. Söz konusu görevlerin başında bir nevi bayram temizliği sayılan “nevruz temizliği” gelir. Ateşle yapılan temizlik ise bu bağlamda özel bir konuma sahiptir. Özdemir (2006: 24) bu durumu “ateşin büyü gücüyle yenilenme” açısından değerlendirmektedir:

“[...] diğer milletler gibi Türkler de güneşin ve onun dünyadaki temsilcisi kabul edilen ateşin arındırıcı, sağaltıcı, dahası yenileyici, canlandırıcı gücünden yararlanmak isterler. [...] Ateş kültü temelinde en sık rastlanan arınma, sağaltım uygulaması, Göktürkler döneminden beri bilinen, ‘ateş üzerinden atlama, duman içinden geçme, tütsüleme [...]’dir. Bu uygulamalarla günahlardan, kötülüklerden (kötü ruh, uğursuzluk, şansızlık, zararlı canlılardan) ve hastalıklardan kurtulunulacağına inanılmıştır.”

Özdemir'in altını çizdiği ateşin büyü gücü ile arınma istemi, Nevruz kutlamalarında yakılan ateşin anlamını ortaya koymaktadır. Başka bir ifadeyle, Nevruz ateşinin temeline inildiğinde arkaik dönem Şamanist Türk toplumunun temel pratiklerinin yattığı açıkça görülmektedir. Günümüz düğün, tören vb. kutlamalarda en doğal haliyle farkına varılmaksızın yaşatılan “ateşten atlama”, “ateş dumanından geçme” ve “kül dökme” ritüelleri bunlardan bazılarıdır. Somut olmayan kültürel miras kapsamına giren ve ateş kültürünün en önemli uygulamalarından sayılan söz konusu ritüellerin günümüz yansımalarına geçmeden önce, temelinde yatan gizli iletilere ve bu iletilerin temel işlevlerine eğilmek konuya netlik kazandıracaktır.

2.2 Nevruz Ateşinin Gizli İletileri

Kötülüklerin yakılarak yok edileceği varsayılan ateşle bağlantılı uygulama biçimiyle bir yerde, karanlık ve hastalıklarla geçen uzun bir dönemin tüm yorgunluğunun, uğursuzluğunun ve sıkıntılarının atıldığına ve bu sayede gelecek her tür belaya karşı da korunma sağlandığına inanılır. Ekici (2002: 62) konuya “kutlama ve bunun sonucunda beklenen kutsanma [...] yani koruyucu şemsiyenin altına girme” açısından yaklaşır. Ekici ayrıca iki olaya vurgu yaparak, yukarıda bahsedildiği

üzere, konuyu inanca dayalı arkaik dönem Şamanist eğilim ve ritüeller düzlemine taşır. Buna göre kötülüklerden arınma ve korunma sürecinde belirleyici unsur, “taklide dayalı inanç ve uygulamalar” biçimi ile *pars pro toto* fonksiyonu, yani parçanın bütüne olan ilişkisidir (Ekici 2002: 62):

“Bunlardan birincisi: ‘benzer, benzeri etkiler’ ilkesidir. Bu düşünceye kısaca, ‘taklide dayalı inanç ve uygulamalar’ adı verilir. Bu anlayışa göre; bir şeyin taklidini yapıp, onun aslını etkilemeye çalışmak ve sonuçta istenileni elde etmek fikri vardır. Örneğin; ateşten atlamak suretiyle bir sembolizasyon gerçekleştirilir ve bu suretle kötülüklerden arınmak, uzaklaşmak gerçekleştirilmeye çalışılır. [...] İkinci düşünce ise, ‘parçanın bütüne ait olması’ fikrinden kaynaklanır. Bu düşünceye göre oluşan uygulamalar da ‘temasa dayalı inanç ve uygulamalar’ adını alır. Buna göre, bütünden ayrılmış olsa bile, bir parça hâlâ bütüne aittir ve bütünlü parça arasında var olan ilişki devam etmektedir. O halde, bütünden ayrılan veya alınan bir parça ile ilgili uygulamalar bütünü de etkileyecektir.”

Ateşin mikropoları kırma özelliğinden hareketle Nevruz kutlamalarında yanan ateşin dumanları arasından geçme eylemi¹, “benzer, benzeri etkiler” ilkesinden yola çıkarak, günahlardan ve her tür beladan arınma ve korunma düşüncesini beraberinde getirmektedir. Söz konusu davranış biçimiyle cesaret ve kişisel iradenin ön plana çıktığı da unutulmamalıdır.

Cesaretin ve kişisel iradenin ateşle ölçüldüğü mitolojik bir örnek ise Türk toplum tarihi açısından büyük önem taşıyan Ergenekon’dan çıkıştır. Efsanevi Demir Dağların eritilmesiyle esaretten özgürlüğe çıkmayı başaran Türkler, sadece yeni bir güne geçiş yapmaz, tarih sahnesinde sesini tüm cihana tekrar duyurabilecek yeni bir döneme de damgasını vurur. Türkler, bu kurtuluşlarını ve *yeni gün*’e çıkmalarını bir yerde, yakılan o büyük ateş topundan geçmelerine borçludurlar. Aynı şekilde Batı Gök Türk hakanını ziyaret eden Bizans elçilerinin yakılan bir ateş çemberinin arasından geçmelerinin zorunlu kılınmasının ardında yatan düşünce de benzeri özellik taşır: elçilerle gelmesi muhtemel olan kötü ruhların hakan-elçi görüşmesi öncesi kovulması temel hedeftir (İnan 1986: 66-71; Çay 1991: 194-196).

Nevruz / Yeni Gün hazırlıklarından sayılan ve unutulmaya yüz tutmuş bir başka ritüel de “kül dökme” âdetidir. Söz konusu uygulamada yakılan tongal ateşinden² arta kalan küllerin evden dışarı süpürülmesi veya savrulması yine bahar-kış çatışmasında bahara verilen desteğin bir başka ifade biçimidir. Buna benzer pek çok örneğe Anadolu’da hala rastlamak mümkündür (bkz. Oğuz 2005: 7-8).

---

¹ Ateşten atlama törenlerinin odak noktasını, büyük çapta yakılan ve *tongal* adı verilen ateş oluşturmaktadır. Moğolca “ateş” anlamına gelen *gal* ile eski Türkçede “don/kıyafet” anlamına gelen *ton* sözcüğünün birleşimi olan *tongal*, ateş donundan oluşan bir çemberi anımsatır. Ateş üzerinden atlama eylemi ise “ritüel bir temizlik” ve “kötü ruhlardan arınma” olarak kabul edilen bir davranış biçimidir ve özellikle yaylaya çıkacak hayvanlar için korunun yenildiği ve cesaretin ölçüldüğü bir anım da sembolüdür.

² Tongal ateşi için bkz. Dipnot 1.

Gerek “ateşten atlama/geçme” gerekse “kül dökme” adetleri Ahmet Caferoğlu’na göre “Türklerde eskiden var olan ateş kültü”nden ileri gelmektedir (Çay 1991: 84). Tanrı Ülgen tarafından insanlara armağan edilen ve çakmak taşından elde edilen ateşin kutsallığı bilinmektedir. Ancak şunu vurgulamak önem arz eder: Burada ön plana çıkan kutsallık, ateşe tapma veya ateşperestlikten uzak, ateşin sembolize ettiği güce hâkimiyet ve ateşin özelliklerinden faydalanma düşüncesidir. Gök Tanrı inancına göre yeryüzünde güneşin temsilcisi varsayılan ve atanın kudretinden taş düşmüş şekli olarak kabul edilen ateş (TDOE 2001: 258-261), bahsedildiği üzere temizliğin, arınmanın ve hastalıklardan korunmanın başlıca ölçütüdür.

Değişik yönleriyle Türk toplulukları arasında üç bin yılı aşkın bir süredir temeli olan Nevruz geleneği, aşağıdaki satırlarda görüleceği üzere, ritüel alışkanlıklar halinde varlığını günümüze dek sürdürmektedir.

3 Ateş Kültünün Günümüzdeki Yansımaları

Ateş üstünden atlama, kül dökme veya ateş topundan geçme törenleri Türkler’de hâlâ canlı tutulan somut olmayan kültürel miras kapsamındadır. Ancak söz konusu ritüeller sadece Nevruz bayramında karşımıza çıkmaz, aksine geleneksel kutlamalar ve sosyal eğlenceler bünyesinde farklı boyutlarda yaşam bulur. “Ateş dumanından geçme” alışkanlığının kendini gösterdiği en güzel ortamlar arasında günümüzdeki düğün, nişan gibi değişik törenler sayılabilir. Bu süreçler aynı zamanda yeni bir döneme geçiş evresinin de göstergesidir. Düğünlerde mum tutma geleneği bu anlamda en bariz örneklerdendir. Ayrıca, kurşun dökmek, düğün veya benzeri eğlencelerde havaya ateş açmak, özellikle yılbaşı kutlamalarında havai fişeklerle gökyüzünü aydınlatmak gibi birçok alışkanlıklarda da yine ateş kültünün izlerini bulmak mümkündür. Söz konusu uygulamaların temelinde yukarıda bahsedildiği üzere ateş çemberinden geçerek doğrudan kötü ruhlardan arınma ve korunma düşüncesi yatmaktadır. Örnekler çerçevesinde konuyu açmak gerekirse şunlar söylenebilir:

Mum Tutmak: Türk kültürünün köklü ananelerinden biri, düğün öncesi düzenlenen kına geceleridir. Kına gecelerinin en görkemli anı ise “yüksek yüksek tepelere” ile başlayan o meşhur kına Türküsü eşliğinde yakılan kınadır. Söz konusu ritüelin en dikkat çekici tarafı ise, bir tepsi içerisinde getirilen kınanın yanan mumlarla süslenmiş olmasıdır. Ayrıca ellerinde mum tutan kızların gelin kızın etrafında çember oluşturarak dönmeleri de dikkate değerdir. Yaşar Kalafat’a (2007: 258) göre kına tepsisine yakılan mum, ateşin kutsiyetindedir. Kutsal ateş ise doğrudan Nevruz gerçeğini hatırlatmaktadır. Kişiyi yanan mum ışıklarıyla çevrelemek, Nevruz törenlerinde olduğu gibi ateş çemberi arasından geçirmenin, dolayısıyla sembolik anlamda arınmanın ve korunmanın günümüzdeki uzantısı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Düğün günü gelin ile güveyi yakılan mumlar veya yanan maytaplar arasından salona geçirme âdeti bu görüşü destekler niteliktedir. Söz konusu uygu-

lama göz önünde bulundurulduğunda yine ateşle arınma düşüncesi ön plana çıkmakta ve ateşin kutsiyeti vurgulanmaktadır.

Kurşun Dökmek: Kurşun Dökme alışkanlığı halk arasında nazardan korunma yöntemlerindedir. Çobanoğlu'na (2003: 197) göre nazar “insanların bakışlarındaki zararlı güce” verilen addır.

“Kimi insanların bakışlarındaki zararlı güce ‘nazar’ denilmektedir. Bu niteliklere sahip bir kişinin bir insana, hayvana veya nesneye bakmasıyla bunlar üzerinde, canlıysa hastalanma, sakatlanma, ölüm, cansızsa sakatlanma veya kırılma gibi olumsuz bir etkinin meydana gelmesine ‘nazar değmesi’ denir.”

Nazara karşı korunma yöntemleri arasında Çobanoğlu (2003: 197) mavi boncuk, üzerlik otu, iğde çekirdeği gibi nazarlık çeşitlerini saymaktadır. Bunların dışında kurşun dökme de oldukça yaygın bir uygulama biçimidir. Söz konusu uygulamada, nazara uğradığı düşünülen kişinin başından eritilmiş kurşun dökülerek, kişinin ‘kötü’ bakışlardan arındırıldığı varsayılır. Örneğin Çorum yöresinde kurşun dökme işlemi “nazar edenin gözünü çıkarma” niyetiyle gerçekleştirilmektedir (Oğuz ve Kolcu 2006: 11). Kızgın ateşte eritilen kurşun, yukarıda bahsi geçen efsanede olduğu gibi, burada da kişinin aydınlığa, dolayısıyla ‘yeni’ bir güne çıkmasını sağlamaktadır.

Havaya Ateş Açmak: Havaya ateş açmak çok eski Türk geleneklerindedir ve Tanrıyla haberleşmenin yolu olarak kabul edilir. Uygulamanın temelinde yatan düşünce ise, yapılanlar hakkında göğe ve tanrıya haber iletme. Eski Türklerde imparatorun tahta çıkışının tanrıya, yakılan ateş aracılığıyla ve göğe ok atılarak bildirilmesi, gerçekleştirilen eylemlerden biridir. Tarihte buna benzer çok sayıda örnek mevcuttur (Ögel 2002: 527-529). Söz konusu gelenek günümüz düğün törenlerinde, asker uğurlamalarında vb. sevinç gösterilerinde havaya ‘kurşun’ sıkarak, yani silahla ateş açarak gerçekleştirilmektedir. Görüldüğü üzere “kurşun sıkma” ifadesi tıpkı “kurşun dökmek” gibi dilimize yerleşmiş bir deyim olmanın ötesinde, demircilik kültüründen ileri gelen ve halk inancına bağlı “nazara” ve “belaya” karşı koruma / korunma fikrini de yansıtmaktadır. Özellikle kırsal kesimlerde vazgeçilmeyen alışkanlıklardan sayılan bu uygulama biçimiyle, tanrıyla haberleşmenin yanı sıra, gerçekleşen eylemin işlevsel olarak ve sembolik anlamda “kutlanılması”, “kutsanması” ve “korunması” da hedefler arasında yerini alır.

Havai Fişek: Havaya ateş açmayla yakından bağlantılı olan bir başka ritüel ise yılbaşı kutlamalarında havai fişeklerle gökyüzünün aydınlatılmasıdır. Evrensel bir kutlama biçimi olan havai fişek uygulamasının asıl gelişimi Avrupa’da kaydedilir. Germen halk kültüründe örneğin her türlü ses ve gürültü unsuruyla kötü ruhların ve şeytansı yaratıkların kovulması inancı oldukça hâkimdir. Bu nedenle yıl dönümlerinde³ maskeler eşliğinde yüksek sesle gürültü çıkartarak sokaklarda dolaşmak gelenektir. Güney Almanya’da hala canlı tutulan ve *Fasching* olarak bilinen günümüz Karneval kutlamaları en bariz örneklerdendir (van Dülmen 1992: 134-137).

³ Yıl dönümü olarak Almanya’da kış mevsiminden bahara geçiş ayları kastedilmektedir ve takvimsel olarak Şubat sonu Mart başına denk gelmektedir.

Yukarıda bahsedildiği üzere kara barutun Avrupa ve dolayısıyla Alman yaşam kültürüne girmesiyle (~1420) kamçı, zil, trompet gibi ses çıkartan aletlerin yanı sıra, Orta Asya kültüründe olduğu gibi, silahlarla ateş açma da uygulamalar arasında yerini alır. Barutla gökyüzünün aydınlatılması ise Avrupa genelinde en görkemli zamanını ilk olarak Barok döneminde yaşar. O tarihlerde ateş ve renklerin gökyüzünde birleşmesi aynı zamanda güç ve zenginliğin de sembolü olur. Günümüzdeki şekliyle, yani renkli ve görkemli havai fişeklerle yeni yıla geçiş kutlamaları, Avrupa'da 20. yy.ın başlarında gerçekleşir ve çeşitli boyutlarda gelişme kaydeder. Yılbaşı gecesi havai fişeklerle gökyüzünü aydınlatma istemi bugün Türkiye'de de sevilen gelenekler arasındadır.

Havai fişeklerle gökyüzünü aydınlatma alışkanlığı “havaya ateş açmak” kapsamında kabul edilebilir. Söz konusu durum tanrıyla haberleşmenin bir başka boyutunu da göstermektedir. Ayrıca, açılan ateşle sadece gökyüzü aydınlatılmaz, ateşin gücüyle yeni yıl geçmişin uğursuzluklarından sembolik anlamda da arındırılır. Tüm bu alışkanlık ve davranışların temelinde tekrar etmek gerekirse ateş kütünden ileri gelen ‘temizlik’ ruhu ile arınma ve korunma düşüncesinin yattığı bir gerçektir.

Görüldüğü üzere Nevruz / Yeni Gün geleneği halk arasında bilinçli veya bilinçsiz olarak çeşitli boyutlarıyla yaşatılmaya devam etmektedir. Konuya SOKÜM çalışmaları açısından yaklaşıldığında bahsi geçen örnekler daha bir anlam kazancaktır.

4 Ateş Kültü ve SOKÜM Çalışmaları

Ateş kültüne bağlı çeşitli uygulamaların yalnızca bahar bayramı olarak kabul edilen Nevruz kutlamalarında değil, hayatın farklı evrelerinde kendini gösterdiği yukarıdaki satırlarda verilmeye çalışılmıştır. Aynı şekilde “Yeni Gün” anlayışı çerçevesinde çeşitli geleneksel tören ve kutlamalarda da ateş unsuruna bağlı inanç ve eğilimlerin hala canlı tutulduğu görülmektedir. SOKÜM sözleşmesine göre bir kültür varlığının SOKÜM kapsamında değerlendirilebilmesi için “yaşayan” ve “yaşatılan” nitelikte olması vazgeçilmez bir unsurdur (Oğuz 2009: 130). Çalışmanın başında vurgulandığı üzere Şamanist-Türk inanç sisteminin bir parçası olan ateş kültüne bağlı geleneksel törenler bu alana girmektedir. Kısacası Yeni Gün kutlamaları ve günümüz yansımaları SOKÜM sözleşmesine göre halkbilimi kadrolarının B. III maddesinde yer alan “Toplumsal Uygulamalar, Ritüeller ve Şölenler” bölümünün 1. fıkrası olan “Törenler, Kutlamalar ve Ritüeller” başlığı altında yer almaktadır (Oğuz 2009: 136-139). Bu maddelerde verilen *1a Geçiş Törenleri (1a.1 doğum, 1a.5 düğün, 1a.6 askerlik), 1b Kutlamalar (1b.4 yıl dönümleri), 1g Nazar, 2c Görenek* gibi başlıklar doğrudan bir toplumun kültürel değerlerini yansıtan halk bilgilerini ortaya koymaktadır.

Halkın bilgisi anlamına gelen folkloru “eski köyde eski ürün” olarak tanımlayan anlayışın halkbilim çalışmalarını sonlandıracağına, ürün merkezli yaklaşımın artık geçerliliğini yitirdiğine dair Oğuz (2009: 93 vd.) SOKÜM çalışmaları kapsa-

mında dikkat çekmektedir. Oğuz ayrıca, bu olguyla folklorda öne çıkan iki bakış açısına da vurgu yapmaktadır.

“Birincisi, geleneksel kültürün durağan olmadığı [...] ve halk olarak nitelenen köylünün folklor diye tanımlanan binlerce yıllık eski elbiseyi uluslaşma sürecine giren kentli bir gün kullansın diye sırtında taşıyan yaşayan fosiller olmadığı anlaşıldı. Kentli zaman içinde onların da kültürlerinin devingen ve değişken olduğunu kabul etti. İkincisi, bu devingenlik ve değişkenliğin, hızlı teknoloji kullanımı, yoğun kentleşme ve küreselleşme gibi nedenlerle kabul edilebilir sınırları zorlayarak, dünyayı kitle kültürü denilen tek kültürlü bir yapıya doğru sürüklediği sanısının, korkusunun veya yargısının uluslararası alanda güçlü destek bulması oldu.”

Oğuz’un açıklamalarından anlaşılacağı üzere, halk kültürü durağan olmayıp daha ziyade devingen ve değişken özelliğe sahiptir. Bu durum, halk olarak tabir edilen sosyal kitlenin yaşamaya devam ettiği ve yaşama sürecinde gelişme kaydettiği gerçeğini de beraberinde getirmektedir. Ayrıca günümüz halk kültürünün köylerden dışarı çıkıp kentsel yaşama taşınması, mekânsal olarak orada da hayat bulunduğunu göstermektedir. Ancak kültürel dokunun kentsel yaşama uyum sürecinde bazı ufak değişimlere (adaptasyonlara) uğradığı da bir gerçektir. Farklı bir ifadeyle, kentleşme ve küreselleşmeyle birlikte tek kültürlü yapıya doğru gitme süreci, toplumun kendine has kültürel dokusunda bozulma hatta o dokunun kaybolma tehlikesini de beraberinde getirmektedir. (Somut olmayan) kültürel mirasın korunması bu açıdan önem arz etmektedir.

5 Sonuç

Nevruz kutlamalarında belirgin bir şekilde kendini gösteren ve günümüz halk törenlerinde yaşatılmaya çalışılan ateş unsuru ile bağlantılı çeşitli uygulamalar, temelinin geçmişin derinliklerinden gelen arkaik dönem Şamanist-Türk yaşam biçiminden almaktadır. Bu durum aynı zamanda geleneksel kültürün günümüz alışkanlık ve davranışlarda “dokusal” olarak kendini muhafaza ettiğini göstermektedir. Somut olmayan kültürel miras kapsamında halkın değerlerine sahip çıkmak ve akademik boyutta önemini vurgulamak dolayısıyla bir borçtur.

KAYNAKÇA

BROCKHAUS. “Feuer”, Brockhaus Enzyklopädie 7: 248-249. Mannheim: F.A. Brockhaus 1988.

BROCKHAUS. “Pyrotechnik”, Brockhaus Enzyklopädie 17: 651-652. Mannheim: F.A. Brockhaus, 1992.

ÇAY, Abdulhalûk M.. Türk Ergenekon Bayramı, Nevruz. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1991.

ÇOBANOĞLU, Özkul. Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları. Ankara: Akçağ Yayınları, 2003.

EKİCİ, Metin. “Kutsanma ve Kutlama Anlayışında Nevruz”, Türk Kültüründe Nevruz. V. Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri: 61-70. Ankara: AKM Başkanlığı Yayınları, 2002.

İNAN, Abdulkadir. Tarihte Ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986.

KALAFAT, Yaşar. Balkanlar’dan Uluğ Türkistan’a Türk Halk İnançları. Ankara: Berikan Yayınları, 2007.

OĞUZ, Öcal. “Somut Olmayan Kültürel Miras: Türkiye’de Nevruz/ Yenigün”, Milli Folklor 65: 5-8, 2005.

OĞUZ, Öcal. Somut Olmayan Kültürel Miras Nedir? Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2009.

OĞUZ, Öcal ve Bengisu KOLCU. 2004 Yılında Çorum’da Halk İnançları ve Türbeler. Ankara: Hitit Üniversitesi FEF Türk Halkbilimi Topluluğu, 2006.

ÖGEL, Bahaeddin. Türk Mitolojisi. II. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002.

ÖZDEMİR, Nebi. “Yeni/lenmek ve Nevruz”, Milli Folklor 69: 15-27, Ankara: Feryal Matbaacılık, 2006.

TDOE. “Ateş”, Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü 1: 258-261. Ankara: AKM Başkanlığı Yayınları, 2001.

TDOE. “Nevruz”, Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü 4: 512-513. Ankara: AKM Başkanlığı Yayınları, 2004.

VAN DÜLMEN, Richard. Kultur und Alltag in der Frühen Neuzeit. Dorf und Stadt. München: Verlag C.H. Beck, 1992.

MÜZİK YÖNETİMİ TEKNOLOJİLERİNİN GELİŞİMİ

DEVELOPMENT TECHNOLOGIES MUSIC MANAGEMENT

РАЗВИТИЕ ТЕХНОЛОГИИ МУЗЫКАЛЬНОГО МЕНЕДЖМЕНТА

Gülxar Qurbanqızı MƏMMƏDOVA*

Özet

Makalede; çağdaş bilgi teknolojilerinin gelişiminin internetsiz olamayacağı, vurgulanmaktadır. Bilgisayar olmadan multimedyanın ve çağdaş reklamcılık ile iş teknolojilerinin her türünün mümkün olamayacağı ortadadır. Teknolojinin her çeşidi küresel dünyada kültürlere etki ederek onun karşısında yeni ufuklar açmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Musiki, teknoloji yönetim; işletme, reklam

Резюме

В статье подчеркивается, что без усвоения возможностей интернета трудно представить развитие современной информационной технологии, информатизации и компьютеризации, а также мультимедии. Без всего этого современная реклама и другие виды бизнес-технологии на сегодняшний день не могут существовать. Эти виды технологии в интенсивной форме вклиниваются в сферу культуры, раскрывая перед ней новые горизонты.

Ключевые слова: музыка, менеджмент, технологии, бизнес, реклама.

Summary

The paper stresses that without assimilation of the Internet is difficult to imagine the development of modern information technology, information and

---

* Ü.Nacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının dissertantı/AZERBAIJAN

computed and multimedia. Without all this, modern advertising and other types of business technology today can not exist. These types of technologies in intensive form wedged into the sphere of culture, revealing to her new horizons.

Key Words: music, management, technology, business, advertising.

İşgüzar fəaliyyət, sahibkarlıq, idarəçilik fəaliyyəti çox güman ki, insan cəmiyyəti ilə eyni bir vaxtda meydana gəlmişdir. Tarixdə hər zaman görkəmli siyasi xadimlər, müəssisə sahibləri, tacirlər, sahibkarlar olmuşlar, onların fəaliyyətini bu gün belə uğurlu idarəçilik nümunəsi hesab etmək olar. Odur ki, biznes və menecmentin tarixçəsini hələ Qədim Misir və antik Yunanıstanla əlaqələndirmək mümkündür. Amma, terminoloji aydınlıqdan ötrü, müasir anlamda menecmentdən danışarkən, onu daha konkret şəkildə ifadə etmək lazımdır. Bunun üçün XIX əsrin II yarısında peşəkar biznesin rolu xüsusilə diqqətəlayiqdir.

Məhz o zamanlardan bəri ilk firmalar - sosial təşkilatlar (sosial institutlar) fəaliyyətə başlamışlar. Onların fəaliyyəti xüsusi peşəkar – menecmentlərin rəhbərliyi altında öz işgüzarlığının gerçəkləşməsinə yönəlmişdir. Muzdlu tutulmuş işçilər bu peşəkarlar üçün işləyirdilər. Həm menecer, həm də sahibkar – mahiyyəti etibarilə eyni bir işlə - bizneslə məşğul olur. Onların hər ikisinin iş məzmunu və forması demək olar ki, eynidir. Fərq isə - məsuliyyətdədir. Sahibkar – öz pulu və mülkünə görə cavabdehdir, menecer isə - muzdlu peşəkardır. Menecer – sahibkar ola bilər, sahibkar isə - menecer ola bilər.

XIX əsrin II yarısından etibarən sərbəst mübadilə bazarında işgüzar aktivlik daha da artır. Qısa zaman kəsiyinə baxmayaraq, o, özünün intensiv və radikal təkamül yolunu keçmişdir. Bu inkişafda bir neçə mərhələni vurğulamaq olar. Bu mərhələləri bir – birindən fərqləndirilməsinin özülünü sadə, lakin aydın və effektiv meyar təşkil edə bilər – işin uğuru həlledici faktorlardan ibarətdir. Uğur faktorları dəyişdikdə - effektiv biznes texnologiyaları da dəyişir. Deməli, menecer və sahibkarların peşəkarlığına olan tələblər də dəyişir.

XIX əsrin ikinci yarısına qədər biznesdə uğurun həlledici faktoru, faktiki olaraq, resurslara : məsələn, yer altından çıxarılan faydalı minerallara, meşəyə, pambığa və s. yol tapmaqdan ibarət olmuşdur. Xammala yol tapmaq – başlıca olaraq, inhisar məziyyətlərinə yol tapmaq demək idi. Bəzən hətta ön plana müvafiq istehsalın idarə olunduğu yer keçirdi. Bu nəinki Rokfellerlərin, Gettilərin, eləcə də, Uralda, Donbassda, Sibirdə fəaliyyətə başlayan ilk rus sahibkarlarının əldə etdikləri təcrübələrin tarixəsi idi.

Lakin müstəmləkə işğalının sonu ilə praktik olaraq bütün təbii resurslar bu və ya digər şəkildə bölüşdürülməyə başlandı. Və ön plana işin uğuru üçün ayrı bir faktor çıxdı – bu isə, mal istehsalına xərclənən məxaricin qorunması şərti ilə malın faydalılığının artırılmasından ibarət idi. Bu mərhələ təxminən XX əsrin əvvəllərinə qədər davam etmişdir. Bu mərhələdə bazar hələ yetəri qədər dolğun deyildi, bəzən isə heç formalaşmamışdı belə. Burada həlledici məqam, malın və ya xidmətlərin

bazar niyyətlərinə uyğun qaydada mövcudluğundan və bu niyyətlərin maddi – texniki imkanlarının gerçəkləşdirilməsindən ibarət idi. Təsadüfi deyil ki, o dövrün ən müvəffəqiyyətli biznesmenləri – tənha ixtiraçılar olmuşlar, onlar müvafiq istehsalın hazırlanmasını bacarmışlar (bir çox müasir aparıcı şirkətlər və qrupların tarixçəsi belə firmalara aiddir). Nə marketinqə, nə də intensiv reklama tələbat faktiki olaraq özünü göstərməmişdir.

Növbəti – üçüncü mərhələ - keçən əsrin əvvəllərindən 1930 – cu illərə qədər davam etmişdir. İstehsalçılar bazarı getdikcə dolğunlaşmağa başlayır və uğurun həlledici faktoru - malın minimal xərcləri şəraitində onun maksimal hasilatına yol açılırdı. Menecer, ilk növbədə texnologiyayı əla səviyyədə bilməli və texnologiyaya uyğun olaraq, istehsalı təşkil etməli idi. Şirkətlərdəki hakimiyyət əsas etibarilə texniki və texnoloji vəzifələrdə cəmləşirdi. Bazar isə istehsal edilən malı fəal surətdə mənimsəyirdi. Məsələn, Q. Ford – atanın məşhur ifadəsi olan “ amerikalıya nə rəngdə maşın almağın tamamilə fərqi yoxdur, əsas odur ki, o qara rəngdə olsun” - həmin dövrə aiddir. Və buna görə də, Fordun özü və onun kimilər məşhur “T” modeli qara avtomobillərin maksimal dərəcədə satışa buraxılmasını təmin edərək, bununla da, çərxi - fəlayi öz əllərində saxlayırdılar. O zamanlar menecer – texnokratların, istehsal təşkilatçılarının zəmanəsi idi. Əməyin nizama salınması, konveyer, əməyin elmi cəhətdən təşkili – menecmentin bu kimi komponentləri məhz həmin dövrün uğurlu təcrübəsinin nəticələri idi. Həmin mərhələdə marketinqin həm nəzəriyyə, həm də təcrübəsi hələ formalaşmamışdı. Marketinqin ilk xidmətləri yalnız I Dünya Müharibəsi ərəfəsində meydana çıxmağa başladı və bu xidmətlər ya malların satışa buraxılmamağı nəticəsində yığılıb qalmasına görə, ya da xarici - iqtisadi fəaliyyət xidmətləri kimi özünü göstərirdi.

1930 - cu illərdə baş verən böhran və iqtisadi tənəzzül və digər hadisələr bütün dünyaya yaxşı məlum olan sosial, iqtisadi və siyasi nəticələrə səbəb oldu. Baş verən hadisələrin məlum səbəbləri var idi. Bunun tam izahı isə yalnız sırf menecment nöqtəyi – nəzərindən verilə bilər. 1930 – cu illər hadisələrinin yalnız iqtisadi, siyasi, siyasi – iqtisadi izahını vermək kifayət deyildir. İqtisadi böhranlar və siyasi sarsıntılar bundan öncə də, bundan sonra da var idi. Onlar həmişə olacaq. Amma 1930 – cu illərdə baş verən fenomen heç bir şəkildə təkrarlanmayacaq və bu, yalnız menecment texnologiyaları nöqtəyi - nəzərindən aydın ola bilər. Bu baxımdan, 1930 – cu illərdə radikal dönüş baş verdi – dünya biznesi tutumlu bazarla “toqquşur”. Aydın olur ki, əgər sənin əla fikrin və kifayət qədər vəsaitin varsa, sən istehsalatı parlaq şəkildə nizama salsan belə, sən istehsal etdiyinə tələbat olmazsa və sən bu tələbatı stimullaşdırmayacağınsa, bu zaman müvəffəqiyyətsizliyə uğrayacağınsan. Menecment təfəkkürü və təcrübəsinin vektoru radikal şəkildə dəyişir və öz əksini belə bir qaydada tapır : “ İstehsal etdiyini satma, satılanı istehsal et! ”. Bu, inqilabi dönüş nöqtəsi idi. Tələbatın öyrənilməsi ilə məşğul olan marketinq xidmətləri meydana çıxır, bu xidmətlər müvafiq fəaliyyət proqramları təklif edirdilər, satış təşkil edirdilər, satışları stimullaşdırırdılar. Bu xidmətlərə şirkətdəki mərkəzi hakim dairələri çox tez bir zamanda keçməyə üz tuturdular və beləliklə də, texnokratik menecment marketinqlə əvəz olunur.

Effektiv marketing təcrübəsini mənimsəyən marketing nəzəriyyəsi meydana gəlir. Texnologiyanı əla bilən menecer isə, hələ üstəlik bu və ya digər dərəcədə marketoloq olmalı idi. Burada bizim tədqiqat üçün vacib bir məqama toxunmalıyıq. Marketing – heç də bir tək menecmentin, planlaşdırılmanın, işçi heyəti ilə aparılan iş funksiyalarından biri demək deyil (belə bir fikir çox zaman ədəbiyyatda təqdim olunur). Marketing – həm analiz, həm planlaşdırılma, həm təşkil edilmə, həm maliyyə nəzarəti, həm də işçi heyətinə tələblərin irəli sürülməsi deməkdir. Faktiki olaraq, marketing – müəyyən menecment texnologiyasıdır, menecmentə yanaşmadır. Bundan başqa, marketing, müştərinin, onun həyat tərzinin, istehlakın həcmnin, intensivliyinin və üsul qaydalarının öyrənilməsindən başlayır, yəni, marketing – konkret mədəniyyətin konkret məzmunu deməkdir. Marketing texnologiyalarına çıxış isə - faktiki olaraq müştərinin xarakteri, onun həyat təzi və s. – dən başlanır, yəni, nəticələr yenə də sosial – mədəni xarakter daşıyır. Deməli, marketingi sosial – mədəni yeniləşmələr texnologiyası kimi nəzərdən keçirmək olar. Bu texnologiya son dərəcə effektiv və inteqraldır. Təsadüfi deyil ki, qərb dünyasında hələ İkinci dünya müharibəsindən əvvəl aqressiv marketingdən müdafiə cəmiyyətləri meydana çıxmağa başlamışdı.

Bazar iqtisadiyyatına və müxtəlif ölkələrin sənaye müəssisələrinin inkişafına böyük təkan verən dördüncü mərhələnin çiçəklənməsi 1950 – ci illərin sonu və 1960 – cı illərin əvvəllərinə qədər davam etmişdir. Beşinci mərhələnin başlanğıcı da elə bu illərə aiddir. Həmin illər menecment texnologiyasında növbəti radikal dönüş nöqtəsi kimi yadda qalmışdır. Bu mərhələdə əvvəllər özünü göstərən tendensiyalar daha da güclənir. Onun üçün istər istehsalda, istərsə də istehlakda fəvqəladə dolğun bazar səciyyəvi idi. Müştəri yaxşını yamandan daha aydın və tələbkarlıqla seçməyə başlayır, müəyyən markalara, ənənələrə öyrəşir. Bu səbəbdən uğur əldə etmək üçün ya - tamamilə yeni mal təklif etmək (həminə ki, hələ tələbat olmamışdır), ya - rəqiblərin heç birinin edə bilmədiyi ənənəvi, amma – super keyfiyyətli mal, ya da – satışdan sonrakı məsuliyyət (bəzən 30 ilə qədər), yaxud onu müşayiət edən xidmətlərlə analoqu olmayan ənənəvi keyfiyyətə malik ənənəvi mal təklif etməklə mükün olurdu. Görünür bu situasiya biznesi də, marketingi də əhəmiyyətli dərəcədə dəyişir : tələbatı öyrənməkdən çox, tələbatı yaratmaq, meydana gətirmək lazım gəlir. Bu isə reklama, satışın stimullaşmasına, yeni layihələrin işlənilib hazırlanmasına sərf olunan xərcləri, işə ən yaxşı mütəxəssislərin cəlb olunmasını tələb edirdi. Çox şey şərhlər komandasının bazardakı aqressiv davranışlarından asılı olmağa başlayır. Burada söhbət bir o qədər şəxsi məsuliyyətdən, yaxud, optimal psixoloji klimatdan deyil, məhz şəxsi mənfəət və maraqlılıqdan gedir və bu maraq, əgər münafiqə yolu ilə gerçəkləşsə belə, yeni ideyaların yüksək keyfiyyətlə həyata keçməsinə zəmin yaradırdı.

1960 – cı illərin sonundan etibarən marketing konsepsiyası qeyri – kommertiya sahəsinə : təhsilə, elmə, mədəniyyətə, incəsənətə, siyasətə daha da yayılmağa başladı. Menecment *aramsız (permanent) yeniliklərin şəklini alır*. Əgər özün iş açmırsansa, macərə axtarmırsansa və riskə getmirsənsə, demək müvəffəqiyyətsizliyə uğrayacaqsan. Yeniliklərin gerçəkləşməsi – biznesin riskli növüdür. Burada informasiya texnologiyaları və əlaqə üsullarını nəzər almaq

lazımdır. Bu zaman işçi heyəti və mütəxəssislərdən, onların ixtisaslaşdırılmasından və motivasiyasından çox şey asılı olur. Məhz bu səbəblər yapon menecmentinin müvəffəqiyyətinə şərait yaratmışdır. Yapon menecmenti zamanənin çağırışına adekvat cavab verməyi bacararaq (ömürlük mizd, keyfiyyət dərnəkləri, yaxşı təşkil olunmuş mədəniyyət və ənənələr və s.), şirkətdaxili yeniləşmələrə qarşı mümkün riskləri aşağı endirən texnologiyaların təkmilləşdirməyin öhdəsindən gəlmişdir, bundan başqa, işçi heyətini də həmin işə cəlb etmişdir. Təsadüfi deyil ki, müvəffəqiyyət əldə etmiş amerika korporasiya təcrübələrinin göstərdiyi kimi, onların menecment texnologiyası yapon texnologiyasına olduqca yaxındır. Burada məsələ milli – etnik xüsusiyyətlərdə deyil, məhz menecment texnologiyalarındadır, onların hər ikisində işçi heyəti ilə aparılan iş ön planda durur. Onları elə belə də adlandırırırlar : “işçi heyəti – səmtləşdirici texnologiyalar”. Bütün bunlarla yanaşı, onlar öz daxilində şirkətin məqsəd, vəzifələrinə dair fəaliyyətini, işçilərin qərar qəbul olunmasında iştirakını, ictimai fikrin formalaşmasını və sosial – mədəni xarakterli ənənələrin meydana çıxmasını cəm edir.

Menecmentin inkişaf dinamikası ilk növbədə vurğuların, istiqamətlərin əvəzlənməsi ilə bağlı olmuşdur. Bu əvəzlənmələri aşağıdakı cədvəldə aydın müşahidə etmək mümkündür (cədvəl 1):

İstiqamətlərin əvəzlənməsi

Cədvəl 1

Nizam – intizam	Şəxsi intizam, özünü idarə qabiliyyəti
İtaət, tabelik	Etibar, inam
İyerarxiya	Partnyorluq
Müvəffəqiyyət	İstiqamətin tələblərə doğru yönəldilməsi
Karyera	Şəxsiyyətin potensialının meydana çıxarılması
Çalışqanlıq	Yaradıcılıq
Hakimiyyət, güc	Maraqların müvazinəti
Mərkəzləşdirilmə	Mərkəzi orqanların bəzi vəzifələrinin yerli orqanlara verilməsi

Müasir biznesin uğurundan ötrü vacib şərt kimi *diversifikasiya* tələbləri irəli sürülür. Mono – biznes – qısa nəfəsə malik biznes deməkdir. Şirkətin fəaliyyəti nə qədər diversifikasiya olunsa, bir o qədər tale zərbələrinə tab gətirəcək, bir o qədər bazarın dinamikasına operativ və pləsrik şəkildə reaksiya verə biləcək. Ön planda şirkətin gördüyü iş deyil, məhz müxtəlif məntəqələrdəki fəaliyyət çalışqanlıığı durur, yəni, məsələn, bu şirkət müəyyən dəyərlərə əməl edir. Belə bir şəraitdə işçi heyətlə aparılan işin texnologiyası tamamilə dəyişir. Əsas iş burada əldə olunmuş nəticələrə görə şövqləndirmələr yaxud cəzalandırmalardan ibarət olmur. Həllədic faktor kimi burada konkret işçi motivasiyasının formalaşması və motivasiyalı inkişafın optimal şərtlərinin, vahid bir iş uğrunda iştirakın formalaşması, “biz”

deyilən dəyərli – normativ məvhumun dərkini təmin olunması çıxış edir. Məhz səmtləşdirilmiş işçi heyətli menecment texnologiyasında “yapon çağırışı” və “yapon möcüzəsi”nin gerçək mexanizmi və hərəkətverici qüvvəsinin həlledici faktor kimi izahını dərk etmək mümkündür.

Beşinci mərhələ bizim günlərdə sona çatır. Bu mərhələdə əvvəlki mərhələnin xüsusiyyətləri və problemləri daha da güclənərək, geniş yayılmışdır. Bu problemlərə ekoloji, xammal defisiti, ixtisaslaşmış kadrlar, işçi heyəti və istehlakçının hüquqlarının müdafiəsi əlavə olunmuşdur. Çox şey şirkətin şan – şöhrəti ilə yanaşı, onun rəhbərliyi və istehsal etdiyi mala dair ictimai fikirdən asılı olmağa başlamışdır.

Bir çox dəyərli ideya və layihələrin həyata keçirilməməsinin səbəbi onların gerçəkləşdirilməsinə müdaxilə edən kənar təsirlərdədir. Aydın oldu ki, müasir menecer nəinki texnokrat, maliyyə mütəxəssisi və marketoloq olmalıdır, o, eləcə də, kulturoloq, siyasətçi, ictimaiyyətlə geniş dialoqa girməyi bacaran ictimai xadim də olmağı bacarmalıdır. Məhz bu mərhələdə public relations (PR) ön plana çıxır. Public relations – irəliləyiş strategiyasının informasiyalı tərkib hissəsinə malik marketing metodlarından biridir. Partnyorlar, dövlət strukturları, kütləvi informasiya vasitələri, ictimai təşkilatlarla ümumi maraqların formalaşması, ölkədə və onun hüdudlarından kənar şirkətin şan – şöhrətinin artırılması şəxsi işçi heyətin gözü önündə menecerlərin iş üsullarının aparıcı funksiyalarındandır. Bunlarla yanaşı, son onilliklər ərzində public relations müasir menecmentin texnologiya və fəlsəfinə çevirilmiş, ona getdikcə daha aydın ifadə olunmuş sosial – mədəni texnologiyalar səciyyəsi bəxş etdirmişdir. 1930 – cu illərdə menecmentə olan marketing yanaşma üsulu son illər ərzində public relations – qanuni şəkllə salınmış menecmentə çevrilmişdir.

Müasir biznesdə “qeyri - istehlakçılar”ın rolu getdikcə artır. “Qeyri - istehlakçılar” – sosial qruplar, hökumət orqanları, mütəşəkkil və qeyri – mütəşəkkil ictimaiyyətdir. Məhz onlar daha vacib və perspektivli yeniləşmələrə təşəbbüskarlıq edirlər.

Biznes getdikcə cəmiyyətin həyatında digər sahələrlə - siyasət, mədəniyyət, elm, təhsil, incəsənət, idmanla birləşir. Getdikcə xeyriyyəçilik və sponsorluq, hamilik daha da artır. Bütün bunlar menecment texnologiyasının nəinki məzmununu, eləcə də onun sosial və mədəni fəaliyyət oriyentirini zənginləşdirmişdir.

Bütün bu xüsusiyyətləri müasir informasiyalı texnologiyaların inkişafı, informatizasiya və kompüterləşmə, multimediyə, İnternet imkanlarının mənimsənilməsi olmadan təsəvvür etmək qeyri – mümkündür. Bütün bunlarsız müasir reklam və digər biznes - texnologiyalar mövcud deyil. Bu texnologiyalar mədəniyyət sahəsinə intensiv şəkildə nüfuz edir və onun qarşısında tamamilə yeni üfüqlər açır.

Müasir bazar getdikcə daha da *globallaşır*. Hamının hamı ilə total rəqabəti başlanır. Ön plana global bazar əlaqələr şəbəkəsində özünün nadir yerini tutmaq qabiliyyəti çıxır. Bu isə yalnız öz biznesinə diqqətin cəlb olunması, hər hansı vasitə

ilə olur – olsun, məşhurlaşmaya nail olmaq şərti ilə mümkündür. Bu planda müasir biznes, siyasət kimi, ümumilikdə öz texnologiyasına görə şou – biznes və sosial – mədəni fəaliyyətlə yaxınlaşır. Menecment öz texniki məzmunu ilə sosial – mədəni fəaliyyətin forma və xüsusiyyətlərini əldə etmişdir.

Biznesin sosial mühitə münasibətdə dörd əsas modeli mövcuddur.

1. Monipulyativ model – ictimai fikrin monipulyasiya olunması, şirkətin kommersiya məqsədlərinə nail olmaqdan ötrü onun bir istiqamətdə təkmilləşdirilməsi deməkdir. Bazar iqtisadiyyatının formalaşmasının ilk çağlarında PR - nin bu cür şərhə labüddür və bunu müasir biznes təcrübəsi özünün xüsusi əməliyyatları ilə bir daha təsdiq edir. Lakin, bazar münasibətlərinin yetişməsi, iqtisadiyyatın, sosial – siyasi həyatın stabilləşməsi ilə belə yanaşma tərzinin nəinki kiçilməsi və uzaqgörmezliliyi üzə çıxır, habelə şirkətin uzunmüddətli məqsəd və maraqları üçün bilavasitə təhlükə yaradır.

2. Məlumat bildirmə modeli – bu model üçün təbliğ - reklam təsirindən dolayı ictimaiyyətin məlumatlandırılması səciyyəvidir. Burada məqsəd şirkətin niyyət və imkanlarını ictimaiyyətə çatdırmaqdan ibarətdir. Bu ilk növbədə ondan ötrü lazımdır ki, şirkətin sosial dairəsi onu düzgün başa düşsün və şirkətin fəaliyyətinə adekvat yanaşaraq, onun fəaliyyətinə müsbət yanaşsın və onu dəstəkləsin.

3. Qarşılıqlı anlaşma – bu halda söhbət nəinki düzgün başa düşülməkdən, eyni zamanda, digərlərini də tam qarşılıqlı anlamaqdan, onların maraqlarını dərk etməkdən gedir.

4. Sosial partnyorluq modeli – ümumilikdə ictimai fikrin və sosial mühitin öyrənilməsinə və təhlilinə həsr olunmuş və şirkətin istər bazar, istərsə də sosial mühitlə (hakimiyyət dairələri, ictimai təşkilatlar, şəxsi işçi heyəti ilə) qarşılıqlı məsuliyyətli münasibətlərinin yaradılmasının daha yetkin modelidir.

“Mənafe birliyi dostluq haqqında söhbətdən daha vacibdir” – bu qaydanı bütün müasir biznesdə genişləndirmək mümkündür. Sosial mühit və şirkətin ad – sanına zəruri marağın yüksəldilməsi - son onilliklərin kəşfidir. Müasir menecmentin innovasiyalı xarakteri permanent yenilikləri kimi qarşıda durur və aramsız yeniləşmələrə müqavimət göstərən idarəçilik zərurəti doğurur. Müqavimət – istər şirkətdaxili, istərsə də şirkətdən kənar sosial mühitlə bağlıdır. Görünür, şirkət menecerlərinin belə idarəçilik üzrə imkanları məhduddur və inzibati nöqteyi – nəzərdən həyata keçirilə bilməz (sosial mühit – şirkətin icra orqanlarının səlahiyyətindən kənardadır), iqtisadi vasitələr də həmşinin məhduddur. Lakin şirkət öz layihələrinin, proqramlarının və digər yeniliklərinin gerçəkləşməsi və irəliləməsi üçün sosial investisiya və sosial partnyorluğun inkişafının köməyi ilə əlverişli, münasib şərtlər yarada bilər.

Bu layihələrin həyata keçirilməsi üçün yetkin biznesin iki inkişaf etmiş prinsipi olan xeyriyyəçilik və partnyorluq məsuliyyəti vacib xüsusiyyətdir. Əgər biznes durmadan gəlir artımı ilə məşğuldursa, ona olan etibar aşağı düşür, o, vacib sosial problemlərin həllindən qaçır, məsuliyyətsizlik nümayiş etdirir, vəd etdiyindən az verir və s. Sosial stabillik və ya sosial münaqişə, bir qayda olaraq –

siyasi münaqişə və ya sarsıntılardır – bu, sırası vətəndaşlardan çox fərqlənən işgüzar aləmin seçim predmetidir.

Biznesə münasibətdə ictimai fikir ədavəti - nəyəsə təsir etməyə qadir olmamaq, nümayişcəsinə nəzarətsizlik və tənbehsizlikdən ibarətdir. Bu cəhət real ənənələrin, demokratiya təcrübəsinin, dövlət və vətəndaş cəmiyyətinin hüquq normaları olmadığı üçün dərinləşir. Şirkətlərin bir çoxu nəyin bahasına olursa – olsun gəlirlərin artmasına nail olmağa can atır və müştərini partnyor kimi deyil, məqsədə çatmağın vasitəsi, açıq – aşkar istismarı kimi görür. Bu səbəbdən ictimai fikrin cavab reaksiyası heç də təsadüfi deyil. Biznesə etibar etmək üçün biznes sosial cəhətdən məsuliyyətli olmalı və bunu öz işi ilə isbat etməlidir. Bundan əlavə, etimadı yalnız səmimi və açıq olanlar oyadır, onların davranışı qənaətbəxş olur və onlar ətrafdakıların fikri ilə hesablaşırlar. Biznes, xüsusilə də müasir biznes ilk növbədə etibar biznesidir. Şirkətin etibarına vurulan zərbə, maddi xələldən fərqli olaraq, çox zaman boş qalır. Bu nöqtəyi – nəzərdən, sponsorluq, xüsusilə də xeyriyyəçilik, müasir biznesin praktiki mədəniyyəti və fəlsəfəsi kimi şərh oluna bilər.

Yuxarıda qeyd olunanlardan göründüyü kimi, müasir menecmentin bütün bu xüsusiyyətləri menecmentin inkişafının daxili tendensiyalarının qanuna uyğunluqlarını dürüst ifadə edir, onu mədəniyyətlə və ümumilikdə, sosial – mədəni aləmlə yaxınlaşdırır.

ƏDƏBİYYAT

1. Гульчикский Г.Л., Шекова Е.Л. Менеджмент в сфере культуры. Санкт-Петербург. 2009
2. Abbasov A.B. Biznesin əsasları. Bakı, 2005
3. Şahbazov K.A., Məmmədov M.H., Həsənov H.S. Menecment. Bakı, 2005

“REHAB” MAKAMININ TÜR ÖZELLİKLERİ
GENRE CHARACTERISTICS OF “RAHAB” MOUGHAM
ЖАНРОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ МАКАМА «РЕХАП»

Benövşe RZAYEVA*

Özet

Makalede; Azerbaycan müzik yorumculuğunda, küçük hacimli makam olarak yer tutan “Rehab” makamının tür özellikleri hakkında geniş bilgi verilmiştir.

Rehab makamı, XII. yüzyılda bir destgah olarak biçimlendiği dönemden modern yorumculuk denemelerinde tuttuğu küçük küçük hacimli makama kadar olan gelişimi gözden geçirilmiş ve makamın tür özellikleri ortaya çıkarılmıştır.

Makalede ortaçağın ve görkemli Azerbaycan musikinaslarının ayrıca Rus musikinasların makam sanatı ile ilgili incelemelerinde fikir ve yorumlar yer almaktadır.

Yazar, “Rehab” makamının destgah şeklinden küçük hacimli makama kadar geçtiği aşamayı çok net biçimde anlatmış ve yeni türlerin kurulmasından söz etmiştir.

Makamın “Şur” ailesine mensup olmasının önemi hakkında verilen açıklama daha ilginçtir.

Yazar, makamın tüm şubeleri hakkında bilgi vererek başka makamlarla ilişkisini açığa çıkarmaktadır.

Makalede “Rehab” makamının modern yorumculuk denemelerindeki yerinin önemi tam olarak yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: “Rehab” makamı, tür, Azerbaycan, modern yorumculuk

Abstract

In this paper there is given wide information on genre characteristics of “Rahab” mougham as a of little mougham in Azerbaijan Mastery experience.

---

* Nahçıvan Devlet Üniversitesi / AZERBAIJAN

From the period formalized as a dasgah in 12-th country to the period when it became mougham of little volume in modern mastery experience the development was considered and genre characteristics were found out.

In the paper thoughts and statements of prominent Azerbaijan and russian musical experts on researches in mougham were reflected.

The author very clearly described the stage of development of “Rahab” mougham from dasgah type to mougham of little volume and talked about the creation of new genres.

The statement of the importance that mougham belongs to Shur family is of more interest.

The author giving information on all sections of the mougham clearly explained its relation to other moughams.

In the paper the importance of the place of “Rahab” mougham in modern mastery experience was fully reflected.

Key Words: “Rahab” Mougham, Genre, Azerbaijan.

Giriş

Modern yorumculuk deneyinde Şur ailesine mensup olan “Rehab” makamı - Ortadoğu halklarının 12 klasik makamlarından biri olan “Rehavi”den oluşmaktadır.

Bilindiği gibi, Ortaçağ'da Doğu müzik biliminde makam sanatının teorik esaslarının incelenmesi mühim önem taşımaktadır. El-Farabi, İbn-i Sina, Sefieddin Urmevi, Abdulkadir Marağayi, Abdurrahman Cami, Mirza Bey, Mir Muhsin Nevvab gibi Doğu'nun büyük âlimlerinin müzik risaleleri bugün de kendi bilimsel değerini koruyan kaynaklardandır.

Ancak, belirtmek gerekir ki, sözlü gelenekli profesyonel müzik sanatı Ortaçağ'da formallaşsa da, olduğu gibi kalmamıştır. O, hem çeşitli halkların müzik kültürlerinin, hem yorumculuk sanatının gelişmesi, hem de üstat sanatçıların yaratıcılığını etkisiyle deyişilmelere uğramıştır. Özellikle makamların içeriği, yapısı, yorumculuk özellikleri değişikliğe maruz kalmıştır ki, bunlar da makam sanatında janrların gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Genellikle, klasik makamların gelişme yolunun karşılaştırmalı şekilde incelemek karakterize edilmesi oldukça etkili bir yol olup, eski dönemlerden bugüne kadar bütün makamların ve makam şubelerinin, ayrıca diğer janrların değişikliğe uğraması ve yeni vasıflarla zenginleşmesi sürecini izlemeyi sağlar.

XX yüzyıla kadar geçtiği gelişme yolunda makam sanatı evrime uğradığı gibi, makama ait janrlar da yeni özellikler kazanmıştır ki, biz günümüzde yorumculuk sanatında sağlam yer tutan makam janrlarının bazı yönlerini vurgulamak isteriz.

Makamın janrlarından bahs etmişken, tabii ki, biz musikşünaslık araştırmalarında öne sürülen fikirlere, özellikle, Üzeyir Hacıbeyli'nin, Efrasiyab Bederbeyli'nin, Memmedsaleh İsmailov'un, Ramiz Zöhrabov'un ve başkalarının

incelemelerine başvurarak, onların temelinde tatgigatımız için gerekli destgahların ve küçük makamların janr özelliklerini dair açıklama yapma getirmekteyiz.

Bilindiği gibi, günümüzde makam ifaçılığında makam-destgaha, küçük hacimli makam, zerbi makam, renk ve tasnif janrları geniş şekilde yaygındır. Bunlar kendine özgün janrlar gibi şekillenmiştir ve her bir janr çok sayıda örneklerle temsil edilmiştir.

Onu da söylemek gerekir ki, ister makam destgahların, ister küçük hacimli makamların hem vokal-enstrümantal, hem de enstrümantal yorumculuk seçenekleri vardır ki, her iki halde kompozisyon yapısının temel yönleri muhafaza edilmektedir.

Makam destgahın janr özelliklerini incelemek için musikişünaslık eserlerinde verilen açıklamalara dikkat çekelim. Destgaha janrının tarifini Ü.Hacıbeyli böyle vermiştir: “Bence destgah kelimesinin bir anlamı Rusça “sooruje niye” (bina, gurğu, yapı – B.R.) deyillen bir tabir ki, müzikte dahi mecazen o anlamda kullanılır, yani çeşitli makam parçaları birbirine yaraşmak ve uygun olmak şartıyla cem bir destgah oluşturur. Bunların her parçasına bazen bölüm, bazen köşe ve bazen avaz denir” (3, s. 217).

Musikişünaslıkta destgah kavramının anlatılmasında şube ve guşelerin, ayrıca, renk ve tesniflerin destgah içindeki önemli rolü kendi açıklamasını buluyor. Bütün bunlar birbiriyle bağlantılı şekilde izah olunarak, onların janr özellikleri de ortaya çıkarılıyor.

Bu açıdan en çok işlenen terimler “şube” ve “köşe”dir ki, onlar destgahı oluşturan parçalar, bölümler gibi gösteriliyor. Bunların izahını E.Bedelbeyli'nin “Müzik sözlüğü”nde buluyoruz: “Şube - makamat destgahının melodik ve makam (kök) cehtince bitkin ve bağımsız bir parçasıdır” (2, s.82); “köşe - destgahlar bünyesinde şöbelerle sıra (şubeler kapsamında ya da şöbelerarası) bitkin ve anlaşılır melodik yapıya sahip vokal-enstrümantal epizod” (2, s.46) gibi tanımlanmaktadır.

E.Bedelbeyli'nin açıklamasında: “destgah - belli makam terkiğine dahil olan tüm şaxeler, şubeler, guşeler, redifler, renkler ve tesniflerin küll halinde, mantıksal gelişme kuralı üzere organize toplama” olarak verilir (2, s.36). “Destgaha” kelimesinin Arap, Fars dillerinde anlamı: *dest - komplekt; gah - mevke, makam, mekan* demektir ki, bu da makam destgah biçiminin meğzini açıklıyor.

Bülbül'e göre, destgahlar birbirleriyle organik olarak bağı olan ve mantıksal olarak birbirinden başkasına geçen makamlardan ibarettir. Rus musikişünası V.Belyayev destgahın yapısını dizi gibi yorumlayarak yazıyor: “Bu seride a) makam, b) ulus-şehir romans türünde profesyonel şairlerin sözlerine okunan tasnif adını taşıyan şarkı ve başka) virtüöz şekilde işlenmiş dans-renk birleşiyor. Böyle birleşme işte lad esasının ciddi planı ile yürütülüyor” (7, s.53; 6, s.153). Bu dipnotta da görüldüğü gibi, makam destgahın ayrı ayrı şubeleri de makam adlandırılır ve birhisseli vokal-enstrümantal eserler gibi nitelendiriliyor.

Bununla birlikte, V.Belyayev gösteriyor ki, “edebiyatta ve söyleşide destgah terimi çok zaman makam terimi ile deyiştirilir, çünkü destgah da kendi adını da-

yandığı laddan alır” (6, s.148). “Rast makamı” ve “Rast destgahı” gibi isimlerin oluşması da bununla ilgilidir.

Musikişünas-alim Memmedsaleh İsmailov makam destgahlarını obrazlı dilde “muhteşem bir müzik imaretine” benzetiyor. O yazıyor: “Makamları düzenleyen çeşitli şube ve guşeler imaretin sütunlarını temsil edebilir. Makam ifasında kullanılan trel (zengule), mordent, forşlaq, “lal parmak” vesaire gibi melizm türleri müzik imaretine ziynet veren desenlerden-ornamentlerden ibarettir. Nihayet, makam sesi yapımında tekrarlama, sekvensiya, çeşitlilik, müzik ifadelerinin kvarta, kvinta ve oktava aralıkları üzere yukarı taşımak gibi çeşitli ifade araçları bu imaretin kurulması için işlenen “inşaat malzemeleri”dir” (4, s.58).

Makam destgahının kompozisyon yapısında makam şubelerinin ardıcılılaşmasını, onların birbiriyle ilişkilendirilmesini, bir makamdan diğerine geçilmesini R.Zöhrabov yüze çıkarmış ve dayandırmıştır.

R.Zöhrabovun gösterdiği gibi, destgah iki janr grubunun - instrumental janrlar (deramed ve renkler) grubunun ve vokal-enstrümantal janrlar (makam şube guşeleri, tesnifler) grubunun örneklerini içermektedir. Özellikle destgah “Mayə” şubesinden sonra gelen vokal-enstrümantal şubeler ve guşeler karmaşık yapıya sahiptir. Onlar birbirinden kendi hacmine ve gelişmesine göre farklıdır. Onlar ciddi ardıcılıkla vardiyalanırlar. Destgahda olan parçacıkların növbeleşmesi bu şekilde olur: deramed, berdaşt, mayə, tasnif veya renk; sonraki makam şubeleri (köşe ve avazlar dahil) tasnif ve renklerle sıralanır.

Böylece, makam destgahın kompozisyon yapısı bir takım geleneksel bölümlerden oluşur. Bu yapıda “Deramed”, “Berdaşt”, “Mayə” şubelerinin ardıcılılaşması önemli şarttır. Bundan sonra makam şubeleri yükselen ardıcılılıkla makamın dayanak basamakları üzerinde tedrici gelişmeye dahil olunarak, tasnif ve renklerle növbeleşir, kulminasyadan sonra mutlak olarak, sonda makamın mayesine inme gerçekleşiyor. Destgah özgü olan bu tür kompozisyon yapı özelliklerini “Rehab” makamının XX yüzyılın ortalarına ait seçeneklerinde de izleyebiliriz.

Belirtmek gerekir ki, makam destgahların yapısında ciddi kanunauyğunlukların olmasına rağmen, onun ifası sırasında belirli değişiklikler de gerçekleşir, ayrıca, bazı şube ve guşeler iptal edilir, belli bir melodik cümle veya avaz bırakılıyor veya yenisi ile değiştirilir. Fakat buna rağmen, kompozisyon yönünden, tüm destgahlar birim sisteme sahiptir (5, s. 99).

Bu bakımdan “Rehab” destgahı da istisnalık teşkil etmemiştir. Öyle ki, “Rehab” makamının yorumculuk seçeneklerinin analizi onun destgah yapısına sahip olduğunu ortaya çıkarır.

Makam sanatında destgahlarla sıra, küçük hacimli makamlar da büyük önem arz etmektedir. Makamın gelişme tarihinin araştırılması bu iki türe arasında doğrudan karşılıklı ilişkileri ortaya çıkarır.

R.Zöhrabov'un yazdığına göre, küçük hacimli makamlar serisine o makamlar aittir ki, onlar destgahlara göre hacim itibarıyla küçük, şube ve guşelerinin sayı yönünden ise az sayıdadır. Genellikle, bu çeşit makamlara 3-5 şube veya guşe

çalımb-okunur. Bunlarda genellikle makamın zil-bem-zil şubeleri veya aksine, bem-zil-bem registrli şube guşeleri birbiriyle ardıcılılaşır. Destgahlarda olan geniş gelişme, tedricen duygusal gerilimin oluşması ilkesi küçük biçimli makamlar için özgü değildir (5, s.161-162.).

Küçük hacimli makamların izahına E.Bedelbeyli'nin "Müzik sözlüğü"nde de rastlıyoruz. O, bu tip makamları "şaxə" isimlendirerek, bunu şöyle anlatıyor: "mensup olduğu destgahın köküne (makamına) dayanarak ve bu destgaha intonasiyaları alanında kalarak başına birkaç şubeden oluşan yeni bir destgah düzenleyen makamat şubelerinin toplamı: örneğin," Şur "makamı dahilinde olan "Dəşti", "Ebu-eta" vb küçük destgahlar" (2, s.80).

Görüldüğü gibi, burada E.Bedelbeyli "şaxe" ve "küçük destgah" kavramlarını ileri sürmekle, küçük hacimli makamların oluşumunu ve yapı özelliklerini göstermiştir.

R.Zöhrabov da bu konuya dikkat ederek, küçük makamların varoluşunun iki yolunu göstermektedir. Birincisi, makam destgahın içeriğinden ayrılarak oluşan yeni makam örnekleridir. İkincisi ise, destgahların değişikliğe uğrayarak yığcamlaşmış içeriğini içeren örneklerdir. Öyle ki, Azerbaycan sözlü-profesyonel müziğinde bazı makam destgahlarının sonradan küçük hacimli bağımsız makamlara dönüşmesi halleri görülmüştür.

Bu anlamda "Rehab" ve "Şehnaz" makamları örnek olabilir. Aynı makamlar önceleri destgah biçiminde olmuştur. Sonradan çokterkibli "Rehab" ve "Şehnaz"ın frekansı giderek azalmış ve sonuçta onlar az şube ve köşeli, küçük hacimli bağımsız makamlara ait edilmiştir (5, s.162).

R.Zöhrabov yazıyor, "Şüşter"de olduğu gibi, "Emiri" şubesi "Neva"da, "Rehab"da, eski "Şur"da aynı perdeye, yani "mi" zarına istinaden çalınmış-okunur.

Artık belirttiğimiz gibi, "Rehab" makamı - "Şur" makam ailesinin bir üyesidir ve makam ailesine ait olan bir takım makamlarla aynı makama dayanmaktadır ve terkiblerine göre uyum içindedir. Bu bakımdan "Şur" makam ailesine dikkat çekmek gerekir.

"Şur" makam ailesine "Şur" destgahı yanı sıra, bir takım makamlar içerir: "Rehab", "Neva", "Ebu-eta", "Dəşti", "Bayatı-Kürd", "Şehnaz" makamları, "Semayi-Şems", "Mani" ("Osmani"), "Arazbarı" zerbi-makamlarını göstermeliyiz.

Adı geçen makamlardan "Rehab", "Neva" daha eski tarihe sahip makamlardır ki, onların adına Ortaçağın 12 klasik makamları sırasında rastlıyoruz. "Ebu-eta", "Dəşti", "Bayatı-Kürd", "Şehnaz" küçük hacimli makamlardır. "Şur"a dayalı zerbi-makamlardan: "Semayi-Şems", "Mani" ("Osmani"), "Arazbarı" zerbi-makamlarını göstermeliyiz.

Görüldüğü gibi, "Şur" makam ailesine dahil olan makamlarda şur makamının esasen dört tonallığı kullanılır. Kvarta ilişkisinde Şur makamının sadece dört tonallığı burada yer buluyor: "lya" şur - "re" şur - "sol" şur - "do" şur.

Makam ailelerinde makam-tonallıkların sistemleştirilmesini ilk kez Memmedsaleh İsmailov “Azerbaycan halk musikisinin janrları” eserinde incelemiştir (4). O, “Rast” ve “Segah” makam ailelerine mensup makamların tonallıklarının belli aralık ilişkisinde yerleştiğini ortaya çıkarmıştır.

Bütün makam ailelerinde olduğu gibi, “Şur” makam ailesinde de, elbette ki, her makamın kendi yeri vardır. Her makam kendine makam-tonallıqda ifa olunduğu gibi, ayrıca, kendine özgü içeriğe, kompozisyon yapısına, sabitlemiş melodik-intonasiya özelliklerine sahiptir.

Bununla birlikte, bu makamların şube yapısının incelenmesi, böyle bir yönü ortaya çıkarır ki, her makamın kendine has şubeleri vardır. Bununla birlikte, diğer makamlara geçiş sırasında, neredeyse aynı şöbeler kullanılır. Bunlar segahda kurulan “Şikesteyi-fars” ve “Müberriqe”, rasta kurulan “Eraq” ve diğer makam şubeleridir ki, bu şubeler aracılığıyla şurdan segah ve rasta bağlantılar olur. Bu da makamın içeriğinin zenginleşmesine hizmet etmektedir.

“Rehab” makamının içinde de bu yönleri görüyoruz. “Şikesteyi-fars” şubesinden sonra mutlaka “Müberriqe” şubesinin çalınıb-okunması gerekir. Aslında “Müberriqe” işte “Şikesteyi-fars”ın sonlanmasıdır. “Şikesteyi-fars” işte “Müberriqe” bölümü ile tamamlanmalıdır ki, bu da “Rehab” makamının içinde yer buluyor.

“Eraq” ise “Rehab” makamının doruk şöbesidir. Hatırlatalım ki, o, bir şube gibi “Rast”, “Segah”, “Mahur-Hindi” destgahlarında da kulminasiyanı oluşturuyor. “Eraq”dan sonra gelen “Qerai” kendi hacmi itibariyle küçüktür, köşe önemini taşımaktadır. “Rehab” makamından “Qerai” aracılığıyla zilden, yani “Eraq”dan tedricen beme inme süreci yaşanıyor. Onu da diyelim ki, “Rast”, “Mahur-Hindi” ve başka makamlara da “Qerai” aynı işlevi yerine getiriyor.

“Rehab” makamından doruk şubeleri olan “Eraq” ve “Qerai”den sonra “Mesih-i” ve “Rehab ayak” (kadensiya) şubeleri ardıcillaşır. Bu şubeler aracılığıyla artık “Rehab”ın temel nokta-tonallığına - şura dönüş gerçekleşir.

Genellikle, “Rehab” destgahı dinleyiciye hoş duygusal etki gücü telkin eder. “Rehab”ı dinledikde biz bir yandan, bem registrde sevgi-muhabbet hislerinin, diğer yandan ise zil birimlerinde mücadele, kahramanlık ruhunu görüyoruz.

“Rehab” başka makamlardan kendinehas melodik çalarları, kompozisyon özellikleri ile ayrılır. R.Zöhrabovun kayıtlarına göre, hatta bu makama gazel seçmek çok zor ve sorumludur. Seçilen gazel kendi içeriği, ritmik özellikleri açısından “Rehab”ın müzik içeriğine, temkinli melodiyasına uymalıdır.

Bu yönü T.Bakıxanov da desteklemektedir. O yazıyor: “Rehavi” makamı oldukça zarif, ince ve lirik içeriğe sahiptir ve bu ince lirizm bu makamın sadece enstrümantal yorumculuk üslubunda değil, hanendelik üslubunda da kendini göstermektedir. Öyle ki, diğer lirik içerikli makamlara nispeten “Rehavi” makamı oldukça aheste, aram bir tarzda okunur ki, diğer makamlara bakıldığında onun okuma ve ifa üslubu sanki ritmik bir makamın ifa üslubunu andırıyor. Ve işte bu inceliğe, bu lirizme, bu oku ifaçılığı yüzünden “Rehavi” makamını asıl ve gerçek yolla okumak

için makamı gerek onun ritmine uygun aruz vezninin belirli bir behrinde metin bulup okumalıdır ki, bu incelik ve asıl gerçek ifa yöntemini dinleyiciye doğru şekilde erdirmiş olsun” (1).

Sonuç

Böylece, “Rehab” makamının özelliklerinin incelenmesi gösterdi ki, bu makamın hacminin küçülmesine rağmen, o, kendinde destgah belirtilerini koruyup saklamıştır ki, bu da kendini işte kompozisyon yapısının tedrici gelişiminde, diğer makam-tonallıklara geçidlerle zenginleşmesinde, mayeden kulminasiyaya kadar olan gelişmenin süresinde göstermektedir .

KAYNAKÇA

1. Bakıxanov T.E. “Rehab” makamının kısa tarihi // “Müzik dünyası” dergisi, № 1-2 (35), 2008. s.67.
  2. Bedelbeyli E.B. Terim-monoqrafik müzik sözlüğü. Bakü, Bilim, 1969, 246 s.
  3. Hacıbeyov Ü.E. Eserleri. II cilt. Bakü, AEA-nın yayını, 1965, 412 s.
  4. İsmailov M.S. Azərbaycan halk müziğinin janrları. Bakü, Işık, 1984, 100 s.
  5. Zöhrabov R.F. Makam. Bakü, Azərneşr, 1991, 218 s.
  6. Беляев В.М. О музыкальном фольклоре и древней письменности. М.: Сов. композиторов, 1971, 234 с.
- Беляев В.М. Очерки по истории музыки народов СССР: в 2-х вып. М.: Музгиз. Вып. 2: 1963, 340 с

İRAN ARAZİSİNİN SINIRLARINDAKİ ARAZ NEHRİNİN HİDROGRAFIK VE HİDROLOJİK ÖZELLİKLERİ

HYDROGRAPHICAL AND HYDROLOGICAL PARTICULARITIES OF RIVER ARAZ IN BOUNDARIES OF İRAN'S TERRITORY

ГИДРОГРАФИЧЕСКИЕ И ГИДРОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РЕЧНОГО АРАКС В ГРАНИЦАХ ТЕРРИТОРИИ ИРАНА

Mohammad HOSSEİNİ* - Dr.Mir Mahmood HOSSEİNİ** -
Dr.Gita EİNOLLAHİ*** - Dr. Alireza PİLPAYEH****

Özet

Makalede, İran arazisinin sınırlarındaki Aras nehrinin hidrolojik ve hidroğrafikal özellikleri tetkik ediliyor. Aras havzasının hidrolojik ve iklim durumu araştırılıyor. Aynı zamanda nehrin en yüksek, en düşük ve orta yıllık su boşaltımı grafiklerle gösteriliyor.

Anahtar Kelimeler: Aras nehri, su boşalması, Kotur nehri, hidrografikal

Abstract:

There have been analyzed hydrographical and hydrological particularities of river Araz and its tributaries in boundaries of Iran's territory. The morphometrical characters of more great tributaries are presented. Their hydrological regimes and climate condition of basin are analyzed. Apart from it in the article there have been

---

* Department of Geography, parsabad moghan Branch, Islamic Azad University, parsabad moghan / IRAN.

** Department of Geography, parsabad moghan Branch, Islamic Azad University, parsabad moghan / IRAN.

*** Young Researchers Club, parsabad moghan Branch, Islamic Azad University, parsabad moghan / IRAN .

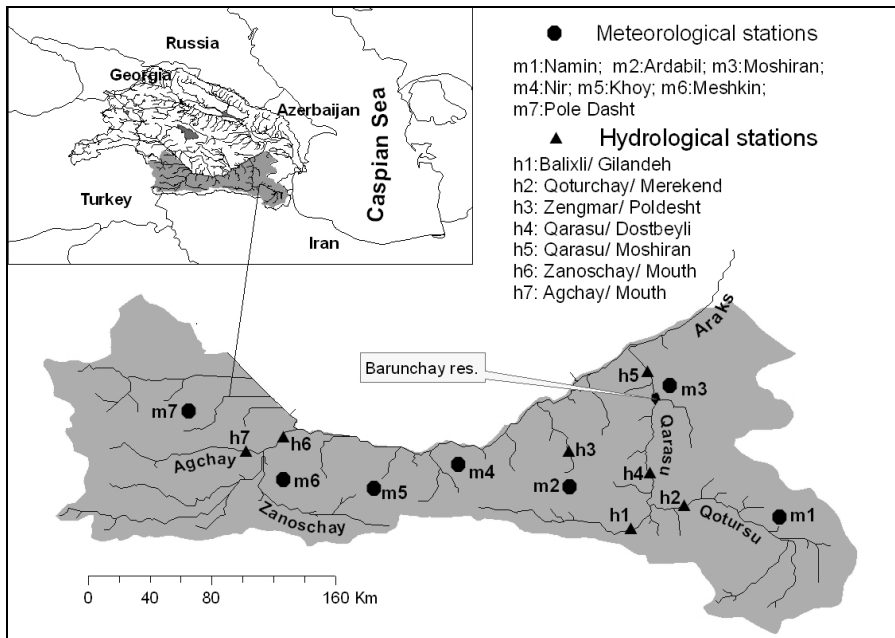
**** Department of Water Engineering , parsabad moghan Branch, Islamic Azad University, parsabad moghan / IRAN.

presented results of trend analyses of maximal, minimal and mean annual water discharge.

Key Words: Aras, hydrographical, water discharge , Qotur river.

Ərazinin fiziki –coğrafi səciyyəsi

Araz çayının İran ərazisində olan sutoplayıcı hövzəsi əsasən ölkənin şimal-qərb hissəsini əhatə edir. Sahə baxımından bu hövzə Səfidrud hövzəsindən sonra Xəzər dənizinə aid olan ikinci böyük su hövzəsidir. İran ərazisində Arazın hövzəsi 44°05' və 48°30', şərq uzunluqları ilə 37°48' və 39°45' şimal enlikləri arasında yerləşir və onun sahəsi 38578,75 km²-dir. Bunun isə 27570 km²-ni dağlıq ərazilər, 10980 km²-ni isə düzənliklər və alçaq dağlıq təşkil edir (şəkil 1)[1].

Tədqiq olunan ərazidə yerləşən meteorologi və hidrologi məntəqələrin sxemi:

Araz hövzəsinin İran hissəsi axarı olmayan Xəzər dənizi hövzəsinin bir hissəsi olmaqla İranın şimal –qərb istiqamətində Savalan və Ağrı dağ arasında yerləşmişdir. Dəniz səviyəsindən 4811 metr hündürlükdə olan Savalan dağı onun cənub-şərqində, dənizdən maksimum 5156 metr hündürlükdə olan Ağrı dağı isə onun şimal-qərbində yerləşir. Qaradağ dağları maksimum 3660 metr hündürlüyü ilə həmin hövzənin qərbində yerləşmişdir və onların suayırıcı xətti Türkiyə İranın

sərhəddini təşkil edir. Araz çayı 430 km uzunluğu ilə bu hövzənin şimalında yerləşərək bu bölgədəki ərazilərin yerüstü və yeraltı sutoplayıcı hesab olunur (cədvəl 1).[5]

Hövzə daxilində Biləsuvarada minimum hündürlük dəniz səviyyəsindən 30 metr olduğu halda, Ərdəbil dağətəyində maksimum hündürlük 1700 metr, Mərənddə 2000 metr, Xoyda 1600 m və Siyəhçəşmədə 1800 m hündürlük təşkil edir.

İran ərazisində Araz hövzəsinin ümumi sahəsinin 28%-ni dağətəyi zonalar, 72%-ni isə dağlıq bölgələr təşkil edir. Bu hövzəni şərti olaraq üç nisbətən kiçik çay hövzəsində bölmək olar ki, bunlar da Zəngmar, Qotur və Dərərud çayları hövzələridir. Şimal-qərbdə yerləşən Zəngmar, Cənub və Cənub-qərbdə yerləşən Qotur, şərqdə isə yerləşən Dərərud çaylarının sutoplayıcı sahələri müvafiq olaraq 5578 və 13723 km²-dir.

Sözügedən çayların axarsız hövzələrinin hipsometrik əyrisi göstərir ki, həmin hövzələrin orta hündürlüyü qərbdən-şərqə doğru azalır. Belə ki, axarsız Zəngmar hövzəsi 2140 m, Qoturçay hövzəsi 1850 m, Dərərud hövzəsi isə 1585 m dəniz səviyyəsindən yüksəklikdədir.

Bundan başqa, Zəngmar çayı hövzəsinin 48%, Qotur hövzəsinin 41,5%, Dərərud hövzəsinin isə 21% sahəsi 2000 metrədən daha yüksəklikdə yerləşmişdir.

Axarsız hövzələrin mailliyi qərbdən-şərqə qədər azalır. Belə ki, bu, Zəngmarda təxmini olaraq 15%, Qotur hövzəsində 6%, Dərərudda isə demək olar ki, 5%-dir. Qotur hövzəsində Xoy, Evoğlu və Mərənd kimi geniş səhrələrin mövcud olması axarı olmayan hövzəsinin mailliyinin azalmasına səbəb olmuşdur.

Araz çay hövzəsi geniş sel yatağı olmaqla bərabər, həm də özünün qum və çaylaq daşları ilə səciyyəvi xüsusiyyət daşıyır. Sahilləri güclü axımlarının sel sahəsində eroziyaya məruz qalır. İran sərhəddi uzunluğunda Araz çayının başlanğıcından sona qədərki hündürlük fərqi 750 metrdir. çayın uzunluğu isə 430 km-dir. Orta meyillilliyi hər km-də 1,74 metrdir. Bu isə çayın məcrasının ayrılıyına və çay sahillərinin eroziyaya məruz qalmasına səbəb olur.

Ümumiyyətlə, Araz hövzəsində əsas çayların yatağı daha çox meyilliyə malikdirlər. Məsəl üçün çayın meyilliyi Zəngmarda 15%, Qoturda 6%, Dərərudda isə 5%-dir. Az meyillikli hissələrdə həm asılı gətirmələrin, həm də dib gətirmələrinin intensiv akkumlyasiyası baş verir ki, bu da həmin ərazilərdə çoxlu sayda gətirmə konuslarının yaranmasına səbəb olur [1,2,5].

Qotur və Dərərud çaylarının düzənlik hissələrində demək olar ki, bu çaylar az meyilli yataqlara malikdirlər. Bunun nəticəsində isə iri daşların çökməsi və kiçik gətirmələr axını müşahidə olunur.

Araz çayının hövzəsinin İran ərazisi daxilində uzunluğu Cədvəl 1

Həmsərhəd ərazilər	Uzunluğu, km
Azərbaycan və Ermənistan sərhəddi ilə	430
Türkiyə ilə	240
Urmiya gölü hövzəsi ilə	410
Sefidrud hövzəsi ilə	75
Talış hövzəsi ilə	76

Araz hövzəsinin mühüm çayları aşağıdakılardan ibarətdir: Araz çayı (uzunluğu $L = 1070$ km, Qarasu $L = 235$ km), Qotur çayı (204 km), Ağ çayı (115 km), Zenuz çayı ($L = 114$ km), Zölbin çayı ($L = 102$ km), Balıqlı çayı ($L = 91$ km), Zəngmar çayı ($L = 83$ km) və Balharud ($L = 80$ km).

Suyun keyfiyyəti baxımından bu hövzədəki çaylar yüksəkliklərdə sulfatlı karbonatlı ($\text{HCO}_3, \text{SiO}_2$), ($\text{HCO}_3, \text{SO}_4$), sulfatlı-xlorlu (SO_4Cl), xlorlu, duzlu ərazilərdən, düzənlik hissələrdə isə sulfatlı-karbonatlı ($\text{HCO}_3, \text{SO}_4$), xlorlu (Cl), sulfatlı (SO_4) və karbonatlı (HCO_3) ərazilərdən axıb gədir.

Araz su hövzəsinin çaylarından üçü, yəni şimal-qərbdə yerləşən Zəngmar çayı, Cənub və cənub-qərbdə yerləşən Qotur çayı və şərq tərəfində yerləşən Qara su çayı bütün hövzənin 73%-ni, qalan 27%-ni isə digər daimi və ya mövsümi axan çaylar təşkil edir [1].

Araz hövzəsindəki çayların şəbəkə sıxlığı dəyişkəndir. Sıxlığı az olan hissədə Poldəştə, Mərəndin şimal-qərbində, Ağ evlərdə həmçinin də Ərdəbil və Muğanda yerləşir, əsasən az dərinliyə malik olan arxlar vasitəsi ilə axıdılır. Bütün bunları əhatə etdiyi sahə 7765 km^2 –dir. Bu isə hövzənin 20% -i təşkil edir. Qalan ərazilər yüksək sıxlıq şəbəkəsinə malikdirlər. Lakin dağətəyi yerlərdə çay şəbəkə sıxlığı azalmağa başlayır [5,6].

Ərazi çaylarının hidroqrafik xüsusiyyəti

Araz hövzəsi şimaldan Azərbaycan və Ermənistanla, qərbdən Türkiyə ilə, cənubdan Urmiya gölü, cənub-şərqdən Sefidrud hövzəsi, şərqdən isə Talış-Ənzəli hövzəsilə həmsərhəddir. Araz çayı, ölkənin şimal-qərb istiqamətində İran, Türkiyə, Azərbaycan və Ermənistanla olan sərhəd zonasından keçir. Bu çay öz mənbəyini Türkiyənin Bingöl silsiləsindən götürərək Maku şəhərinə tabe olan İsa Kəndi qəsəbəsinin şimal istiqamətindən İran ərazisinə daxil olur. Çay Qərbi və Şərqi Azərbaycan əyalətlərinin şimal hüdudlarını müəyyənləşdirir və Muğan

Parsabadının Təzə Kənd qəsəbəsində İran sərhəddini keçərək Azərbaycan Respublikası ərazisinə daxil olur.

Çayın qidalandığı əsas mənbə atmosfer yağıntıları və yeraltı sulardır. Bu çay, axımın başlanğıcında şimal-qərbdən cənub-şərqə, sonra isə qərbdən şərqə və nəhayət öz istiqamətini dəyişərək şimala doğru hərəkət edir. Çayın ümumi uzunluğu 1070 kilometrdir ki, bunun 451 kilometri İran sərhəddi boyunca keçir. Çayın sağ və sahil hövzəsinin bir hissəsi Qəbi-Azərbaycan, Şərqi-Azərbaycan , Ərdəbil və Gilan bölgəsinə düşür. Araz hövzəsinin 41%-i İrandadır [1,5].

İran ərazisi daxilində Araz çayı hövzəsinin həmsərhəd ərazilərinin uzunluğu Azərbaycan və Ermənistan ilə -430 km, Türkiyə ilə - 240 km. Urmiyə gölü sahili ilə - 410 km, Səfədrud hövzəsi ilə -75 km və Talış silsiləsi ilə 70 km-dir. Bu sərhədlər haqqında məlumat cədvəl 1- də verilmişdir[3].

Maku, Bazarqan, Xoy, Culfa, Mərənd, Əhər, Meşkinşəhər (Xiyav), Ərdəbil, Germi, Aslanduz, Biləsuvar və Parsabad kimi şəhərlər Araz hövzəsi ətrafında yerləşmişdir. Bundan əlavə, İrandan Türkiyə və Ermənistanı keçən dəmiryol xətlərinin Təbrizdən Bazarqana, Culfaya, Əhərə və Ərdəbilə gedən əsas yolların, həmçinin Ərdəbildən Astara və Parsabad-Muğanın gedən əsas yolun müəyyən hissələri də həmin hövzə daxilində yerləşir [4].

Kiçik Qarasu çayı Qarasu (Dərərud) çayının qollarından biridir və Ərdəbil şəhərinin şimal-şərq , Meşkinşəhərin (Xiyav) şimalı və Əhər şəhərinin şimal-şərq istiqamətlərində axır. Həmçinin Nəmin şəhərinin 33 kilometrliyində və Ərdəbil ilə Gilan əyalətlərinin ortasında yerləşən və 2760 metr hündürlüyü olan Bəğrudağdan (Bağrıdağ), 2005 metr hündürlüyü olan Spinas və 2392 metr hündürlüyü olan Qəsrdəğ dağlarından qaynaqlanaraq Ağa Məhəmməd Bəyli kəndində Səmburçaya qovuşub Dərərud çayına axır. Bu çay həmçinin öz istiqamətində olan Əhərçay, Nəminçay, Qoturçay, Balıqlıçay, Quruçay və Xiyavçay kimi mühüm çaylarla birləşir. Çayın qidalandığı mənbə atmosfer yağıntıları və bulaqlardır. Çay əvvəlcə şərqdən qərbə, sonra isə Əhərçay çayı ilə birləşərək cənubdan şimala doğru istiqamətdə hərəkət edir. Çayın ümumi uzunluğu 235 kilometrdir.

Qotur çayı birbaşa Araz çayına tökülür. Xoy şəhərinin cənubundan və Mərənd şəhərinin şimal-qərbindən axır. Türkiyənin Van gölünün qərbində yerləşən, 2914 metr hündürlüyü olan Bayazit Ağa dağından qaynayaq Razi qəsəbəsinin qərbindən və Türkiyə ilə İranın müştərək sərhəddi sayılan Razi dəmiryolu dayanacağı tərəfdən İrana daxil olur. Bu çay öz axımı istiqamətində Qara Göl, Qarasu, Acı çayı, Ağ çayı və Zönuz çayı kimi mühüm çaylarla birləşir. Çayın qidalandığı mənbə atmosfer yağıntıları və bulaqlardır. Əvvəlcə qərbdən şərqə, sonra isə Xoy şəhərinin cənubundan cənub-qərb istiqamətində və nəhayət şimal-şərqə doğru hərəkət edir.

Zəngmar çayı Araz çayının qolu olmaqla Maku şəhərinin şərqindən axır. Maku şəhərinin Cənuba doğru istiqamətinin 12 kilometrliyində yerləşən Barun su anbarında Qızlar çayı ilə Çaylaq çayını özünə birləşdirir [1,2,3,5,6].

Zəngmar Maku şəhərinin qərbində Ağsu çayı ilə birləşir və şərqlə doğru bir neçə qəsəbə ilə Poldəşt şəhərinin suyunu təmin etdikdən sonra Poldəşt səhrasında bir neçə yerə şaxələnərək Araz çayına tökülür.

Çayın qidalandığı mənbə qar, yağış və yeraltı sulardır. Əvvəlcə cənubdan şimala, sonra isə Maku şəhərindən sonrakı istiqamətdə qərbdən-şərqlə doğru hərəkət edir. Çayın ümumi uzunluğu 83 kilometrdir.

Hövizlərin bəzi çayları haqqında hidroqrafik məlumatlar cədvəl 2-də verilmişdir.

Zəngmar, Qotur və Dərərud çay hövizləri haqqında məlumat Cədvəl 2

Çayın adı	Çayın uzunluğu	Dəniz səviyyəsindən orta hündürlüyü (m)	2000 metrdən yuxarı sahə	Hövizlərin mailliyi, %	Hövizlərin sahəsi, km ²
Zəngmar	83	2140	48%	15%	5574
Qotur	204	1850	41,5%	6%	8820
Dərərud	235	1585	21%	5%	13723

SOURCES AND REFERENCES

1. Əfşin Yadulla. İranın çayları. 2-ci cild. Tehran, Enerji nazirliyinin nəşriyyatı- CAMAB, 1994, 573 s. (farsca)
2. Əsgəri H.M., Eynollahi G.M. Mühitin idarə etmə məqsədilə Ləvəndevil çayının su axımının hövizlərinin morfohidrologiyası barəsində tədqiq/İran. Astara azad universiteti. milli konfrans, 2008, səh 27-31 (farsca)
3. Əlizadə Əmin. Tətbiqi Hidrologiyanın üsulları. 12-ci nəşr, Firdovsi Universiteti, Məşhəd, 2000. 622 s. (farsca)
4. Əsgəri Muğəddən MR. M. Şəhər hidrologiyası, Səra nəşriyyatı, Tehran, 2005, 200 s. (farsca)
5. Eynollahi G.M., M.M. Hosseini and A. Pilpayeh. Assessing the effect of climate changes on River Flow (Case study of Kura- Aras River Basin)
6. Rüstəmov S.H. Azərbaycan SSR-nin çayları və onların ümumi hidroloji xüsusiyyətləri. Bakı, 1960 -196 s.

THIRD SUMMIT OF THE CASPIAN SEA LITTORAL STATES AGAINST THE BACKGROUND OF FUTURE OF PEACE, SECURITY AND COOPERATION

HAZARA KIYISI OLAN ÜLKELERİN DEVLET BAŞKANLARININ III. ZİRVE GÖRÜŞÜ: BÖLGEDE BARIŞIN, GÜVENLİĞİN VE İŞBİRLİĞİNİN GELECEĞİ FONUNDA

ТРЕТЬЯ ВСТРЕЧА НА ВЫСШЕМ УРОВНЕ ПРИКАСПИЙСКИХ ГОСУДАРСТВ О БУДУЩЕМ МИРА, БЕЗОПАСНОСТИ И СОТРУДНИЧЕСТВА

Mayis Gulahmadoğlu MUSAYEV*

Resume

“Aliyev said: “The Caspian Sea that unites us is the sea of friendship and The third summit of the Caspian Sea littoral states against the background of peace, security and cooperation” article by doctoral candidate Mayis Gulahmad oglu Musayev of the Political sciences and Sosiology Department under the Baku State University is an analysis of the 18 November 2010 Baku meeting of the presidents.

As known, the Caspian Sea littoral states that have gained their independence with the collapse of the USSR, and the Islamic Republic of Iran have different approaches with regard whether or not the Caspian is a lake or a sea.

We should say that the Caspian Sea status has become topical with the implementation of major energy projects by Azerbaijan and has led to a series of disagreements among the five littoral states. While implementing energy projects, Azerbaijan has always been guided by joint national interests of the regional states and international laws. Therefore, Azerbaijan’s operations have not undermined economic and political interests of any Caspian Sea littoral states, on the contrary,

---

* Doctoral student of the political sciences and sociology department of the Baku State Univeristy / AZERBAIJAN

it creates equal for everyone, competition-based cooperation, provides opportunities for involvement in projects and benefit from them for their own interests and gain economic dividends.

Key Words: Caspian Sea, Azerbaijan, Islamic Republic of Iran, economic dividends, projects

Özet

Bu makale; Hazar'a kıyısı olan ülkelerin devlet başkanlarının 18 Kasım 2010 tarihinde Bakü'de yapılan III. Zirve Toplantısındaki görüşmelerinin tahlilidir.

Bilindiği gibi Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bağımsızlık elde eden Hazar'a kıyısı olan devletler ve İran İslâm Cumhuriyeti arasında Hazar'ın bir göl veya bir deniz olması durumu ile ilgili çeşitli yaklaşımlar ortaya kondu.

Azerbaycan'ın gerçekleştirdiği büyük enerji projelerinin hayata geçirilmesiyle daha da güncellik kazanan Hazar'ın statüsü ve ondan payalma-yararlanma olgusu, beş devlet arasında bir takım görüş ayrılıklarına sebep olmuştur. Azerbaycan, Hazar'da enerji projelerini gerçekleştirirken daima, bölge ülkelerinin ortak millî çıkarlarını ve uluslararası hukuku temel almıştır. Bundan dolayı Azerbaycan'ın faaliyeti, hiçbir Hazar kıyısı ülkenin ekonomik-politik çıkarlarına karşı olmamıştır. Aksine bölgede herkes için eşit, rekabete dayalı işbirliği ortamı yaratarak, bu projelerde yer almak ve onlardan kendi çıkarları için kullanmak, ekonomik kazanımlar elde etmek imkanı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Hazar Gölü, İran İslâm Cumhuriyeti, ekonomik katkılar, proje

Since the collapse of the Soviet Union, the Caspian Sea region has turned into a strategically important geoeconomic zone. The globalization has changed the Caspian region's economic and political significance as well as its weight in the global economy.

The metamorphoses of the modern economy are so that the Caspian Sea (lake) region of less interest previously has become one of the priority areas for its significance across the world.

The Caspian region promises to be one of the main suppliers of energy resources to the world market. Its resources are estimated differently as the assessment depends on agreements among experts.

The resources of the Caspian Sea are estimated at from 25bn to 200bn barrels (3-27bn tonnes). Dubbed as "Caspian El Dorado" by Senator Sem Brownback, the Caspian Sea resources are estimated at about 40bn tonnes to the tune of 4 trillion US dollars (under figures of late 1997).

Estimates of experts from the Russian Federation are rather modest, i.e., about 10bn tonnes, of which the shares of the Republic of Azerbaijan and the Kazakh Republic are 6bn tonnes.

Late 1990s of the XX century, the choice of a route – the main export pipeline - for pumping oil from the Caspian region in its peak period became a key topic of discussions. For objective reasons, the Caspian Sea was involved in the globalization and it was necessary to look for resolutions of the major social and economic problems in conditions of gradually growing imperatives of the globalization.

Against the backdrop of a new geopolitical situation (the resolution of the region's complex socio-economic problems) and the stable growth categories, the search for radical change of Azerbaijan's development model has defined Azerbaijan's place in the XXI century as a leading country of the region. (1, pp3-12)

Oil constitutes an important part of the national income and a major part of economy of the Republic of Azerbaijan. Since 1994, the implementation of the new oil strategy has been one of the foreign policy priorities of the state.

The core of this strategy is to exploit available hydrocarbon resources in the Azerbaijani section of the Caspian Sea by using up-to-date Western technology and wise investment opportunities to export it to world markets through secure routes, to bring about development of other spheres and non-oil sector of the country with the help of oil revenues, to ensure the welfare of present and future generations and so on.

In this regard, the sectorial division of the Caspian Sea, the building of oil pipelines and maintaining their security, guaranteed investments, the removal of obstacles to securing necessary shares at the world oil and gas markets and similar difficulties and the maximum use of the opportunities of foreign states are the key foreign policy priorities. (2, pp 4-13).

As soon as Azerbaijan's future geostrategic plans with regard to the Caspian Sea were made public, the Russian Federation and the Islamic Republic of Iran began to protest and substantiate it with various factors.

They initiated wide-ranging ungrounded proposals re the exploitation of the Caspian Sea resources under the pretext of violation of their national geostrategic and geopolitical "interests".

One of the hopeless proposals and the most important was exactly about the "legal status of the Caspian Sea", to be more precise, the review of this status.

Actually, the most important factor that validated "the significance" of this issue was to completely obstruct the giant energy projects that Azerbaijan was planning to implement in the Caspian Sea in unison with foreign partners; in particular, some circles in the Russian Federation and the Islamic Republic of Iran were trying to blow this problem out of proportion and persistently keep it on the agenda so that to prevent the USA and western countries in the project from entering the Caspian basin.

Routine and ordinary issues around the Caspian Sea status were unfoundedly connected by those circles to the region's future geostrategic fate and the regional countries' diverse development desires, varied directions of integration and turned

into the targets of their national interest with international status to aggravate the regional relations. (3, pp 667-684)

However, we should not forget that the Caspian Sea littoral states are located in the same geography and the Caspian Sea should not divide these states and nations but to bond them.

We know that though they are citizens of separate states, the ethnic bond around the Caspian Sea is based on the same ethnic root and culture.

Thus, three of the littoral states – the Republic of Azerbaijan, the Republic of Kazakhstan and the Republic of Turkmenistan are fraternal states with the majority of their populations coming from the same Turkic ethnic root. On the southern part of our northern neighbor - Russia as well as in the northern coasts of the Caspian Sea historically live different Turkic tribes who created their own states.

As of now, a lot of Azerbaijani Turks, Kumyks, Nogays and other Turkic peoples live in those regions and in Dagestan.

It is an open secret that on the northern part of another littoral state of Iran – on the southern the Caspian Sea there mainly live Azerbaijani Turks.

Obviously, peoples on the coastal territories of these five countries are united by joint ethnicity, historically neighborly relations and moral values. And these are important factors that stimulate the Caspian Sea to turn into a sea of peace, brotherhood and cooperation.

We should underline that Azerbaijan's state policy in this direction is exactly based on the principles of peace, friendship, brotherhood and cooperation. Addressing the third summit of the Caspian Sea littoral states, President of the Azerbaijani Republic Ilham cooperation.”(4)

We should underline that the delimitation of the Caspian Sea and the resolution of military and environmental security, energy, transit and other issues related to the Caspian Sea conform to the national interests of the Caspian Sea littoral states.

At the same time, it is also in the best interests of the Caspian Sea littoral states to cooperate both in the activities related to the sea and in various spheres by avoiding rivalry. And there exists a myriad of opportunities to this end. Azerbaijan is widely exploiting available energy resources in the own national sector of the Caspian Sea. Along with various world nations, the Caspian Sea littoral states are also involved in off-shore projects being exploited by the initiative of our country.

Nevertheless, a legal status of the Caspian Sea remains a key issue to be determined. The achievement of a joint agreement depends on the political will to be demonstrated by the Caspian Sea littoral states. As known, the Republic of Azerbaijan, the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation have signed an agreement on the division of the seabed into the national sectors.

The summits of the heads of the Caspian Sea littoral states are playing a significant role in the reduction of tension and the resolution of the existing problems. As a matter of fact, the summits are devoted to the search for a common denominator for the Caspian Sea littoral states. The third summit of the Caspian Sea littoral states was held at the Ganclik palace of the Azerbaijani president on 18 November 2010. Azerbaijani President Ilham Aliyev met the presidents of the

Caspian Sea littoral states in the summit, i.e., Dmitriy Medvedev, Mahmud Ahmadinezhad, Gurbanguly Berdimuhamedow, and Nursultan Nazarbayev. After the welcome, the summit of the heads of the states got underway. (5, p 2)

Opening the summit, Azerbaijani President Ilham Aliyev assessed it as a significant event. Stressing friendly, sincere relations among the Caspian Sea littoral states, the Azerbaijani president said that these countries had coexisted for many centuries, adding that Azerbaijan has established mutually beneficial and friendly relations with its neighbors. The president of the Azerbaijani Republic expressed his confidence that the conduct of brisk activities for the determination of the legal status of the Caspian Sea would yield practical results in future.

Mr Ilham Aliyev noted that as of now, Azerbaijan and the Russian Federation separately, and the Republic of Azerbaijan and the Kazakhstan Republic as well as the Russian Federation and the Kazakhstan Republic have made important steps for the sectorial division of the Caspian Sea. "I hope that this useful experience may be taken as a basis," said President Ilham Aliyev, adding that the transport cooperation had also deepened among the states.

The president of the Azerbaijani Republic said the Caspian Sea possesses rich natural resources and all the Caspian Sea littoral countries are rich in energy resources. "Oil and gas exported to the world energy market from our countries have a decisive impact," said President Ilham Aliyev. He also added that the strengthening of economic relations is of significant importance for the Caspian to turn into a sea of cooperation and added that big projects are also being implemented for the improvement of the Caspian Sea environment. (6, p 2)

Speaking about security of the Caspian Sea, Mr Ilham Aliyev said that Azerbaijan was very active in this sphere. The president said that the Caspian was a sea of peace, tranquility, stability and should remain so. President of the Islamic Republic of Iran Mahmud Ahmadinezhad said in his speech that after the 2007 Tehran summit, the further expansion of the relations are observed in economic, political, cultural, environmental protection and other spheres.

President of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev underlined that a great deal of work was carried out over the Caspian Sea status and that a conference would soon be hosted in Kazakhstan over the issue in question. He also added that his country was ready to attend all the meetings over the status of the Caspian Sea. (7, p2)

Russian President Dmitriy Medvedev emphasized that this meeting was of great importance for the resolution of complex issues to accelerate the process of defining the legal status of the Caspian Sea and in finding a new cooperation format of the Caspian Sea littoral states.

Mr Medvedev noted that it was not merely enough to divide the sea but at the same time to protect its biological diversity and rare natural resources. He also made public Russia's proposals for the final status of the Caspian Sea.

Addressing the meeting, President of Turkmenistan Gurbanguly Berdimuhamedow said the Caspian Sea littoral states understood very well that the Caspian basin was a strategically important region and that the negotiations were proceeding on constructive basis and the work was underway on a draft convention

of the Caspian Sea legal status, adding that a framework convention was to be signed for the protection of the sea environment. (8, p 2)

A point on control over suspicious vessels requiring special control was removed from the final option. To these are referred vessels regularly deviating from routes, carrying suspects in terrorism, smuggling in components of weapons of mass destruction and goods and those avoiding to react to questions about poaching.

The point on prevention of poaching of fish also disappeared from the draft project. The approval of the document with such “abridgement” gives grounds us to assume that there are serious disagreements among the sides over the maritime security.

The final option of the agreement stipulates joint cooperation against terrorism, organized crimes, illegal turnover of weapons and ammunition, illegal turnover of narcotics and psychotropic substances and their precursors; laundering of money as well as those obtained through criminal ways, smuggling, trafficking in people and illegal migration and illicit catch of biological resources (poaching).

At the same time, the agreement envisages the navigation security of vessels and a fight against piracy. During the meeting, the presidents signed an agreement on security cooperation in the Caspian Sea. The agreement highlighted that the maintainance of security in the Caspian Sea is the exclusive right of the Caspian Sea littoral states.

The littoral states adopted this document based on norms and principles of the international law as well as independence, sovereignty, territorial integrity, inviolability of borders, non-use of force, non-interference in other’s internal affairs and others enshrined in the UN Charter. The document envisaged cooperation against terrorism, organized crime, trafficking in arms, narcotics, parts of weapons of mass destruction and poaching as well as joint rescue operations. (9)

In our opinion, the realization of global projects is of great significance for both Azerbaijan and for the states cooperating with our country in the energy security system and in oil export. One of the important factors influencing the geopolitical scene of the global world is to secure control over rich energy resources and the delivery of oil and gas resources to world markets via secure routes.

The approval of exactly these provisions will provide opportunities to guarantee real mechanisms of security in the Caspian Sea and above all, to enable chances to combat new threats. At the same time, this is the second important document that defines the legal basis of mutual relations in the Caspian Sea. We believe that the existing problems should be resolved jointly. Once the identified issues are resolved, other disputable issues will be taken on board. All these should be achieved in cooperation of the Caspian Sea littoral states. Not a single force can impede this cooperation. The truth is that if peace and stability reign in the Caspian Sea, it will facilitate peace and order in the five Caspian Sea littoral states. If security is not ensured in the Caspian Sea, its bitter impact will first of all felt on the Caspian Sea littoral states. The Caspian Sea littoral states should be extremely

responsible in the security of the Caspian Sea. The jointly built oil and gas pipelines with partner countries will enable Azerbaijan to diversify supply routes, to meet economic and social requirements and expedite economic and political reforms.

As well we think that the maintainance of the Caspian Sea security is without fail a priority issue for Azerbaijan. Therefore, the protection of the pipelines is of great importance for our country in the export of energy resources. Azerbaijan is maximum interested in the protection of security in the Caspian Sea. During the summit, three of the Caspian Sea littoral states – Azerbaijan, Russia and Kazakhstan – agreed to the division of the seabed. Specific steps were made towards this direction in 2001-2003. Certain changes are also felt in Turkmenistan's position.

The former president of the Republic of Turkmenistan S. Niyazov, was demonstrating extremely radical position and had claims on Azerbaijan's maritime border and simultaneously did not want to accept a median line principle. For its part, Iran's position is that the Caspian Sea should be equally divided among all the five littoral states. So far, no changes are observed in Iran's position. The new president of the Republic of Turkmenistan, Gurbanguly Berdimuhamedow, in principle accepts the median line. However, he considers that the new methodology should determine the sea borders. There are hopes that after the Baku summit, the position of the Republic of Turkmenistan will conform to that of the three former post-Soviet countries. If the positions of the four countries coincide, Iran will remain isolated and will be obliged to make changes in its position, and provided this, it is not ruled out that changes may bring about the signing of a final convention. From this point of view, the signing of the documents at the summit was of great importance.

The sides also adopted a joint statement. The document said that “for the purpose of maintaining peace, stability, the stable economic development, the welfare, good-neighbourly relations and partnership based on equal rights, the Caspian Sea littoral states shall cooperate in political, economic, trade, scientific-technical, humanitarian-cultural spheres as well as in the protection of the environment and other issues.”

Moreover, the Caspian Sea littoral states intend to deepen cooperation in the exploitation and transportation of hydrocarbons, energy, transport and agricultural production. The sides underlined the importance of the Caspian summits and the permanent conduct of the conferences of the foreign ministers as well as continuing with the activities of the working group on drafting a convention of the Caspian Sea legal status.

The summit confirmed the littoral states' sovereign rights to the Caspian Sea and its resources. It will be a main document regulating the activities of the Caspian littoral states in the sea.

The joint statement of the presidents and the signing of an agreement on the security agreement in the Caspian Sea is significant both historically and from the regional security standpoint. As proposals related to security in the Caspian Sea

and the agreements reached are of great significance for the Caspian Sea littoral states. The safeguarding of peace and security in the region, transferring the Caspian Sea into a non-military water basin are in line with both the interests of Azerbaijan and other countries. For its part, the agreement on cooperation in the security sphere serves to the idea of establishing peace and order in the Caspian Sea.

The summit once again confirmed that the Caspian Sea is a platform for wide and endless cooperation. As the Azerbaijani president said, the Caspian is a sea of peace, tranquility and stability. At the same time, as Turkmen President Gurbanguly Berdimuhamedow underlined, as of now the Caspian Sea is not dividing the countries, on the contrary, unites them. All these opinions, once more bring about the following reality: in comparison with other littoral states in the world, the Caspian Sea region states are the frankest, friendly and reliable partners and there exists lasting, stable and beneficial, joint and strong cooperation ties. (10)

The talks around determination of the Caspian Sea legal status are also becoming intensive over the recent period and the intensification of the efforts by our republic have yielded own vital outcome. With the implementation of the agreement on the sectorial division of the Caspian Sea between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Kazakhstan, they have created a foundation for the signing of a final document on the legal status of the sea with involvement of all the sides. The activities to this end have been expediated and the sides are very close to the signing of the agreement.

As President of the Russian Federation Dmitry Medvedev underlined, the Baku summit is a positive step towards the legal status of the Caspian Sea and the sides are closer to the signing of the document. We should underline that the joint declaration signed by the presidents of the five littoral states confirms the intentions to go ahead with the activities over the convention on the Caspian Sea legal status.

In the joint statement, the Caspian Sea littoral states stressed their sovereign rights to the sea and its resources. (11)

At the same time, they confirmed their intentions to complete the work on the convention on the legal status of the Caspian Sea.

This convention will be a main document to regulate the activities of the Caspian Sea littoral states in the sea. One of the moments worth paying attention is that all the Caspian Sea littoral states attended the Baku summit. Although some of the presidents did not attend previous meetings, all the presidents partook in the Baku Summit.

This can be first of all explained by Azerbaijan's growing importance in the new world order and the indication of the influence of President of the Azerbaijani Republic Ilham Aliyev, on the other hand, with the need for the presidents to have serious discussions in order to reach a final decision on this matter.

The approaches of the presidents once again demonstrated that the issue in question is one of the most important on the agenda of the Caspian Sea littoral states. The issue of a status of the Caspian Sea should be resolved and this proceeds

from the interests of the countries. The Baku summit was one of the significant stages in the talks over the status of the Caspian Sea status. The agreements reached at this summit will play a significant role in the resolution of the issue in the next stage.

Thus, the existing realities and initiatives envisage that the sides are intended to complete the work on the convention within a year. In all likelihood, the next year's summit in the capital of the Russian Federation will sign the convention on the Caspian Sea legal status and finish with the issue that remained unresolved for many years.

LITERATURE

1. Xalilov Qadir Rovsan oglu; International law and domestic legal problems of the Heydar Aliyev Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline; Baku, Science and education, 2009, 390 p.

2. Aliyev I; Caspian oil of Azerbaijan; M. Izvestiya, 2003, 712 p.

3. Hasanov Ali. Contemporary international relations and the foreign policy of the Azerbaijani Republic. Guide, Azarbaycan Printing House B., 2005-752 p.

4. Summit of the Caspian Sea littoral states held in Baku - www.azertag.com

5. Summit after summits – Adalat newspaper; 20 November 2010

6. Ethnic bond around the Caspian is an important factor that unites the littoral states; Markaz newspaper; 23 November 2010

7. The summit of the heads of the Caspian Sea littoral states were remembered with a number of interesting aspects (Analysis)-
<http://az.itv.az/analitik/16414.html>

8. The Caspian pentagon: deep misunderstandings remain – Ayna newspaper; 20 November 2010

9. Will it be possible to turn the Caspian into a sea of friendship?
<http://www.azadliq.org/content/article/2223959.html>

10. Official internet page of the president of the Azerbaijani Republic, www.president.az

11. A joint statement signed by the presidents may play a decisive role in determining the Caspian Sea legal status <http://www.yeniazerbaycan.com/news/13097.html>

TÜRK HALK EDEBİYATINDA ÂŞIK KOLLARI VE ZİLELİ TÂLİBÎ KOLU

POET-SINGER ARMS IN TURKISH FOLKLORE LITERATURE AND TÂLİBÎ ARM IN ZİLE

«ОБЩИНЫ АШУГОВ» И «ОБЩИНА УЧЕНИКОВ ЗИЛЕ» В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Yrd. Doç. Dr. Mehmet YARDIMCI*

Özet

Âşık edebiyatında geleneğe bağlılığının en önemli unsurlarından biri usta çırak ilişkisidir.

Uzun yıllar ustasına hizmet eden genç âşık, olgunlaşınca ustasının izni ile çalıp söylemeye, kendisine uygun görülen bir mahlasla kendi sanatını icra etmeye çalışır.

Zamanla bu gelenek zinciri içinde aynı tarzda söyleyen bir âşık grubu oluşur.

İşte usta-çırak geleneği içinde, birbiri ardınca yetişen âşıklar; usta âşığa bağlılık duyarak, ona ait üslûp, dil, ayak, ezgi, konu ve anıları devam ettiren gruba âşık kolu denir.

Bugün önemli âşık kolları olarak bilinen Şenlik Kolu, Erzurumlu Emrah Kolu böyle oluşmuş âşık kollarıdır.

Bilinen âşık kollarına ek olarak Talibî Kolu şöyle tespit edildi:

- Zileli Talibî; Zileli Fedai, Âşık Ali, Âşık Seferoğlu, Âşık Esat, Âşık Râşit'i yetiştirmiştir.

- Zileli Fedai; Âşık Kâmilî, Âşık Fanî'yi yetiştirmiştir.

- Âşık Kâmilî; Âşık Sezaî'yi yetiştirmiştir.

- Âşık Fanî; Âşık Arifî'yi yetiştirmiştir.

- Âşık Arifî; Âşık Remzî, Âşık Lütfî'yi yetiştirmiştir.

- Âşık Ali; Âşık İsmail'i yetiştirmiştir.

- Âşık İsmail; Âşık Kâmil, Âşık Rıfat'ı yetiştirmiştir.

- Âşık Seferoğlu; Âşık Hatun'u yetiştirmiştir.+

Biz yukardaki usta-çırak yetiştirmesine Talibî Kolu diyoruz.

* Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitim Fakültesi Bölüm Başkanı.
İzmir / TÜRKİYE

Çırakları da Talibî'nin bütün özelliklerini yaşatmıştır.

Anahtar Kelimeler: Talibî, usta-çırak, gelenek, âşık kolu, saz

Abstract

One of the most significant element in poet-singer (Âşık) literature in terms of dependence on tradition is the relation between the master and the apprentice.

After servicing many years for his master, when the young poet-singer gets mature, he starts to play his instrument and sing with the permission of his master and tries to perform his own art with a nickname.

In time, within this tradition chain, a poet-singer group is formed singing in the same style.

Within this master-apprentice tradition, poet-singer trained one after the other, feel dependence on the master poet-singer. The poet-singer arm can be described as dependents of the master poet-singer, whose style, language, rhyme, melody and memoirs are continued.

Some of the significant poet-singer arms today are Şenlik Arm and Emrah of Erzurum Arm.

In addition to the known poet-singer (Âşık) arms, Talibî Arm has been set as in the following.

- Zileli Talibî; Zileli Fedai, Âşık Ali, Âşık Seferoğlu, Âşık Esat, have trained Âşık Râşit.

- Zileli Fedai; Âşık Kâmilî has trained Âşık Fanî.

- Âşık Kâmilî has trained Âşık Sezaî.

- Âşık Fanî has trained Âşık Arifî.

- Âşık Arifî and Âşık Remzî have trained Âşık Lütfî.

- Âşık Ali has trained Âşık İsmail.

- Âşık İsmail and Âşık Kâmil have trained Âşık Rıfat.

- Âşık Seferoğlu has trained Âşık Hatun.

We call the abovementioned master-apprentice training Talibî Arm.

His apprentices have kept all of Talibî's characteristics alive.

Key Words: Talibî, master-apprentice, tradition, poet-singer arm, a stringed instrument (saz)

Âşık edebiyatında geleneğe bağlılığın en önemli unsurlarından biri usta çırak ilişkisidir. Usta âşık saza ve söze yeteneği olan bir genci belli kurallar doğrultusunda seçer, ondaki saz ve söz yeteneğini dener, uygun görürse çırak edinir, mesleğin inceliklerini öğretip yanında gezdirir, bulunduğu saz ve söz meclislerine onu da sokar.

Uzun yıllar ustasına hizmet eden genç âşık, olgunlaşınca ustasının izni ile çalıp söylemeye, kendisine uygun görülen bir mahlasla kendi sanatını icra etmeye çalışır.

Hayatı boyunca da ustasını unutmaz, onu anmadan kendi deyişlerini söylemez, ustasını unutturmayıp eserlerinin yaşamasını sağlar. Çırağın, ustasında hakim olan tavır kendinde yaşadığı gibi, bu eda kendinin yetiştirdiği çırağına da sirayet eder.

Zamanla bu gelenek zinciri içinde aynı tarzda söyleyen bir âşık grubu oluşur.

İşte usta-çırak geleneği içinde, birbiri ardınca yetişen âşıklar tarafından odak hüviyetindeki usta âşığa bağlılık duyarak, ona ait üslup, dil, ayak, ezgi, konu ve anıları devam ettiren gruba *âşık kolu* denir.

Bugün önemli âşık kolları olarak bilinen Şenlik Kolu, Erzurumlu Emrah Kolu, Ruhsatî Kolu, Dertli Kolu, Derviş Muhammed Kolu ve Huzurî Kolu böyle oluşmuş âşık kollarıdır.

Bu konuda Doğan Kaya "Âşık kolları genellikle kola ismini veren âşıkla başlatılır. Bu kollarda ise, odak hüviyetindeki âşığın da bir ustası vardır. Sözgelisi: Ruhsatî'nin ustası Kusurî, Şenlik'in ustası Nurî, Huzurî'nin ustası İznî'dir. Her ne kadar bu âşıklar bir usta yanında yetişmiş olsalar da şiirdeki gücü ve ustalıkları sayesinde ustalarından daha ön plana geçmiş, kendisinden sonra gelen nesiller üzerinde, ilk âşığa nazaran daha fazla etki bırakarak odak şahıs olma hüviyetini kazanmışlardır."¹ demektedir.

Türk halkı gelenek ve göreneğine sıkı sıkıya bağlı bir toplumdur. Geleneğe bağlılıkları gelenek ve göreneklerin canlı bir biçimde yaşatılmasına, geleneksel el sanatlarımızın günümüze kadar uzamasına neden olmuştur.

Âşık edebiyatının yaşatılmasında da âşık kollarının önemi çok büyüktür.

Usta âşık çırağını ve çevresindekileri etkileyebildiği gibi kolun dışında kalan âşıkların üzerinde de etkili olur. Böylelikle saza-söze yetenekli gençlerle, halkın âşıklık sanatına olan ilgileri artarak sürer. Bir âşık kolunun var olabilmesi için belirleyici bazı unsurların yerine getirilmesi gerekmektedir. Bunlar:

1. Âşık, odak konumundaki usta âşığın dil ve üslup özelliklerine iyi hakim olmalıdır.

2. Âşığın işlediği konular, usta konumdaki âşığın işlediği konularla örtüşmelidir.

3. Ustasının yanından ayrılmamalı, onunla birlikte uzun gezilere katılmalıdır.

Usta âşığın tasnif ettiği hikâyeleri öğrenmeli, yaptığı karşılaşmaları iyi bilmeli ve usta âşığa ait ayakları iyi kullanmalıdır.

Emrah ve Ruhsatî kolu'nun iki büyük âşık kolu, Şenlik Kolu'nun da en güçlü âşık kolu olduğu ileri sürülür.

---

¹ Doğan Kaya, "Edebiyatımızda Âşık Kolları ve Şenlik Kolu" **Âşık Şenlik Sempozyumu**, Ankara, 22-23 Mayıs 1997

Bu görüş Âşık kolları üzerine ilki Eflatun Cem Güney tarafından başlatılan, Doğan Kaya, Saim Sakaoğlu, Erman Artun ve tarafımca bu güne kadar usta çırak geleneği ve âşık kolları üzerine yapılan araştırmalar ışığında doğrudur.

Henüz Âşık Kolları ile ilgili Lisans Üstü düzeyde hiçbir çalışma yapılmamıştır. Daha önce kimi nedenlerle başka âşık kollarının olabileceği dile getirilmiş, Pir Sultan Kolu'nun varlığından söz edilmiş fakat üzerinde durulmamıştır. Oysa Pir Sultan, çırakları olan, Alevi Bektaşî kültürüne sahip olsun olmasın bütün âşıkları etkileyen önemli âşıkların başında gelir.

BUGÜNE KADAR SAPTANAN ÂŞIK KOLLARINDAN BAZILARI

Emrah Kolu (Tokat – Kastamonu Yöresi)

Erbabî : *Emrah*

Emrah : **Gedaî, Meydanî**: Kastamonulu **Kemalî Tokatlı Nuri**: Ceyhunî,
Gayretî

Ceyhunî:

Kemalî: *Kastamonulu Hasan*

Tokatlı Cemalî **Kastamonulu Hasan**: İhsan Ozanoğlu

Zileli Şermî

Zileli Mevcî

Nagâmî

Niksarlı Bedrî

Niksarlı Cesurî

Arap Hızrî

Yozgatlı Mes'udî

Yozgatlı Seyhunî

Sivaslı Pesendî

Ruhsatî Kolu (Sivas Yöresi)

Kusurî: **Ruhsatî**: **Minhacî, Emsalî**:Gülhanî , **Meslekî**: Noksanî

Gülhanî: Mahsubî, **Noksanî** :*Ali*

Ruhsatî Kolundaki Diğer Âşıklar: Feryadî, Bekir Kılıç, Tabibî, Fırakî,
Zakir,

Gafilî, Hamza, Hitabî, Muzaffer,Nedimî, Kelamî, Ehramî, Dilhunî, Kenanî,
Hasan

Dertli Kolu (Bolu – Çankırı – Kastamonu Yöresi)

Dertli: **Geredeli Figanî**: Çankırlı Pinhanî,

Kastamonulu Cudî, Ilgazlı Naili

Ilgazlı Nailî: *Yorgansız Hakkı*

Sümmanî Kolu: (Erzurum Yöresi)

Sümmanî: **Nihanî**: Mevlüt, Ahmet Çavuş,

Şevki Çavuş: Hüseyin Sümmanîoğlu

Fahri Çavuş: *Ömer Yazıcı, Torunî*

Torunî: İsrafil Taştan, Ebubekir

Huzurî Kolu (Artvin Yöresi)

İznî: **Huzurî:** **İzharî,** **Zuhurî,** **Fahrî**

Diğerleri: Cevlanî, Pervanî, Müdamî

Şenlik Kolu (Doğu Anadolu – Azerbaycan Yöresi)

Hasta Hasan: Nuri : Şenlik

Şenlik: Bala Kişi, İbrahim, Gazeli, Ali, Bala Mehmet, Namaz,
Kasım, Asker, Mevlüt, Nesib, Süleyman, Gülistan

İbrahim: Çerkez, İsrafil, Hüseyin, İlyas   **İlyas:** Rüstem Alyansoğlu

Kasım:

Nuri Şenlik, Yılmaz Şenlik, Fikret Şenlik,
Salih Şenlik, Dursun Durdağı, İslâm Erdener,
Mehmet Hicranî, Şeref Taşlıova

Seref Taşlıova:

Nuri Şahinoğlu
Sadrettin Ulu
Şah İsmail
Hikmet
Arif
Ataman

Gülistan:

Nusret Yurtmalı, Hakkı Baydar,
Murat Yıldız, Murat Çobanoğlu,

Murat Yıldız:

Günay Yıldız
Mahmut Karataş
İlgar Çiftçioğlu

Murat Çobanoğlu:

Mürsel Sinan
Arif Çiftçi
Metin Bektaş

Derviş Muhammed Kolu

Derviş Muhammed: Şah Sultan, Âşıkî,   **Diğerleri**

Hüseyin,

Bektaş Kaymaz,
Hasan Hüseyin,
Meftunî

Talibî Kolu

Zilelî Talibî: Zileli Fedaî, Ali, Seferoğlu, Esat, Raşit

Zileli Fedaî: Kâmilî, Fanî,

Kâmilî: Sezaî ***Fanî:*** Arifi

Arifi: Remzî, Lütfî

Ali: İsmail

İsmail: Kâmil, Rifat

Seferoğlu: Hatun

Âşık kollarının var olabilmesi için öngörülen belirleyici öğeleri gözden geçirdiğimizde Talibî kolunda yukarıda belirlediğimiz şu hususları saptamak mümkündür:

a. Âşık, odak konumundaki usta âşığın dil ve üslup özelliklerine iyi hakim olmalıdır.

Talibî'yi dil ve üslup açısından incelediğimizde, 18 ve 19. yüzyıl iç Anadolu ağız özelliklerine tam sahip olduğu, *kese, medet, sin, kolçak, dem, eyyam, seğirtmek, kile, kardak, yetmek, mitil*, gibi Zile halk ağzında yaygın olarak kullanılan sözcüklerin yoğunluğu görülmektedir.

Talibî'nin, Turhal Şeyhi adıyla tanınan, dini ve tasavvufi eserleri de bulunan Mustafa Efendi'nin halifesi olduğundan, "*Kolçak vaiz idim ben de Zile'de*" dizesinden ve aruz ölçüsüyle yazdığı şiirlerinden ayrıca;

"Hazreti Nuh yaptı safinemizi",

"Tur-ı Sina sanki bizim dağımız",

"Kaldım Mecnun gibi çöller mekânın",

"Levh-i mahfuz arş-ı rahman bendedir",

"Yirmi bir günde kurulur payan",

"Yedullah ayetin okur üstüne"

gibi dizelerinde telmih sanatını yapışı;

"Pervane misali yandırdın nara",

"Al yanaklar gonca gülden pak iken",

"Bir ceylan bakışlı kadd-i tubâyı",

"Değme âşık çekmez bu aşkın yayın

Yıktın viran ettin gönül sarayım"

gibi dizelerde istiare sanatını ustaca kullanışı;

"Talibî der ki kaldım telinen",

"Talibî dünyadan göçtükten kerî"

gibi deyişlerle mecazi mürsel sanatının yanı sıra tecahül ü ârif, teşbih, tezat, mübalağa gibi en az medrese eğitimi görmüş bir kişinin bilebileceği konulara vakıf olması görüşünden hareketle de eğitilmiş bir kişi olduğu yargısına varmak müm-

kündür. Talibî'nin bütün çıraklarının da eğitimli olduğu bilinmekte ya da sezilmektedir. Örneğin, Sezaî, iyi bir medrese eğitimi almıştır.

Mezar taşında
Ben garip başım garip
Sılada eşim garip
Ölsem mezara girsem
Mezarda taşım garip

biçiminde arı, duru, temiz bir Türkçe ile bir dörtlüğü bulunan Talibî'nin baskın özelliği çok iyi saz çalması, şiirlerinde öğüt ağırlıklı etkin söylemlerin ön planda olmasıdır. Bu durum çıraklarının da ana özelliklerindedir.

Talibî dünyada bahtı siyahım
Göz göre göklere erişti âhım
Hâsılı inayet senden Allah'ım
işte sarp yolumuz düş geldi yine
ve
Talibî tevekkül eyle süphana
Sen sana nazar kıl bakma sen bana
İrfanın öğüttür sözün nâdana
Nâdana söyletseñ irfan beğenmez

gibi ahenkli ve coşkulu söyleyişlerinin benzerini:

Çoklarına Şah-ı Sultan dedirdi
Âhir felek kara cübbe giydirdi
Eyüb'ün tenini kurda yedirdi
Pâre pâre etti her âzâsını (Fedaî)
ve

Baş uydurup gözüm aç gel didâre
Bu didârda kavga olmaz kal olmaz
Uydur işleğini Hakk'a hoş ola
Bala bal demekle ağız bal olmaz (Fedaî)

gibi renk kavramını da vurgulayarak atasözleriyle örölmüş biçimde çırağı Fedâî'de ve diğer çıraklarında görmek mümkündür.

Âşık edebiyatında usta çırak geleneği çok önemlidir. Bu geleneğin özünde halkın gönül duygularının âşıklerce dile getirilerek halkın belleğine işleyip nesilden nesile ulaştırılması yatar.

Çırak, usta âşığı baba yarısı gibi görür. Her âşık ustası ile iftihar eder. Zileli Ceyhunî'nin:

Sırrı enel-hak diyecek kimdir
Kanaat lokmasın yiyecek kimdir
Melamet hırkasın giyecek kimdir
Ceyhunî var Nurî çıraklarından

deyişi, Meslekî'nin:

Meslekî'yim, Ruhsatî'ye çırağım
Böyle gider tabiatım süreğim
deyişi ve

Veli'm eyder Kemter gitti kimim var
Kemter'i aldurdım yeni gamım var
Ustam idi yapılacak damım var
Hiç bu iş gelmedi başıma felek
biçimindeki deyişleri ustaya olan saygının işaretlerindedir.

Tâlibî'nin, usta çırak geleneğini önemseydiğini işaret eden:

Âşık tarikine girdim der isen
Gel evvel pirinden kimdir haber ver
Ârifane kelâm edelim dersin
Görelim üstazın kimdir haber ver

biçimindeki dörtlüğü ve Zileli Fedâî'nin de İstanbul Kumkapı'daki âşıklar kahvesinde âşıkların, ustası Talibî'yi sormaları üzerine söylediği:

Dediler mevlidin olur nireden
Dedim ki aslımız olur Zile'den
Dediler Talibî n'oldu oradan
Dedim bir Fatiha ihsan İstanbul

biçimindeki deyişi, usta çırak geleneğini vurgulayan önemli söyleyişlerdendir.

b. Âşığın işlediği konular usta konumdaki âşığın işlediği konularla örtüşmelidir.

Anadolu coğrafyasında âşıklar ilkin milli öze bağlı epik şiirler söylerken, İslâmi öze bağlı lirik şiirler söylemeyi de önemsemişlerdir.

Bu önemseyiş önceleri dini-tasavvufi halk şiiri olarak gelişmiş zaman içinde de âşık şiirinin oluşumuna zemin hazırlamıştır.

Âşığın doğaçlama söylemesi, öğüt ağırlıklı deyişleri nedeniyle halkın Hak âşığı yakıştırmasını da kazanması sonucu, bâde içme olgusunun kendine verdiği iç huzurla güçlenmiş, siyasi ve sosyal ortamdaki çeşitlilik, panayırlarda, kahvelerde halkı eğlendirme görevi gibi üstlenmeler âşığı küçük yerleşim birimlerinde ve kırsal kesimde bilge kişi konumuna sokmuş, âşık da bu konumuna uygun öğüt ağırlıklı şiirler söylemekten geri kalmamıştır.

Zile ve çevresi âşıklarda öğüt ağırlıklı şiirlerin yaygınlığı çevredeki sosyal yaşantının âşığa yüklediği misyon nedeniyledir.

Tâlibî'nin:

Tâlibî konanlar gün olur göçer
Sabrile ekenler sabrile biçer
Âkibet kapıyı kitleyen açar
Derdin veren dermanını vermez mi
ve

Deli gönül gel varlığa güvenme
Uçar imaretler şan elden gider
Hırsına düşmeye değmez bu dünya
Peşinden yeterken yen elden gider
ya da:

İlim öğren, işin âlime danış
Haldaşını bul da halinle yarış
Avare yatma da tek boşa çalış
Yine akmazsa da damlar demişler

gibi olgun bir içeriğe sahip öğüt ağırlıklı şiirlerin benzerini, Tâlibî kolundaki cıraqlarda:

Ey Fedaî gafil Hakk'a ermeyen
Bir mürşid kâmile ikrar vermeyen
Bakıp her surette Hakk'ı görmeyen
İşte ona derler âmâ gözü yok (Fedaî)
Kötülük edene sen iyilik eyle
Acı söyleyene sen tatlı söyle
Allah buyruğu ahkâmı böyle
Danış bu kelamı mürşid olana (Fedaî)

Ârifî der ki doğruyu sürsem
Şu anda bir ahmağın aybın örtsem
Kendini bilmeze öğütler versem
Eğlenmez yanında kalkar savuşur (Ârifî)

biçiminde görmek mümkündür.

Zile ve çevresi âşıklarının önemli bir bölümünde tasavvufî düşüncenin belirginliği göze çarpmaktadır.

Bunun nedeni dervişlerin, sevenlerin, saygı besleyenlerin ziyarete geldikleri Halvetî tarikatının Şemsiye şubesine bağlı olup, kapılarını Halvetî, Nakşî, Mevlevî ve Bektaşî gibi özünde tasavvufî düşüncenin egemen olduğu tarikat erbabına da açık tutan, yörenin en önemli Halvetî dergâhlarından Müftüoğlu tekkesiyle, Alevi-Bektaşî geleneği gereği Cem törenlerinde âşıklarca zakirlik yapma geleneğinin etkisidir. Bu nedenle Talibî kolundaki âşıklarla yöredeki âşıkların önemli bir bölümünde dini, tasavvufî duyguların öne çıktığı görülmektedir.

Tâlibî medheder ben bir hafızdım
Zile'nin içinde kolçak vaizdim
Şühedâlar defterine yazıldım
Yârenlerim yârim büktü belimi (Tâlibî)

Zikredip okuyun elhamdülillah
Zahir bâtın haktır vallah hem billah
Eşin yoktur cihanda hasbinallah
Cafer-i Sadık'tan dersin alasin (Tâlibî)

Eleman yârabî dedim de geldim
Hakk'ın esrarını ben anda gördüm
Balım Sultan sana imdada geldim
Dertliyim derdime şifaya geldim (Tâlibî)

biçimindeki Tâlibî'nin Alevi-Bektaşî duvazlarında adı geçen altıncı imam Cafer-i Sadık ve Hacı Bektaş'ın sağ kolu Balım Sultan'ı öven deyişlerinin yanı sıra, çıraklarından Fedâî'de, 12 İmam'ın adını zikreden duvaz biçimindeki deyişlerle;

Tarikat kutbunda tecdid olmayan
Yediği haramdır yerse ne fayda
Makbul dergâh biatına girmeyen
Ben lâıyk-ı şahım derse ne fayda (Fedâî)

gibi söyleyişlerin yanı sıra:

Vahdet bahçesinin nevrete gülü
Gerçi ben âşıkım anın bülbülü
Görünür gözüme Kerbelâ çölü
Ah Hüseyin diye ağlar gezerim (Fedâî)

biçiminde şiirleri, Talibî kolunun diğer âşıklarından:

Hünkâr Hacı Bektaş Kutb-ül-Arifin
Gül eşiğine yüzüm süre gelmişim
Küll-i günahımı aldım elime
Mürüvveti çok pir hünkâra gelmişim (Ali)

biçimindeki söyleyişleriyle öne çıkan Ali'nin dini ve tasavvufi söyleyişleri ustası ve kolun öteki âşıklarıyla örtüşmektedir.

Burada dikkat çeken bir husus vardır. Sünni bir aileden gelip Halveti tarikatine bağlı olan Talibî'nin bilinen beş çırağından üçü Sünni, ikisi Alevi ve Bektaşîdir. Zile'de bazı Bektaşîlerin Halveti tarikatına girdiği ismen de bilinmektedir. Bu durumdur ki, Zile'de yüzlerce senedir Alevisiyle, Sünnisiyle bir bütünlük, dostluk, kardeşlik, iyi komşuluk en üst düzeydedir.

Âşık toplumun sesi olup derdini, çilesini, memleket ahvalini sergileyen dilidir. Bu misyonu en iyi yerine getirenlerden biri de Tâlibî'dir. Kimi zaman kendi derdini sıkıntısını:

Ben de şu cihana geldim geleli
Bir gün şâd olup da güle mi bildim
biçiminde dile getirirken, kimi zaman da:
Tâlibî'yim bizi aldı gam keder
Kuşum etme elbet bu gam da gider
Koyun olsak bizi çobanlar güder
Zalimler de dağdan dağa düşürür

gibi, ya da
Tâlibî'yim kurtulmadım çileden

Mültezimler öşür alır kileden
En doğrusu kaçmak imiş Zile'den
Hiç gelmemek nûrun âlâ nûr imiş

biçimindeki söyleyişleriyle dönemindeki bozuk yönetime karşı halkın duygularının tercümanı olmuştur.

Doğrulsam kitaba varsam kadılar rüşvet umar
Allah için sürülecek hak şeriat kalmadı

diye dini konuları istismar edenlerden yakınan Seferoğlu da ustası Tâlibî gibi bozuk gidişatı dile getirmiştir.

Tâlibî'nin öne çıkan özelliklerinden biri de meydan âşığı oluşundan kaynaklanan soluklu destanlar söyleyişidir. Bir dördlüğü:

Mâyesiz âdeme kâr etmez sözler
Yalpak da kaypağın kardağın düzler
Hezenin görmez de il çöpün gözler
Keçi de koyuna güler demişler

biçiminde olan Nasihat Destanı, bir dördlüğü:

Tâlibî'yim hakikattir kelâmım
İtimadın olsun yoktur hilâfım
Dahi vardır âşık sana sualim
Feleklerden geçen kimdir haber ver

biçiminde olan Peygamberler Destanı, bir dördlüğü:

Yerin göğün bir biriyle bahsi var
Gök der ki âlemi seyran bendedir
Yer der ki gör bende ne var âşikâr
Yedi iklim köşe meydan bendedir

biçiminde olan Yer ile Gök Destanı, bir dördlüğü:

Kırk günecek ağladıkça hal diler
Altı ay ses alır birinde güler
İkisin üçünde dil olur meler
Beşin altısında hob lisan olur

biçiminde olan Yaş Destanı, bir dördlüğü:

Deve dizi zanneyleyen dizini
Geyik izi sanan tavşan izini
Gönlüne koysalar Çingen kızını
Bey diler varmaya oğlan beğenmez

biçiminde olan Beğenmez destanı ele geçenlerdendir.

Prof. Dr. Mümtaz Turgut Topbaş'ın Ağabeyi Mehmet Topbaş, Tâlibî üzerine araştırma yaptığım 1986'da bana şu bilgiyi aktarmıştır:

“Annemin Dedesi Tâlibî'nin bir raf dolusu defteri ve kitabı vardı. Annem hatıra diye saklıyordu. Bir gün evlerden Arap harfleriyle yazılmış her türlü defter, kitap, cönk, mecmua toplatılacak haberi yayıldı.

Annem korktu. Bana dedemin defterlerini bir çuvala doldurup bahçeye gömmemi istedi. O zaman Mümtaz daha küçüktü. Bahçede bir gülün yanını kazdım bir çuval defteri gömdüm.

Aradan çok uzun zaman geçti, Mümtaz üniversiteyi bitirdi. Bir gün, bahçeye gömdüğüm defterleri sordu. Gel çıkaralım dedim. Kazdık gülün dibini. Şeker çuvalına doldurup gömdüğüm defterler katmer katmer toprak olmuştu. Çok üzülmüştük.”

Bu nedenle ele geçenlerdendir diyorum. Umarım Zile’den götürülen cönkler içinde, Boratav arşivinde, Ahmet Şükrü Esen arşivinde diğer şiirleri de bulunur.

Tâlibî’nin destan söyleme özelliği, usta çırak geleneği içinde çıraklarında da görülmektedir.

Tâlibî çırağı Fedâî’nin, ustası Tâlibî’nin ölüm haberini verdiği ve bir dörtlüğü:

Dediler el kaldırım olsun dua
Hüdâya edelim daim iltica
Dediler kimseye yar olmaz fena
Daim olsun ruhu şazan İstanbul

biçiminde olan İstanbul Destanı, Fedâî çırağı Kâmilî’nin edebiyat dünyasında tarihi bir belge gibi görülen ve bir dörtlüğü:

Sene bin iki yüz kırk dokuz oldu
Bu insanlar pek tamaha geldiler
Bir ihrak eriştî şehri Zile’ye
İşiten ehli dil cümle geldiler

biçiminde olan Zile Yangını Destanı, yine Kâmilî’nin, edebiyat ders kitaplarında örnek olarak yer alan, bir dörtlüğü:

Meyzin oldum ezan vakti olmadı
Bağıra bağıra sesim kalmadı
Kahvec(i) oldum hiç müşteri gelmedi
Şerbetim ekşidi döktüm kokarken

biçiminde olan Esnaf Destanı, Kâmilî çırağı Sezaî’nin yine tarihi bir belge niteliğindeki ve bir dörtlüğü:

Zile fukarası halleri hey can
Dinlersen eyleriz muhtasar beyan
Sene doksan bire yakın kalınca
Şiddeti şitadan halleri yaman

biçiminde olan Kıtık Destanı bunlardandır.

Halk arasında *-Aşk olmazsa meşk olmaz-* diye bie söz vardır.

Âşıklığın ana teması aşkın, Tâlibî’nin de başına geldiği, onun da aşk elinden sıdraplar çektiği şiirlerinde açıkça sergilenmektedir.

Bir şiirinde:

Aşk elinden düştüm dilden dillere
Çok yağmura kaldım çok da sellere
Yârim henüz göçmüş gurbet ellere
Başıma çekilmez iş geldi yine

deyişi, bir başka şiirinde:

Tâlibî'yim dağ başında izlerim
Muhabbetin can evimde gizlerim
Ağlasana be hey kara gözlerim
Bir daha o yâri görebilmezsin

biçiminde söyleyişi ve:

Siyah ebruların dışa serpmesin
Kelb rakipler gül yüzüne bakmasın
Sen gidiyon hatırından çıkmasın
Senin ile ülfetimiz diz dize

biçimindeki serzenişleri sevda şiirlerinin özgün söyleyişleri olarak günümüze kalanlardandır.

Talibî çıraklarında da aşk ateşinin bariz şekilde dile geldiği, bir şiirinde:

Niçin ayrıldın benden cananım
Bıraktın dünyada beni lâmekân
Yoksa unuttun mu servi-i revanım
Çıktı mı hatırdan ol dem ü devran

diyen Fedai' de, bir şiirinde:

Yardan ayrılalı asla gülmedim
Döndürdüm doğanı ava salmadım
Fırsat elde iken kadrin bilmedim
Aldırdım yârimi el aldı gitti

diyen Ali, Tâlibî kolunun önemli âşıklarından olup bir şiirinde:

Dostum beni niçin zarıncıdırısın
Verdiğin ikrardan dönen değilim
Senden başkasına meyil vermedim
Uçup daldan dala konan değilim

diyen Ârifî ve koldaki bütün âşıklarda aşk denizinde yüzmüş gibidir. *Aşk olmazsa meşk olmaz* sözünün aslını her âşığın bir nebze aşk acısını tatmış olmasında aramak gerekir.

Aşık kollarını belirleyen hususlardan biri de:

c. Ustasının yanından ayrılmamalı, onunla uzun yurt gezilerine katılmalıdır.

Tâlibî'nin:

Kalktım gider oldum elveda olsun
Terk eyledim vatanımı ilimi

Eyki'de eğlendim Kudüs'e vardım
Çok ziyaret gezdim yüzümü sürdüm
Ceng-i cidal ile Mısır'a girdim
Gidi kâfir bükemedi belimi

Elveda bir zaman yanar tüterim
Bâd-ı sabâ ile selam ederim
Sensiz gurbet elde ben de niderim
Hoşça kalın dostlar ile siz size

deyişi her âşık gibi onun da bir nedenle gurbete çıktığını, âşıklık geleneklerinden biri olan diyar diyar dolaşma geleneğine uyduğunu göstermektedir.

Yine, İstanbullu âşıklarca tanınışı, gezginci âşıkların Zile Âşık kahvelerine gelişi yanında Tâlibî'nin İstanbul'a da uğradığı kanısını akla getirmektedir.

Mısır'a ve Hicaz'a gittiği bu nedenle de Hacı Tâlibî adı ile ün yaptığı çeşitli yazılarda yer almaktadır.

Tâlibî çırağı Fedâî'nin de, İstanbul destanından başka:

Seyyah olup şu âlemi gezerken
Rahi kıldı bizi yolu Elif'in

Deyişi ve:

Sağ olur da ben sılama varırsam
Kömür gözlüm mah cemalin görürsem
Yedi yıllık ah ü zarım alırsam
Artar ömür imanımız yeniler

deyişle, yedi yıl gurbet gezdiği, Kaygusuz dergâhında hizmet ettiği, bir süre Mısır'da kaldığı kaynaklarda kayıtlıdır. Bu durum ustası Tâlibî ile âşıklık geleneklerini hakkıyla sürdürdüğünün kanıtlarındandır.

Tâlibî kolunun öteki âşıklarında da birlikte seyahate çıkmak belirgin olarak görülmektedir. Örneğin Âşık Kâmil, Âşık Rifat ile tüm yurdu dolaşmıştır.

Burada bir hususu dile getirmekte yarar var.

Kaya Bilgegil'in 1942 de yayımladığı *Kusûrî* adlı eserinde² “*Bin yüz doksan üçte geldim cihana*” diye başlayan bir şiirinden hareketle doğum tarihini 1778 olarak vurguladığı *Kusûrî*'nin *Yer Gök Destanı*'na kendisinden 45 yaş büyük Tâlibî'nin *Yer Gök Destanı*'nı nazire olarak yazmış olduğunu belirtmesi düşündürücüdür.

Kitapya, “*Tâlibî'nin Kusûrî'den tanzir eyleyip, mezkûr tarzı - büyük bir takribiyetle XIX uncu asırda devam ettirmesi, Türk halk ve saz şairleri arasında tevarüs edilen âdet ve an'anelerin nasıl büyük sadakatle muhafaza edildiğini gösteriyor, ki çok büyük bir hadisedir.*”³ görüşüne açıklık getirmek gerekmektedir.

Âşık Ömer'in 18. yüzyıl âşıklarını dile getirdiği *Şairname*'sinde yer almıştır. Tâlibî, bilindiği gibi 18. yüzyılın yarısı ile 19. yüzyılın başında yaşamıştır. Tâlibî'den 45 yaş küçük olan *Kusûrî* ise 1778 doğumlu olup her ne kadar Kaya Bilgegil 18. yüzyıl âşığı olarak alsa da 19. yüzyıl âşığı olarak yorumlanmalıdır.

Bu durumda Tâlibî'nin *Kusûrî*'ye değil, *Kusûrî*'nin Tâlibî'ye saygısı, sevgisi, beğenisi ve ustalığına verdiği önem nedeniyle bir şiirini tanzir etmiş olacağı akla daha yatkındır.

² M. Kaya Bilgegil, XVIII nci Asır Saz Şairlerinden *Kusûrî*, İkbâl Kitabevi, İst. 1942, s. 60-61

³ A.g.e. s. 16-17

Saza ve söze yüksek derecede hakimiyeti nedeniyle şiirlerini genellikle türkü formunda okuyan Talibî'nin cönklerin tozlu sayfalarından çıkan ve üzerinde *türkü* yazan bilinmeyen iki şiirini sunmak istiyorum.

T Ü R K Ü

Cemalin seyredip meyil vereli
Sen ateş bıraktın özüme dilber
Sual etmen bu bendene nereli
Tütüyor hayalin gözüme dilber

Aşkına düşeli bulmadım neşât
Hüsünün bir levh durur kaşların berât
Beklerim yerlerin etmen iltifat
Niçin bakmazsın yüzüme dilber

Hele ihsan eyle hâlim dumandır
Cihan baki kalmaz dünya yamandır
İzine düşersin nice zamandır
Düşmen sen benim izime dilber

Tâlibî sâbit yaz deftere beni
Yoluna koymuşam cân ile teni
Cihân bir olursa virmezem seni
Sâdikan âşıkân sözüme dilber

T Ü R K Ü

Bâd-ı saba selam eyle yârime
Hasret ile yandı cânım haber ver
Perişan hallerim bir bir beyan et
Bilmiş olsun o cânânım haber ver

Gelürüm didi de gitti gelmedi
Ol keyfiyetde halden bilmedi
Sabrı senasında mecâl kalmadı
Zalime de bu tüvanım haber ver

O bir Leyla ise ben de Mecnun'um
Çoktan beri yollarında yorgunum
Aşk elinden çiğerciğim pür hûnum
Derûnumda al hicranım haber ver

Tâlibî'yim dil arzusun heceler
Yolumuza engel oldu niceler
Ben ağlarım tâ subha dek geceler
Gözlerimden akan kanım haber ver

BÜTÜN SÖZLERİN ASLI BİRDİR

ORIGIN OF ALL WORDS IS THE SAME

ӘЛЕМ ТІЛДЕРІНІҢ ТҮБІ БІР

Berikbay SAĞINDIKOĞLU*

Özet

Son yıllarda, genel dil biliminde yeni bir ünite bulunmuştur; buna, fonemler (ses birimi), biçim-birimler (morfem), kelime-kombinasyonları ve cümlelerden oluşan ilk hece örneğinden oluşan “arhesillable” denilmektedir. Bu makale, “arhesillabe”yi ve dünya dillerini tek kök sistemi şeklinde ifade edebileceğimiz doktrin ele alınmıştır. Bu yaklaşım, dünya dillerinin bilimsel açısından araştırılmasına temel teşkil edebilecek mahiyettedir.

Anahtar Kelimeler: ilk örnek, dünya dilleri, genel anlambirimcilik kayması, ses uyumu, dillerden oluşan zincir

Resume

In the last years a linguistic unit was discovered in linguistics (at the level of phonemes, morphemes, words, word-combinations and sentences called arhesillabe). This article deals with the doctrine of arhesillabe, a single root system of the world's languages which could form the basis for scientific research.

Key Words: archetype, world languages, the general seme, sound conformity, sequence of languages.

Резюме

Последнее годы в языкознании была открыта языковая единица (на уровне фонем, морфе, слова, словосочетания и предложения, именуемая архесиллабом). В данной статье рассматривается учение о архесиллабе, об

---

* Kazak Milli El-Farabi Üniversitesi Kazak Filolojisi Bölümü Profesörü / KAZAKİSTAN Берікбай Сағындықұлы Әл-Фараби Атындағы Қазақ Ұлттық Университеті Қазақ Филологиясы кафедрасының Профессоры

единой корневой системе языков мира, которая могла бы стать основой для научного исследования

Ключевые слова: архетип, мировые языки, общая сема, звуковые соответствия, последовательность языков. ния.

Түйін

Соңғы жылдары тіл білімінде түбіртек деп аталатын (фонема, морфема, сөз, сөз тіркесі, сөйлем дәрежесінде) тілдік бөлшек ашылды. Мақалада түбіртектанудың әлем тілдерінің бір екендігін ғылыми жолмен дәлелдеуге негіз бола алатындығы жөнінде әңгімеленеді.

Тірек сөздер: архетип, әлем тілдері, ортақ сема, дыбыс сәйкестіктері, тілдер сабақтастығы.

Ben Kazak dili tarihi uzmanıyım. Kendi mesleğime olan sevgim beni Türkoloji alanında oldukça önemli buluşlar açmaya yönlendirdi. İlk tespitlerim 1994 yılında neşredilmiş bulunan “Kazak dili leksikolojisi gelişiminin etimolojik esasları”(Қаза тілі лексикасы дамуының этимологиялық негіздері) adlı monografik eserimde yer almaktadır. Bu eser bazı ilavelerle 2005 yılında Rus dilinde “Türk dillerinin leksikolojik gelişiminin fonolojik kaideleri” (Фонологические закономерности развития лексики тюркских языков) adıyla tekrar basılmıştır. Adı geçen monografik eserimin Rusça basılımlı ise 2009 yılında tekrar neşredildi.

Benim dikkatime ilk kez takılan kelimelerin başında gelen (y, c, j, t,d,ç,ş,s,z...) harflerinin uyumu oldu. Örneğin değerli taşı bulunan yüzük kelimesi Kazak diyalektlerinde (cüzük, düzik, yüzük) diye geçer. Buradan (j,c,d,y) harfleri arasında sessiz harfler uyumu ortaya çıkmaktadır. Türk dillerinin hepsinde buna benzer harf değiş tokuşlarını görmek mümkündür. Eğer bütün Türk dillerinin ortak kelimelerini karşılaştıracak olursak, uyumların çevresi daha da genişleyecektir. Mesela, yol kelimesi Oğuz ve Harluk dillerinde yol, Kıpçak dillerinde col, Altay, Çulum dillerinde yol,dyol, Tuva, Hakas, Şor dillerinde çol, Karaçay Balkar dilinde dzol-zol olarak kullanılmaktadır. Kelimelerdeki bu ses değişimleri nereden meydana gelmiştir? Bunların aslı kaynak itibarıyla aynı olduğu için mi, yoksa bir tesadüf mü? Eğer aslı bir tek harf olmuş idi ise, onun gelişim ve oluşum tarihi nasıl oldu? Bunun gibi birçok soruya cevap bulmak için Türkoloji uzmanları önünde kelime başlarındaki harf uyumlarının aslını bulma görevi beklemekte idi. Yüz yılı aşkın bir süre geçiminde geçen asrın doksanlı yılları başında bu zor meseleye son nokta koyulabildi.

Son misaldaki col kelimesine dikkatimizi çevirelim. Onun ikinci ve üçüncü harfleri bütün Türk dillerinde aynıdır ve “ol” diye biter. Anlam itibarıyla bir-birinin aynı olup Rusçadaki (doroga) kelimesiyle eş anlamlıdır. Tek fark (y, c, j, t,d,ç,ş,s,z...) olarak değişen ilk harfinde kalmaktadır. Tek bir sesin bu kadar çeşitlenmesini uzmanlar iki şekilde izah etmektedirler. Bunun aslını V.V. Radlov, V.A.

Bogorodskiy'lerin başını çektiği bir grup Rusya araştırmacıları “y” harfi derken, G.Y. Ramsted'in başını çektiği yabancı uzmanlar grubu “c” olduğunu ileri sürdüler. Türkologlar da ikiye ayrılıp her kesim kendi kanaatini ne kadar ispatlamaya çalıştıysa da ilmi çevre her iki tarafın idialarını kabullenmedi. Çünkü onların bu idiaları ilmi delillerden yoksundu.

Son araştırmalar kelime başlarındaki sessiz harfler farkının “ts” ve “tş” harflerinin dağılımından başladığını göstermektedir. Bu harflerin de tarih öncesi eski devirlerde T“S,Ş” seslerinin ikiye ayrılmasından meydana geldiği tespit edildi.

Kelime başındaki (y, c, j, t,d,ç,ş,s,z...) uyumlarının aslını bulmak için Türk dillerinde kullanılmakta olan üç büyük kaideyi açmamız lazım geldi. 1) Türk dilleri gelişim sürecinin ilk devrelerinde tek bir ince sessiz harf olmamıştır. Harfler hep kalın sessiz olarak kullanılırdı. “ts” ve “ç” harfleri tarihi süreç içerisinde yumuşarak, “ts” “dz”ye, “ç” de “c”ye dönüşüm meydana gelmiştir. 2) Bazı sessiz harfler kullanıma kolaylaştırmak için tarih içinde zayıflayıp, değişime uğrar. Bu tür sessizlerin yerini kullanımı daha kolay olan “y” almıştır. Bu sesli harf herhangi sessizi kaydırarak onun yerini alabildiği tespit edildi. Örneğin, eski Türkler sözle, cazla diye konuşurken şimdi Kazaklar onu söyle, cayla diye kullanırlar. Eskiden “adır, karardı, sarğardı” iken şimdi onlar “ayır, karaydı, sarğaydı” olmuştur. Bütün bunlar afrikatların terkindeki sessizlere de tesir etmiştir. Mesela “tş” afrikatı “ty” sesine dönüşmüştür: tş>ty

Ses tasarrufu fonetiği, leksikolojiyi, morfolojiyi, sintaksisi ve stilistikayı da içine alan büyük dil kuralı olduğu ortaya çıkarıldı. Eskiden dil biliminde tasarruf bir kural olarak değil nadiren bulunan bir kullanım şekli olarak algılanmıştır. Bu kural yüzünden afrikatlar da değişime uğrayıp, ya birinci, ya da ikinci sesini yitirmiş olduğu kanaatine varıldı. İlk seslerini yitiren “ts” ve ”tş” “s” ve “ş”ye dönüşürken, ikinci sesini yitirdiği durumlarda da “t” olarak kullanıma girmektedir. Bu durumda (t,s,ş) kalın sesleri (d,z,j) ince seslerin dağılımından hayat bulan sesler olduğu görülmektedir. Bu kuralları göz önünde bulunduran diltçiler kelime başlarındaki farkların nasıl ortaya çıktığını kolayca açıklayabilir.

Türk dillerinde hem sessiz hem sesli harflerin aslının tespiti bundan daha büyük dil buluşlarına yol açtı. Dillerde tek bir sesli ile tek bir sessizin birleşmesinden meydana gelen ya leksikolojik, ya da kaidevi anlam taşıyan parçaların bulunduğu ortaya çıkarıldı. Bunun neticesinde eskiden aksiyom gibi görülen ve daha fazla parçalanmayacağı düşünülen tek heceli kelimelerin parçalanabildiği tespit edildi. Bu dil parçalarına “arhisillab” adı verildi. Herhangi kelimedede ne kadar sessiz varsa o kadar parça olur. Mesela Kazakçada ört alevli olarak uzanan büyük ot, (yani ateş) anlamına gelir ve şimdiki dil bilgisi açısından tek bir heceli olup, daha fazla parçalanma kabul etmez. Bizim tübirtek teorisi gereğince terkinde iki tane sessiz olduğu için iki tübirteğe parçalanabilmektedir. Fakat burada kelime tam olmakla beraber ikinci tübirteğin sesli harfi ortada yok. Onu biz ört kelimesinin anlamını araştırmak suretiyle tespit edebiliyoruz. Bunun neticesinde onun aslında “ör ot” olduğu ortaya çıkmaktadır. Tarihi süreç içinde belirsiz nedenlerden dolayı ikinci tübirteğin seslisi tasarruf kuralına göre düşmüştür. Birinci tübirtek tek başına (alevlenmek,

körüklenmek) anlamını vermektedir. Alevlenerek yanan şeyin ört olduğunda hiç şüphe yok. Demek ki tek heceli kelimeleri tübirteklere ayırdığımızda onun anlam içeriği daha da açılmaktadır.

TÜBİRTEK (asıl), aynen dil bilimindeki kavramlar olan fonem, morfem, kelime, terkip, cümle gibi dil parçalarıdır. Dillerde bunlar grilenmişse de bu parçaların mevcut olduğu, onun kalıntılarının halen yaşadığını Kazak dil biliminde, Kazak Milli Üniversitesi, Kazak Filolojisi bölümünde ilk kez ortaya çıkarılmaktadır. Tübirteklere tek başına durduğunda dil parçası diye, kullanım içinde ise dil birliği diye adlandırmaktayız. Bu konu birkaç kez ilmi çevrenin dikkatine sunuldu. İlmi makaleler neşredildi. Bununla birlikte bu yenilik daha yeni yeni ilim olarak oluşum sürecini geçirmektedir.

Talebelere “Tübirtek teorisi” adıyla özel kurs birkaç yıldan beri okutulmaktadır.

Tübirtek teorisi herhangi kelimenin etimolojisini ilmi yolla tespit etmeye yardımcı olabilir. Dahası tübirtek birliğinin açılması dünya dillerinin aslının ortak olduğunu gözler önüne sermektedir. Örneğin “tsa, ça, sa, şa” tübirteklere bütün dünya dillerinde güneş anlamında kullanılmaktadır. “ts, tş, s, ş” aslı bir olan ses uyumlarıdır. Bu tübirtek güneş anlamındaki eski Türk dilindeki kün-aç, Rusçadaki soln-tse, Arapçadaki şa-msün, Farsçadaki şa-mbe, Sanskritçedeki şa-ma-ş, İngilizcedeki s-an kelimelerinin terkipte bulunmaktadır. İlmi makalelerde bunların herbirinin analizi yapılarak, aralarındaki ilişkiler delillendirilmiştir.

Sonraki devirlerde tübirteklere leksikolojik veya kaidevi anlamlarını genelde sessiz harfler korumuştur. Sesli harfler ise birçok değişim ve şekil değiştirme geçirmiştir. Bu yüzden tübirteklere ayırırken hep sessiz harfler esas alınır. Kazakçadaki caq(ateş yakmak), can(ateşin yanması), calın(ateş alevi, sıcaklığı) kelimelerini Rusçadaki jarit(kavurmak), jarko(sıcak), jguçiy(yakan), ojog(yanmış yer), pojar(yangın), sjeç (yakmak) sözleriyle karşılaştıracak olursak, ateş tübirteğinin şemasını “c,j” harflerinin koruduğunu görmek zor olmaz. Yine Kazakçadaki talpaq(bu bir şivedir) ile jalpaq(bunlar genişliği bol, kaplayıcı anlamında), aynı şekilde Atrau(jeografik isim) ile ajırau kelimelerindeki t-j uyumu diller arasında da olabilmektedir.

En köhne seslerden biri olan “R” Rus ve Kazak dillerindeki onlarca, hatta yüzlerce kelimeleri sadece şekil yönünden değil, aynı zamanda anlam itibarıyla da ortaklaştırmaktadır. Örneğin: pervıy-birınşı, çetıyre-tört, sorok-kırık, serıy-sur(gri), vor-urı(hırsız), seredina-orta, serdtse-jürek, brızgat-bürku(serpmek), prıgatırğu(hoplamak), povorot-burılıs(dönüş), gryaz-kir, ris-kürış(pirinç), krasny-kızıl(kırmızı), vs. Bir grup kelimenin de iki sessizi ve anlamı ortaklaşa bilmektedir. Mesela Rusçadaki oblako kelimesi ile Kazakçadaki bult(bulut) kelimelerinin (b,l) sesleri ortak iken, arapçadaki zulüm ile Rusçadaki zlo kelimelerinde (z,l) harfleri ortaktır. Ayrıca bir-birine yapı olarak hayli uzak olan diller arasında da bazen üç sessizin ortak olduğu yerler oldukça çoktur. Rusların jaloba kelimesi Kazakça jalbarınu(yalvarmak) kelimesi ile (j,l,b) sesleri ile ortaklaşırken, korotkiy kelimesi

KÜLTÜR EVRENİ - UNIVERSE OF CULTURE - ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ

kortık(küçük boylu) sözleri hem anlam, hem (k-r-t) sesleriyle ortak noktada buluşmaktadır. Ayrıca bazı isimler, birden ona kadar sayılar, renk ve şekil bildiren sıfat isimleri, eski isimler ve eylem kipleri dünya dillerinde ortak olduğu tespit edildi. Bununla ilgili “Sillaboloji” adlı yeni monografi yazılmaktadır.

SAMSUN ÇEVRESİNDE YAŞAYAN HALK İNANÇLARI İLE TÜRKLERDE AD BİR TABU MU İDİ?

WITH THE ONGOING FOLKLORIC BELIEFS IN SAMSUN ENVIRON: WAS NAME A TABOO IN TURKS

БЫЛО ЛИ ИМЯ ТАБУ В ВЕРОВАНИЯХ ТЮРКОВ И НАРОДНОСТЕЙ, ПРОЖИВАЮЩИХ В РЕГИОНЕ САМСУНА?

Dr.Yaşar KALAFAT*

Özet

Samsun'da yaşayan halk inançlarından hareketle, uzak geçmişin inançlarına ulaşmayı amaç edinen bu yazı; Türklerde adların bir tabu olup olmadığını açıklamaktadır. Bu soruya; onasmatik ve antroponimiden yola çıkarak cevap verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: tabu, Samsun ve çevresi, halk inançları, ad koyma

Abstract

This article, which aims at reaching the beliefs in very old times, based on the ongoing folkloric beliefs in Samsun, clarifies whether or not names used by Turks are a taboo or not. This question is replied initially by benefiting from anosmatic and anthroponomy.

Key Words: Taboo, Samsun and its environ, folkloric beliefs, naming

GİRİŞ

Biz bu bildirimizle günümüzden mitolojik döneme bir yolculuk yapmayı denemek istiyoruz. Yaşayan halk inanmalarından hareketle biraz derinleşip uzak geçmişin inançlarına ulaşabilir miyiz diye düşünüp “adlama” ve “adlanma”yı kod olarak aldık. İmkân nispetinde Samsun ve çevresini merkeze almaya çalışırken doğal olarak Türk kültür coğrafyasında dolaşip örnekleri çeşitli Türk kültürlü halklardan aldık. Ana metin olarak kabul ettiğimiz bu konuda evvelce yapmış olduğumuz bir çalışmayı yeni bulgular zenginleştirip bu çalışmamızın formatına uyarla-

---

* Halkbilim Araştırma Merkezi Başkanı. Ankara/TÜRKİYE

dık.¹ Bizi bu arayışa, monografi derleme ve onları karşılaştırma dönemlerinden sonra inanç içerikli tabu gibi bazı kavramlar üzerinde durulması döneminin geldiği kanaati yönlendirdi. Hayvanattan örneğin kurt², nebatattan örneğin kayın, cemadattan örneğin su³, toprak⁴, objelerinin üzerinde onların tabu olabilecekleri noktasında durulabilirken İnsanattan kişioğlu'nun tabu olma durumu var mıdır? Bizim bildirimizde İnsan adı veya ismi bu arayışta bir güzergâh olabilir ise nelerin söylenebileceği tartışılacaktır.

Türkçe Sözlük, tabuyu dokunulması veya kullanılması yasaklanmış kutsal nesne olarak tanımlamaktadır. Bu açıklamanın kapsamında hayvanlar, bitkiler ve cansız olarak bilinenler gibi insanlar da vardır. Tabu olana dokunulması ve onun kullanılması yasaklanmıştır. Yasağı çiğneyeni tabu olan güç, nesne cezalandırabilmektedir. Tabu olan bu yöntemle korunmaktadır. Tabu bazen davranış olabildiği gibi bazen da bir kelime olabilmektedir.⁵

Bu genel açıklamalardan sonra kelime veya kelimelerden olan “adlar” tabu olabilir miydi? Bu adlar insanlar için kullanılıyorlar ise tabu olmaları üzerinde nasıl durulabilirdi? Bu soruya ad verme bilim dalı(onomastik) nın bir alt dalı olan insan adı bilim dalı (antroponimi) dan yola çıkarak cevap arayacağız. Bildirimizde tarih ve karşılaştırma metodu kullandık. Bulguların yanı başında yorum yaptığımız da oldu ayrıca ara yorumlar da yaptık. “Kültürel bellek, kültürel mirastan daha öteye aktif bir alandır.” Teşhisini irdelemeğe çalıştık. Böylece karşı kültür birliği platformu oluşturma arayışlarını irdelemiş olacağımızı düşündük.

METİN

Türk kültürlü halklarda **ad toyu, ad günü, ad değiştirme günü, geçici ad, göbek adı, dini ad, milli ad, koruyucu ad, ad hayrı** gibi tanımlar ve uygulamaların olduğu bilinmektedir. Bu tanımların üzerinde Ad-tabu bağlantısı bakımından ayrı ayrı durulacaktır.

Bunlardan her yaşta ve her konumdaki insanları da sevindirildiği Ad toyunda Mutlak olana karşı bir şükür, hamt vardır. Ad toyunun Kafkasya, Uluğ Türkistan, Ural-Altay, Balkanlar ve Orta Doğu'dan örneklerini vereceğiz.

Ad gününde ise her seneyi devriye münasebeti ile keza Mutlak olana duyulan şükran için tekrarlanır. Ocak beyi ad verdiği ilgili balasına şükranını göstermek için adak kurban keser. Ad verilirken sağ kulağa Ezanı Muhammedi sol kulağına gamet okuyarak Allah'ın ekberliğini diliyle ve kalbiyle açıklar, verdiği ismi 3 defa tekrarlar. Adda aranılacak tabunun böylece ilk kaydı yapılmış olur. Bu dönemde yapılan bu gibi hayırlar **ad hayrı** olarak bilinir. Tatar Türklerinde ad vermede, ad

¹ Yaşar Kalafat “Dedem Korkut Kültür Elleri Adlanma” **Prof Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı**, Ağ Çağ, Ankara 2008, s.520–541

² Yaşar Kalafat, “Bodrum Kurt Baba/Kurt Dede Yatırı -Türk Halk İnanmalarında Kurt Bir Tabu mu İdi?” **2. Uluslar arası Bodrum Sempozyumu (09–12 Mayıs 2011 Bodrum)**

³ Yaşar Kalafat, “Türk Destanlarında Su Bir Tabu mu idi?”, **Dedem Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslar arası Sempozyumu, (25–28 Ekim 2010 Lefkoşa Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti**

⁴ Yaşar Kalafat, “Türk Halk İnanmalarında Toprak Bir Tabu mu idi?” ACTA TURCICA <<http://www.actaturcica.com>>

⁵ Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, Ankara, 2005 s.1881

değiştirmede ve ad bozmada **butka** adı verilen pirinçten yapılmış özel bir ikram yapılır. Hazırlanılan butkadan bir kaşık alınır, artan butka çocuğun ismi söylenilerek kuşlara verilir. Butka yenilirken muhakkak, ‘Bu butka falanın butkasıdır’ denilerek yenilmelidir. Böylece yapılan uygulamanın kabul göreceği makamdan onayı alınmak istenirken kime ait olduğu belirtilmiş olmaktadır. Bu uygulama kurban, fakir doyurma ve benzeri gibi, diğer saç türleri için de ve diğer Türk kültürlü halklar için de geçerlidir.

Özbek Türklerinde çocuğa ad verilirken bay yapılır, bayram olur. **Bay**’da Aş ve pilav demlenip sofraya serilir. Akraba ve eş dost mihman olarak davet edilir toy düzülür. Ad verme merasimlerinde ziyafet verilmesi şeklindeki uygulamanın Hz. Muhammed (s.a.v.) tarafından da yapıldığı inancı vardır⁶.

Sarıkamış Çerkezlerinde erkek çocuğa isim konulacağı zaman bir koç kesilir. Bu ziyafete sadece hısımların aile reisleri gelirler. Yemekten sonra davetlilerden saygın birisi hazırlanmış olduğu ismi meclise teklif eder ve çocuğa o isim konur. Kız çocukları için bu tür bir merasim yapılmadan isim aile içinde konulur.⁷

Davetlilerle birlikte yemek yenilmesi, kendi çapında bir toydur. Değişik örneklerini inceleyeceğimiz üzere **ad verme toyu** olarak geçer. Ad verme toyunun örneklerde de görüleceği üzere çok çeşidi vardır. Toy kelimesi çok kere ikramlı, yemekli, katılımlı, mutlu bir olay etrafında yapılan şenliktir. Toy çok kere davul-zurna veya müzikli, oyunlu eğlenceye çağırım yapar ki, muhakkak böyle olmadığını gösteren örnek olaylar da vardır. Ad ve diğer toylarda mevlit okutan kimseler de olabilmektedir.⁸

Tatar Türklerinde yeni isimlerin başına min/ben eklenir. Min Ahmet, Benli Ahmet veya Min Sulu, Benli Sulu gibi isimler verilir.⁹ İsimlere eklenen benli kelimesi bize göre bir işaret, aidiyet belirtici, bir ayrıçtır. İsim sahibinin adaşlarından farklılığını, ayrılığı gösterir. Anadilleri farklı olabilse de ziyaret halı da böyledir. Bu halı/beni taşıyan kimse ilgili ziyaretteki zata veya onun korumasına aittir anlamına gelir¹⁰.

Benli, hâlli, nişanlı çocuk koruma altına alınmış çocuk anlamındadır. Anadolu Dedem Korkut coğrafyasında yer yer görülebilen, Özbekistan Türk kültür coğrafyasında çok daha yaygın olan **Aydar/Ayder/Hayder/Haydar** da bir nevi bendir. Belirli bir yaşa kadar kesilmeyen ve muayyen uygulamalardan sonra sadece ilgili ziyarette kesilebilen uzatılmış saç bölümü olan aydar da bir ‘ben’dir.

---

⁶Yaşar Kalafat “Dedem Korkut Kültür Elllerinde Adlanma” **Prof Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı**, Ağ Çağ, Ankara 2008, s.520–541

⁷ Yaşar Kalafat. **a.g.e.** sf. 327

⁸ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Ankara, 2010 s. 279–290

⁹Yaşar Kalafat, **Balkanlar’dan Uluğ Türkistan’a Türk Halk İnançları III-IV**, Berikan yayınları Ankara 2007, sf.12.13.14

¹⁰Yaşar Kalafat, “Aşiretlerimizde Hal/Hâl//Ben//Dövme/Damga/Dak/Veşm İle İlgili İnançlar” www.yasarkalafat.info

Min/Men/Ben inancı ile Hal inancı arasındaki mahiyet aynılığını sadece ak iyeler değil, kara iyeler itibariyle de takip etmek mümkündür. Hareketlerinde normal dışı davranışlar gözlenen kimseler için ‘bunda bir hal var’ denilmesi, türbe ziyaretinden sonra ‘Ziyaret Beni’ veya ‘Evliya Nişanı’ olarak ‘ben’ anlamında ‘Hal’lanan hamile hanım, Anadolu’da vücudunda ben bulunan kimse anlamında ‘Benli Zeynep’ Hâllı Zeynep’ denilmesi farklı şeyler değillerdi. Loğusa hanımın ve bebeğinin Al Karısı veya Hal Karısı tarafından hastalandırılması sonucu, ‘Ona bir hal oldu’ denilmesi, bağlantılı bir bütünün parçaları olabilirler. Türkistan’da kız çocuklarına Nezir Han, Nezir Büke, Nezir Gül, Nezir Hal gibi adanmışlara verilmiş isimler bu izahın bir parçası idiler.

Karaçay Malkar’da çocuğa isim ‘Beşik Bölegen’ merasiminin yapıldığı, yani çocuğun beşiğine ilk yatırıldığı gün verilir. Çocuğa kendi ana babası isim vermezler. Çocuğa adını yakın akrabalarından biri verir. Genellikle kız çocuğuna ismini babaannesi, erkek çocuğuna da ismi babasının babası verir. Töreye göre ikinci çocuğa ismini o eve ilk gelen konuk verir. Eski geleneklere göre çocuğa ad veren ona bir at hediye ederdi. “İsim koyan at verir” diye bir Karaçay atasözü vardır.

Ulu ziyaret yerleri ve ulu günlerden hareketle verilmiş isimlerle bir noktada o ziyaret ve günün kutsal koruyuculuğu altına girmiş oluyorlardı. İnsanlara Cuma, Bayram, Kurban, Ramazan, Kadir, Katriye Arif, Arife, Mevlit, Mevlide gibi kutlu günlerin isimlerinin verilmesi inanç kültürümüzde günlerde de kutsiyetin aranması ve buna bağlı olarak da koruyuculuğun olduğuna inanılmasındandır. Bu inanç ve uygulama Samsun ve çevresinde de yaşamaktadır. Bu günlerde yapılan duaların kabul gördüğü türünden inanmalar vardır. Uluğ Türkistan’daki Hayıt, Hayıt Murat, Hayıt Kul, kız ise, Hayıt Gül, Hayıt Ay bu türden isimlerdendir. Buradan hareketle başka bir irdeleme çalışması yapılabilir.

Karaçay Malkar Türk kültür coğrafyasında Çocuğu Alması/Albastı olarak bilinen kötü ruhlardan korumak, çocuğun bu ruh tarafından beğenilmemesini sağlamak için ona ayüçük/ayıcık, karababus/karaördek, küçük/köpek yavrusu gibi kötü isimler konulurdu. Alması/Albastı, Al/Hal Karısı etrafında gelişmiş inançlar ve bunlara bağlı korunma ve kurtulma uygulamaları oldukça geniş bir mevzudur. Anadilleri değişebilse de, Dedem Korkut coğrafyasındaki bütün halkların halk inançları kültüründe bu husus önemli bir yer tutar. Derinliklerinde İslamiyet evveli inançlar vardır. Bu İnancın ad verme ile ilgisi, **kara iyeler** münasebetiyledir¹¹. Çirkin isim vererek güzelliği saklamak suretiyle koruma altına almak ile ilgili başka örnekler de bulunabilir. Bu uygulama sadece Türk kültür coğrafyasında da görülüyordu¹² Türk kültüründe ağza alınması men edilmiş kelimeler gibi diğer kültürlerde de benzerleri vardır.¹³

¹¹ Yaşar Kalafat “Dedem Korkut Kültür Elleri Adlanma” Prof Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı, Ağ Çağ, Ankara 2008, s.520–541

¹² Ahmet Nahmedov, “Türklerde İsim Tabusu ve Bazı Yansımaları” I. Uluslar arası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, 09–15 Nisan 2006 Çeşme İzmir.

¹³ Turgut Akpınar, “Dünya ve Türklerde Ağza alınması yasak ‘Tabu’ Kelimeler” Folklor ve Etnografya Araştırmaları, 1985, S. 13

Türkistan'da Türkmen ve Özbeklerde eskiden çocuğun ismi sık sık söylenmezdi. Böylece çocuğun korunmuş olacağına inanılırdı. Çocuğun isminin yerli yersiz tekrarlanması yasaklanır, O'na ikinci bir lakap konulurdu. Kazak ve Kırgız Türklerinde çocukları kötü ruhlardan ve nazar deymesinden korumak için onlara Ödemiş, Satılmış, Satılğan gibi isimlerin yanı sıra it, köpek gibi hayvan Ahbun Bay, Tezek Bay gibi pislik adları da verilebilmektedir.¹⁴ Bunların yanı sıra Karga, Çakal, Tilki, Kurt, Kurt Cebe türünden geçici ve koruyucu isimlerin de Türkler arasında çocuklara isim olarak verildikleri bilinmektedir.¹⁵ Bunlardan, Tezek Bay, Bok Bay gibi isimler beğenisi olmayan geçici isimler ve diğerleri mesela Kurt ve benzeri olanlar da koruyucu durumda olanlardı. Satılmış adı, Kuzey Afganistan Dedem Korkut kültür coğrafyasında 'Satıp Aldı' olarak geçmektedir. İsmi yapısını, çocuğun sembolik satılma merasiminin şekli belirlemiş olmalı. Zira satma uygulamasında 3 defa satılıp tekrar geri alınır. Özbekistan'da şahit olduğumuz bir olayda bebek ilk beşiğe konulunca, beşiğin karşı tarafında da bir kadın bulunur ve 3 defa sattım aldım uygulaması tekrarlanıyordu. Saltuk Buğra Han isminin Saltuk oluşu da bu izahla yapılmaktadır. Bu inanca bağlı olarak Kırgız Türklerinde çocuğun ismi, onu korumak için her yıl değiştirilirdi. Bebeğin birinci yaşında Caman/Yaman Bala, ikinci yaşında Tenbak/Tenbel Bala, üçüncü yaşında Cini/Çinli Bala, dördüncü yaşında Ogri/Hırsız Bala, beşinci yaşında Kara Saç Bala, altıncı yaşında Koy/Koyun Saç Bala, yedinci yaşında Uzun Saç Bala isimleri konur. Korunma amaçlı sembolik çocuk satma inanç ve uygulaması Dedem Korkut coğrafyası halklarından Lenkeran Talişlerinde de vardır.

Noğay Türklerinde çocuğun doğduğu ilk gün, kendisine bir gömlek giydirilir. Bu gömlek 40 gün yıkanılmaz. Bu gömleğe **it kölek/it gömleği**, denir. Çocuğun 40 günü dolunca bu gömlek ite atılır. Böylece çocuğun kötü ruhların olumsuz tesirinden kurtulacağına inanılır. Türkistan'ın bazı yörelerinde çocuk sembolik olarak ite atılır ve böyle çocuklara **İt Almaz** denir. Böylece it dahi itibar etmedi mesajı verilmiş olunur. İt hayvanlardan en fazla saçı yapılanıdır.

İsmi örtüleşmesinden hareketle sahibinin korunması buna bağlı olarak da gerçek ismin kültür geçmişimizin çeşitli dönemlerinde örtülerek sahibinin korunduğu konusunda çeşitli çalışmalar yapılmıştır.¹⁶

Erkek çocuğa baba tarafının ve kız çocuğa da ana tarafının isim koyma geleneği Şırnak Tatar Türklerinde de vardır¹⁷. Bu tür verilerden hareketle anaerkillik veya ataerkillik izleri takip edilebilir.¹⁸

¹⁴ S. Çağatay, "Türklerde Batıl İnançlar Arasında Tabu" **I. Uluslar arası Türk Folklor Semineri/Bildirileri**, Ankara, 1974, sh. 37

¹⁵ Abdulkadir **İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara, 1972, sf. 174-175

¹⁶ Hüseyin Namık Orkun, "İsmi Kutsiyeti" **Türk Yurdu Dergisi**, Ağustos 1954, S. 2 s. 119-122

¹⁷ Yaşar Kalafat, **Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları III-IV**, Berikan yayınları Ankara 2007, sf.12.13.14 sf.298

¹⁸ Yaşar Kalafat, "Şırnak Tatar Halk İnançlarına Dair Bazı Kayıtlar" www.yasarkalafat.info

Güney Türkistan'ın Afganistan ve Tacikistan Dedem Korkut coğrafyasında durmayan balalar (Yaşamayan çocuklar) için Samsun ve çevresinde olduğu gibi ziyaretlere adak adanır ve dua edilir. Bu nezir niyazında bir ağaç yere çakılır. Bu ağacın tepesine 3 veya 7 defa vurularak her defasında 'Tohta-Tohta' veya 'Tursun-Tursun' denir. Böylece çocuğun ölüp gitmeyeceğine durup yaşayacağına inanılır. Bu uygulamadan sonra çocuk erkek ise Tokta, Toktasın, Murat, Turdu kul, Toktamış, Tursun, bala kız ise Tohta Kız, Tursun Hal, Tursun Taş, Tursun Nisa, Turda Kız gibi isimler verilir.¹⁹

Bu bulgudaki yere **adak kazığı** çakmak ile ziyaret ağacına **adak bezi** bağlamanın inanç içeriği bakımından hiçbir farkı yoktur²⁰. Her ikisi de kansız kurban yani saçdırlar. Bunlardan ilkinde ağacın iyesinden ikincisinde yerin iyesinden icazet alınıp koruması altına girmek talep edilmiştir. Afganistan'daki Avşar'ın çocuğuna yaşaması için ona Tursun adı konulması ile Samsundaki çocuğa aynı niyetle Dursun veya Yaşar adının konulması aynı içeriklidirler. Güney Türkistan insan isimleri arasında Tursun Hal isminin de yer alması, isimlendirme "hal" bağlantısı itibariyle bize göre önemli olmalı²¹.

Ad bahsi münasebetiyle tabu oluşturan veya kendisine saç yapılan sadece yer ve ağaç kültleri değildir. Taş kültü etrafında oluşan inançlarda da bu tür tespitler yapılabilmektedir. Bu tespitlere su kültü de eklenebilir. Eski Türk isim verme geleneğinde bazı isimler konulmazdı. Cengiz bunlardandır. "Cengiz adı Türkçe Deniz gibi engin, büyük ve kudretli manasında kullanılmıştır. Nitekim 'Han' derecesinde bulunmayan devlet adamlarına 'Höl/Göl' unvan verilmiştir" deniz denilmemiştir.²²

Romanya Müslüman Tatar Türkleri arasında çok sayıda kurt isimli aile isimli ve şahıs vardır. Nuri Kurtseyit, Nuriye Kurtseyit, Sabri Kurtseyit bunlardan bazılarıdır. Seyitlik, Hz. Muhammed soyunun uzantılarından birisine verilen dini, İslami bir tanımlama şekli iken, seyit kelimesi kurt ismi ile tamlama yapabilmektedir. Bu uygulama daha değişik örneklerle Kırım yöresi Dedem Korkut coğrafyasında görülebilmektedir. Burada da Kurt Nezir ismi vardır. Bu isimle kurda adak adanması veya kurda adanılmış adak anlatılmış olmaktadır. Kuzey Afganistan'da Muhammed Nezir ismi oldukça yoğundur. Seyitlik İslami bir sembol iken, Kurt, Gök Tengri/Ten-gri İnanç Sisteminin bir simgesidir. Bir diğer örnek de Hacı Kurt veya Hacı Börü ismi dir. Kişi hem hac farızasını yapmış anlamında Hacı adını alabiliyor ve hem de pagan döneminin hatıraları olarak kabul edilebilen Kurt veya Börü adını

¹⁹ Ş.K.Seferoğlu, "Hocam Hakkı Dursun Yıldız", **Türk Kültürü**, S. 36, sf. 23

²⁰ Yere kazık çakarak adakta bulunma tarzındaki ayin Anadolu Türk halk kültüründen de örneklenilmektedir. Ardahan'da daha ziyade ana dilleri Kürtçe olan Türk halkta kurak havalarda yağmurun yağması için yaşlı hanımlar yere çömelerek halka oluştururlar. Halkanın ortasındaki yere çakılı ağaç kazığın üzerine beher hanım sırayla elindeki tokaçla bir darbe indirip yağmur dileği ile ilgili muayyen kafiyeli sözleri tekrarlar.

²¹ Yaşar Kalafat, "Şırnak Tatar Halk İnançlarına Dair Bazı Kayıtlar" www.yasarkalafat.info

²² Prof. Dr. Osman Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi C. I-II**, İstanbul 1978 sf. 119

da alabiliyordu. Örnekler göstermektedir ki, Bu coğrafya Kuzey Afganistan'ı da kapsıyordu.

Türk kültürlü halklardan Boşnakların halk inançlarında, insan ismi olarak kurdun özel bir konumu vardır. Çocukları yaşamayıp sürekli ölen kimselerin çocukları ölmemesi, uzun ömürlü olması ve ölümcül hastalığı olan çocukların kurtulmaları için, çocuklarına ikinci bir isim koyarlar. Bu **ek ad** veya **takma ad** kurt olarak seçilir.²³

Demdem Korkut coğrafyasında Kurt insan ismi uygulaması, oldukça yaygındı. Sultan Alpaslan'ın oğullarından birisinin adı Börü Bars idi. Aydın İl Beyi İzmir'in oğlunun lakabı Kurt ve O'nun da oğlunun adı Kurt Hasan'dı. İstanbul'un alınmasında topçubaşılık yapan Bali Süleyman Ağa'nın adı Gurd'du. Dulkadirli Bey'inin adı Alaüddeve Bozkurt Beydi.²⁴

Bu açıklama ile de denilebilecektir ki, ad-tabu bağlantısı itibariyle hayvanatın da tabu olduğu görülebilmektedir. Kurt ismi insan ismi olarak kullanılırken onun koruyuculuğu kollayıcılığı özelliği esas alınmaktadır²⁵.

Ahıska Türk kültür coğrafyasında '**Deemgildeno taş**' olarak bilinen **delikli taş**'ın çocuğun olmasında etkili olduğuna inanılır. Bebek bekleyen gelin bu taşın altın zinciri ile hamileliği boyunca boynunda taşır. Evden eve itinayla taşınan bu taş, daha sonra Stalin sürgünü döneminde kayıp olmuştur. Ayrıca **Madaur taş** olarak bilinen ve bayılan çocuklarda etkili olan bir taş vardı. Bu taş bayılan çocuğun başı etrafında 3 defa dolandırılarak Çocuğun şifa bulması sağlanıyordu. Taş kültürünün etkili olduğu çocuk edinme ve çocuğu korumaya dair benzeri başka tespitlerde vardır.

Demdem Korkut kültür coğrafyasında **tavaf** karakterli etrafında veya başında dönerek veya döndürülerek şifa bulma inancı İslamiyet'ten önce başlayıp sürmüştür. Göktürkler döneminde büyük komutanlar için düzenlenen Yuğ Merasimleri'nde silahlı askerler atları ile birlikte, ölenin mezarı etrafında dönüyorlardı. Bayır-Bucak Türklerinde ise belirli günlerde köy mezarlığının etrafında dönüldüğünü görüyoruz ve bu inancı çocuk sağlığı itibariyle de takip edebiliyoruz.²⁶ Böylece ata/apa-arvak/arbak ile sağlıklı ve hayırlı evlat edinme bağıntılı inanç örnekleri bulabildiğimizi görüyoruz

Bu noktada adlandırmada tabuyu sadece koruyucu veya kollayıcı da değil, tehdit olan ve öldüranda da görebiliyoruz. Başka bir ifade ile Tabu ak ve kara iyeler kapsamında olabildiği gibi tabu da ak ve kara iye özellikleri bir arada da olabiliyorlar.

Bu arada çocuğu olmayan ve çocuğu yaşamayanlar için ocaklı kadınların hikmeti devreye girer. Bu tür kadınlara '**Vergili**' veya 'Allah'tan vergi verili' denir.

²³ Yaşar Kalafat, **Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları III-IV**, Berikan yayınları Ankara 2007, sf. 162

²⁴ Mehmet Eröz, **Türklerde Alevilik Bektaşilik**, İstanbul, 1977

²⁵ Yaşar Kalafat, "Bodrum Kurt Baba/Kurt Dede Yatırı -Türk Halk İnanmalarında Kurt Bir Tabu mu İdi?" **2. Uluslar arası Bodrum Sempozyumu (09-12 Mayıs 2011 Bodrum)**

²⁶ Yaşar Kalafat, **Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları III-IV**, Berikan yayınları Ankara 2007, sf.12.13.14

Bunlar adeta doğuştan halk hekimleridirler. Hayatın her safhasında sağaltıcı rolleri vardır. İsimleri değişse de bazen mesleki bir özel isim taşımaları da ad alma ve kelime ilişkilerinde bunların da açıklayıcı rolleri olur. Kadın veya er kişiyi vergili kılan Mutlak olandır. Tabu olan o kimseyi donatmıştır. Adeta kutu veren de alan olan kudret, birilerini vergili kılarak tabu olandan nasiplenmesini sağlamaktadır. Halk bu tür kimselere tapınmaz ama bunlardaki manevi güce inanır ve saygı duyar. Bu tür anaları veya bacaları Samsun ve çevresinden de örnekleyebiliyoruz. Bu kere farklı bir formatta toprağın taşın ve ağacın yerini insanoğlu almıştır.

Gürcistan'daki sürgün bakiyesi Ahıska Türklerinin inançlarında **Erişiyeye düşmek** diye bilinen Al Karısı'nın yol açtığı bir çocuk hastalığı vardır. Bunun tedavisi için Gelmece Efendi'ye gidilirdi. Gelmece Efendi diye ün yapmış olan bu şehidin mezarı etrafında anne adayı dolandırılıyordu.

Böylece kut-tabu bağlantısı itibariyle tabunun sadece cemadat, nebatat ve hayvanat da değil insanatta aranabildiğini ve insanlar öldükten sonra da Hak Vergisi güçlerinin sürebildiği inancını görüyoruz²⁷. Bu durumu Samsun yöresindeki ulu zatlardan etrafında gelişen inançlardan da örnekleyebiliyoruz.

Samsun ve çevresindeki ulu zatlardan **Kılıç Dede**, **Geyik Baba** (Alaçam), **Şeyh Habil Vel** (Çarşamba), **Sunullah Paşa** (Ladik) **Şeyh Habil Veli** (Çarşamba) İslam'a savaşılarak hizmet etmiş oldukları için, **Şeyh Habil Veli** (Çarşamba)tirdiğine inanıldığı için, **Emir Efendi** (Bafra) emir olduğu ve ermiş oluşu için, Yeşil Tekke'deki **Abdullah** (Çarşamba) hasta çocukların şifa bulmaları için, **Seyit Ahmet-i Kebir** (Ladik) çocuğu olmayan ve çocuğu yaşayamayanlara yardımcı olduğu için, **Gül Abdal Baba**, düşük yapan, çocuğu olamayan ve çocuğu yaşayamayanlara yardımcı olduğu için, **Hacı İzzettin Bereket** (Havza) çocuk istemlerine yardımcı ve dertlilere şifa olduğu için, **Seyit Senayi Baba** (Çarşamba) ruhsal hastalıklara şifa olduğuna inanıldığı için, **Saffe Dede** (Ladik) evliya olduğu için, **Kara Abdal** (Ladik) ruh hastalarında tedavi kapısı olarak bilindiği, çocuksuzlara çocuk edinmelerinde himmet ettiğine inanıldığı ve afetlerden korunmasına yardımcı olduğu için ziyaret edilirler.²⁸

Halk bu makamları adak adayıp, Kur'an okuyarak ziyaret ederlerken taleplerini Allah'tan yapar. Bu mekânların kutsal olduğuna ve bu kutsallığın orada yatan şahıstan geldiğini ona da bu gücü Allah'ın verdiğiğine inanır. Böylesi mekânlarda dua-

---

²⁷Kutsal olan her şey her zaman ve tamamen tabumudur. Kutsal ile tabu anlam içeriğini bakımından aynı mıdır? Allah mutlak olandır. Onun yapılmasına onay verdiği ve men ettiği fiiller ve durumlar vardır. Bunlar onun kitabında yer almıştır. Bunların yer aldığı Kur'an-ı Kerim İslam'ın kutsal kitabıdır. Ona dokunabilmenin kurallarının oluşu onu kutsal yapar mı? nın cevabı "evet" dir.

Hz. Muhammed Allah'ın kulu ve resulüdür. Resul sıfatı ile Allah tarafından seçilmiş, övülmüştür. Allah'ın elçisi kutsaldır ve onu sayıp sevmek kutsala icabettir de. Kul Hz. Muhammed'in Tabuluk boyutu yok mudur? İslam'da kutsal'ın boyutları ayetler hadisler ve sünnet ile sınırlı ise ki öyledir, Hz. Muhammed giydi diye bir ayakkabı kutsal olmaz ve o tabu da oluşurmaz. Hz. Muhammed'in beşeri boyutu ile kutsal, tabu ilişkilendirilmemelidir. (Dr. Mehmet Nuri Yılmaz, "Ayakkabının Kutsalı Olmaz." İktibas-**Sabah**, 4 Temmuz 2001)

²⁸ **Türbeler**, 1996 Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi

ların kabul olabileceğini orada yatmakta olan şahsın bu dileğin Allah'a ulaşmasında yardımcı olacağına inanılır. Bu tür mekânlar hiç dilekte bulunmaksızın Allah rızası için de ziyaret edilirler. Bu zatlardan aradan geçmiş olan onlarca yıla rağmen savaş zamanı savaşa katılanların olduğuna bunlardan Şeyh Habil Veli'nin seferberlikteki cihadından sonra 1974 Kıbrıs savaşına da katıldığı ve düşmana ateş ederken silahından **yeşil** ve **mavi** ışık çıktığına inanılır. Yeşilin cenneti mavinin ise yası simgelediği inancı çok yaygındır ve mavi ile ilgili tespit ilk defa yapılmıştır.²⁹

Ad hayrı tanımlaması kişiöğlü hayatta olunca veya öldükten sonra onun adına yapılmış hayrı da kapsar. Ad açıklanarak, falancının ruhuna sadaka veya fatiha gibi örnekler bu kapsamdadırlar. Vakıf olarak yapılan çeşme, cami, köprü ve benzeri yerlerde hayır sahibinin isminin yer almasının izahı burada aranabilir. Bu tür yaptırının ismini de içeren hayır yaptılarını Samsun ve çevresinden de örnekleyebiliyoruz.

Anadolu, Rodos, Kıbrıs, Balkanlar Kırın Türklerinde Göbek adı vardır. **Göbek Adı** çocuğun korunması için konur. İnanca göre çocuğa görünmeyenlerce olacak muhtemel saldırı böylece önlenilmiş olur. Çocuklara ebenin adının da konuldu olur. Böylece habis güçlerin ebeye zarar veremeyecekleri inancı vardır. Çocuğa verilen ebenin ismine **Ebe Adı** denir.

Geçici ad, daimi ad verilinceye kadar kullanılan addır. Göbek adı olarak çok kere kız çocukları için Ayşe, Fatma ve Erkek çocukları için Muhammed gibi dinî isimler alınırken bunlar muayyen adlardır. Dinî adlar ise, İslam Türkler için Kur'an-ı kerimden daha geniş bir isim yelpazesinden seçilirler. Hıristiyan Türklerde bu ölçünün yerini azizlerin doğum günleri almıştır.

Ad değiştirme günlerinin de tabu oluşturmuş olan kutsalla bağlantısı vardır. Örneklerini daha ziyade Dedem Korkut Destanlarında gördüğümüz, geçici adın yerine, gösterilen bir kahramanlık sonucu konulacak olan daimi adın konulmasında da yapılan şölenlerle hayır hasenat işlenilir³⁰. Dedem Korkut, Adını ben koydum yaşını Allah koysun, demektedir. Ad değiştirme gününün diğer iki şeklinden birisi adın ağır gelmesi taşınmasında zorluk çekilmesi durumunda yapılır. Bazı ulu zatlara isimlerini alan kimse onları taşımakta zorluk çekebilirler. O ad o şahsa uygun bulunmayabilir. Bu uygunsuzluğun emareleri kişinin hayatındaki hastalanma gibi ters giden bir takım olaylardan anlaşılır. Bebeklerde iştahsızlık, gelişememe, sürekli ağlama şeklinde tezahür eder. Esasen bu tür isimler konulmadan evvel yıldıznameye bakmak gibi uygulamalar vardır. Uygun kişiye uygun isim verilir ve doğun tarihleri ile ana-baba adlarından hareketle evlenecek kişilerin uygunluğu belirlenir. Mutlak olanın sıfatları veya ulu zatlara isimleri verilirken iki veya üç

²⁹ **Türbeler**, 1996 Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi

³⁰ Eski Türk hayatında çocuklar ad alıncaya kadar '**adsız**' olarak yaşarlardı. Ad alıncaya kadar '**Adsız**' olarak çağrılan çocuk 13-14 yaşına gelinceye kadar ad alabilecek bir başarı göstermek durumundaydı. Bu başarıyı gösterememesi halinde hayatı boyunca onun adı '**Adsız**' olmak zorundaydı ve o öyle anılır, öyle çağrılırdı. Nitekim Dede Korkut boylarında çocuğun ad kazanması için ya bir olağanüstü iş başarması yahut düşmana karşı kan döküp baş kesmesi yani bir kahramanlık göstermesi gerekirdi.(A. İnan, "Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar ve Gelenekler" **Türk Kültürü Araştırmaları**, 1966-69, sf.145-159)

parçalı olmaları tercih edilir. Mesela Nur Baki isminin sahibi çocukken bu ismi taşıyamacağından hareketle belirli bir yaşa gelinceye kadar ona çevresi sadece Baki ismiyle hitap ederler. Tabu olana ait olan da tabudur. Aynı inançtan hareketle ulu zatların isimleri yeni doğan çocuklara konulurken bu isimler kodlanırlar. Mesela Azerbaycan Türk kültür coğrafyasında Hz. Ali “Ağa” olarak örtülenmiştir. Birisinin ismi Ağa Verdi ise kastedilen Hz. Ali’dir. Nitekim Hz. Muhammed’in ismi konulmak istenirken belirtilen sakınca dikkate alınarak Mehmet olarak kullanılmıştır. Ağa Verdi adı daha ziyade çocuğu yaşamayan ailelerce çocuklarına verilir. Ulu zatların isimlerinde de zatlarından kaynaklanan bir kutun olduğuna inanılır. Buradan hareketle bebek istemi ile ziyaret edilen ulu zatın türbesinden sonra dünyaya gelen bebeğe o ulu zatın ismi verilir. Mesela Ökkeş Baba’ya gidilmiş ise çocuğun ismi Ökkeş olarak konur. Bebek Ökkeş’in Ökkeş Hz.lerinin koruması altında olduğuna inanılır. Ökkeş adaşı ulu zati özel uygulamalarla ziyaret eder. Bu isim alma çok kere manevi satışlarla olur. Yatıra satılarak koruma altına giren çocuk kız ise Satı veya erkek ise Satılmış ismi alır. Azerbaycan Türk kültür coğrafyasında sık görülebilen Allah Verdi, Huda Verdi, Hak Verdi, Tanrı Kulu gibi isimler Mutlak olanın dokunulmazlığı altına girme arzusunun bir sonucudur.

Allah’ın sıfatlarından Gaffar, Cebbar, Rauf, Rezzak, Fettah gibi isimlerin çocuklara ad olarak konulduğu olur. Ancak Allah’ın ismi konulması men edilmiştir. Allah Yar, Allah Verdi gibi isimlerde Mutlak olanla bağlantı vurgulanılarak tabu olanın tabuluğu kabul edilmekte ve fakat O’nunla eş olma veya O’nun yerini alma yoktur³¹.

İkiz çocukların isimlerini coğrafyanın yetiştirdiği dini ve milli büyüklerden seçme töresi Türkistan’da da vardır. İkizler için **İkkizak** denir ve ikisi de erkek olur ise Hasan ve Hüseyin, birisi kız diğeri erkek olur ise, Hasan ve Zehra, Fatma ve Hasan, ikisi de kız olur ise Fatma ve Zehra isimleri konur

Kotlama işlemi farklı durumlarda da olur. Ocağın büyük erkeği öldüğü zaman isminin yaşaması istenilerek yeni doğmuş erkek çocuğa onun ismi verilir ve fakat bu isim alenen kullanılmaz ağa, dede, gibi isimlerle örtülür. Bu iki örnekten Huda Verdi türünden olan ilki İslamî, baba, dede türünden olan ikincisi ise Ata kültür içeriklidir. Aralarında ortak nokta tabu inancındadır. Bu isimlendirmelerde çok kere çocuk doğmadan ismi belirlenmiştir ve bu tarz adlandırmalara “ismi kendiyile geldi” denir.

Ad değiştirmenin daha doğru bir ifade ile **Ad bozma**’nın diğer şekli ise Aslan, Kurt, Gazel, Ceylan, Meral, Kartal, Çınar, Polat, Demir, Çelik, Rüzgâr, Güneş, Ay gibi isimlerin pagan dönemden kalma şirk içerikli olduklarından hareketle değiştirilmeleri istemi ile yapılmasıdır. Bu uygulama 1995 lerde Türkmenistan’da günümüzde ise Türkiye’de görülmektedir. Bu tespitte Tabu olanın sıfatlarını dolaylı paylaşmaya tepki vardır. Bu anlayışın bir tezahür şekli de gayp âlemine mesaj verme özellikli olduğundan hareketle bazı isimlere tepki gösterilmesi şeklindedir. Örnekleme gerekir ise, Yaşar, Ömür, Dursun, Yeter, Kız Yeter, Tamam, Döndü gibi isimler koyarak temenni de bunmak mutlak olanın takdirine müdahale anlamı-

³¹ Dr. Mehmet Nuri Yılmaz, **a.g.alıntı**

na gelir şeklinde değerlendirilmektedir. Hal bu olunca değiştirilmeleri gerekir. Tabu olanın yetki alanına girilmiş olarak algılanmaktadır. Hal bu ki, isimlendirme suretiyle yapılan da bir dileme şeklidir ve yakarış Mutlak olanda tabu olandadır. Zira dileme Mutlak olandan yapılır. Nitekim birçok Arapça İslamî isimde aynı anlayış vardır. Maşallah, Bereket, Hidayet bunlardandır.

Çocuklara hayvan isimlerinin konulmasının sakıncalı bulunması bir hadisle de izah edilmektedir. Buna göre babaların çocuklara güzel isimler koymaları, kıyamet günü çocukların kendileri ve babalarının isimleri ile çağrılacaklarına dair iki hadis-i şerif halk tarafından da bilinmektedir. Çocuklara güzel isimler konulmasının istenilmesinden olmalı, çocuklara pek hayvan ismi konulmak istenilmez³².

Millî adlarda da mensup olunan milliyete çağırım yapılarak bir koruma dayanağı da aranmıştır. Türk olmak, Türk olduğunu açıklayabilmek, Türklüğün gücü ile güçlenmek onun gücünden güç almayı da içerir. Türkün adını yüceltmek gibi Türkün adı ile yücelmek de vardır.³³

Yaşayan isim kültürümüzde iki tür “**adsız**” la karşılaşabiliyoruz. Her ikisine de tabu penceresinden bakılabilir. Bunlardan birinde henüz kahramanlık gösteremediği, ad almayı hak edemediği için bir dönem için “adsız” olma durumudur. Diğer adsız ise Adsız, Adsız Big tiplemesinde olduğu gibi kara iyelerin beğenisinden çeşitli saçılarla kaçırılmak suretiyle korunmak için bir süre ad verilmek istenmeyen veya geçici çirkin adlar verilen adsız tiplemesidir. Kahramanlık gösterme dönemi ne kadar adsız olan kimsenin göstereceği kahramanlıklar yararlılıklar saçı kapsamına girer mi? Her iki adsız tiplemesinin özelliklerinde bazı ortaklıklar bulunabilir.

Adlanmak, ad almak, ad sahibi olabilmek bir kutluluk olayı, bir mazhariyet ise tabu olanın veya olanların muhtemel zararlarından korunabilmek veya onun tabu gücünden güç alarak güçlenebilmek söz konusudur.

Bu arada isim olarak geçen her iki tür atsızın üzerinde durulmamış olan ortak bir boyut daha aranılabilir mi? Başarı göstererek adını kazanmış kişi kendisini ispat etmiş ayrıca bir koruyucuya ihtiyacı olmayan kimsedir. Atsızlık onun adı olmuştur. Onun ayrıca mesela Tabu olduğu kabul edilen Börü türünden ad alıp Börünün korumasına ihtiyacı yoktur. Bir anlamda kendisi Börü, tabu olmuştur. Henüz başarısı olmadığı için, koruyucuya muhtaç olduğu için adı adsız olan kimse, Börü ve benzeri koruyucunun adına muhtaç olduğu için adsızdır. Adsız olma, belirli bir yaşa veya konuma kadar isim alma, geçici isim alma, ismini kaldıramamış olma türünden tanımlar bize göre ortak bir noktada birleşmektedirler ve aynı zihniyetin ürünüdürler.

Nitekim Tatar halk inançlarında **Adsız**, şeytanı bir tip olup geceleri ortaya çıkar. İnsanları korkutmaya çalışan ve belirli bir şekli olmayan devamlı şekil değiştiren bir kara iyedir. İnsanları takip ettiğine bazen da insanları boğduğuna inanılır.

---

³² Yaşar Kalafat “Dedem Korkut Kültür Elleriinde Adlanma” **Prof Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı**, Ağ Çağ, Ankara 2008, s.520–541

³³ Aydil Erol, **Adlarımız, Şarkılarla Şiirlerle Türkülerle ve Tarihî Örneklerle**, 4. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2010

Bilhassa geceleri yalnız gezenleri takip ettiğine inanılır.³⁴ Bu noktada adsız isimli kara iye gücünden çekinilen görünmeyen bir varlıktır ki bu özellikleri ile tabu tanımına kapsamına girmektedir.³⁵

Bu noktada, Eski Türk İnanç sisteminin yaşayan izlerini görebildiğimiz Börü Bey, Börü Han, Börü Nisa, Börü Can ve daha ziyade Güney Azerbaycan Türk kültür coğrafyasından tespiti yapılabilen Hak Verdi, Huda Verdi, Allah Verdi, Huda Kulu, Tanrı Kulu insan isimleri arasında ve hatta Arap kültür coğrafyası patentli Abdullah, Seyfullah, Zikrullah arasında mesaj ortaklığı vardır. Bu tür isimler, Tabu olana sığınarak isimlerden hareketle güç sergilemek bakımından pek farklı değildir.

Nogay Türklerinde balaya adını atası verir. Ölen atanın adı yerde kalmasın diye balaya ölen atanın adı da verilir. Yerde kalmak tanımı, unutulup gitmesin, varlığı isimle birlikte devam etsin anlamındadır. Sık rastlanan Nogay isimleri Borali/Börü Ali, Bor/Börü, Boraltay/Börü Ata, Borana/Börü Ana gibi olanlardır. Bu son isimlerle, isim sahibi erkek ve kız çocuğunun çok yaşaması temenni edilmiş olmaktadır. Halk inançlarında 'kurtla kıyamete' gibi kurtların çok yaşayacakları anlamında sözler ve inanç vardır. Erzurum'da torununun torununu gören nineye **kurt nine** ve torununun torununu gören dedeye de **kurt dede** denir.³⁶

Sonuca giderken ad vermenin seçimi, zamanı, ad vericinin kim olduğu, kimlerin ve nelerin adı verildiği, ad verme törenleri gibi hususları tapu parantezine alınca Samsun ve çevresi ile Türk kültür coğrafyasının diğer kesimleri arasında büyük farkların olmadığı görülmüştür³⁷.

SONUÇ

Tabuyu konumuz itibariyle özetleyecek olur isek, yardım ve yararlarına talip olunan, engelleme ve zararlarından kaçınılan mistik-manevi güç diyebiliriz. Tabu olup da yardım ve yararına talip olunan gücün bu olanaklarından mahrum etmesi de bir noktada tehdit oluşturur. Engel ve zararlarından kaçınılan gücün bu özelliklerinden korunabilmiş olmak da yarar olarak algılanabilir.

Tabu olan nesnelere çok kere sembollerle simgelenebilmişlerdir. Bu noktada onlar tös, ongun olurlar. Buradan hareketle totem olmaları halinde onları temsil eden bir aksamları, onlara ait çok kere kodlanabilmiş isimleri veya bazen da onları anlatan rumuzları ile karşılaşılabilir. Bu hal onlara ait olandan yola çıkılarak, onların saffında olunduğunu veya onlara karşı olunmadığını gösterme halidir.

---

³⁴ Yaşar Kalafat, **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları III-IV**, Berikan Yayınları, Ankara, 2007 sf.26

³⁵ Yaşar Kalafat, **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları III-IV**, Berikan Yayınları, Ankara, 2007 sf.26

³⁶ Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları, Türk Halk İrfanında Kurt**, Berikan, Ankara, 2008 s. 156

³⁷ Orhan Acıpayanlı, "Türk Kültüründe 'Ad Koyma Folkloru' Morfolojik ve Fonksiyonel Yönlerden İncelenmesi" **IV. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildirileri, Gelenek Görenek ve İnançlar**, Ankara, 1987 s. 1-14

Tabular çok kere ilkel dinlere mal edilmiştir. Şüphesiz yasaklama sadece onlarda yoktur. Bize göre dinin ilkeli olmadığı gibi din bir tane olup O, farklı isimlerde alabilmişken dinin ilkeli değil hayata geçirilirken dinde ilkellikler sergilenmiş olabilir. Bu noktada ilkel olan ve olmayan şeklinde ayrılmak istenen dinlerin arasında tabu konusundaki duvar sanıldığı kadar kalın değildir, denilebilir.

Biz bu bildirimizde insanoğluna verilen isimlerin irdelenmesinden hareketle bir takım görünmeyenlerden korunmak ve veya onların manevi gücünden yararlanmak istenildiği konusu üzerinde durduk. Örneklemeleri Türk kültür coğrafyasının çeşitli bölgelerinden ve eski geçmişten başlanılarak farklı dönemlerden yapmış olmakla beraber daha ziyade Samsun ve Çevresinde bulgularda yoğunlaştık. Böylece ismin de bir tabu olabileceğini örneklemeğe çalıştık.

Türk kültürlü halkların halk inançlarında ad, kutsal olanı simgelediği durumlarda ve simgelediği nispette tabu idi.

Türk kültür coğrafyasında adın tabu olması kutsal olan ile bağlantısı nispetinde ve bağlantılı olduğu hallerde geçerli idi.

Bazen ad, tabu olanın bizzat kendisine ait olabilirken çok kere de tabu olanla ilişkisi nispetinde tabuluk kimliği edinebiliyordu.

Kültlerin inanç sistemi oluşturduğu hallerde tabu miktarı artabiliyordu. Bunların izlerini Samsun bölgesi halk inançlarında daha ziyade insanoğlu-ad bağlantılı inanmalarda görebiliyoruz. Bu özellik Türk kültür coğrafyasının diğer halklarında da izlenebilmektedir.

ÇAĞDAŞ TÜRK YAZI DİLİNDE İKİNCİ TARAFI ORTAÇLARLA İFADE OLUNAN “FİİL+FİİL” FİİLİMSİ GURUPLARI

IN THE LANGUAGE OF WRITING THE MODERN TURK
THE SECOND SIDE EXPRESSED WITH VERBAL ADVERBS
SIDE “VERB-VERB” GROUPS VERBAL

ПРИЧАСТНЫЕ ОБОРОТЫ В СОВРЕМЕННОМ
ТУРЕЦКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

Benövşe Niyazkızı HACIYEVA *

Özet

Makalede; Çağdaş Türk yazı dilinde bulunan; birinci tarafı ulaç, ikinci tarafı ortaçlarla ifade olunan “fiil + fiil” (fiilimsi) şemalı kelime öbekleri araştırılmaktadır. Ve bu söz öbeklerinin yapı semantik türleri belirtilmektedir.

Anahtar Kelimeler: ortaç, ulaç, kelime öbekleri, fiil öbekleri

Abstract

In the article modern Turk the first side which be in the language of writing participles the second side "verb-verb" expressed with verbal adverbs groups of scheme word investigated and word subject theme have been expressed system semantic kind of the groups.

Key Words: Verbal adverb, participle, groups of word, groups of verb

1.0. Çağdaş Türk yazı dilinde hem birinci hem ikinci tarafı fiilimsilerle ifade olunan fiil guruplarını çoğunlukla ikinci tarafı ortaçlarla ifade olunan fiil gurupları oluşturur. Söz konusu tamlamalarda ulaçla ifade olunan birinci taraf ortaçla ifade olunan ikinci tarafa yaklaşma ilişkisi ile tabi tutulur ki, sonuçta da fiilimsi gurubu meydana çıkmış bulunur. Çağdaş Türk yazı dilinde birinci tarafı, yani tamlayanı

---

* AMEA Z. Bünyadov Namına Doğu Bilimleri Enstitütünün Tezcisi, Bakü Devlet Universitesinin Uzmanı / AZERBAIJAN

ulaç, ikinci tarafı tamlananı ortaçlarla ifade olunan fiilimsi guruplarının çeşitlerini şu şekilde belirtebiliriz:

1.1. Fiil gurubunun birinci tarafı –ip⁴ ekiyle yapılmış ulaç, ikinci tarafı –an² ekiyle türetilmiş ortaçlarla ifade olunur: Gönül penceresinden ansızın bakıp geçen birinden, bir bahar akşamında rastlanılandan, gözü kör olması gereken şarkılardan dem tutacağım (Sadri, 8); Kulağıma çarpıp duran bölük börçük sözlerin kıyısında yürürken par diye ışık yandı kafamda! (Türkali, 181); Kendisine has güleç yüzüyle elini uzatıp, tel örgüden tutunan Taner... (Bolat, 189); Mezarlıktan çıkıp, yavaş yavaş dağılan halkın ortak görüşü bu ve buna benzer cümlelerdi... (Bolat, 232); Yunanistan'daki temaslarının ardından Ankara'da önce Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ile görüşüp başarı dilekleri alan Rasmussen, daha sonra... Erdoğan'ın konuğu oldu (Radikal).

Fiil gurubunun özellikle “ip+-an” şemalı türünün çağdaş Türk yazı dilinde daha geniş alanda kullanılmasını vurgulamamız gerekir. Bunun nedeni –ip⁴ ekiyle yapılmış ulaçların gurup içinde tabii tutuldukları sıfatfiilleri çeşitli yönlerden açıklamalarına bağlı bulunur. Her iki kısım arasındaki oldukça sıkı adlandırılabilirlik bağıllık çağdaş Türk yazı dilinden aldığımız örneklerden belli oluyor. Müq. et: Büzüşmüş halde, gelip geçen otomobillere el kaldırmaya başladı (Bolat, 7); Kendi avlusunda yıllardır sürüp giden kırıma, kıyıma gıki çıkmaz (Türkali, 214-215).

Çağdaş Türk yazı dilinde kullanılan fiil guruplarının şu yapı türü Eski və Ortaçağ Türk yazılı abidelerinin dilinde (3, s. 87-118; 2, s. 287; 1, s. 36), keza Azerbaycan yazılı abidelerinin dilinde de aktif olarak kullanılmıştır. “Kitab-ı Dede Korkut ”tan aldığımız şu örnekler de bunu bir daha kanıtlıyor. Kiyaslayalım: Baransarun Bayburd hasarından parlayıp uçan, adaxlusun ayruqlar alurken tutub alan Bayböre xan oğlu Bamsı Beyrek maña derler (KDQ, 120); demür gapı Dervendeki demür gapuyı depüb alan, altmış tutam ala gönderiniş ucında er böğürden Qıyan Selcük oğlu Dəlü Donda çapar yetti (KDQ, 49) və s.

1.2. Fiil gurubunun birinci tarafı –arak² ekiyle yapılmış ulaç, ikinci tarafı ise –an² ekli ortaça ifade olunur: 13. yüzyıldan başlayarak Azerbaycan, Anadolu ve Balkanlarda Batı Türkçesiyle meydana getirilen eserlerde dilimizin adıyla ilgili pek çok kayıt vardır (Ercilasun, 22); Terör ve Terörle Mücadele'den Doğan Zararların Karşılınması Hakkındaki Yasa'ya, 5442 Sayılı Yasa ile getirilen ek maddeler, zarar gördüklerini ileri süren kişilerin genel kurallara göre dava açmadan önce, geriye dönük olarak her il merkezinde kurulan Zarar Tespit Komisyonu'ndan zararlarını talep etmelerini öngörmüştür (Dinç, 395); Ağ ve teknelerini son kez bakımdan geçirerek verimli ve sorunsuz avlanma sezonuna hazırlık yapan Bandırmalı balıkçılar ise bu yıl palamut ve lüfer balığının görülmeye başlanacağını belirtti (Sabah).

1.3. Fiil gurubunun birinci tarafı –ken, –iken ekleriyle yapılmış ulaç, ikinci tarafı ise –an² ekiyle yapılmış ortaça ifade olunabilir. Müq. et: Tabağındaki mezelerden çatalının ucuyla minik parçalar alırken hiç değişmeyen bir sesle özetleyivermişti durumu (Türkali, 107); Babası da Naci'yle birlikte karakola

giderken, yol boyu gözlerinden süzülen sessiz damlaları siliyor, çaresizliğine ağlıyordu (Bolat, 111); İlhami ardına bakmadan konağı terkederken, onları uzaktan dinleyen anne de kızındaki üzüntünün sebebini anlamış oluyordu... (Bolat, 151).

1.4. Fiil gurubunun birinci tarafı –ınca⁴ ekli ulaç, ikinci taraf ise -an² ekli ortaçla ifade olunabilir. Müq. et: İnip sokağa çıkınca yüzüne çarpan serin havayla toparlar gibi oldu kendini (Türkali, 238); Sonra, yiyeceği bitince boşalan eline hüznle bakan bir çocuk gibi, parmaklarına baktı (Pamuk, 14); Selim macun hokkasını alınca, etrafında bu garip hadiseyi seyreden bey ve hizmetkârlarına baktı (Çamuroğlu, 280).

1.5. Fiil gurubunun birinci tarafı –madan² ekiyle yapılmış ulaç, ikinci taraf ise -an² ekiyle yapılmış ortaçla ifade olunabilir: Platium tepesi üzerinde, ... toprağa çizdiği sınırları aşan kardeşi Romus'u gözünü kırpmadan bir solukta öldürebilen Romulus, mülkiyet hakkının ele geçirilib korunması için... (Dinç, 1); Ancak o zaman kadının yanında oturan ve adeta utançtan felç olmuş gibi kıpırdamadan duran kocası dikkatini çekti (Şafak, 21); Undan bize de pay, bize de pay, // Çökmeden sonu gelmiyen küsuf (Veli, 161).

1.6. Fiil gurubunun birinci tarafı –dığım⁴ ekiyle türetilmiş ulaç, ikinci tarafı ise -an² ekli ortaçla ifade olunabilir. Örneğin: Mahkeme, Kıbrıs'ın kuzeyindeki taşınmazlarına ulaşamadığında yakınan Titina Loizidiou'nun başvurusunu öncelikle egemenlik alanı ile bağlantılı olarak yetki yönünden değerlendirmiştir (Dinç, 397).

1.7. Fiil gurubunun birinci tarafı –dıkça⁴ ekiyle yapılmış ulaç, ikinci tarafı ise -an² ekli ortaçla ifade olunabilir. Örneğin: Isırdıkça kanayan dudaklarımızdan // Dökülen boş sözlerle soruyoruz (Sadri, 21); Küçük yüzlü... ağzı çok boyalı , sıçrayarak adım attıkça beyaz önlüğünün önünde bir pantantif sallanan, ufak tefek bir kız ilerledi (Safa, 17); Bu durumdan, en çok, güldükçe dayak yiyen çocuklar şikâyetçiydi, ama onları da dinleyen yoktu (Çamuroğlu, 38); Şimdi bir çığ gibi, daha çok hareket ettikçe büyüyen bir ateş topu gibi yuvarlanan bu gece Safevi ordusu demek doğru olmayabilirdi (Çamuroğlu, 55); Sanat,müzik ve spor dünyası haberlerinden sonra sosyal olaylar, idari uşlârla ilgili gittikçe kısalan haberler ekrana geldi (Şirin, 51).

1.8. Fiil gurubunun birinci tarafı –a² ekiyle yapılmış ulaç, ikinci tarafı ise

-an² ekli ortaçla ifade olunabilir: Erdebil'in dokuz yıldır beklediği gün geliyordu, bu anlatıla anlatıla bitirilemeyen şeyh... koskoca bir orduyla baba ocağına getiriliyordu (Çamuroğlu, 40); Hasta vücutlar için şuur altı ile ortaklaşa işleyen onaran ve kuvvet veren rüyalar vardı (Şirin, 53).

2.0. Fiil gurubunun birinci tarafı –ıp⁴ ekiyle yapılmış ulaç, ikinci tarafı ise

-dığım... ekli ortaçla ifade olunabilir: Koparıp attıkları ufak simit parçalarını havada kapışan martılara sevinerek bakıyordu Esme (Türkali, 257); - Kızım, her canın istediği arkadaşını alıp evine götürdüğünü bilmiyor muyum? (Bolat, 46); Görüldüğü gibi Yusuf eserinin sonunda, Türkçeyi yabanî geyiğe benzetmekte ve onu usulca yakalayarak, sözü söze katıp eserini yazdığını anlatmaktadır (Örcilasun, 20); Öncelikle savaşın yakıp yıktığı kentlerin onarımı, bir çoğunun yeniden

yapılması gerekiyordu (Dinç, 4); Emniyet Genel Müdürlüğü'nün bu yılın temmuz ayında hazırlayıp, Başbakanlık, İçişleri Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporda... (Cumhuriyet).

2.1. Fiil gurubunun birinci tarafı –ken, -iken ekleriyle yapılmış ulaç, ikinci tarafı ise -dığım... eki ile yapılmış ortaçla ifade olunabilir: Gelirken aldığı gazetelere göz atmaya başladı (Türkali, 222); Uzun süre birlikte olalım isterim okurken tanıştığım kişilerle (Türkali, 261); Elleri cebinde, merdivenlerden yukarı tırmanırken, Taner'in kendini yukarıdan kuşbakışı izlediğini... zannetti (Bolat, 40); Dervişler, fakir halka koyun dağıtırken gösterdikleri cömertliği kendilerinden esirgerlerdi (Çamuroğlu, 16); Cüneyd'in 4 mart 1460 perşembe günü, Şirvan ülkesi hükmdarı Şirvanşah'la savaşırken bir okla ruhunu teslim ettiğinin haberini getirdiler (Çamuroğlu, 34).

2.2. Fiil gurubunun birinci tarafı –madan² eki ile türetilmiş ulaç, ikinci tarafı ise -dığım... ekli ortaçla ifade olunabilir: Ancak bu incelemeler yapılmadan da bildiğimiz bir şey var ki... (Örcilasun, 38); Bizim üstümüze basmadan adım attığımız görülmüş mü? (Türkali, 283); İstanbul'da, çoğu ünlü, tür tür işten kişilerin haftada en az birkaç kez uğramadan edemediği, sözleşmeden bulduğu... bir çatıaltı (Türkali, 338); Selcen, yaşlı geyiğin gerilemesini gördükçe gündüz istemeden yaraladıkları o dünyalar güzeli ala geyiği aklına düştü (Şirin, 105); Daha işaret parmağına dokunmadan uyuşturucunun vücudunu kapladığını hissetti (Şirin, 158).

2.3. Fiil gurubunun birinci tarafı –arak² ekli ulaç, ikinci tarafı ise -dığım... ekiyle yapılmış ortaçla ifade olunabilir: ... başvurucunun evinin eşyalarının, ürettiği tütünlerinin güvenlik güçlerince yakılarak tahrip edildiği (parag. 69) ve ayrıca 1994 sonbaharında da yeniden evlerin kasıtlı olarak yandırıldığı.. (Dinç, 394); Evinden barınağından ve geçim kaynağından yoksun bırakılan başvuru, malvarlığının istemli olarak yok edildiğini, bu nedenle Sözleşme'nin 8. ve 1 Numaralı Ek Protokol'ün 1. maddesinin çiğnendiğini ileri sürmüştür (Dinç, 395); Kapıdan çıkarken, kadına sevgiyle değil, onu bırakmak zorunda kaldığı için acıyarak gülümsediğini anladı (Pamuk, 13); Ağabeyisi hakkında başka şeyler de sordu ve öğrenmek istediği şeyleri öğrendikten sonra, küçümseyerek gülümsediğini hiç saklamaya çalışmadan... (Pamuk, 19); Mademki sevmiyorum artık // O halde, her akşam // Onu düşünerek içtiğim // Meyhanenin önünden // Ne diye geçeyim?... (Veli, 195).

2.4. Fiil gurubunun birinci tarafı –ınca⁴ ekiyle yapılmış ulaç, ikinci tarafı ise -dığım... ekli ortaçlarla ifade olunabilir: O gün dördüncü dersten çıkınca, kürsüde unuttuğu tesbihini almak için tekrar sınıfa girerken... hemen geriye dönmüştü (Safa, 28); Aradan zaman geçince de Kundera varlığından bizzat kendisinin sorumlu olduğu bu mekânı hepten unutmuştu (Şafak, 89); Ona bakınca ekmeğini mizahtan kazandığını, o ciddi ve durğun suratın arkasında en komik espirilerin cirit attığını tahmin edemezdi insan (Şafak, 90); Gözü durmadan Osmanlı sol kanadının sancağında olan İsmail, sancağın yatırıldığını görünce güne karşı savaşı kazandığını düşündü (Çamuroğlu, 290).

2.5. Fiil gurubunun birinci tarafı –dığmda ekiyle türetilmiş ulaç, ikinci taraf -dığım... ekiyle yapılmış ortaçla ifade olunabilir: Ferdanelerin , okuduğunda aldırılmamış görüldüğü, kafasında sinsice gezinip duran... sözcükleri gittikçe ağırlaşıyordu içinde (Türkali, 221); Cafer,... Türkmenleri gördüyünde, onu ve tüm tarikati tehlikeli bir oyuna sürüklediklerini düşünüyor ve sabrı taşıyordu (Çamuroğlu, 21); ... bir de sürekli seferi olmanın getirdiyi zorunluluklar buna eklendiğinde , tarikatın eğitim seviyesinin ciddi bir şekilde düşmüş olduğunun farkına vardılar (Çamuroğlu, 45); Kendisini bekleyen randevüyü düşündüğünde midesinde bir endişe dalğasının kabardığını hissetti Armanus (Şafak, 104); Yerinden doğrulduğunda belinin tutulduğunu farketti (Şirin, 193).

2.6. Fiil gurubunun birinci tarafı –dıkça⁴ ekiyle yapılmış ulaç, ikinci tarafı ise -dığım... ekli ortaçla ifade olunabilir: Şükrü paşa müsafirine iltifat ediyor, gerçek dostlarının sayısının gittikçe azaldığını, aradığı sohbeti pek az kimsede bulunduğunu söylüyordu (Pamuk, 61); Onlara baktıkça hayatta “ilerleme” diye bir şey olmadığını anlıyordu (Şafak, 100). ... ama aba ve hırka giymeye devam ettikçe zalim hükümdarların onları aciz sanmaya başladığı ve zulümlerini artırdığını yazalım (Çamuroğlu, 280).

2.7. Fiil gurubunun birinci tarafı –arak² ekli ulaç, ikinci tarafı ise -dığım... ekli ortaçla ifade olunabilir: Uzun Hasan, 1467'de Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'ı yok ederek, Erdebil'in de içinde bulunduğu ülkeleri resmen hükmü altına almıştı (Çamuroğlu, 40); Tek ceketle, her gün aynı gömleği lavaboda elimle yıkayarak diktığım, yarı aç yarı tok okuduğum üniversitenin ilk iki yılı aklımdan geçmedi de değil (Şirin, 86); DTP Eşbaşkanları Ahmet Türk ve Emine Ayna tarafından Günlük Gazetesinin... rutin gelişmelere ilişkin yapılan bazı haberler gerekçe gösterilerek, bir ay süreyle kapatıldığı hatırlatıldı (Vatan).

2.8. Fiil gurubunun birinci tarafı –a² ekli ulaç, ikinci tarafı ise -dığım... ekli ortaçla ifade olunabilir. Müq. et: Selcen, bütün bunları göz göre göre geldiklerini hissettiği birkaç saniye içinde düşünürdüğüne şaşıtı (Şirin, 96); Kendi kendimize yüzümüze hata, cinayet diye attıkları şeylerin daha fenalarını onların yapmış olduklarını söyledikten sonra, güya dünya bütün dedığımızı iştmiş ve hak vermiş gibi sakin ayrılıyorduk (Adıvar, 17).

3.0. Fiil gurubunun birinci tarafı –dığmda ekli ulaç, ikinci tarafı ise -acak² ekli ortaçla ifade olunabilir: On bir yıl sonra döndüğünde, güçler dengesi Cüneyd'i haklı çıkaracak bir hale gelmişti (Çamuroğlu, 22); Dokuz yıl boyunca her gün, geldiğinde nasıl karşılanacağı üzerine fikir alışverişlerinde bulunulmuştu (Çamuroğlu, 40); Daha bu sabah telefonda, bu gece dışarı çıktığında romanlar üzerine tek kelime bile etmeyeceğine dair söz vermişti annesi ona (Şafak, 104); Komiserin hüzuruna çıkarıldığında, gözleri yuvalarından fırlayacak gibi oldu Taner'in (Bolat, 103).

3.1. Fiil gurubunun birinci tarafı –ıp⁴ eki ile yapılmış ulaç, ikinci tarafı ise -acak² ekiyle yapılmış ortaçla ifade olunabilir: Bir şeyler uydurup duracağına söyle açıkça (Türkali, 222); Vıdı vıdı edip nereye varacağımı sanıyorsun? (Türkali, 327); - Kızım, çıkıp sahnede biz de rol alacak değiliz ya? (Bolat, 48); Şirvanşah,

Haydar'ın barışla geldiğini, Derbenti geçip işine bakacağını düşünüyordu (Çamuroğlu, 54); Avrupa Konseyi'ni kuran devletlerden bazıları, böylesine karmaşık bir ortamda devinim olanaklarını kısıtlayıp ekonomik yükümlülüklerini arttıracak düzenlemeleri sakıncalı görüyorlardı (Dinç, 4); Gerede'nin yolu, // Reşadiye gölü. // Bir göl ki... // İnsanın şair olup şiir söyleyeceği geliyor (Veli, 87).

3.2. Fiil gurubunun birinci tarafı –dıkça⁴ ekiyle yapılmış ulaç, ikinci tarafı ise -acak² ekli ortaçla ifade olunabilir: Ama içi içini kemiriyor, buluşma yerine yaklaştıkça çıldırarak gibi oluyordu... (Bolat, 57); Cevdet Bey ağbisinin karşısında oturdukça bu utanç ve terden kurtulamayacağını anladı (Pamuk, 28). Fiil gurubunun şu yapı türü daha seyrek kullanılmaktadır. Bu, -dıkça və -acak eklerinin Türk dillerinin sonraki gelişme döneminde meydana çıkmasına bağlıdır (4, s.187).

3.3. Fiil gurubunun birinci tarafı –arak² ekiyle yapılmış ulaç, ikinci tarafı ise -acak² ekli ortaçla ifade olunabilir: Akdeniz kıyılarında ...yazarak geçireceğim güzel günlere kavuşacak olmanın on yıllardır yaşadığım sevinci (Türkali, 335-336); ... zayıf bir ışığın her basamakta bir derece daha azalarak sahanlığın kavsini dönemiyecek kadar geride ve dipte kalması... (Safa, 5); Bir şeherin sadece önüne bakarak sendeleyerek yürüyebileceği, bilerek hiçbir şeyi hissedemeyeceği beş yüz metrelik keçi yolunda gerçek bir Anadolu insanı neler görür neler... (Şirin, 85); Genç geyiğin pek öyle şaşırtacak, kenara kaçırırım diye oynatarak yavaşlatacak hali de yoktu (Şirin, 105).

3.4. Fiil gurubunun birinci tarafı –ınca⁴ ekli ulaç, ikinci tarafı ise -acak² ekiyle yapılmış ortaçla ifade olunabilir: Sonra, okul bitince memleketine gideceğini, Naci'nin ailesinin kendisini görünce nasıl bir tavır alacaklarını merak etti (Bolat, 179); Cevdet Bey: “Çok kötü!” diye mırıldandı, ama doktora ve hasta çocuğa dikkatle bakınca ağbisinin ölmeyeceğine inandı (Pamuk, 30); İtirazlar ve tartışmalar çoğalınca düzen ve dirlik kalmayacağını biliyorlardı (Şirin, 71); Sadakatsiz kan kardeşinden olunca kime yansıtacağını bilemediği ince bir kırgınlık hissetmişti Zeliha (Şafak, 26); Veziriazâm Ali Paşa, ancak iki gün sonra Kızılbaşların kuşatmayı yarmış olduklarını ve şimdi Sivas yolunda olduklarını öğrenince, çıldırarak gibi oldu (Çamuroğlu, 254).

3.5. Fiil gurubunun birinci tarafı –madan² ekiyle yapılmış ulaç, ikinci tarafı ise -acak² ekli ortaçla ifade olunabilir: Doktor da bir “mayii dimaği şevki” muayenesi yapılmadan yeni bir teşhis konamayacağını ve hastayı ancak saat üç buçukta görebileceğini söyleyerek... (Safa, 19); Sınırları, değil akşamın, bütün bir günün dertlerini gerilmeden karşılayacak kadar gevşekti (Pamuk, 70).

3.6. Fiil gurubunun birinci tarafı –ken, -iken ekli ulaç, ikinci tarafı ise -acak² ekli ortaçla ifade olunabilir: ... Ama bazen bunu isterken Celal'i biraz fazla kaçırabileceğini anlattı (Çamuroğlu, 24); Söz konusu olan kişi, tanıdıkları, bildikleri Şahzade Selim olmasa, onun durumundaki bir şahzadeye çok acıyacıkları, önünde saygıyla eğilirken bile acıma duygularını saklayamayacakları kesindi (Çamuroğlu, 231); Korkak yerine konulacaklarını düşünüp canları sıkılırken, belirsiz bir tehlike içinde olduklarını Selcen ve arkadaşlarına nasıl

anlatacaklarını düşünüyorlardı (Şirin, 74); Orada öylece yatmış yankıları dinlerken Zeliha'nın aklına akşam yemeğine geç kalacağı geldi aniden (Şafak, 27).

3.7. Fiil gurubunun birinci tarafı $-ar^2$, $-ir^4$, $-maz^2$ li ulaç, ikinci tarafı ise $-acak^2$ ekli ortaçla ifade olunabilir: Çabucak özür dileyip eve gider gitmez onu arayacağına söz vererek telefonu kapattı (Şafak, 121).

4.0. Fiil gurubunun birinci tarafı $-ip^4$ ekli ulaç, ikinci tarafı ise $-mış^4$ ekli ortaçla ifade olunabilir: Elimizdeki nüshalardan birinin Herat'ta yazılıp İstanbul'a getirilmiş olması, birinin Fergana'da, üçüncüsünün ise Kahire'de bulunması da Türkistan'dan Mısır'a ve İstanbul'a ulaşan bir coğrafyayı işaret etmektedir (Örcilasun, 191-192); Bir tırtıl hareketiyle uzanıp kısalıyormuş gibi görünen yarı kapalı, süzük ve yayvan gözleri Necati'ye şu korkuyu verdi (Safa, 13); Vali ve hanlar ise, işte daha dün ayınlerine katılıp el öpmüş, hiyaz etmiş kendi evlatlarıydılar (Çamuroğlu, 225).

4.1. Fiil gurubunun birinci tarafı $-arak^2$ ekli ulaç, ikinci tarafı ise $-mış^4$ ekli ortaçla ifade olunur: Onun attığı taş, bugün, bu saatte Anadolu'da harb eden bütün Türklerin tek bir madde içine sıkıştırılarak teksif edilmiş ruhudur! (Safa, 63); Kapkara dumanlar dökerek çatlamış yüreklerimize (Sadri, 64); Robo-psikoloji biliminin bütün verilerinden yararlanılarak geliştirilmiş robot, son derece güzel sohbet ediyordu (Şirin, 73); Allahım kıskanç ve sömürge oldukları için, insanlığın gelişmesini bilerek veya bilmeyerek engellemiş olan atalarımızı bağışla (Şirin, 51).

4.2. Fiil gurubunun birinci tarafı $-a^2$ li felî ulaç, ikinci tarafı ise $-mış^4$ ekli ortaçla ifade olunur. Müq. et: Baş öne eğik, caddenin kenarında rastgele savrulmuş izmarit parçalarını eze eze okula yöneldi (Bolat, 40); Geri kalan üç oğul gayet iyi biliyordu ki, veliaht ilanı onlar için gözlerinin içine baka baka verilmiş bir idam fermanıydı (Çamuroğlu, 232).

4.3. Fiil gurubunun birinci tarafı $-madan^2$ ekli ulaç, ikinci tarafı ise $-mış^4$ ekli ortaçla ifade olunabilir: Ama biliyor musunuz, erkeklere kendini ezdirmemiş, savaşını sırasında tek başına, hem de hiçbir kitap okumadan yürütmüş kadın olarak babaannemden öğrendiklerimin yeri de başka, türü de (Türkali, 291).

4.4. Fiil gurubunun birinci tarafı $-dığım$ da ekli ulaç, ikinci tarafı ise $-mış^4$ ekli ortaçla ifade olunur: Birden secdeler başladı, öyle ki, atlılar onların yanına geldiğinde, tümü secde etmiş garip bir kalabalık karşısında buldular kendilerini (Çamuroğlu, 41).

4.5. Fiil gurubunun birinci tarafı $-ken$, $-iken$ ekli ulaç, ikinci tarafı ise $-mış^4$ ekli ortaçla ifade olunabilir: Rivayete göre, bir zaman bir sebepten ötürü Kundera İstanbul'a gelmiş ve bir güzergâhtan diğerine yollanırken tamamıyla tesadüfen burada soluklanmış adam haline düşmüş, kapuçino içmek için buraya uğramıştı (Şafak, 88).

5.0. Fiil gurubunun birinci tarafı $-ınca^4$ ekli ulaç, ikinci tarafı ise $-ar^2$, $-ir^4$, $-maz^2$ ekli ortaçla ifade olunabilir: Ama arabacıyı görünce bir an keyfi kaçır gibi oldu (Pamuk, 13).

5.1. Fiil gurubunun birinci tarafı $-a^2$ ekiyle yapılmış ulaç, ikinci tarafı ise $-ar^2$, $-ır^4$, $-maz^2$ ekli ortaçla ifade olunabilir: Karikatürist esrar dumanını doğrudan ağzına üflediğinde, kana kana su içer gibi şevkle çekti dumanı (Şafak, 152).

Birinci tarafı ulaç, ikinci tarafı ise ortaçla ifade olunan fiil guruplarının ayrı yapı türlerinin kullanılma alanı çağdaş Türk yazı dilinin sözdiziminde oldukça farklıdır. Yani, söz konusu türlerin bazısı az, bazısı daha sık kullanılmaktadır.. Araştırmalarımıza dayanarak, çağdaş Türk yazı dilinde fiil guruplarının “ $-ıp^4+an^2$ ”, “ $-arak^2+an^2$ ”, “ $-dıkça^4+an^2$ ”, “ $-ıp^4+acak^2$ ”, “ $-arak^2+mış^4$ ” və s. şeması ile türetilen yapı türlerinin daha sık kullanıldıklarını, “ $-a^2+an^2$ ”, “ $-arak^2+dığım^2$ ”, “ $-dıkça^4+acak^2$ ” vb. şemalar üzere türetilen yapı türlerinin oranla seyrek kullanıldıklarını kanıtlayabiliriz.

EDEBİYAT

1. Aliyev Y. Azərbaycan eski Türk Runik yazılı abideleri, Bakü, 2008.
2. Asker R. Mahmut Kaşgari və onun “Divanü lüğat-it-Türk” əsəri, Bakü, 2008.
3. Recepli E. Göytürk dilinin morfolojisi, Bakü, 2002.
4. Serebrennikov B.A., Hacıyeva N.Z. Türk dillerinin mükayeseli tarihi grameri, Bakü, 2002.

KISALTMALAR

Adivar — Adivar Halide Edib. Ateşten Gömlek (roman), Özgür Yayınları, İstanbul, 2001.

Bolat — Bolat Ünal. Ayrılık olmasaydı (roman), Nesil yayınları, İstanbul, 2002.

Çamuroğlu — Çamuroğlu Reha. İsmail (roman), Om yayınevi, İstanbul, 1999

Diñç — Diñç G. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Malvarlığı Hakları, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2007.

Ercilasun — Ercilasun A.B. Makaleler (Dil — Destan — Tarih — Edebiyat), Akçağ yayınları, Ankara, 2007.

Pamuk — Pamuk Orhan. Cevdet Bey ve Oğulları, İletişim yayınları, İstanbul, 1998.

Sadri — Sadri İbrahim. Sepia (şiiirler), Timaş yayınları, İstanbul, 2005.

Safa — Safa Peyami. Biz insanlar (bütün romanları), Ötüken, İstanbul, 1999.

Şafak — Şafak Elif. Baba ve Piç, Metis yayınları, İstanbul, 2005.

Şirin — Şirin Orhan Seyfi. Cennet atları, Sanat İhtisas yayınları, İstanbul, 1996.

Türkali — Türkali Vedat. Kayıp romanlar, Everest yayınları, 2005.

Veli — Veli Orhan. Bütün şiirleri, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.

Cumhuriyet — www.cumhuriyet.com.tr

Radikal — www.radikal.com.tr

Vatan — www.gazetevatan.com

Sabah — www.sabah.com.tr

INTERNAL GEOMORPHOLOGICAL PROCESSES AND IS IMPACT OF CITY

İÇ GEOMORFOLOJİK PROSESLER VE ONUN KENTE ETKİSİ

ВНУТРЕННИЕ ГЕОМОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ И ЯВЛЯЮТСЯ ВОЗДЕЙСТВИЕМ ГОРОДА

Dr. Mir Mahmood HOSSEİNİ * - **Dr. Gita EİNOLLAHİ****
Mohammad HOSSEİNİ***

Özet

Kentler üzerinde yapılan eski araştırmalarda en çok coğrafi durum ile yeryüzü engebe ve aşınmalarıyla ilgili konular yer almıştır. Bu makalesinde iç süreçlerin yansımaları incelenmektedir.

Makalede aynı zamanda arazi engebeleri ve araştırmalarının etmenlerine kentlerde özensizlik, öncelikle çevrenin yapısal ve şekilsel enerjik hareketlerinin dağılması göz önüne getiriliyor. Bu sorunların içinde volkanlar ve depremler de ön sıralarda yer alıyor.

Anahtar Kelimeler: yeryüzü engebe ve aşınmaları, iç süreçler, iklim, kentler

Abstract

In urban studies that were done in the past for developing Cities in the country, the geographical and geomorphological studies not much attention and

---

* Department of Geography, parsabad moghan Branch, Islamic Azad University, parsabad moghan / IRAN.

** Young Researchers Club, parsabad moghan Branch, Islamic Azad University, parsabad moghan / IRAN.

*** Department of Geography, parsabad moghan Branch, Islamic Azad University, parsabad moghan / IRAN.

generally were done without scientific regard to environmental and development of City. This study has tried to consider role of internal processes and its effects on cities by the help of library and descriptive studies. Also this study say that carelessness to geomorphological factors had destroyed environment morph dynamics especially in the cities. Some of this problems are volcano and earth quake.

Key Words: geomorphology, internal processes, climate, city.

1.1: Introduction

Geomorphology as one of the major branches of natural geography with its precise purpose which is principal study of earth and effective factors in its change belongs to the natural science and earth. In this regard, there are fundamental relationship between geomorphology, geology weather hydrology and vegetation. This relation ship calls for the data obtained from studies of other near by science systems to be used reasonably. On the other hand the data obtained from studying of Geomorphology must should be in condition that be used in urgent cases by other scientific systems.

Geomorphology at the vast scale associated with human activity and its problems. For taking good out put, his activity must be commen serrate with the dynamic environment and be adjusted with regard to morphological Factors. Geomorphology with new concepsts that are appropriate places for major facilities and human settlements and finding appropriate solutions to these problems that are occurred in the planning of regional development the role of geomorphology in the present and its under standing is soimpotant that it needs serious attention in preparing development plans.

1-2 Internal geomorphologic processes

Cities according to their geographical location on the earth may be faced with different geomorphologic phenomena. This phenomena may provide cases of improvement or may be as a bottleneck in the development and flourishing of City. Some of these phenomenas that are produce of landslide and etc. provide cases of development and improvement but some of them prevent from development of City. Such as, land slides, loose soils and ground water at low depth. Despite the importance of geomorphologic studies in urban development planning, the research literature shows that the planners have less attention to this topic or they have passed from this topic transient in the shape of geological studies. The internal processis of the earth usually act very slow in comparison with external processes of the earth or they may clear after millions of years and some of them. Such as volcanoe, earth quake may act very slow and instantaneous. So this issue should be considered by urban planners.

The most important internal geomorphic processes:

1-2-1: movements of the earth:

The main evidence for this geomorphological movements fold and fault that this paper will discuss the fault for the sake of its importance in urban planning.

The fault are one of important geo morphological phological phenomena that are caused by tectonic movements. The faults can make earth quak by their actions and activities, in addition to they can b create vertical and horizontal displacement in the region and have destructive effects on buildings and other things.

Generally, humans can not predict the tectonic movements exactly and can not decrease movements or prevent it from happening. But they can identify areas of faults in the selection of location of cities and in the urban projects, they must attention to the number, size, age, and origin of processes and consider to technical and safety structures in the construction and facilities. An fortunaltely, in many parts of the country, towns and villages have been developed on the fault lines and earth quake belt (such as Tehran, Tabriz, sefidabeh, Ardabil, Tabas, Rudbar and Manjil, Golbaf) Because our country is under pressure from horizontal forces of plate tectonic so the most faults of Iran are active and Iran tectonically is active. Iran is on the ALPs Himalia earth quake belt and there are high potential of earth quake in the country for the sake of multiple faults.

There are faults around of Tehran that have hidden vibration energy. So Tehran as greatest city in Iran will threaten probably with the earth quake caused by north of the city faults, Rey city faults and masha fashm. There are several faults around Tehran but many of them haven't any importance in contrast with important faults of Iran. However many studies have been conducted due to its proximity to Tehran. Because its study in the implementation of development projects. Such as under ground tain and large buildings was necessary. (saedi poonab, 1378). Make city in west Azerbaijan is located in a valley fault and movements along the fault with minor earth quake fall the rocks and threaten the city. So construction of make city in the fault valley does not match with any of geo morphological priciples (Rajai, 1373) images of the fault in the city and its effects can be seen in the figure.

Figure 1: A fault in the city and its destruction on the slopes and effects on the city.

2-2-1: earth quakes:

The earth quake is another one of inner geo morphological processes that have much destructive effects and threaten some city of our country and neglect it in the selection of cities place and tacked of consideration to technical and safety items in the construction of facilities and buildings have destructive effects in our country. Unfortunately, your country for various reasons is one of accident and natural disasters. Hence spread programs must be carried to decrease the effects of natural disasters significantly.

Iran is among first 10 countries of accident prone and about 70 percent of Iran is in the risk of earth quake and 50 percent in the flood risk. (Keyhan 1379) therefore, urban planners of our country should consider this matter before the establishment of the settlement to prevent human and financial losses. Quick look at the statistics shows that earth quake and natural disasters are known phenomena and kill hundreds of human every year. Iran is located on one of the four earth quake belts. The earth quakes of Buwn Zahra in 1341 with 12000 killed, plain Bayaz in 1347 with 12000 killed, Tabas in 1357 with 25000 killed, Gilan and Mazandaran in 1336 with hundreds of killed, Rudbar and Manjil in 1369 with the thousands of killed and etc. (Ettela'at Press 1990). All suggests that unconsideration to earth quake danger in urban planning programs in Iran will bring irreparable damage.

The earth quake devastated the region of the country every few years; it kills thousands of people; many houses collapsed in to the converter and makes countless displaced. For example, most buildings in Tehran are built without technical and engineering standards, so that if a severe earth quake happens, 90

percent of them will come down. Increasing of population and unconsideration to principles of urban building in the present has made the city 10 times more vulnerable to Tehran 25 years ago (Keyhan, 1371). The earth quake makes primarily geomorphological effects on the surface of earth such as faults, the horizontal and vertical displacement, the gaps with different dimensions, stimulate and intensify movement of materials in the slope, the obstruction and of the springs and tsunamis. Therefore, earthquake caused direct and indirect environmental instability that should attract attention to it in the selection of city place (Morrodyan, 1378). An example of the effects of the earthquake in Bahman province can be seen in the below picture.

Figure 2: Effects of earthquake in Bam

3-2-1: Volcano:

Volcanoes other internal processes that always threaten human life seriously. For example, VEZ VEV volcano started to activity with intense eruption after a period of calmness in 1979 AD and buried and disappeared three cities of Pompeian, Hrkvlanvmand stabis under rain of fire and ashes. Volcanoes effect generally settlements and especially cities directly with throwing of volcanic materials, lavaflows, hot clouds, rains of ashes, and indirectly with produce of the earth quake, tsunami waves, melting of glaciers (in the condition that volcano be under ice) lahar movement, closing the rivers and forming the natural dam. Volvanoes have positive effects (rich soil, attraction of tourists, mineral water, sources) and negative effects that should be paid efficient attention to it in the urban planning and curing of the event before happening is surly less expensive and more logical. For example, the image of sabalan's volcano in the following

example can be seen that cities of Ardabil, meshkinshar and sarab surround it and effeted by it. (shayan, 1388).

Image No3: volcano sabalan.

1-3 Conclusions and recommendations:

Urban planners and designers should consider to geo morphological studies in the development and expansion of cities to prevent from development of towns in improper and dangerous places. Neglecting to geo morphological factors lead to instability in the environment especially in the cities.

It can be refer to city flood and sloping movement from problems. So it is fitting that take necessary actions before happen these dangers. Professionals of urbanm geo morphology can ful fil important role to create a healthy and low- risk urban predicting their changes in the future and providing geo morphological maps.

One of geo logy to prevent risks, compile regular in formation of urban geo morphology, its use in a comprehensive and detailed plans in order to identify lands with minimum risks.

It is hoped that to have cities with minimum risk by interaction between urban development, urban management and geology sciences. In this regard, we must identify the ways that are related to geo morphological issues and it is recommended that must be presented professional member of geo morphology in the councils approve the design of urban, regional and provincial.

1-4 Resources:

1- Rajai. Abdul Hamid. The application of geo morphology in land preparation and environment. QVMS publishing first edition. 1373.

2- Keyhan newspaper, The cities affected by natural disasters. 7 khordad, 1371.

3- Keyhan news paper, we can not prevent natural disasters but can reduce its devastating effectsm 26 mehr, 1379.

4- Zomorrodian, MJ, application of geography in urban and rural planning. SAMT organization publishing, third edition, Tehran, 1378.

5- Saedi Bonab, Javad. Recognizing and prediction of Tehran earth quake. Science and technology publishing. First edition, 1378.

4- Shayan, Siavash. Analysis of possibilities and geo morphological limitations in the selection of development areas. (Sample: Darab city) modarres humanities quarterly nolume 13, Namber 3, autumn, 1388).

THE USING OF NEIGHBOURHOOD'S RIGHT IN APARTMENTS

APARTMANLARDA KAT MALİKLERİNİN KOMŞU HUKUKUNUN KORUNMASI

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОКРЕСТНОСТИ ПРЯМО В КВАРТИРАХ

Feyzi COBRA*

Abstract

The neighbourhood's right is one of the financial rights that were propounded in religious jurisprudence and Islamic canon and view of civil rights is one of the laws that is executed in social and civil life.

The purpose of writing these subjects is how to using of the neighbourhood's right or not using it in apartments that it is new topic that is common recently.

Before the considering main idea, it is necessary, first, the explanations are given about the definition of the neighbourhood's right and apartment.

Key Words: right, neighbourhood's right, apartment, property.

Özet

Komşuluğun insanlar arasındaki sınırları ve hukuku, gerek mülkî ve gerekse dinî kurallar çerçevesinde düşünülen sosyal bir olgudur. Buna ait mülkî düzenlemeler de vatandaşlık hukuku çerçevesindedir.

Bu makaleyi hazırlamaktaki amaç, aynı apartmanda yaşayan kat maliklerinin ve bu maliklerin komşuluklarının birbirlerine karşı sınırlı hukuklarının neler olduğu ve bunun yasalarla nasıl şekillendiği, insanların bunlardan nasıl yararlanabileceği incelenmektedir. Komşuluk hukuku ile ilgili çıkarılan yasaların geniş açıklaması da verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: mülkiyet, komşu hukuku, apartman kat malikleri, mülkiyet, yasa

---

* Islamic Azad University, Astara Branch, Department of Theology, Astara/IRAN

The meaning of «apartment»

In social life, the neighbours have rights and duties and towards each other that the parts of them have moral aspect that they have not sanction.

But the parts of them are legal regulations that have sanction that are enacted by legislator. Among the social new problems which are severely common is the topic of apartment living that we intend to consider the using of neighbourhood's right in apartments and to mention about using or not using of the right of the apartment living in apartments.

«Moin» dictionary has knew «Apartment» word as french word in architecture(page 27, first copy)and said "It is the building of several rooms and addendas" and added that among people it is knew as separate and independent building.

To protect of persian language, language academy has suggested in 1376 is used the word of «Kashane» insted of «apartment».

Although, it isn't presented the comprehensive definition of this word but said generally «Apartment is the building of separated units that is formed of one or several rooms and it's dependencies such as kichen and bathroom and others.»(1,p.33)

In «terminology of rights» book (2,p.70) and (matter 808.civil rights) is came: « sometimes the immovable property between two people is common and one of them transfers his portion to third person for selling, other partner has this right that the price that is suggested by customer gives him and owns the selling portion.» this right is called neighbourhood's right and owner is called neighbour.

For using and performing this right, existing conditions is necessary and as there aren't necessary conditions, this right doesn't exist.

With reference to religious jurisprudence books and using of the comments of the jurisconsults and also according to the principals of the civil rights after the definition of neighbourhood's right, is mentioned it's using of conditions.

The view of first martyr in «lameh» «the name of book» and second martyr in «the explanation of lameh» about the conditions of neighbourhood's right are:

1. There is only one partner.
2. The topic of this right be just immovable things, provided that the portions of partners separate but are common in one way.
3. The neighbour that has this right, has the power of payment to customer.
4. This right is immediate. but if person is absent, he will have this right until he will come back.
5. If the neighbour is Moslem, the customer will Moslem. (so, unbeliever person hasn't this right towards Moslem person)
6. Because of this right is financial rights, if the neighbour dies, the property will transfer to his heir.

Taking the neighbourhood's right

Taking this rights, after learning of amount and cost of something is right. Therefore, if the neighbour user this right before this work, it won't impress. Even the neighbour takes this right against each cost because it is caused to deceive.

According to the opinion first martyr in «Lameh book»:«Sometimes the customer buys the partner's portion with expensive cost and then exchanges with cheap cost or the seller suggests alot of money although this suggestion be by the trick until the neighbour releases the neighbourhood's right. Therefore,if the neighbour wants this right, he will pay the money or he will abandon this right.(3,p.29)

This right makes through the agreement of selling and as the partner's portion is transfered through forgiving or peace or as portion to third person,this right doesn't exist for another partner. Such that said,the neighbour can take this right by selling agreement as in agreement exisits willing between two partners. so, we say, the selling portion transfers to customer. Since some of jurisconsults, opinions like(Shaikh toosi)are these that transfering selling portion to customer doesn't depend on leaving the time of wiling and agreement is enough only. Whereas according to the opinion of famouse jurisconsults, taking this right doesn't prevent the using of willing because the principal is willing.so, if the customer or seller cancels the agreement, taking this right will cancel and if the customer or seller doesn't cancel, taking this right won't cancel. (4,p.391)

The effect of canceling in taking this right

Since the canceling comes back to the seller, the performing of this right combines with the effect of cancelling and this is necessary that the rights between partners are considered and recognised the prior right. (5,p.44_45)

a. When the canceling happens after performing, undoubtedly, this problem doesn't hurt the neighbour's ownership because the effect of canceling is in future and can not cancel the taking possession.

b. If the cancelling happens before performing, the effect will doubt in this right. because on the other side,The neighbour's right exists with selling partner's portion and the cancelling must not cancel it. And the other hand because of taking this right dosen't perform and the portion is in buyer's property, the cancelling causes that the portion comes back to seller.

Civil right says in matter 816 : « taking this right in very treatment can cancel that customer treats before and after the agreement.»

Some of writers have conclude of the detailes of this matter and said that the neighbour's right is like objective rights that is imposed ownership and it limits the ownership.

The canceling is also in treatment and the neighbor can according to objective right owns treatment and can cancel it.

The conditions of taking this right in apartments

This right according to matter 8.8 of civil right, is common in the units of apartment that the units is divided by official expert maybe is said that this right is related to land , garden and traditional buildings but it is related to apartments.

The apartments that yet their land are not divided between partners, include this right because every apartment is special property of one of the owners and even with regulating separation peoces-verbal is emanated separated official document for each apartment but all apartments according matter 2 of taking

possession right of apartments and matter 4 of executive regulation are common in the these parts such as basement, installations, sewage well, framework, stairs , corridors, roof and others.(6,p.36)

The states of using of this right in apartments

With existing the using of this right in apartments, we can imagine several states :

a.if the land and building floors are common between owners and the owners are more of two people and one of them wants to sell his portion and his floor, undoubtedly, the neighbourhood's right won't use for othe owners.

b. when the building floors are coamong between two owner, if one of them wants to sell his portion, this right will use for other owner.

c. if the land and building floors arenot common between owners, with selling one of the floors, this right won't use.

d.when every owner owns two floors of building and one of them wants to sell one of them to other owner, this right will use because taking this right is unique orders and doesn't belong to doubt cases but we must accept that the meaning of (one's portion) includes whole or part of portion according to (matter 8.8) of civil rights. Since the purpose of using this right is prevention of making harm so it includes part of portion. There fore, for repelling harm, the using of this right will necessary. But if the owner doesn't use this right towards his selling portion, normally, with changing two owners to three owners, the conditions of using of this right won't make.

The way of using of this right and pratical stages and its exeactive stages

In matter 821 of civil right is : «the neighbourhood's is urgent » although it isn't said the speech of learning right of the neighbor and it isn't said the speech of happening of the selling. but if the illiterate person isn't aware of this right and claims ignorance, his work may be illustrative. But if the literate person isn't aware of this and claims ignorance, his work may not be illustrative.there fore , if there is this doubt that the neighbor with noticing to increace the immovable properties and the floors with being aware of happening of treatment and knowing the necessity of using this right , intentionally, he has neglected about this right and if he wants to take it after more time and being expensive, we must say that it made this right and claimant must present the documents and prove that the neighbour has neglected with knowing that the court of justice will consider all of these cases.

According to matter 8.8 of civil right about price, the price must be that the neighbor has agreed with customer. Now, if the seller want's to determine the price more and more as usual or because of escape of tax, he wants to say the price less and less as usual , in this case, wath dose the neighbor?

If the diversity happens between the neighbour and the seller about price, the price will be price that the judge will determine. Now , when the neighbor and the seller find the problem about using and proving of this right so that the neighbor can't pay the price to seller, it is better that the price is deposited to the cash of the curt.(7,p.138)

Conclusion

The neighbourhood's right is one of the objective financial rights that has the capability of devising and according to Islamic holy legislator is placed as prevention of entering harm and repelling harm.

This right is one of the unique orders.

Since according to respecting towards ownership principal, it can't possess any property without agreement so with regarding to the principal of repelling harm and securing relationships between neighbours and prevention of existing different between partners and owners, it is existed this right to support partner and is one of the new problems that is common in apartments and the owners must acquire enough in formation about it.

REFERENCE:

- نشریه راه وکالت، شماره (3) - کانون وکلای دادگستری گیلان.
- دکتر جعفری لنگرودی- جعفر- ترمینولوژی حقوق. چ یازده 1380- کتابخانه گنج دانش.
- شهید اول. اللمعه الدمشقیه- ترجمه مسجد سرائی- حمید. ج 2. چاپ سوم.
- شهید ثانی- الروضه البهیة فی شرح اللمعه الدمشقیه- مترجم. مسجد سرائی، حمید. ج 5- انتشارات حقوق اسلامی- چاپ سوم.
- دکتر کاتوزیان- ناصر- حقوق مدنی- ج5- چاپ دوم 1376.
- نشریه راه وکالت- کانون وکلای دادگستری گیلان- شماره 3.
- دکتر محقق داماد- سید مصطفی- قواعد فقه- چاپ دهم 1382- مرکز نشر علوم اسلامی.

**SOCIAL-ECONOMIC PROCESSES AND STATE
GOVERNANCE IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

**KAZAKİSTAN CUMHURİYETİNDEKİ DEVLET
YÖNETİMİ VE SOSYAL-EKONOMİK SÜREÇ**

**ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ И СОЦИАЛЬНО-
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В РЕСПУБЛИКЕ
КАЗАХСТАН**

Galiya N. SANSYZBAYEVA^{*} - Senymgül DOSSOVA^{**}

Abstract

Broken out world financial and then economic crisis had interrupted smooth economic development of the countries across the world. Kazakhstan is among the others. This article analyses current economic conditions in the country and attempt to design proper political approaches and economic strategies that enable country to pass through the crisis with minimized losses.

Key Words: Economic crisis, unemployment, economic sectors, GDP, real GDP, inflation rate, social protection.

Özet

Dünya çapındaki finansal ve sonraki ekonomi kriz dünya devletlerinin gelişim sürecini bozmuştur. Kazakistan da zarar gören ülkelerdendir. Bu yazıda ülkedeki kalıplaşmış ekonomik durum analize edilerek, çok az zararlar krizden çıkma yolları gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik kriz, işsizlik, ekonomi sektörleri, milli gelir, inflasyon, sosyal koruma

---

^{*} Doctor Of Science *Professor* Department Of Management And Marketing, Al-Faraby Kazakh Nationaluniversity / KAZAKHISTAN

^{**} MSc *Senior lecturer* Faculty of Oriental Studies, Al-Faraby Kazakh National University / KAZAKHISTAN

Аннотация

Разразившийся мировой финансовый, а затем и экономический, кризис прервал процесс плавного развития государств во всем мире. Казахстан также оказался в числе пострадавших. В данной статье проводится анализ сложившейся экономической ситуации в стране, и даются рекомендации, позволяющие выйти из кризиса с наименьшими потерями.

Ключевые слова: Экономический кризис, безработица, сектора экономики, НВП(национальный валовой продукт) ,реальный НВП, инфляция, социальная защита.

Broken out world financial crises smoothly has transferred into economic crises. According to foreign analysts, the crises in the Republic of Kazakhstan affected less the internal economic situation. Indeed, the shorter economic indicator based on six economic sectors (agriculture, industry, construction, trade, transportation and telecommunication) real growth rate displays only 102.4% in 2008 compared to 2007(The Statistic Agency of the Republic of Kazakhstan Report, 2008 : 55). In spite of starting from 2000 the Gross National Product of the Republic of Kazakhstan essential annual increments the internal systematic-economic crises in the country was changing its forms, but never stopped. The unemployment and inflation rates remained high all time; employees were forced for long-term and non-paid leaves, the industry recovered very slowly, high performance government designed strategies (as industrial-innovative development, affiliation to the competitively advanced states club, Kazakhstan transition to sustainable development concept, “contour map”, “100 schools and 100 hospitals” and others) were being implementing slowly.

Our country faces a number of problems that are – population employment status, population social protection issues, pension system matters, corruption and economic crime, mortgage credit, construction industry stagnation and many others.

Kazakhstan does a lot to provide economic growth. “Samruk-Kazyna” National Welfare Fund had been established. A number of presidential and government antirecession programs had been adopted. The government addresses many positive decisions and findings to provide economic stabilization, which are about to fail at the sites and that is why the strict control over their implementation should be posed.

In the recent sovereign history of Kazakhstan permanent crisis occurrences could be easily found. It is a fact that people welfare was strengthening from year

to year and economy was developing, but nevertheless many social problems were not solved. According to Statistic Agency of Kazakhstan the human lifetime in 2006 composed 66 year, at the time when the same indicator in several foreign countries is considerably higher - 87.

As for January 1, 2009 for different reasons 25 business entities completely stopped, 112 - partially stopped, 22 – moved to part-time schedule and 53 – worked from time to time part-time basis. The number of employees forced to take leave in December 2008 reached 15 thousand (The Statistic Agency of the Republic of Kazakhstan Report, 2008: 92).

Analysis of unemployment rate in the fourth quarter 2008 demonstrates that unemployment in Kazakhstan had been reduced up to 559, 3 thousand compared to the same period of previous year, i.e., less than 19,7 thousand or 3,4% (The Statistic Agency of the Republic of Kazakhstan Report, 2008: 92).

During construction boom it seemed curiously, what is necessity to erect residence houses in the economy stagnating conditions, who will buy them? Many researchers underlined that many newly built houses in the big cities remain non-occupied, elite apartments are still not sold. In February 2009 government started to finance governmental projects on supporting construction companies and financial institutions. It means raising involvement of all levels of state governance into budget monitoring and payout of the financial resources.

State involvement into economy development processes increases as a rule in crisis conditions. Since 2000 the food commodities are the permanent leader of consumer costs index increment.

The problem of food security provision remains for Kazakhstan as issue number one because of high foodstuff import rate. This problem is also very important for 37 countries across the world, that faced food crisis and badly need urgent food aid. Agriculture sector data shows that its performance in 2008 decreased on 5.6% compared to previous year (The Statistic Agency of the Republic of Kazakhstan Report, 2008: 60). But, at the same time, there are also positive trends like increasing livestock (The Statistic Agency of the Republic of Kazakhstan Report, 2009: 60). Once, Russian newscast informed that ruble devaluation would provide domestic production development because of raising prices of imported goods. That is why the state regulation of product offering and providing competitiveness of national production in economy crisis conditions should be strengthened.

The key players of the market economy are business organisations, government and self engaged entrepreneurs. Today close collaboration and government support both in consuming and economic activity is necessary. In 2007 Kazakhstani population acquired imported goods for approximately USD 13 billion, hence

given support to foreign manufacturer. That is why government has to regulate development of the small and medium businesses. As it is known, 80% of GNP in number of developed economies is produced by the small and medium businesses. Western researchers note, that in USA up to 600-700 thousand SME emerge and go bankrupt every year. According to our survey only 11% small entities were manufacturing industrial products and 5,6% - agricultural products. The rest entities were engaged in service and trade. Compared to previous year small businesses product release in 2008 had been reduced for 9.7%. The most considerable recession took place in South-Kazakhstan, Kzyl-Orda, Pavlodar regions and Astana and Almaty cities (The Statistic Agency of the Republic of Kazakhstan Report, 2008: 70).

In accordance with statistic data, in 2006 Kazakhstani agricultural industry had produced around 53.2 kg of meat per capita (with 15 million population), yet the consumption rate in Kazakhstan according to academics is 92 kg per capita. The situation with other food commodities are in the similar conditions. SME need state support, tax remissions and credit privilege. Economy globalization processes made international competition more aggravated. To produce domestic products with high added value and high competitiveness is the priority task, which hardly could be solved without government support.

To implement the Strategy of Kazakhstan affiliation to the competitively advanced 50 states club the country competitive advantages should be strengthened and cut affect of economy competitive disadvantages. The main competitive advantage is national wealth – wide territory with ecologically friendly and erosion free soil, unique natural resources (90 out of 112 chemical elements from Mendeleev's table), huge human potential, highly qualified professionals, strong positions on some world market sectors, such as oil and metal (the 99.99% content cooper is in heavy demand London metal stock exchange).

Competitive disadvantages are following: corruption, public administration low effectiveness, absence of developed infrastructure, decrease of the soil quality parameters, low executive performance, education quality decline, low living standards and etc.

A lot is been doing to improve public administrating efficiency and to raise people living. Great positive effect had carrying-gut of “Kazakhstan contour map” program the main goal of which is efforts to bring national human development index up to international standards in housing, education and health care, consumer goods basket quality and cost improvement. This program is to be implemented in two stages:

- First stage: 2006 — 2008 г.г.
- second stage: 2009 — 2011 г.г.

KÜLTÜR EVRENİ - UNIVERSE OF CULTURE - ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ

While implementing this program a number of new modern hospital complexes were built, many schools and road renovated. Considerable means were transferred to finance transport and social infrastructure development.

More than T 143 billions composed the “Kazakhstan contour map” budget in 2010. During this time realization of 3 thousand projects, creating 53 thousand new working places are planned. Special attention is paid to building slaughters in different regions of Kazakhstan.

In 2010 government has budgeted T 100 billion against 191.5 in 2009. To fit 3 thousand projects in all sectors of the “Kazakhstan contour map” with man power 130 thousand working places will be created.

In 2009 5.261 thousand “Kazakhstan contour map” projects (i.e. 99.7%) were completed. Implementation of this program facilitated creation of 258 thousand new working places and 248 thousand employees were.

In 2010 T 6.3 billion (in 2009 – T 3.2 billion) will be transferred on creating social working places and setting up youth policy, including creation of 52.7 thousand temporary working places. T 8 billion is budgeted for training 67 thousand employees in 2010.

In 2009 97.7 thousand employees were trained out of which 41.1 were deployed; besides that 73.4 thousand social working places were created for targeted groups of population

Taking into consideration above mentioned it is quite necessary to solve following strategic tasks to pass through crisis:

- To design rigorous structural policy, involving oil refinery, machinery and processing industries;

- To develop industrial and social infrastructure (road construction, warehousing, transport communication, hospitals, schools, kindergartens, affordable housing);

- government support of the businesses;

- setting of the tight control over spending state budget resources;

- hard fight against corruption;

- hard realization of government adopted anti-crisis measures;

- strengthening the state revenue regulation by implementing Swedish solidary job wages models;

- strengthening state regulation of human resources development (enhance the quality of education, healthcare, enhance campaign for social and etc.);

- realization state national programs on different activities directions and pose strict control on their implementation;

KÜLTÜR EVRENİ - UNIVERSE OF CULTURE - ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ

- innovative development and qualitative education and training new generation of government executives (creative patriots of their).

REFERENCES :

1. “The Social-economical development of the Republic of Kazakhstan.” The monthly informational-analytical journal/ The Statistic Agency of the Republic of Kazakhstan. – 2008.

2. “The Social-economical development of the Republic of Kazakhstan.” The monthly informational-analytical journal/ The Statistic Agency of the Republic of Kazakhstan. – 2009.

“The Social-economical development of the Republic of Kazakhstan.” The monthly informational-analytical journal/ The Statistic Agency of the Republic of Kazakhstan. – 2010

MESNEVÎ'DEN SEÇME HİKÂYELERİN EĞİTİM YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

EXAMINATION OF SELECTED STORIES FROM MASNAVİ ACORDING TO EDUCATION

ИССЛЕДОВАНИЕ ИЗБРАННЫХ РАССКАЗОВ «МЕСНЕВИ» С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ПЕДАГОГИКИ

Yrd. Doç. Dr. Nevin AKKAYA *

Özet

Her mutasavvıf aynı zamanda eğitimcidir. Yaşadığı topluma, insanlara, hayattıyla, fikirleriyle rehber olur. Medeniyetin temsilcisi sayılan Batı, barış, hoşgörü ve mutluluğun yollarını ararken, büyük mutasavvıflardan Mevlana, 13. yy.da bu arayışın yollarını çok önceden göstermiştir. O, hâlâ arayışını sürdüren toplumlara fikirleri, dünya görüşü ve insana bakış tarzıyla rehber olmuş ve evrensel bir kimlik kazanmıştır.

Olgunluk yaşına kadar bir din bilgini olan Mevlana, fikrî olgunluğunu daha ziyade Mesnevî adlı eserinde göstermiştir. Ürünleri çeşitli yazarlar tarafından “Mesnevî’den Seçme Hikâyeler”, “Mesnevî’den Seçmeler gibi çeşitli adlarla düzenlenen kitaplar, bugün 100 Temel Eser listesinde yer almaktadır.

Bu araştırmada Mesnevî’de yer alan seçme hikâyelerden terbiyeye dair örnek hikâyeler seçilmiştir. Bu hikâyelerden çıkarılan derslerle Mevlana’nın eğitim anlayışı değerlendirilmiştir.

Hikâyelerde dikkati çeken en önemli özellik, insanın akıl ve nefsini terbiye etmesi gerektiği düşüncesidir. Günümüz eğitim anlayışında bu husus ihmal edilen bir durumdur. Oysa nefis ve akıl terbiyesiyle insanlar arasında barışı sağlamak mümkündür. Ancak hikâyelerin bazılarında sembolik anlamlar gizlidir. Bu metinler özellikle seviyeye uygun olarak düzenlenmeli ve İlköğretime, Ortaöğretime uygun biçimde sunulmalıdır.

Anahtar kelimeler: Mevlâna, Mesnevî’den Seçme Hikâyeler, Eğitim

---

* Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi.
İzmir / TÜRKİYE

Abstract

Each sufi is also an educator as well. He guides the society he lives in and humanity by means of his life style and opinions. While the West which is regarded as the representative of civilization is trying to find out the ways of peace, tolerance and happiness; Mevlana, one of the great sufis had been already indicated the ways of this quest a long time ago in 13th century. And he still guides the societies which continue to be in quest by means of his opinions, philosophy of life, and attitude to human; and he gained an universal identity.

Mevlana, who is a religious scholar up to his maturity age, mostly presented his intellectual maturity in his literary work named as “Masnavi”. His products and books arranged as “Selected Stories of Masnavi” and “Selections From Masnavi” by various authors are today listed in “100 Essential Books” List.

In this research, some sample stories related to education are selected from the selected stories existing in Masnavi. By means of the lessons learned from these stories, education mentality of Mevlana is evaluated.

The most important remarkable feature in these stories is such an opinion that the human should educate his mind and soul. This issue is ignored in today’s education mentality. Whereas it is possible to maintain the peace among people by means of soul and mind education. However, some stories contain hidden symbolic meanings. Therefore, these texts should be arranged especially according to the level and presented as appropriate to Elementary and Secondary Education.

Key Words: Mavlana, Featured stories from Masnavi, Education,

Giriş:

Eğitim bir plan dahilinde bir amaca yönelik ilkeleri gözetilerek uygulanması gereken bir sistem dizgesi olarak kabul edilebilir.Çocuğun eğitiminde önceden belirlenmiş süreçler vardır.Bunun yanı sıra aile içinde veya küçük toplumsal çevrelerde kendiliğinden zaman-mekan ve plan gözetilmeksizin sürdürülen eğitimler de vardır ki bu türden eğitimler, daha çok gelenek-görenek ve adet gibi töre ve törensel uygulamalar yardımıyla kendiliğinden oluşur.Türk ve Dünya edebiyatında bazı eserler,kıssadan hisse özelliği gösteren eserlerden seçilmiş hikayeler ve anekdotlar halk arasında anlatıla anlatıla insani değerleri kazandırmada,bu değerleri gelecek kuşaklara aktarmada kaynaklık etmektedir.Mevlana'nın Mesnevi'sinde çocuk ve büyüklerin sağlıklı,kendisine ve yaşadığı topluma yararlı insanlar olmalarına destek verecek nitelikte pek çok ibretli kıssalar bulunmaktadır.İnsan eğitiminde bu türden hikayelerden yararlanma geleneği doğu ve batı kültüründe çok eski zamanlardan beri dikkat çeker.J.Locke,J.J.Rousseau,Henry Pestalozzi gibi batılı ve nihayet sadece Türk-İslam kültürünün değil, evrensel bir eğitimci olan Mevlana'nın Mesnevi'sinde hikayelerle insan ve toplum eğitimine yarar sağladığı görülmektedir.

Modern psikolojinin insanı mutlu etme, mutsuzluğunu yenme konularında pek başarılı olamadığını artık batılılar da kabul etmek zorunda kalıyor.

1933 İran doğumlu, 1954'den beri Almanya'da yaşayan, Psikoterapi eğitimini Almanya, İsviçre ve Amerika'da tamamlayan nöroloji ve psikiyatri uzmanı Nossrat Peseschkian'ın kaleme aldığı "Doğu Hikâyeleriyle Psikoterapi" adlı kitabında psikolojik tedaviyi ilaçlarla değil hikâyelerle yaptığını anlatan bu psikiyatrin kitabını ilginç kılan, tedavi yöntemi kadar hikâyelerinin de kaynağıdır. Tedavide tamamen doğu hikâyelerinden yararlanmaktadır.

Doğu hikâyelerinin de birçoğu. Mevlana'nın Mesnevisinden, Sâdi Şirazî'nin Bostan ve Gülistan'ından seçtiği hikâyelerle hastalarını tedavi etmektedir.

Hikâyelerin en acı dersi bile tatlandırır ve ilginç kılan bir kaşık şeker gibi etkisi olduğu gerçeğinden yola çıkan psikoterapist, hikâyelerin psikoterapötik etkisinden bahsetmektedir.

Kibirden çok tevazuu, açgözlülükten çok kanaatkârlığı ve dahası dünyanın gelip geçiciliği üzerine kurulmuş bir algı sayesinde doğu kültüründe evrensel bir insan sevgisinin oluşması dikkate değer. Dünyaya bakış, bu kültürde dünya malından, gösterişten uzak durma isteğini doğurmuştur. Bu algı sayesinde kibir zafiyete uğrar, doyumsuz ihtiras duygusu yerini kanaatkârlığa bırakır. Bu da insanların mutluluğuna, tevekkülüne destek vericidir. Batılı Psikiyatrların kullandığı bu hikâyelerle iyileştirme yönteminde "yetinme" duygusunun ön plana çıkarıldığı fark edilecektir. Nossrat Peseschkian'ın kaleme aldığı Doğu Hikâyeleriyle Psikoterapi adlı eserde kendisi aslen İranlı olan yazar, doğu hikâyelerinden; Mevlana'nın Mesnevi'inde ve Sadi'nin Bostan ve Gülistan'ından seçtiği hikâyelerle ihtiras kıskacında kıvranan, kendini ve çevresini mutsuz eden kişilerin mutluluğuna yönelik iletiler vermektedir.

Doğu kültürünün ele aldığı en önemli kavramlardan huzurun ve mutluluğun yanaşabilmesi için öncelikle maddeden geçmek temeline dayalı bir yol izlenmiştir. Bu mesajı öngören bir hikâyeyi Peseschkian insanların mutluluğu ve huzuru bulması için kullanmaktadır.

Dünya saltanatını terk edebilmek gerçek saltanatı bulmanın yolu olarak gösterilir. Dünya malından geçemeyen, gönül mülküne; canından geçemeyen cananına ulaşamaz. Örnek hikâyede Prens, vazgeç-e-bilme erdemini göstermiş ve gerçek bilgeliğe ermiştir. Yine doğu kültürünün önemli konularından biri olan saadet kavramının algılanmasını, şöyle bir hikâyede değerlendirmek mümkün olacaktır;

Mutluluğu kendinden vazgeçme, umudu cennet olan bilge kişi, serveti gördüğü her şeyi aşan bir prensle karşılaşır. Prensın çadırı dinlenmek amacıyla şehrin dışındadır. Çadır çok kıymetli bir kumaşlandır. Hatta çadırı tutan çiviler bile som altındandır. Sade ve şatafatsız bir hayat sürmeyi savunan bilge kişi, prens dünyası varlıklarının, altın çadır çivilerinin anlamsızlığı ve insan çabasının sonuçsuzluğuyla ilgili epeyce öğüt verir. Diğer taraftan da kutsal yerlerin ne kadar ölümsüz ve görkemli olduğunu da anlatır. Elinden geleni yaptıktan sonra beklemenin, en büyük mutluluk olduğunu belirtir.

Prens büyük bir ciddiyetle bunları dinler. Bilge kişinin elini tutar ve şöyle der: "Benim için sözlerin yol gösterici. Dostum, benimle gel, kutsal yerlere yolculukta

bana eşlik et." Bu sözlerden sonra prens bir kez bile geriye bakmadan, yanına hiçbir şey almadan yola koyulur. Bilge kişi bu duruma şaşırır, prensin arkasından koşar ve bağıır: "Prensım, kutsal yerlere gitme konusunda gerçekten ciddi misiniz? Eğer ciddiyseniz, gidip yanına eşyalarımı almak için beni bekleyin."

Prens gülererek cevap verir: "Ben servetimi, atlarımı, altınlarımı, çadırımı, uşaklarımı ve sahip olduğum her şeyi bıraktım. Senin ise eşyaların için geri gitmen gerekiyor."

Bilge kişi yine şaşkınlık içinde sorar: "Prensım, lütfen bana açıklayın, nasıl bütün servetinizi almadan gidebilirsiniz?"

Prens yavaş ama anlaşılabilir bir ses tonuyla şöyle söyler: "Biz altın çadır çivilerini toprağa çaktık, kalbimize değil."

Batının tanınan iki eğitim reformcusu Locke ve Rousseau,"ikisi de yalnız soylu aileden gelen bir çocuğun eğitimini konu edinirler ve bir kişinin bütün zamanı bu çocuğun eğitime ayrılır. Böyle bir düzenlemenin sonuçları ne kadar iyi olursa olsun, çağdaş anlayışa sahip hiçbir kimse bunu ciddi olarak düşünemez. Çünkü her çocuğun yetişkin bir özel öğretmenin bütün zamanını alabilmesi aritmetik açıdan mümkün değildir. Bu nedenle böyle bir düzenlemeden ancak imtiyazlı bir sınıf yararlanabilir(Russell, 1993: 13)

Bu ayrımcılık içeren anlayıştan ziyade kapsamı itibariyle daha geniş alanları hedefleyen bir kaygının olması gerekir. Eğitimin evreninde insan olunca ortak özellik arz eden "ben" kavramının dikkate alınması gerekir. İnsanı diğer canlılardan ayıran bu temel özellik, insanın terbiye ve eğitiminde ortadan kaldırılması gereken temel unsurlardan biri olma özelliğini de kazanmış olur.

İnsanlar ölmektense küçücük bir karşılık için uzun saatler çalışmaya razı olurlar. Hayvanlar ise, cezası ölüm olduğu zaman bile, bir zevki yakalayabildiklerinde tatmak isterler.(B.Russell 1993:20).Bu eğilim insanın diğer canlılardan pragmatist yaklaşımlarıyla ayrıldığıının bir göstergesidir. Bu durum öncelikle insanda "ben" duygusunun ve insanı yıpratran ihtiras duygusunun aşındırılması ihtiyacını düşündürür. İyi insan olmanın ilk adımı ben/cil/likten kurtulmak olduğu hatırlanacak olursa, bunu sağlamada Mevlana öğretilerinin yararını göz önünde bulundurmak gerekir.

Her şeyi elde etmeye çalışan, her istediğine ulaşabilen çocuğun mutsuz olması kaçınılmazdır. Aynı zamanda yetinme duygusundan uzak kalan çocuk, aşırı dünya isteğiyle daha hızlı koşacaktır. Hikâyelerinde temel öğretisi azla yetinme duygusu olan Mevlana, daha küçüklükten kanaatkârlık duygusunu vermede önemli bir görev üstlenmiş oluyor."Kanaat bitmeyen hazinedir" atasözünün iletisi, iç huzuru sağlamaktır. Yetinmeyi bilmek, doymak bilmeyen bir canavarı öldürmektir. Bu beceriyi kazandırmada Mevlana hikâyelerinin rolü önemli olabilir. Rousseau, eserinde" Çocuğunuzu sefil kılmanın yolu nedir biliyor musunuz?" sorusuna verdiği cevap yetinmeyi bilmenin ne kadar önemli olduğunu ifade etmektedir; "Her şeyi elde etmeğe alıştırmaktır.(Rousseau, çev.Baştürk- Kızılcım, 2000, 55).Zira istekleri arttıkça ve onları yerine getirmek kolaylaştıkça,bir gün gelecek,onları yeterli gör-

meyecek ve bu alışılmamış davranış,ona istediğini vermemekten daha fazla acı verecektir.Önce elinizdeki bastonu isteyecek, kolunuzdaki saati.Daha sonra uçan kuşu.Gökte parlayan yıldızı.Gördüğü her şeyi isteyecek.Eğer Tanrı değilseniz, çocuğunuzu nasıl memnun edeceksiniz?(Rousseau: 56)

90'lı yıllarda başta Amerika olmak üzere pek çok Avrupa ülkesinde sağlam karakterli bireyler yetiştirmek için karakter eğitim programları hazırlanmıştır. Ülkemizde de son yıllarda ülkemizde bu konuda çalışmalar yapılmaktadır. Sosyal bilgiler, Türkçe, din kültürü ahlak bilgisi, hayat bilgisi gibi derslerin öğretim programlarıyla karakter eğitimi gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Edebi eserlerdeki olumlu karakter özelliklerinin irdelenmesi ve her yaş düzeyinde kullanılabilmesi, edebiyat temelli karakter eğitiminin önemini arttırmıştır.

Yapılan bu çalışmada, 100 Temel Eser listesinde yer alan Mesnevî'den Seçmeler adlı eserden 5 hikâye seçilerek, doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. Hikâyelerinde özellikle kanaatkârlığın, nefsin terbiye edilmesi gerektiği, kibrin yergisi, ihtirasın insana nasıl zarar verdiğinin anlatıldığı “Mevlana'nın Mesnevisinden Seçme Hikâyeler” kitapları incelenerek bu hikâyelerden örnekler seçilmiştir. Seçilen bu hikâyelerdeki eğitim unsurları, mesajlar çocuklara ve gençlere kazandırılması gereken davranışlar yönünden değerlendirilmiştir.

Bulgular- Yorumlar:

Yaşadığı dönemin iyi bir eğitimsi olan Mevlana, eserlerinde sıkça yer verdiği alegorik hikâyeler yoluyla iyi insan modelini yaratmaya çalışmıştır. Topluma dolaylı yoldan mesajlar veren bu hikâyelerde adı geçen kahramanların genellikle hayvanlar olduğu dikkati çekmektedir. Bu durum, batı kültüründeki La Fontaine hayvan masallarıyla da benzerlik gösterir. Aslan, kurt, tilki, deve, papağan, eşek, katır, tavus kuşu, kaz, karga, yılan gibi canlılar ilk sıralarda yer alırken, bunu insanî boyutta; padişah, vezir, şair, derviş, çoban, köle, gemici, bedevî gibi tipler takip eder.

Kibre karşı alçak gönüllüğün, cahilliğe karşı bilginin, kine karşı dostluğun, ihtirasa karşı kanaatin tesis edildiği bu örnek hikâyelerde ideal insan modeli oluşturmaya çalışılmıştır.

Bazen önce sahibine zarar veren bir ejderha gibi sağa sola saldırır. Bu ejderhayı öldürmek mümkün değilse de, uyanmasına engel olmak gerekir.

Mesnevî'den yapılan “ Seçme Hikâyeler” kitaplarının hemen hepsinde yer alan “ Yılan ile Ejderha” hikâyesinde nefsin insana zulmü ifade edilmektedir;

Yılan tutup halka göstermekle meşhur bir kişi dağlara gidip, yılan arar. Bir gün dağda ölü bir ejderha bulur. Korkarak onu kilime sarar ve bin bir zahmetle Bağdat'a getirir. Ölü zannettiği bu ejderha karlı dağlarda soğuktan kaskatı kesilmiş vaziyetteydi. Yılanı bunu Bağdat'ta dört yol ağzına getirip halkın ilgisini çekecek şekilde tanıtmaya başlar. Bütün Bağdat halkı merakla oraya toplanır. Yılanı çok para kazanacağı için sevinçle müşteri topluyordu. Kıyamet günü gibi zengin fakir, kadın erkek meydanı doldurmuş merak içinde beklerken yılanı, gösteri vaktinin geldiğini düşünüp elindeki değnekle yavaş yavaş ejderhayı sardığı kilimi açar.

İplerle bağlanmış ejderha, Bağdat'ın kızgın güneşinin etkisiyle kendine gelip, kıpırdamaya başlar. Halk telaş ve korku içinde kaçar. Yılanca "Ben dağdan ne getirmişim?" diye düşünüp, korku içinde sağa sola bakarken ejderha ipleri koparır, ne olduğunu anlayamadan bir hamlede yılanca'yı yutuverir. (İsmail Dervişoğlu, Mesnevî'den Seçmeler, Karanfil Yay. s.40, İstanbul, 2004)

Ölü gibi sessiz yatan nefis yılı, uygun ortamı bulunca uyanır ve önce sahibini sokar ya da yer. Onunla sürekli savaşmak, başından sopayı eksik etmemek gerekir. Hz. Mevlana; " Ey İnsanoğlu! Senin de benliğın bir ejderhadır, ölmüş görünse bile ölmemiştir. Dikkat et ki donmuş bir halde kalsın; eğer o canlanırsa sen onun lokması olursun" diyerek, nefsin, benliğın insan için ne denli büyük bir düşman olduğunu işaret etmiştir.

Kendi yeteneklerini bilmeden, nefsin oyununa gelip, kibirle kendini mahir gören insanlar,"Fare ile Deve" hikâyesinde olduğu gibi hissettirdikleri nispette donanımına sahip olmadıklarını görürler. Ancak nefis, fare misali bir devenin önüne düşünce bütün dünyayı kendisinin yönettiğini düşünür. Zaman- mekân ekseninde rehber pozisyonunu işgal eden kişilerin tevazu'u kaybedince düştükleri durumu ifade etmesi bakımından bu hikâyenin iletisini doğru algılamak sayısız yararlar sağlayacaktır;

Yine Fare ile Deve'nin hikâyesi de şöyledir:

Bir gün ufacak bir fare, devenin yularını eline geçirmiş gerine gerine deveyi götürür. Uysal deve hiç ses çıkarmadan epeyce farenin peşinden gider. Devenin ardından gelişine bakıp sevinen fare,"Ben de amma pehlivanmışım!" diye havaya girer. Bir süre yol aldıktan sonra vahşi hayvanların bile geçemeyeceği bir ırmağın kenarına gelirler. Fare, durumu görünce afallayıp kalır. Artık yular devenin eline geçmiştir. Deve, fareye "Hadi bakalım, yiğitçe suya doğru yürü, beni karşıya geçir", der. Fakat fare, ırmağı görünce boğulmaktan korkar ve geri kaçar. Deve bakalım korkacak ne var diyerek suya dalar. Devenin dizlerine gelen su, fare için okyanus gibidir. Farenin kendini bilmeyen bu tavrı, insanlar için güzel bir örnek teşkil eder.

İnsanın öncelikle bilmesi gereken hususlardan biri de, kendini ve haddini bilmesidir." Hakkını almak için haddini bilmek gerek" halk sözünü de dikkate alınca Mevlana'nın bu hikâye aracılığıyla verdiği iletinin esprisi daha iyi anlaşılacaktır. Hz. Mevlana diyor ki " Ey gafil insan! Haddini bil. Padişah değilsen iyi bir vatan- daş ol. Alışverişten, ticareten anlamıyorsan dükkân açma. Söylerken soru sor, ahkâm kesme. Büyüklerle konuşurken edepli ol." diye öğütte bulunur.

"Öğüt Dinlemeyenlerin Hikâyesi" ya da "Filin İntikamı" adıyla bilinen hikâyede nefsinin kurbanı olmuş muhteris insanların ve öğüt dinlemeyen kişilerin akıbetleri, nefsin arzularını simgeleyen fil üzerinden ifade edilmiştir.

İnsanı cezbeden dünya nimetleri karşısında nefsi galebe çalmanın faydası ve erdemli bir davranış olduğu açıkça görülmektedir.

Fil, uzak durulması gereken isteklerdir. Bu istek ve arzular insana türlü dertler açar; Bilge bir adamın yanına uzun yolculuklardan yorgun, aç ve çıplak birkaç dostu gelir. Arif kişi, onları gönül hoşluğuyla karşılayıp, karınlarını doyurur ve

yanlarına biraz yolluk verip uğurlar. Yalnız yola çıkarken dostlarına yolda karşılaşacakları yavru fili ne kadar aç olurlarsa olsunlar yememelerini öğütler. Yavru fil, çok temiz ve lezizdir. Fakat filin annesi yakınlarda pusuya yatmış, yavrusunu gözetlemektedir. Arif kişi, bütün öğütleri verir ama insanoğlu öğüt tutmaz. Yoldaşlar yolda acıkırlar ve karşılarında çıkan yavru fili yerler. İçlerinden birisi öğüdü hatırlayıp yemekten uzak durur. Akşam olunca yorgunlukla hepsi bir yere uzanıp derin bir uykuya dalar. Aç kalan kişi, uyuyamaz. Yavru filin annesi hışımına bunların üstüne gelir. Önce yavaşça yavrusunu yemeyen adamın ağzını koklar, yavrusunun kokusunu almayınca ona dokunmaz. Ama diğerlerini tarumar eder, yerden yere vurup, hepsini helak eder.

Bu hususta Mevlana diyor ki : “Ey halkın başında halka zulmeden kişi! Bu işten vazgeç de halk senden intikam alsın.”

Ey rüşvet yiyen kişi! Sen fil yavrusunu yiyorsun. Sonra annesi senin kökünü kazır.”Yine Mevlana’nın terbiye anlayışına göre insanın gösterişlerden uzak durması lazım gelir. Tasavvuf öğretisinde de sembolik olarak dört hayvandan uzak durmak gerekir. Bunlar; tavus, kaz, horoz ve kuzgundur. Gösterişi, arzuyu, isteği ve şehveti ifade eden bu hayvanlardan sembolik olarak bu duygulardan uzak durmak gerekir. Tavus kuşu, renkli tüyleriyle gösterişin yani gurur ve kibrin ifadesidir. İnsanın bundan kurtulması, gösteriş alameti tüylerini bir bir kendi eliyle yolması gerekir; Bir gün filozofun biri gezerken yolda gagasıyla kendi tüylerini yolan bir tavus kuşuna rastlar. Bu kadar güzel, rengârenk tüylerini yolduğunu örünce hayrete düşer. Herkesin değer verip de kitap aralarına koyduğu, evlerine bezek yaptığı tüyleri niçin yolduğunu sorar. Fakat tavus, filozofa kulak vermeden tüylerini yolmaya devam eder. Filozof, bu durumun nankörlük olduğunu, güzel yüzünü çirkinleştirmenin hatasını söyleyip, onu bu işten vazgeçirmeye çalışır. Tavus kuşu, bu sözlerin etkisiyle ağlamaya başlar. Bu içten ağlayış oradakilerin yüreğini incitir.

Tavus kuşunun gözlerinden toprağa damlayan yaşlarda yüzlerce cevap vardı. Tavus kuşunun ağlaması bitince:

-Git işine kardeşim, der. Çünkü sen koku ve renge aldanmışsın. Görmüyor musun be hey filozof! Bu güzel kanatlara âşık birçok insan sürekli bana tuzak kurarak beni avlamaya çalışıyor. Okçular ok atarak beni vurmaya uğraşiyor. Bunlardan nasıl kurtulurum? Çirkin ve tiksinti verici bir görünüm kazanmakla. İşte ben de onu yapıyorum, (Dervişoğlu 2004, Kibar 2011, Toker ,2006) diye ibretli bir cevap verir.

Tanrı, insana diğerlerinden farklı özellikler verebilir. Bunu kibirlenmek ve başkalarına üstünlük sağlamak aracı olarak düşünmek o kişiyi hezimete götürür. Gerçek saltanat, kibirden uzak, alçakgönüllülükle kazanılır. Mevlana’nın dediğince; “Kendindeki güzellikler için kendini beğenme. Kendini beğenmek, sahibine yüzlerce bela getirir. Ayrıca hünerler, marifetler, zenginlik, dünya malı; tavus kuşunun kanadı gibi insanın canına düşmandır.”

Her zaman akıllı düşmanı aptal dosttan üstün gören Mevlana, yine birbirinden farklı özelliklere sahip zekâ, akıl ve gücün sembolü olan “Tilki, Kurt ve Aslanın

Beraber Ava Giderse” hikâyesinde insanlara aklın ve akıllı hareket etmenin üstün yanlarını anlatır;

Birbiriyle arkadaş olan aslan, kurt ve tilki, beraber avlanmak için ormana giderler. Kurt ve tilkinin yardımına ihtiyacı olmayan aslan, arkadaşlarına iyilik olsun diye beraber avlanmayı kabul eder. Aslan öne düşer ve daha ilk gün besili bir dağ sığırı, semiz bir keçi ve bir de tavşan avlarlar. Kurt ve tilki, doymazlık içinde iştahla avlara bakarken aslanın bu durum dikkatini çeker. Önce kurttan avları paylaşmasını ister. Kurt, sığırı aslana, keçiyi kendisine ve tavşanı da tilkiye münasip görür. Kurdu bu senli benli laubali taksimi aslanı kızdırır ve kurdu pençeleriyle parçalar. Olanları seyreden tilki korkudan titremektedir. Aslan, dönüp, tilkiden av taksimini yapmasını ister. Tilki, aslan için sığırı kuşluk yemeği, keçiyi öğle yemeği, tavşanı da padişahımız için akşam çerezi diye uygun bulur. Aslan, bu taksimden memnun kalmıştır. Tilkiye “Böyle güzel pay etmeyi nereden öğrendin?” diye sorar. Tilki, yerde yatan kurdu göstererek, şu yerde yatan haddini bilmezden, diye cevap verir. Aslan, kendisine böyle akıllıca boyun eğen tilkiye avların üçünü de bırakıp gider (Haz. Derviş oğlu 2004, 25-26).

Her sözüyle karanlık gönüllere ışık saçan Mevlana'nın dünya görüşü, aynı zamanda onun insana bakışını da yansıtır. O'na göre insan kâinatın yaratılış sebebi-dir.”Hamdım, piştım, yandım” sözleri, insanın yaşamda nasıl yetişmesi gerektiğinin en güzel ifadesidir.(Erkek: 20)

İnsan”ham”dır, noksanlıkları vardır. İnsan dünyaya bu hamlıkla ve noksanlıkla gelir. Eğitimin önemi burada ortaya çıkar. Mesnevî’de eğitimi, bu noksanlığı ve hamlığı gidermeye yarayan bir araç olarak görürüz.(Çiçek,1996: 78)

Mevlana’ya göre telkin, öğüt, insanın gururu incitilmeden yapılmalıdır. Farsların meşhur bir sözü ,”İnsan içinde birine öğüt vermek, başına kırbaçla vurmak gibidir.” der. O’na göre insan, eşrefü’l-mahlûkattır.”Hakk her hayvana değişik korunma ve yaşama yöntemleri bahşetmiştir, ama insanın bu anlamdaki eksiklikleri ancak terbiye ile giderilebilir.(Çiçek,1996: 79)

Eserlerinde yansıttığı düşüncelere dikkat edilirse Mevlana, insanın bütüncül bir şekilde eğitilmesinden yanadır. İnsanın iki yanının dengeli bir biçimde eğitilmesi gerektiğini savunur.(Erkek,2008:22)

Mevlana’ya göre Akıl-Eğitim birbirine bağlantılıdır. Çoğu zaman aklın karşısına aşkı çıkarsa da, aklın, bir canlı gibi tecrübe ve öğrenmeyle beslendiğın, bilgili olmanın ölçüsünün tecrübe ve öğrenme olduğunu belirterek, aklın eğitimine dikkat çekmiştir.” Hakikatte ihtiyar ve tecrübeli olan akıldır. Yoksa saçı sakalı ak olan değil.”(Erkek,2008:18) sözleriyle akıl-tecrübe ilişkisini açık bir şekilde ifade etmektedir.

Mevlana’ya göre aklın düşmanı nefis’tir. Kişi, her daim onunla mücadele içinde olmalıdır. Mesnevî’de ifade edildiği üzere “ Bil ki akıl, bir başka akılla eş oldu mu; kötü işlemeye engel olur, kötü söz söylemeye de. Fakat nefis, bir başka dost oldu mu, cüzi akıl, temelleşir, işsiz-güçsüz kalır.(Gölpınarlı,1989:18)

Mevlana, eğitimde bir amaç ortaya koyar. Amaç belirlenir, hedef tespit edilir. Modern eğitimin de öngördüğü gibi eğitimde hedefe bir yöntem ile varılır. Bu yöntem uygulamasında göz önünde bulundurulması gereken hususlar ve metotlardan şunlar dikkat çekmektedir; ferdi farklar, özelden genele, kıssalardan yararlanma, gözlem yapma, ödüllendirme, model yaratma, öğüt verme, seviyeye göre eğitim, davranış ve cezalandırma.

Eğitimin amaçlarına hizmet eden eğitimci, öncelikle gönül sahibi olmalı, gerçekleri görebilmelidir. “Yeni çıkmış yeşil yapraklar meyvelerin işaretidir. Beşeri akıl henüz hamdır. Eğitimci de formasyonunu tamamlayarak gerçek benliğini bulmuş, olgunlaşmış akıl, gönül sahibi olmalıdır.” (Bayram, 2001:32)

Eğitiminin sahip olması gereken özelliklerden biri de öğrencilerin farklı özelliklerini ve yeteneklerini keşfetme becerisine sahip olmasıdır. Bu özellikten yoksun olan eğitimci, gelişmeye uygun öğrencilerini köreltir ve kabiliyetlerini söndürür.

Çocuk eğitiminde korkutmak değil, sevdirmek önemlidir. Çocuk, büyükleri tarafından ne/lerden korkutulursa bir müddet sonra onlardan nefret etmeye başlar. Mevlana, her zaman korkutma yerine sevdirmek; ret yerine kabul; uzaklaştırma yerine yakınlaştırma ve davet yolunu seçmiştir. Yine dünyanın önde gelen terbiyecilerinden Salzman'nın verdiği örnek bir hikâyede sevdirmenin bir yolu olan aksiyelle ispatı (buna eski dilde neyf ü ispat derler) görmek mümkündür;”Bir annenin, çocuklarını korkutmak için üç bahanesi, üç şeyi vardı. Büyük Tanrı, babaları ve Öcü. Çocuklar birbirleriyle oynarken bir parçacık gürlütu yapsalar yahut da birazcık birbirleriyle kavga etseler anneleri hemen:

-Uslu durun çocuklar, öcü geliyor!

Yahut da:

-Şimdi babanız geliyor... Sizi, canınızı çıkarıncaya kadar döver, derdi.

Bunun neticesi şu oldu: Çocuklar büyük Tanrıdan, öcüden ve babalarından aynı derecede nefret ettiler. (Salzman, 1925:20)

Engin bir insan sevgisiyle evrensel bir terbiye anlayışına sahip Mevlana'ya göre insan için en büyük düşmanlardan biri de kibirdir. İnsanın gönlüne yerleşmiş sert bir taş gibi sürekli ağırlık verir. Bu kayayı parçalamak, ufalamak ancak nefse galebe etmekle mümkün olacaktır. Nefsini bilmek, nefsin kendine verdiği harabatı fark etmek ve bir düşman gibi üzerine gitmek, onunla savaşmak iyi insan olma yolunda elzendir. Nefs, insana kibirli olma yanında aynı zamanda aşağılık duygusunu da verir. Sevgi ve değer ikiz kardeş gibi birbirine bağlıdır. İnsan ancak sevdiği şeylere değer verir yahut değer verdiği şeyleri sever. Ana baba sevgisi, aile sevgisi, dost sevgisi, meslek sevgisi, millet sevgisi, doğruluk ve hakikat sevgisi hep birer değer ifadesidir.(Kanad, 1969: 118)

Bilgi kafa işidir. Terbiye ise kalp işi, ahlakî değerler, yani duygu işidir. Mevlana'nın şu sözünü bu bağlamda anlamak gerekiyor;”Hakikat yolunda akıl, çamura saplanmış bir eşek gibi kalakaldı da bizi aşk kurtardı aşk!”Bilgi öğretilir ve öğrenilebilir. Terbiyede öğretim yetmez. Eğer çocuklar bilgi ile terbiyeli ve ahlaklı olsa-

lardı insanları ve milletleri ıslah etmek çok kolay bir iş olurdu. (Kanad,1969:1). Oysa terbiye, alışkanlık, inanma ve sevme işidir.

SONUÇ

Değerini tüm dünyanın kabul ettiği Mevlana'nın evrensel bilgi ve sevgisinin ürünleri olan eserlerini günümüz eğitim yaklaşımlarında değerlendirmek gerekmektedir. Bu amaçla kültürümüzün yapı taşlarından olan Mevlana'nın Mesnevi'sine seçilmiş 100 Temel Eser listesinde yer verilmiştir. Ancak bu değerlendirmeyi yaparken dikkat edilmesi gereken bazı noktalar vardır. Hikâyelerin konularının Türkçe dersi öğretim programındaki Türkçe dersi kazanımları, ortaöğretimdeki Türk dili ve edebiyatı dersi amaç ve kazanımlarıyla örtüşmesi, bu kazanımları destekler nitelikte olması gereklidir. Türkçe dersi öğretim programındaki “millî, manevî ve evrensel değerlere duyarlı olma” kazandırılması gereken temel beceriler arasındadır. Mevlana'nın hikâyelerinde insanlık tarihi boyunca pek çok öğretinin batıl ve Hak dinlerin kabul ettiği millî ve evrensel değerler vardır. Bu değer kazanımını sağlamada araç olarak kullanma açısından bu hikâyeler önemli birer kaynak olabilir. Ancak Türkçe dersinde kazandırılması gereken beceriler arasında “girişimcilik” de yer almaktadır. Öğrencilerin küreselleşen dünyanın getirdiği şartlara uyum sağlaması ve başarılı olabilmesi için yaşadığı çağın yükselen değerlerinin de farkında olması gerekir. Bu nedenle hikâyelerdeki kanaatkârlık, nefisle mücadele, alçakgönüllülük, azla yetinme gibi konularda mesajlar veren hikâyelerin ölçülü bir biçimde ve günümüz koşullarıyla ilişkilendirilerek aktarılması uygun olacaktır. Aksi takdirde çocuk ya da gencin yaşadığı dünyadaki gerçeklerle çatışma yaşamayı kaçınılmazdır.

Mesnevi'den Seçme Hikâyeler, Mesnevi'den Seçmeler gibi isimlerle yüz temel eser listesinde yer alan bu kitaplardaki hikâyelerin anlatım biçimi, kullanılan alegori ilköğretimin her seviyesine uygun değildir. Bu metinler öğrenci seviyesine göre ilköğretim ve ortaöğretime yönelik olarak ayrı ayrı düzenlenmelidir.

KAYNAKÇA

BAYRAM Ahmet (2001), Mesnevi'de Mevlana'nın Eğitim ve Eğitim Yöneticisine Dair Görüşleriyle Modern Anlayışı Bir Karşılaştırma Denemesi (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÇİÇEK Hasan (1996), Mevlana'nın Mesnevi'sinde Eğitime İlişkin Bir Yöntem: “Örnekle Eğitim” (Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi

DERVİŞOĞLU İsmail (2004), **Mesnevi'den Seçmeler**, İstanbul: Karanfil Yayınları

ERKEK Gülten (2008) Mevlana'nın Mesnevi'sinden İlköğretim Okulları İçin Seçilen Öykülerin Eğitsel Yönünün İncelenmesi (Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniv.

GÖLPINARLI Abdülbaki, (1989). **Mevlana Celaleddin Rumi, Mesnevi ve Şerhi** Cilt:2 Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları

KANAD Halil Fikret (1969), **Ailede Çocuk Terbiyesi**, İstanbul: MEB Yayınları

KARATAY Halit (2011), **Karakter Eğitiminde Edebi Eserlerin Kullanımı**, Turkish Studies Volume 6/1

KESER Volkan (Ed.), **Mevlana Mesnevi'den Seçmeler**, İstanbul: Karınca Yayınevi

KİBAR Recep (Haz.) (2011), **Mevlana Mesnevi'den Hikâyeler** İstanbul: Kırkambar Yayınları

ROUSSEAU Jean Jacques (2000), **Emile ya da Çocuk Eğitimi Üzerine**, (çev.Mehmet Baştürk-Yavuz Kızılçim), Erzurum: Babil Yayınları

RUSSELL Bertrand (1993),**Eğitim Üzerine**, İstanbul

SALZMANN Christian Gotthilf (1959), **Yengeç Kitabı**, (Çev.M.C ahit Gündoğdu) İstanbul

TOKER Halil (Çev.) (2006), **Mevlana Mesnevi'den Seçmeler** İstanbul: Alkım Yayınları

YENİTERZİ Emine (2004), Mevlana'nın Eserlerinde Öğreticilik ve Öğüt Anlayışı. **Mevlana'nın Düşünce Dünyasından** s.159-167

**ЕКІНШІ ТІЛ РЕТІНДЕГІ ҚАЗАҚ ТІЛІН
ОҚЫТУДЫҢ КОГНИТИВТІК АСПЕКТІЛЕРІ**

**İKİNCİ DİL KONUMUNDAKİ KAZAK DİLİ
ÖĞRETİMİNİN KOGNİTİF MESELELERİ**

**THE COGNITIVE ASPECTS OF LEARNING THE
KAZAKH LANGUAGE AS A SECOND LANGUAGE**

**КОГНИТИВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБУЧЕНИЯ
КАЗАХСКОМУ КАК ВТОРОМУ ЯЗЫКУ**

Banu Amanbaykızı OMAROVA*

Резюме

В статье автор рассказывает о когнитивных аспектах обучения казахскому языку в качестве второго языка.

Ключевые слова и словосочетания: когнитивная лингвистика, знание, познавательная способность, методика, языковая компетентность.

Кілт сөздер мен сөз тіркестері: когнитивтік лингвистика, білім, танымдық қабілет, әдістеме, тілдік құзыреттілік

Özet

Bu yazıda ikinci dil konumundaki Kazak dili öğretiminin kognitif hususları incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Kognitif dil bilimi, bilim, idrak yeteneği, metodoloji, dil nufuzi

---

* El-Farabi Adındaki Kazak Milli Universitesi Devlet Dil Bolumu Doc. Dr. / KAZAKHISTAN

Әл-Фараби Атындағы Қазақ Ұлттық Университеті Мемлекеттік Тіл Кафедрасының Доценті, Ф.Ф.К.

Resume

The author tells about the cognitive aspects of learning the Kazakh language as a second language.

Key Words: Cognitive linguistics, science, perception ability, methodology, language dominance

Жалпы шет тілін немесе екінші тілді үйрету әдістемесі ғылым ретінде қалыптасып, дамығалы қашан. Негізгі әдістемелік категориялардың қатарына мақсат, мазмұн, әдіс-тәсілдер, қағидаттар, құралдар мен формалармен қатар пәнаралық байланыстар да кіретіні белгілі. Тілдерді үйрету әдістемесі мен теориясы ғылым салаларының ішінде психологиямен және психолингвистикамен тығыз байланысты. Жалпы тіл үйрену саналы әрекет болғандықтан, бұл үдеріске адамның ақыл-ойы, сана-сезімі, зердесі сияқты танымдық қабілеттері түгел қатысатыны анық. Өзге тілді меңгеру арқылы тіл үйренуші өзінің танымдық деңгейін көтеріп, жаңа білім мен білік-дағдыларға ие болады. Мұндағы таным мәселесі психологияның негізгі объектісі болса, тіл мен танымның сабақтасқан бірлігі когнитивтік лингвистиканың зерттеу саласына жатады. Оқытудың *саналы (немесе когнитивтік)* жолы (ағылш. cognition – білім, таным) тілді интуитивті меңгеру деген мәселеден туындайды және үйренушінің тілдік бірліктерді сезінуі мен түсінуін, сол тілдік бірліктерді қарым-қатынас жасау барысында таңдап, қолдана білу қабілетін оятуды көздейді. Шет тілді оқытудың когнитивтік аспектісі студенттің тілді меңгерудің рационалды тәсілдерін қолдану арқылы әртүрлі шеберліктер мен білік-дағдыларын қалыптастыруын білдіреді. Америкалық психолог Стивен Крэннинің психолингвистикалық моделі бойынша, тіл үйрену ережелерді саналы түрде меңгеру арқылы жүзеге асады, сондықтан да ол дедуктивтік, эксплициттік, формальдық және когнитивтік деген терминдермен ассоциацияланады (1). Жалпы шет тілін үйрету әдістемесін когнитивтік ғылым тұрғысынан қарастыру шетелдік және ресейлік зерттеу еңбектерінде барынша сөз болады. Әсіресе ағылшын, неміс тілдерін оқытудың әдістемесі мен теориясы туралы зерттеулер баршылық. Бірнеше ғасырлық тарихы бар аталмыш тілдерді оқытудың әдістемесі мен теориясы танымдық ғылымда өткен ғасырдың аяғында көрініс таба бастады. Осы орайда, Л.В. Щерба, М.А. Богатырёва, Б.М. Теплов, Н.Д. Гальскова, И.И. Халеева, А. Ченки және т.б. еңбектерін атауға болады. Ал еліміздің тәуелсіздік алуымен бірге өмірге келген ана тілімізді оқытудың әдістемесі танымдық ғылыммен қалай ұштасады? Бұл мақалада біз қазақ тілін екінші тіл ретінде оқытудың когнитивтік аспектілері қандай болмақ деген мәселе төңірегінде ой қозғамақпыз.

Толғауы тоқсан туған тіліміздің сан қилы тағдыры қай ғылым саласы тұрғысынан болмасын ерекше назар аударуды қажет ететіні сөзсіз. Әсіресе оның екінші тіл деңгейіндегі когнитивтік жағдайы өзгеше. Олай дейтін себебіміз, ұлтымыздың бодандық қамытынан босанып, еркіндікте қанат қаққанына да көп болған жоқ. Ал отаршылдық саясат адам психологиясы мен сана-сезіміне кері әсерін тигізбей қоймады, оның негізгі нәтижесі – өзге ұлт психологиясын бойына әбден сіңірген, өз ана тілінде ойлай да, сөйлей де алмайтын тұлға. Ал «когнитивтік лингвистиканың негізгі ұстанымдары мен заңдылықтары оның ұғымдық бірліктерінің өзара қарым-қатынас жасауы арқылы әрі бір-біріне әсер етуі негізінде айқындалатындықтан, ..., ең алдымен, адамның психофизиологиялық қабілетіне және одан туындайтын әрекетіне қатысты сұрыпталады» (Оразалиева, 2007: 25). Мұндағы адамның өзге мәдениет элементтерімен сусындаған аталмыш қабілетінен туындайтын әрекеті – оның өзге, нақтырақ айтсақ, орыс тілін бірінші тіл, ана тілі дәрежесінде қолдануы. Сондықтан да қазақ тілінің екінші тіл ретінде оқытылуы мен оның когнитивтік аспектілері мәселесі, тек өзге ұлт өкілдеріне ғана емес, ең алдымен, өз қандастарымызға қатысты да қарастырылуы қажет. Олай болса, қазақ тілін оқыту әдістемесі мен теориясы танымдық ғылыммен екі түрлі жағдайда сабақтасады:

- қазақ тілінің өзге ұлт өкілдеріне екінші тіл, яғни шет тілі дәрежесінде оқытылуы, тіл үйренуші қазақ тілін қатынас құралы ретінде меңгереді, мұнда практикалық қызмет басым тұрады;

- қазақ тілінің қазақ ұлтының өкілдеріне ана тілі деңгейінде екінші тіл ретінде оқытылуы, тіл үйренуші сөйлеу әрекетін одан әрі жетілдіре түседі, білімі мен шығармашылығын ұштастыра отырып, шыңдайды.

Оқытудың когнитивтік теориясының негізін қалаған Дж. Брунер тілді меңгеру барысында орын алатын үш үдерісті қарастырады: 1) білімін жаңа ақпарат алу арқылы толықтыру; 2) алған білімін пысықтау және кеңейту, оларды жаңа міндеттерді шешу барысында қолдану; 3) жинақталған білім, білік-дағды және шеберліктерді қолданудың адекваттығын тексеру (Брунер, 1977:). Ал енді қазақ тілін оқытудың әдістемесі мен теориясын осы модель тұрғысынан сипаттайтын болсақ, бірінші үдеріс мектеп қабырғасында жүзеге асады. Оқушылар қазақ тілі туралы алғашқы мәліметтер алып, әліпбимен танысады. Тіліміздің дыбыстық жүйесі, грамматикалық құрылысы, сөздердің лексикалық мағынасы туралы жаңа білім алады. Коммуникативтік әрекеттің негізі қаланады. Осы білімін кеңейтіп, оны одан әрі шыңдай түсу үшін, олар ЖОО-ларда екінші үдерісті жүзеге асырады. Кредиттік, модульдік, деңгейлеп оқыту технологиялары бойынша қазақ тілі туралы білімін дамытып, әлеуметтік-тұрмыстық, әлеуметтік-мәдени және оқу-кәсіби бағыттарында жаңа білік-дағдылар мен шеберліктерді меңгереді. Еңбек жолына араласқаннан кейін күнделікті тіршілікте практикалық әрекет барысында жинақталған білімін, шеберліктерін қолдана отырып, мемлекеттік тілді

меңгерудің қаншалықты нәтижелі болғандығын тексеріп, бақылайды. Сөйтіп, үшінші үдеріс өмір бойы үздіксіз жалғасып отырмақ.

Лингводидактика ғылымы адамның тілдік, сөйлеу қабілеттерін экзистенциялық біліктілік деп танып, оған тұлғаның жеке психологиялық ерекшеліктерін жатқызады. Кез келген шет тілін меңгеруде жақсы дамыған механикалық жады, ойлау қабілетінің жоғары деңгейі және ана тілі материалдары негізінде қалыптасқан сөйлеу шеберліктерінің маңызы өте зор. Сондай-ақ басқа да шет тілдері сияқты қазақ тілін меңгеруде айтарлықтай жетістіктерге жету үшін тіл үйренушілерден әртүрлі оқу әрекеттерін ұйымдастыра білу, салыстыру, талдау, сараптау, жоспар құру, сөздікпен жұмыс істеу, өзіндік ой-пікір білдіру сияқты білік-дағдылар мен шеберліктер талап етіледі. Әсіресе тілдік материалмен жұмыс істеуге бағытталған арнайы стратегияларды меңгеру үйренушілер үшін аса қажет. Бұл стратегиялардың қатарында сөз мағынасын контекст арқылы анықтау, тірек сөздер мен сөз тіркестерін теріп жазу, тіл заңдылықтарын іздеу, сөйлеу үлгілері мен көрнекі құралдарды пайдалану, қайталау және т.б. жұмыс түрлері бар.

Зерттеушілердің пікірінше, когнитивтік стиль оқудың белгілі бір стратегияларын тудырады. Осы стратегияларды шет тілін оқытуға қатысты саралай отырып, Рубин мен Стерн тілді жақсы меңгеруге қажетті мынадай жеті түрлі сипаттаманы ұсынады:

- аңғарымпаздық пен болжамның дәлдігі;
- қарым-қатынас жасауға деген қатты қызығушылық;
- еркіндік;
- тілдік формаларға назар аударушылық;
- қарым-қатынас жасайтын серік іздеу;
- өз сөйлеу тілін бақылауға алу;
- мағынаға көңіл бөлу.

Бұл сипаттамалардың кез келген тілді меңгеруде алғышарт бола алатындығына күмән келтіре алмаспыз, дегенмен де, қазақ тілін екінші тіл ретінде оқыту мәселесіне келсек, бұл сипаттамалардың қажеттілік болмаған жерде еш жүзеге аспайтындығы айдан анық. Мемлекеттік мәртебеге ие тіліміздің қоғамда толыққанды өмір сүруі үшін ол тілге деген сұраныс пен қажеттілік артуы тиіс. Қажеттілік пайда болса, қарым-қатынас жасауға деген қызығушылық та, тілге назар аударушылық та, өз сөйлеу тілін бақылауға алып, жетілдіру де тиісті дәрежеде болар еді. Сондықтан да жоғарыдағы сипаттамалар тізбегін тілдің қоғамдағы қажеттілігі мәселесімен толықтыру қажет деп есептейміз. Кез келген үйренуші шет тілін меңгеру барысында зейін, білім, сана, жады, қабылдау сияқты танымдық қабілеттерін пайдаланатыны белгілі. Тіл үйренуде осы қабілеттердің ішінде әсіресе білімнің алатын орны ерекше. Мұнда «белсенді субъектінің жетістігі болып табылатын жеке білім де, психикалық қызмет заңдары бойынша лингвомәдени қауымда қалыптасатын және қызмет ететін бірлескен

ұжымдық білім де, адамдардың әр алуан қызметінің өнімінде тіркелген білім де» маңызды (Гальскова, Гез, 2006: 82). Яғни, адамның тілдік білімі оның өмірлік тәжірибесімен тікелей байланысты. Когнитивтік көзқарас бойынша, әр адамның өмір бойы жинақтаған әр түрлі білімдері оның ішкі контекстінде көрініс табады, сөйтіп, оның өзіндік әлемді тану қабілеті туындайды. Осындай қабілеттің қалыптасуы барысында тіл үйренуші, біріншіден, өзінің төл мәдениетінің танымдық құралдарына, екіншіден, өзге мәдениет туралы жаңа білімге, одан кейін өзге мәдениетті тану барысында пайда болған өз мәдениеті туралы жаңа білімге сүйенеді (Гальскова, Гез, 2006: 75). Кез келген адамның тілдік құзыреттілігі оның әлемді тану қабілетімен, яғни, әр түрлі білімдері мен шеберліктерімен тікелей байланысты. Сондықтан басқа да тілдермен қатар қазақ тілін өзге ұлт өкілдеріне үйретуде «тіл үйренушілердің санасында өзге социомәдени қауымның тілі мен әлемін қабылдап, түсінуді қамтамасыз ететін базистік когнитивтік құрылымдарды қалыптастырудың қажеттілігі мен маңызын» үнемі есте ұстаған жөн (Оразалиева Э., 2007: 56).

Ал когнитивтік құрылымдар үйренушінің тіл үйрену барысында алатын білімі оның әлем туралы білімімен сабақтасқанда ғана пайда болады. Және де оның өзге тілге деген қызығушылығы өзінің ана тілі мәдениетінің әсерімен туындайды. Когнитивтік зерттеулер бойынша, өзге тіл мен мәдениетті тануға деген талпыныс сол тілдің елінің мәдениеті туралы ақпаратқа деген сұраныстан туындайды. Олай болса, өзге ұлт өкілдеріне қазақ тілін оқытуда қазақ елінің мәдениетін, оның әлемдік мәдени кеңістіктегі орны, өзге мәдениеттермен өзара байланысы және онда тұратын халықтардың субмәдениетін негізге алу керек. Қазақ халқының рухани мұрасы, оның тұрмыс-салты, дүниетанымы тіл үйренушінің жеке өмірімен қалай қабысады деген мәселеге ерекше көңіл бөлген жөн. Сондай-ақ қазақ тілін оқытудың когнитивтік аспектісі үйренушіде ұлттық мәдениеттердің (төл және қазақ мәдениеттерінің) жетістіктері, оның ана тілі мен төл мәдениетінің осы жетістіктерге жетудегі рөлі туралы ұғым қалыптастырумен де тығыз байланысты. Қазақ тілін үйрене отырып, үйренуші оны өзінің ана тілімен салыстырады, ойды жеткізудің өзге де тәсілдерін тереңірек таниды, форма мен мағынаның өзге де байланыстарына көз жеткізеді. Өзге ұлт өкілдері қазақ тілінің көмегімен танымдық қабілетін арттырады, жалпы білімін дамытады.

Ал енді өз қандастарымызға қазақ тілін үйретудің өзіндік когнитивтік аспектілері бар. Өйткені мұнда қазақ тілі өзге тіл, шет тілі ретінде негізге алынбайды, ол ана тілі деңгейінде үйретіледі. Сондықтан да тіл үйренуші оқу үдерісінде өзге емес, өзінің төл мәдениетін таниды. Әрине бұл мәселе ол үшін таңсық болмауы мүмкін, десек те ана тілі мен төл мәдениетіне деген жаңа көзқарас қалыптастыру когнитивтік тұрғыдан негізгі міндеттердің бірі емес бірегейі болып табылады. Л. Щерба айтқандай, «ана тілінің тұтқыны» емес, өзге тілдің тұтқынына айналған оларды бұл тар қапастан алып шығатын жалғыз жол – өзінің төл мәдениеті мен тіліне деген құрмет сезім және өзін өзі, өз ұлтын, оның мәдени мұрасын, салт-дәстүрін тереңірек тану (Щерба,

1947: 98). Ол үшін қазақ мәдениетінің әлем мәдениеттері ішінде алатын ерекше орны бар екендігін, оның басқа мәдениеттерден еш кем емес екендігін, туған тіліміздің байлығы, көркемдігі және әуезділігімен қатар, тілдік ортада зор мүмкіндіктері бар екендігін барынша сезіндіру қажет. Ғасырдан ғасырға, атадан балаға мұра ретінде беріліп келе жатқан сөз мәйегі болып табылатын мақал-мәтелдер мен фразеологизмдерді оқыту арқылы қандастарымыздың ұйқыда жатқан қазақи санасын оята аламыз деген сенімдемін.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. <http://englishmax.ru/>
2. Брунер Дж. Психология познания. Москва, 1977.
3. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. 3-изд. Москва, 2006.
4. Оразалиева Э. Когнитивтік лингвистика: қалыптасуы мен дамуы. Алматы, 2007.
5. Щерба Л. В. О разных стилях произношения и об идеальном составе слов // Избранные работы по русскому языку. Москва, 1947.

PRINCIPAL CAUSES OF THE ADDICTION TO NARCOTIC OF THE YOUNG

GENÇLERİN UYUŞTURUCUYA BAĞIMLI OLMALARININ ASIL SEBEBLERİ

ОСНОВНЫЕ ПРИЧИНЫ СКЛОННОСТИ К НАРКОТИКОЙ МОЛОДОЙ ПОКОЛЕНИЕ

Khadije Yousefi FAROKHİ* - Malahat Yousefi FAROKHİ**

Özet

Bağımlı olmak yalnız kişiye özgü değildir. Aynı zamanda sosyal bir konudur. Bir çok etmenler sebebiyle gençler uyuşturucuya başlamaktadır. Sonuçta aileler, toplum ve ülke bundan zarar görmektedir.

Makalede gençlerin uyuşturucuya bağımlı olmasının sebepleri araştırılmaktadır. Bunun için tasviri metottan yararlanmakta; internet, eser ve gazetelerden bilgileri toplamakla durum değerlendirilmektedir. Bu sebeplerden ailelerdeki şiddet, işsizlik, aşağı hayat tarzı, yalnızlık, insanlar arasındaki anlaşamamazlıklar, fizikî-sosyal ve psikolojik etmenler araştırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bağımlı olma, sosyal etmenler, psikolojik etmenler uyuşturucu haplar

Abstract

Addiction not only has an individual aspect but also is social matter. Several factors are involved in drug addiction and willingness of young people which is required to be assessed and explained, and then obtained results may be conducted to families, society and policy makers of the country. In this paper, the tendency of young people to addiction is described and assessed using descriptive method, collecting data through the media including the internet, theses, books, and etc. Many family factors including segregation, strict and autocratic as well as addicted family; social factors like poverty and unemployment, patterns of others, feel a lack

---

* Parsabad Moghan Branch, Islamic Azad University, Parsabad Moghan, IRAN

** Parsabad Moghan Branch, Islamic Azad University, Parsabad Moghan, IRAN

of understanding from others, feeling alone, leisure time; individual factors such as curiosity, grouchy; physical factors; psychological factors, such as emotional breakdown, antisocial personality were studied requiring more attention and dedication from the officials and policy makers.

Key Words: addiction, social factors, physical factors ,narcotic drugs

1 Introduction

Nowadays, drug addiction and drug misuse are of the most important problems of human life. Addiction is a destructive phenomenon have being existed in many communities and now regardless of scientific progress and increasing human knowledge and awareness, many people including young people still are entangled in addiction.

The addiction is regarded ruinous since destroys the most valuable asset of the human communities, especially young people, and has adverse effects on them. One of the major problems threatens the country's young generation is their willingness and interest to the narcotic drugs. This problem may be considered as a political phenomenon affecting social, economic, political and cultural aspects of society, can also lead to psychological and cultural problems for the individuals. According to the reports, the number of students is more than 18 million in the country. Also, from the internal and external scientific references, addicts' population to narcotic drugs is approximately 1.5 to 2 percent of the overall population (Bavi, 2009).

1. Addiction

Addiction is a psychological and physical dependence of someone to a narcotic drug or stimulant substances obtained naturally or synthetically (manufactured) such as soporifics or medication drugs of tobacco, alcohol, opium and heroin and the one who consumes such materials is addict. (Ahmadvand, 2004).

Despite this recommendation, the term addiction still exists in medical resources as well as in public and also used commonly to describe the followings:

1. Psychological dependence to a substance that causes the imperialistic behavior of the drug.
2. The inability of the emergence of discontinuation due to physical dependence and tolerance to its effects.
3. Physically and mentally degradation in health as a results in excessive consumption. (Ahmadvand, 2004).

In youth inclination to drug addiction, a variety of factors including family, and personal, social and psychological factors are involved. Here, all of them will be described one by one:

1. The family influences

Family environment is the basic and fundamental factor in upbringing of children and adolescents, and in contrast, it is considered as the main reason of young people tendency to the drug utilization.

From the Blour studies, it was found that 22 percent of Americans patients and 28 percent of Swiss addicts are who had broken families before age 10 due to death or divorce of parents.

Types of families may cause addiction are:

1.1. Segregated families

Families in which both parents and even one of them are not beside their children due to the long absence, divorce or the death. Also, families, children sees their families' disputations and desecration. Various researches indicated that most of the addicts are in segregated families.

1.2. Strict and autocratic families

Parents in these families often do not have good emotional and mental behavior, and do not pay attention to their children normal and necessary needs. They disregard the wishes, ideas, ideals and beliefs of their children (Farjad,1996).

Rigor, violence, blaming, and humiliation of the children have destructive and irreversible effects on children personality structure. Feelings of inferiority and inadequacy, fear of isolation and withdrawal, inability to establish emotional and social relationships and conflicts aggression may be resulted from parents reckless and inappropriate behaviors leading children to drug addiction. (Haman, 1996).

1.3. Nonchalant families

In these families, parents give the absolute freedom to their children and have no control or influence over them. Their children are free to take whatever they want to do without any hindrance. Adopting such an approach may either be due to the parent's problems and preoccupations or their ignorance, apathy and weakness.

With this upbringing way, children may be less familiar with the notions of good and bad, ugly and beautiful also proper and improper, thus, their personality development would be impaired. Since these children's desires and aspirations of are unquestionably satisfied in childhood and adolescence, and they taste less bitter and savored the deprivations and have no experience to deal with problems in life narcotic drugs are the easiest way to escape of the problems (Haman, 1996).

1.4. Addicted families

The families in which any or both of the parents are addicted to opium smoking and children every day see their parents' drug usage are the worst field for children inclination to drug. This is because each person's social interactions in families become normal for other members as the repeating and stabilization, hence, the other family members would be readily inclined to drug usage.

However, sometimes addicted parents have impact on the children and they may detest to use drugs forever.

Another related factors to the family are indifference and contempt behaviors to young people, having no attention to their wishes, lack of good cooperation, divorce of parents, lack of entertainment programs for them to fill their leisure time and etc.

2. Personal factors

2.1. Curiosity

Curiosity is of the main reasons of personal willingness to the narcotic drugs. Many of the juvenescent and adolescents inclination began just with a simple curiosity and little after that their lives have been ruined.

Curiosity is of great importance that's why the addiction onset time is between fifteen to nineteen years, the age of adolescent curiosity for the first time to gain experience with the narcotic drugs. They usually claim that they want to use the drug for their impacts on the body. This curiosity makes one to gain inappropriate facts about these drugs and ignore the other and negative aspects of the behavior (Hajiloo, 2009).

2.2. Grouchy

Grouchy is another factor of young people willingness to the narcotics. Despite his/her propensity, a youth uses narcotics to prove anything to anyone or to act aversely.

2.3. Physical factors

Due to health problems, some people use narcotic drugs. People having blood pressure or diabetes taking drugs, although in this case there are no scientific and medical reasons, and even this may have n harmful effects on both blood pressure and diabetes (Bavi, 2009).

If all the narcotic inclination factors are available, however, the final decision is made by oneself. Thus, individual strengths and abilities should be improved in order to disentangle him/her from narcotic drugs.

These strengths are: problem solving skill, decision-making power, ability to say no, making friends ability and etc.

3. Social Factors

3.1. Poverty and unemployment

In a society where young people are jobless, and then their needs are not met, and subsequently if they are not supported by parents and other institutions or they come from the poor families, they will be wandered and despaired which in turn lead them into misacts and wrongdoings such as drug dealing will be pushed to meet their needs (Molavi, 2004).

Unemployment, escaping from life's problems and challenges, also inability to face social issues make young people to be inclined to narcotic drugs. In most countries, drug users are usually poor and unemployed showing the direct relationship between poverty and unemployment with addiction.

Unemployment and lack of profession along with the other various factors such as economic pressures caused by unemployment and more free time which is often riddled with misleading and unhealthy atmospheres in lieu of the sport or other sociable environment which causes youths to be inclined towards unsuitable friends underlie addiction.

Poor and unemployed people having a bad financial situation are tended to drug to get obviate their financial needs, however, the reason for the wealth idols is to play a better mood in the entertainments. In his study in 1376, "Friedman" indicated that unemployment is one of the main factors in drug disposition; he stated that the unemployment leads to a lot of infected relationships providing a potential tendency toward addiction.

3.2. Sampling from others

Some social phenomena are gaining popularity by sampling (fashion and imitation) from other people in the community. One of these phenomenons is addiction which is widespread in the society, especially among young people who imitate more. Youths have more imitation sense and by seeing the adults and parents as well as actors/actresses who play their roles smoking in the visual media, they have imitated their behavior and gradually have tendency to the narcotic drugs. In fact, smoking by young and good looking actors create the perception and illusion in the youth generation that smoking make a young person more and more attractive (Piran, 1989).

According to the researches, the majority of young addicts are whom their parents used to smoke cigarette smoke, and imitating them causes them have turned to drugs and smoking.

3.3. Loneliness and unprotect feelings in the community

Sense of innocence to the other members of society and feeling that society does not understand them and does not care their works, and they have no friends to express their feelings and rely on them, make the youth generation to be inclined toward narcotic drugs to reach comfort and convenience. Also, being alone and social breakdowns as well as lack of good and honest friends can lead them to addiction (Barfi, 2003).

3.4. Leisure

Leisure time is also considered as an important factor in preparing conditions for the addiction. For everyone, from any generation and social class, there are moments of leisure (Narimani, 2000). If the government does not consider useful program for youth leisure time, young people are forced to spend their free time using narcotic drugs.

In addition to the factors listed above, other factors such as social, cultural poverty, discrimination and income differences also expensive could be noted.

4. Psychological factors

The relationship between several mental illness and addiction has been identified. For example, a person who suffers from severe depression or antisocial behavior is at risk for addiction. Giving no attention to decrease mental and neurotic pressures results in amassing permanent stresses or disturbances which in turn results in condition tends one to narcotic drugs, i.e. starting narcotic drugs usage.

4.1. Mental and emotional broken

Another addictive tendency of the people is mental and emotional broken. When a person faced to such an emotional broken resulting from age condition or unwanted, due to his/her weakness and non-confidences and to left such circumstance also to damage themselves, they tend to the narcotic drugs (Hajiloo, 2009).

When youth people leave an emotional relationship they experience transient emotional or distress and depression, this event could be a reason for some people lead them to drug use.

4.2. Anti-social personality

Young people with antisocial personality are usually committed behavior that is not acceptable to society, but it is considered good and desirable behavior by them. These people adopting inappropriate practices such as lying, cheating and deception, theft, gambling and declining profits and etc. to reach illegal purposes, and they violate the rights of others. The signs of anti-social personality could be feeling no guilt and regret, attract others trust, regardless to kindness and compassion of others, and having misleading appearance (Shamlou, 2001), also the most striking features of these pleasure seeking people is escaping from the pain and problems and is irresponsibility. These people turn to drugs to meet their goals, needs and demands. According to research findings, including Saryan et al, the majority of young addicts are quarrelsome, anxious, depressed and mental-ill people.

From Knberg theory (1973), the multiple personalities of addiction include:

1. Schizoid personality: These personalities make use of the narcotic drug to maintain a sense of emotional well being of real use.

2. Narcissist personality: In these characters, drugs are used as an alternative in communication between people which ultimately concluded in maintaining a sense of control in the environment; in this case the drug cause one to feel gentlemanly.

3. Paranoid personality and antisocial personality: These personalities are of the main addiction characters (Narimani, 2006).

In addition to the aforementioned cases, in general, youth people are inclined to addiction and drug usage with the following objectives: enjoying the love with others and raising their social status, escaping and avoiding of facing the problems and discomforts, replacing the malaise by excitement, feeling pleasure or happiness, feeling liberation and detachment from reality, creating a sense of confidence, experiencing dizziness and confusion, and satisfying the desire to use (due to previous use), creating a sense of freshness, limber up and relax, increasing awareness and stimulating the emotions, intake new daily reality, reducing stress and alleviating pain, overcome fear, reducing anxiety, expressing themselves freely, stimulating and increasing effectiveness, eliminating depression, reaching more fun.

The main reason of the young drug addicts in Iran is both curious and fun business.

5. Conclusion

One of the manmade disasters on human beings lives is narcotic drug and addiction which is withdrawing the ability of thinking, creativity and effort of the people especially youths, and families as well as their religious beliefs are in peril and disintegration, and unfortunately this situation is growing. There are a few countries in which the most important problem is not drug problems and addiction. Iran's geographical position is such that it will facilitate access to these narcotic drugs.

When the family and the community could not provide safe environment for the comfort and relaxation, to meet them, young people are inclined to narcotic drugs. There are many reasons for the tendency of the young people to drugs, thus, it is necessary for the researchers to identify the reasons for addiction and why young people are inclined to these drugs to alert and clear guidance for families and policy makers as well as planners of the youths.

In this paper, both addiction and its motivations for young people have been investigated and then explained.

6. Strategies and recommendations:

6.1. Describing the consequences and dangers of drug usage to youths.

6.2. Founding of workshops in collaboration with institutions such as anti-drug organizations, welfare organizations, the Red Crescent Society, Ministry of Health and Education to teach parents how to harness the health and education and training for parents how to control this issue.

6.3. Attributing a curriculum in universities and higher institutions and schools to increase students' knowledge and insight about the risks and consequences of youth drug usage.

6.4. Dedicating skills learning classes for parents with the association of welfare agencies and other organizations as well as Red Crescent to increase their awareness to behave properly and reasonably with their children.

6.5. Increasing the awareness of young people by providing documentation including students at the university.

6.6. Allocating one or two credit courses of addiction and its effects and consequences in schools and universities to increase the skill and insight of youths.

REFERENCES

1. Ahmadvand, MA (2004) "Addiction (reasons and treatments)," Tehran, Payam noor, publication.
2. Barfi, M. (2003), "From the cabaret to the dole house" Tehran, Ehsan publishing.
3. Bavai, Sasan (2009) "Addiction (types of narcotics, the reasons, prevention, treatment)," Ahvaz, Islamic Azad university.
4. Piran, Parviz (1989) "Addiction (addiction analysis, revitalization of addicts)," Tehran, welfare agencies upbringing office.
5. Hajiloo, M. (2009), "Reasons and history to drug tendency" Tehran, Negah publishing.
6. Barfi, M. (2003), "From the cabaret to the dole house" Tehran, Ehsan publishing.
7. Shamlou, A. (2001), "Youth drug tendency reasons"
8. Farjad, M et al. (1995), "Social reasons in addiction" Badr research and publishing office.
9. Molavi, M et al. (1995), "Social reasons in addiction" Badr research and publishing office.
10. Farjad, P et al. (2004), "reasons in youth people tendency to drug" Ardabil, medical research and study center.
11. Narimiani, M. (2000), "reasons for addiction and prevention" Tehran, Sheikh Safiedin publishing.

**KONUŞMA (NUTUK) VE YAZILI METİN ARASINDAKİ
FARKLILIK VE BENZERLİKLER**
(İngiliz ve Azerbaycan Türkçesi Dillerinin Materyalleri Esasında)

**ОБЩИЕ ЧЕРТЫ И РАЗЛИЧИЯ МЕЖДУ БЕСЕДОЙ И
ТЕКСТОМ**
(На Английском И Азербайджанских Языках)

**THE SIMILARITIES AND DIFFERENCES BETWEEN
DISCOURSE AND TEXT**
(In The English And Azerbaijani Languages)

Samire MEMMEDOVA*

Özet

Makalede, dilbilimde nutuk (diskurs) anlayışı araştırılmaktadır. Nutuk (konuşma) ve yazılı metin arasındaki benzerlik ve farklılıklar incelenmektedir. Nutuk ve yazılı metin, her ikisi farklı anlayışlara farklı olmalarını rağmen, onların arasında belirli bir ilişki ve benzerlik de vardır. Nutuk, metnin sosyal konusu olarak kabul ediliyor.

Anahtar kelimeler: Dil bilim, nutuk, yazılı metin, benzerlik, farklılık

Summary

The article studies the notion of discourse in linguistics as well as similarities and differences between discourse and text. The works shows that Coherence and Cohesion take special role both in the organization of text and discourse. Discourse is considered as text in its social context.

Key Words: linguistics, discourse, text, similarities, differences

---

* Azerbaycan Diller Üniversitesinin doktora öğrencisi /AZERBAIJAN

Fransız dilindən alınma termin olan diskurs (discours — nitq) müxtəlif elm sahələrində işlənir. Bu termin mətn dilçiliyində də geniş istifadə olunur. Terminin mənası fərqli şəkildə izah olunur. Bununla belə, terminin qəbul olunmuş tərifı vardır. T. Van Deyk diskursu həm geniş, həm də dar mənada izah edərək göstərir ki, geniş mənada diskurs danışan və dinləyən (eləcə də müşahidə edən) arasında müəyyən zaman və məkan daxilindəki ünsiyyət fəaliyyəti prosesində yaranan kommunikatıv hadisədir. Kommunikatıv təsir nitq və yazı formasında olub verbal və qeyri-verbal tərkib elementlərini özündə birləşdirə bilər. Diskursa aid ən sadə nümunə adi danışiq, dialoq, qəzetin oxunması və s. sayıla bilər. Dar mənada diskurs kommunikatıv təsirin yalnız verbal təşkilədıcisi əsasında formalaşan «mətn» və ya «danışiq»dır. Kommunikatıv fəaliyyətin bitmiş və ya davam edən məhsulu kimi diskurs bu kommunikatıv prosesin yazılı və ya nitq nəticəsidir. Beləliklə, diskurs kommunikatıv fəaliyyətin yazılı və ya şifahi formada olan verbal məhsuludur (1).

Dilçilik ensiklopediyasında diskurs ekstralingvistik – praqmatik, sosiokulturoloji, psixoloji və digər amillərlə bağlı rabitəli mətn kimi təyin olunur. Burada mətn baş vermiş və ya baş verən hadisə aspektində qəbul olunur. Diskurs real həyatla birbaşa bağlı olan nitqdır. Onun məkanı, zamanı və iştirakçıları vardır. Diskurs yaranmasında iştirak edənlər kommunikasiya prosesində bir-birinin ünvanladığıları verbal və qeyri-verbal informasiyaları da özündə birləşdirir (2).

Diskurs və mətn fərqli anlayışlardır. Diskurs aktuallaşmış, tələffüz olunmuş və ya olunan mətndir. Mətn isə deyilməşin mücərrəd qrammatik strukturudur. Diskurs aktual nitq fəaliyyəti və təsirinə nəticəsidir. Mətn isə dil sisteminə aid anlayışdır. Diskurs həmişə konkret obyekt və konkret şəraitlə bağlı olur. Adi dialoqda diskurs dialoq iştirakçılarının nitqlərinə, onların diskurslarına parçalanır. Ünsiyyət prosesində diskurslar bir-birini əvəz edir. Belə əvəzətməyə baxmayaraq bir-birini əvəz edən diskursların toplusu ümumi, bütöv bir diskursu təşkil edir.

Mətnə xas olan əlamətlər diskursa da aiddir. Mətn vahidləri arasında kogeziya olduğu kimi, diskursun vahidləri arasında da kogeziya vardır.

Konnotativ münasibətdə olan mətn vahidlərinin ünsürləri, təşkilədıciləri arasında əlaqənin iki növü özünü göstərir, Bunlardan biri məntiqi əlaqə, digəri isə qrammatik əlaqədir. Əgər sıra adi sözlər toplusu, ardıcılığı kimi nəzərdə tutulursa, onda kommunikantın çıxardığı konnotativ informasiya məntiqi əlaqəyə əsasən formalaşır. İkinci halda bu sözlər dilin norma və uzusuna uyğun düzülür, onların arasındakı əlaqə qrammatik əlaqə – yanaşma əlaqəsi olur.

Mətn üçün yalnız vahidlər arasında əlaqə kifayət deyildir. Mətn ünsürləri, elementləri arasında əlaqə kogeziyadır. Kogeziya mətnin cümlə və ondan böyük elementləri arasındakı əlaqə kimi daha çox izah olunur.

Bədii əsərin əsas meyarlarından biri onun kompozisiyasıdır. Elmi ədəbiyyatda bu anlayış mətnin formal əlaqəsinin söz materialının yerləşməsi və mütənəsibliyini təyin edən qanunauyğunlaqlar kompleksi yaxud sintezi kimi izahlanır.

Məlumdur ki, mətnyaratma kateqoriyası yazılı mətnlə bağlı meydana çıxmışdır. Nitqin kimə ünvanlanmasının məlum olmaması səbəbindən mətnin qrammatik kateqoriyalarının təyin edilməsinə yol açmışdır. Mətnin əsas əlaqələri bunlardır: 1) informativlik; 2) bağlılıq; 3) tamlıq; 4) kommunikativ istiqamətlənmə.

Mətn parçaları, hissələri məzmunu görə bir-birinə bağlanır. Bu bağlılıq mətnin müəllifinin qarşısına qoyduğu kommunikativ məqsəddən asılı olur. Müəllif mikro və makro mövzuları bir-birinin ardınca işlətməklə ümumi, bütöv mətni yaradır. Mətnin abzaslara, monoloji və dialoji nitqə parçalanması da buradan doğur. Mətnin bu hissələri bir-biri ilə əlaqə və bağlılıqda olur. Dil vahidləri vasitəsi ilə ifadəsini tapan struktur-qrammatik və leksik əlaqələr kogeziyadır.

Mətnlə bağlı iki anlayışı bir-birindən fərqləndirmək lazım gəlir. Bu anlayışlardan biri kogeziya, digəri isə koherensiyadır. Koherentlik istənilən həcmdə olan mətn parçasının məzmunu arasındakı əlaqəni bildirir. kogeziyada isə frazadan böyük vahidin elementləri arasındakı bağlılığı gerçəkləşdirməklə yanaşı, belə iki və daha artıq mətn vahidini əlaqələndirən dil vasitələrini də əhatə edir. Kogeziya mətdaxili əlaqənin xüsusi növüdür. Kogeziya ayrı-ayrı faktların, hadisələrin və s məntiqi bağlılığını təmin edir.

M.Halidey və R.Hasan kogeziyanın beş vasitəsini qeyd edirlər: 1) referensiya; 2) substitutsiya; 3) ellipsis; 4) konyuksiya; 5) leksik kogeziya. Kogeziyanın bütün kateqoriyaları struktur-qrammatik və leksik əlaqə hadisəsidir. Bütün beş vasitə iki münasibət tipinə əsaslanır. Birinci tip ifadə olunan predmetlərin, hadisələrin eyniliyi, ikinci tip isə bu predmet və hadisələrin bağlılığıdır (3, 23).

N.N.Reşetova koherensiya və kogeziya arasındakı fərqi aydınlaşdırarkən yazır: «Koherentliyi kogeziya ilə eyniləşdirmək olmaz. Koherentlik mətnin xüsusiyyətidir, kogeziya isə mətnin cümlədən kiçik olmayan vahidinə xas xüsusiyyətdir.» Koherentlik mətnin leksik-semantik, qrammatik (hər şeydən əvvəl sintaktik) və üslubi aidliyi, eləcə də onu təşkil edən cümlələrin qarşılıqlı asılılığından ibarət tamlığı kimi başa düşülür. Koherentlik kogeziyanın leksik-semantik, sintaktik və üslubi növlərinin qarşılıqlı təsirinin nəticəsidir(4).

Koheziya və koherentlik məsələləri N. Enkvist tərəfindən daha aydın şəkildə araşdırılmışdır. O, diskursun əlaqəliliyini (connexity) məhz koheziya (cohesion) və koherentliyin (coherence) birləşməsində görür. (4,370)

Mətn kogeziyasının növləri çoxdur. Ayrı-ayrı tədqiqatçılar kogeziyanın müxtəlif növlərini qeyd edirlər. Məsələn, İ.R.Qalperin kogeziyanın qrammatik, məntiqi, assosiativ, obrazlı, kompozisiya-struktur, üslubi

növlərini göstərir(5, 32). A.N. Moroxovski və T.M.Nikolayeva əlavə olaraq formal və semantik növləri də qeyd edirlər (6;7).

Müəlliflər kollektivi tərəfindən yazılmış bir ədəbiyyatda isə kogeziyanın sintaktik, üslubi və semantik növlərindən söhbət gedir (8, 78). Mətn dilçiliyinin fundamental xarici linqvistik tədqiqatlarını əhatə edən kitabda müxtəlif təkrarlar kogeziyanın əsas növlərindən biri kimi qeyd olunmaqla yanaşı kogeziyanın tema və rema komponentlərinin qarşılıqlı təsirinə əsaslandığı göstərilir (9). N.N.Reşetova kogeziya növləri haqqında elmi fikirlərin bir qismini nəzərdən keçirərək belə qənaətə gəlir ki, onun əsas altı növü vardır. O, bu növlərə aşağıdakıları aid edir: **sintaktik** (bura müxtəlif sintaktik təkrarlar, sual cümlələri, anafora və katafora daxil edilir), **leksik** (bura sinonim və antonim qrupları daxil edilir), mətnin skrepi sayılan **dayaq sözlər** (klöçevie slova), müəllifin kommunikativ intensiyasının varlığını nəzərdə tutan **semantik** yaxud məzmun, **tematik** və mətnin kompozisiya-cəmr vəhdəti, üslubi vasitələrin mətn vahidi və bütün mətn çərçivəsində istifadəsi(4).

Diskursda koherensiya və kogeziyanın istifadə olunmasını konkret nümunələr əsasında araşdırmağa çalışaq:

He made a wry face and attempted to wash the taste away with coffee.

"D'ye know Julia?"

Martin shook his head.

"She's my lady friend," Jim explained, "and she's a peach. I'd introduce you to her, only you'd win her. I don't see what the girls see in you, honest I don't; but the way you win them away from the fellers is sickenin'."

"I never got any away from you," Martin answered uninterestedly. The breakfast had to be got through somehow.

"Yes, you did, too," the other asserted warmly. "There was Maggie."

"Never had anything to do with her. Never danced with her except that one night."

Bu parça bədii əsərdən götürülmüş diskurs nümunəsidir. İki personaj arasında dialoq gedir. Hər dialoq parçası bir personajın diskursudur. Diskurslar bir-biri ilə ardıcıl əvəzlənir. Lakin parçada dialoq iştirakçılarından başqa müəllifə aid nitq də vardır. Bu nitq real prosesi, kommunikativ situasiya oxucuya aydınlaşdırmaq üçün verilir. Müəllif diskursu hadisənin real gerçəklikdə müşahidəçisi olmayan oxucunu bu prosesi görməyə, dialoq iştirakçılarının konkret şəraitdə özünü necə aparmasını ifadə etməyə xidmət göstərir. Məsələn, verilmiş suala cavab verərəkən Martin başını yuxarı qaldırır: Martin shook his head. Bu, müəllif diskursudur. Sonrakı hissədə də müəllif diskursu daxil edilir. *Martin answered uninterestedly. The breakfast had to be got through somehow.*

Qeyd olunduğu kimi, diskursun mətndən fərqi onun real gerçəkliklə əlaqəsində, konkret zaman və məkan daxilində baş verməsindədir. Diskurs

prosesində qeyri-verbal təşkiedicilər də yer alır. Diskursun yaranması zamanı, daha doğrusu, kommunikasiya aktı prosesində iştirakçılar paralingvistik vasitələrdən (jest, mimika və s.) istifadə edirlər. Danışq prosesinin iştirakçıları paralingvistik vasitələrin ifadə etdiyi mənanı başa düşürlər. Məsələn, başın hərəkəti ilə bir şeyi təsdiq və inkar etmək, həmsöhbətə jestin köməyi ilə cavab vermək. Həmsöhbətin fikrinə münasibətin ifadəsi kimi mimikanın dəyişməsi və s. diskursun təşkiediciləri olur. Yazılı mətnə bu cəst və mimikanın üçüncü tərəfin hiss etməsi üçün imkan yalnız müəllif nitqi vasitəsi ilə əldə olunur. Müəllif respientlərin və ya diktorların hansı hərəkətləri və necə yerinə yetirdiklərini oxucuya çatdırır və beləliklə, onları, nitqin müşahidəçilərinə çevirir. *Martin answered uninterestedly müəllif.* Burada müəllif diskursunda Martinin suala könülsüz cavab verməsini qeyd edir. Martin qızla üçüncü bir qız haqqında danışmaq istəmir. Çünki bu onların arasında yaranan ilq münasibətə xələl gətirə bilər. Nümunə gətirilmiş diskursda koherensiya cümlələr daxilindədir. Cümlənin üzvləri koherensiya vasitəsi ilə əlaqələndir. Predikativlik formalaşır, koherensiya predikativliyin formalaşmasında iştirak edir. Lakin koherensiya yalnız predikasiya məqsədi daşımır. Mətnə işlənən sözlər arasında koherensiya da vardır. Kogeziya isə daha geniş anlayışdır və kogeziya yuxarıda qeyd olunmuş beş vasitədən birinin köməyi ilə əldə olunur.

Qeyd olunduğu kimi, diskursun formal-qrammatik əlaqəliliyi olan kogeziya mətni təşkil edən cümlələr və diskursun ifadələri arasında müxtəlif tipli dil münasibətləri ilə təyin olunur. Həmin münasibətlər sırasında işarətmə, şəxsi və müqayisəli referensiya, adların, fellərin və predikativ qrupların substitusiyası, adların, fellərin və predikativ qrupların ellipsisi, münasibətlərin məhdud toplusundan birini göstərən bağlayıcı sözlər və konnektorlar, leksik kogeziya durur. Kogeziyanın bütün bu vasitələri mətnin daha böyük hissələrini bir-biri ilə əlaqələndirir.

Diskursun yalnız formal-qrammatik deyil, həm də semantik-praqmatik (tematik və funksional) aspektlərinin məna və fəaliyyət əlaqəliliyini özündə birləşdirən koherensiya məntiqə və nəticə çıxarmağa da söykənir. Məsələn, başı yırğalamqla cavabvermədə əlaqə qrammatik və ya leksik vasitələr hesabına yaranmır. Burada əlaqə məntiqi nəticə çıxarmaqla əldə olunur. Kommunikantlardan biri digərinin başını nə üçün yırğalamasını başa düşür. Bu qəbul olunmuş jestdir. Onun təsdiq və inkar formaları olduğu kimi, ümumiyyətlə razılışmama forması da vardır.

Hər bir konkret ifadə kommunikasiyanın ümumi planı ilə müəyyən münasibətdə olur. Əgər diskursda, dialoji mətnlərdə nitqdə informasiyanın mübadiləsində qarşılıqlıq varsa və bu, kommunikanın danışq strategiyaları ilə bağlıdırsa, onlar kommunikativ akt prosesində öz nitqlərində dəqiqləşdirmə apara bilirlərsə, digər mətn formalarında istər kogeziya, istərsə də koherensiyanı başqa vasitələr yerinə yetirir.

Bədi mətnə bilavasitə mətnə aid əsas məqsəd vardır. Bütün mətnin qurulması və yaradılması da buna köklənir. Mətnin sonuna doğru getdikcə əsas ideyanın konkretləşməsi güclənir. Sonluq yeni təkrarların daxil

edilməsinə imkan verir. Lakin mətnin sonundakı yeni təkrarlar işləndikləri konteksti tamamlamağa xidmət göstərir, onların irəliyə, yəni mətnin əvvəlinə doğru çıxışı olmur. Belə çıxış yalnız ekvivalent sözlərin, sinonim təkrarların köməyi ilə yaradılır.

The scientific men were discreet. They let him alone. But they privily examined his bunk. It was **lined** with **hardtack**; the **mattress** was **stuffed** with **hardtack**; every **nook** and **cranny** was filled with **hardtack**. Yet he was sane. He was taking precautions against another possible **famine** - that was all. He would recover from it, the scientific men said; and he did, ere the *Bedford's* anchor rumbled down in San Francisco Bay.

Bu mətn parçasında **suxarı (hardtack)** sözünün leksik təkrarı vardır. Həmin söz mətnin bundan əvvəlki abzasında işlənsə, təkrarlanan söz kimi mətnin əvvəli ilə leksik təkrar kimi əlaqələnmişdir. Əlaqələnmə **suxarı** sözünün sinonimliyindən, cins-növ qarşılaşdırılmasından irəli gəlir. **Suxarı** yeməkdir və onu uzun müddət saxlamaq mümkündür. Uzun müddət aclıq məşəqqətinə dözmüş bu insan aclığa böyük təhlükə kimi baxır, ona qarşı mübarizə aparmaq üçün ehtiyat tədbirlər görür. Qeyd olunan mətn parçası diskursun bir növüdür. Bu nəqlətmədir. Öz tipinə görə monoloji nitqə oxşayır. Əslində isə bu parça müəllif nitqi, müəllif diskursudur. Müəllif diskursu hadisənin başvermə səbəbini açmır, hadisənin özünü təsvir edir. Əsərdə işlənmiş kogeziya vasitələri oxucunu hadisənin səbəbini anlamağa kömək edir. Oxucu personajın **suxarını** nə üçün alıb gizlətməsinin səbəbini başa düşür. Bu, məntiqli əlaqələrin köməyi ilə hadisələr zəncirindəki əlaqələri bərpa etməyə xidmət göstərir.

Nəzm və nəsr əsərlərinin kompozisiyaları arasındakı fərqlər əsərin hissələrə bölünməsinin daxili əsasları zəminindədir. Nəzmə daxili təşkilolma xasdır. Tematik kompozisiya problemi ilə bağlı tema, motiv, süjet kimi bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəli anlayışların nəzərdən keçirilməsi məqsəduyğundur. Lirik əsərin linqvistik təhlili zamanı kompozisiya, eləcə də təkrarın mətnyaratma rolu tematik inkişaf, semantik vahidlərin əvəzlənməsi və nisbəti ilə qarşılıqlı təsirdə araşdırılmalıdır. Tema və motiv belə semantik vahidlərdir.

Kogeziya və koherensiya poetik diskurslarda da özünü göstərir. Nəzərdən fərqli olaraq poetik diskursda hadisənin real gerçəkliklə hərtərəfli əlaqəsini ifadə etmək bir qədər çətinlik yaradır. Şərin imkanları bu baxımdan bir qədər məhduddur. Lakin müəllif müəyyən hadisələri şərdə təsvir yolu ilə də verə bilər. Belə təsvir müəllif diskursu kimi gerçəkləşir. Müəllif hadisəni ardıcıl qələmə alsada, onun bəzi məqamları tam ifadəsini tapa bilmir.

Evlənsə qız tapırdı

Nə qədər desən,

Görünür, evlənmək yoxdu baxtında.

İllər ötdü... və lap qoca vaxtında

Bir qız sevdi bağban Həsən.

Qız şəhər qızıydı, müəlliməydi,

Gəlmişdi kəndə.

Sonra anası da dözmədi, gəldi,

Və bir ev verdilər ana-balaya

Yazıq bağban Həsən düşdü bəlaya. (R. Rövşən)

Müəllif diskusunda üç obraz barədə söhbət açılır. Diskursda kogeziya leksik təkrarların köməyi ilə əldə olunur. Müəllif *evlənmək*, *qız*, *ana*, *bala*, *Bağban Həsən* leksik vahidlərini təkrar etməklə bu subyekt və obyektlər, hadisələr arasında əlaqə və bağlılığı təmin edir. Koherensiya mətndə yanaşı işlədilən vahidlər arındakı bağlılıqda və bəzi sözləri birbaşa mətni əlaqəsi olmasa da, onlar məntiqi koherensiya ilə bağlanır. Məsələn, *ana-balaya – bəlaya*. Bala ilə bəla arasında birbaşa əlaqə və bircinslik yoxdur. Lakin diskursun əvvəlində işlənmiş *evlənmək* sözünün, onun leksik təkrarının yaratdığı məntiqi rabitə bağban Həsənin bu şəhərdən gəlmiş qız balasından bəlaya düşməsini aydınlaşdırır.

Bədi əsər yalnız informasiya daşımır, o, söz materialının xüsusi təşkilinə görə oxucuya estetik təsir göstərir. Mətnə bu və ya digər elementin üzə çıxarılması mətnin dilində əlavə düzülüşə səbəb olur. Ümumiyyətlə, təkrarlar mətnin müxtəlif hissələrində fərqli quruluş tiplərində qeydə alınır.

Poetik əsərdə təkrarın iki xüsusiyyəti qabarıq nəzərə çarpır. Birinci xüsusiyyət təkrarın özünün aktuallaşması, ikincisi isə təkrarın dəyişən elementləri aktuallaşdırmasıdır. Qeyd olunan iki xüsusiyyətdən hansının təzahür etməsindən asılı olmayaraq onlar mövqeli aktuallaşma adlanır. Aktuallaşma mətnin real gerçəkliklə bağlılığına geniş imkan yaradır və bir növ mətnin diskursa çevrilməsinə kömək edir. Beləliklə, mətn və diskurs fərqli anlayışlar olsalar da, onların arasında müəyyən əlaqə vardır. Ümumiyyətlə, mətn diskursların toplusu funksiyasında çıxış edə bilər. Yazılı mətnə təsvir olunan hadisələr, surətlərin bir-biri ilə dialoqu, onların monoloqları diskurs növlərini təyin edir. Qeyd olunduğu kimi, burada mətnin diskursdan fərqi əsas daşıyıcısı, göstəricisi hadisələrin oxunduğu anda baş verməsi, oxucunun bu hadisələrin iştirakçısı və müşahidəçisi olmaması ilə əlaqədardır. Bu çatışmazlıq bədii əsərlərdə müəllif diskurslarının köməyi ilə aradan qaldırılır. Müəllif hadisəni təsvir edir, onun səbəblərini izah edir, dialoq iştirakçılarının mimika və jestləri haqqında məlumat verir, hadisənin məkan və zamanını qeyd edir. Bu isə mətndən konkret diskursları ayırmağa, belə diskurslarda kogeziya və koherensiyanı öyrənməyə imkan verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Van Deyk T. K opredeleniö diskursa //http://www.psyberlink.flogiston.ru/ internet/bits/vandijk2
2. Diskurs// <http://ru.wikipedia.org/wiki/Diskurs>
3. Halliday M.A.K., Hasan R. Cohesion in English. London, 1976
4. Enkvist N. From Text to Interpretability. A Contribution to the Discussion of Basic Terms in Linguistics. Connexity and Coherence: Analysis of Text and Discourse. Edited by W. Heydrich. Berlin (New-York de Gruyter, 1989 p. 369-382)
5. Rešetova N. N. Sredstva vırajeniö leksiko-semantiçeskoj koqezii v romane Q. Svifta «Wanerland» //www.johesion.swift. Psyber link.org/
6. Qalğperin İ.R. Tekst kak obcekt linqvistiçeskoqo issledovaniö. M.: Nauka, 1981
7. Moroxovskiy A.N. i dr. Stilistika anqliyskoqo əzıka. Kiev: Viha şkola, 1984
8. Nikolaeva T.M. Linqvistika teksta. Sovremennoe sostoənie i perspektivi//Novoe v zarubejnoj linqvistike. M.: Proqress, 1978. Vıp.8
9. Aspekti obhey i çastnoj linqvistiçeskoj teorii teksta. M.:Nauka, 1982
10. Novoe v zarubejnoj linqvistike. M.: Proqress, 1978. Vıp.8

**TÜRK TARİHİNDE “KAĞAN”, “KATUN” VE
“SULTAN”LAR İLE ONLARIN
DEVLET İDARESİNDEKİ ROLLERİ**

**ABOUT PREVIOUS “HUN” AND “CIVILIZED” PERSON
NAMES AND TITLES**

**К ТЕРМИНАМ «КАГАН», «КАТУН» И «СУЛТАН» В
ИСТОРИИ ТЮРКОВ И ОБ ИХ РОЛИ В УПРАВЛЕНИИ
ГОСУДАРСТВОМ**

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY*

Özet

Türk tarihinde; “Kağan”, “Katun” (Hatun), “Tigin” adları tarih ve siyaset bilimi içinde yer almıştır. Kağan; devletin başı, hakan, imparator demektir. Hatun; hakem eşlerine verilen bir unvandır. Tekin (Tiğın) de bir babanın taşınmaz mallarının mirasçısı olan en küçük oğuldur.

Makalede “Kağan”, “Katun” ve “Sultan”ların devlet idaresindeki rolleri anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk tarihi, kağan, katun, sultan, devlet idaresi

Abstract

Historical development of names of Turkish people had differences in joining Buddhism, Manichaeism, Christianity and Islam starting from “Single God/Root Sky God (Tengri)” belief. In the article, information is supplied on very old Turkish people and titles, and focus is put on some of the names of Turks used in Hun and Uigur Turks period.

Key Words: Names of people, Hun Turks, Uigur Turks, Titles

---

* Kayseri Erciyes Üniversitesi em. Öğretim Üyesi. / TÜRKİYE

Türkler'in tarih sahnesine çıkmalarından itibaren “**Kağan**”, “**Katun**” (Hatun), “**Tigin**” adları da tarih ve siyaset bilimlerinin içinde yer almıştır. **Kağan**, “*devletin başı, hakan, imparator*” ; **Hatun**, “*hakan eşlerine verilen unvan*”, **tekin** (< **tigin**) de “*bir babanın taşınmaz mallarının mirasçısı en küçük oğlu*” demektir. Kağan devleti yönetir, kurultaya başkanlık yapar, savaşa karar verir, ordusunun başında sefere çıkarır. Özel “**otağ**”ı, o otağda “**taht**”ı vardı. **Hatun**, (yani kağanın karısı) da kurultayda onun sağ tarafında yer alır, verilen kararlar için oy kullanırdı. Kendi özel otağı ve kadınlardan oluşan koruyucuları, özel bütçesi vardı. Kağan'dan sonra devleti yönetecek “**tigin**”(*veliaht/şehzade*)nin yetişmesi, eğitimi için “katun” önemli rol oynardı. Tigin, özel hocalar tarafından eğitilirdi. Meselâ, Hun ve Kök Türk tiginini, Huncadan ve Kök Türkçeden başka **Çince** ve **Tibetçe** gibi komşu ülkelerin dillerini de öğrenirdi. O zamanın müspet bilimleri *matematik, astronomi, coğrafya*-nın yanında *ata binme, ok atma, yay çekme, avcılık, kuş avcılığı* gibi özel yetenek isteyen uğraşları da daha küçük yaştan itibaren öğrenirlerdi.

Kadın / Katun:

Eski Türkler'de kadına karşı davranışlarda dikkat çekecek tarzda bir saygı vardı. Çadıra (*boz üye*) giren oğul önce annesine, sonra da babasına tazim kılırdı. “**Tarih-i Taberi**”nin yazarına göre “*kadının kocası üzerinde büyük tesiri vardı.*” Veli-aht doğuran annenin nesebinin **TÜRK** olması bütün Türk hanedanlıkları için çok önemliydi. Kağanın pek çok karısı (cariyesi, gözdesi) olmasına rağmen tahta oturacak tigin'in annesinin **Türk** (*Hun, Massaget, Sh'a-to, Kök Türk, Uygur*) soyundan olması gerekiyordu. Cariyelerden olan çocukların tahta geçmesi imkânsızdı. Prens **TÖREMEN**'in tahttan uzaklaştırılmasının tek sebebi annesinin “*soyly bir aileden gelmemesi*” idi.

Asya Hunları'nın en güçlü olduğu **METE** (Batur Tanrıcut) zamanında, Çinli Han ordusunu kuşatma altına alıp imha edeceği sırada imparator Kao-tsu'nun veziri Batur Tanrıcut'un Çinli karısı Mao-Ch'ung'un otağına gizlice bir casus göndererek Kağan'ın “*bu kuşatmayı kaldırmasını, eğer Türkler galip gelirse, Kağan'a pek çok Çinli güzel prensesin sunulacağını ve böylece kendisinin otağda saygı ve sevgisinin kalmayacağını*” söylerler. Kağan Tanrıcut'un karısı da bu sözlere inanıp, kuşatmayı kaldırtır ve böylece Çinliler kıyamdan kurtulurlar.

Çin imparatoru Kao-tsu'nun **Mao-Ch'ung** adlı kızı ile evlenen **METE** (Batur Tanrıcut)'ye Han hanedanı biri 156, diğeri 152 yılında olmak üzere Çin sarayından *iki prensesi* daha eş olarak gönderirler.

Çinli prensesler yalnız Hun kağanlarına değil, başka kavimlere de gelin olarak gönderilmiştir. Han İmparatorluğu'nun M.Ö. 104 yılından itibaren Uysunları kendi safına çekerek Hunlara karşı ittifak oluşturma çalışmalarını başlatmasından M.Ö. 74 yılına kadar 30 yıl zarfında **Shi-yün** ve **K'ai-yü** adlı iki prensesi Uysunlar'ın *Kun-mo*'larına gelin olarak göndermişlerdi. (Turgun Almas, *Uygurlar*, s. 77)

Hun ve başka Türk kağan ya da prensleri ile evlendirilen Çinli prensesler he rzaman mutlu olamıyorlar, vatan hasreti de çekiyorlardı. M.Ö. 104 yılında yaşlı Uysun *kun-mo*'su Ragumi ile, sonra da onun torunu **Kun Shu-mi**'yle evlendirilen

ve ondan bir kız çocuğu olan prenses **Shi-yü**, vatan özlemini şu şiiri ile dile getirmişti:

*“ Gönderdiler beni uzaklara,
Gelin ederek Uysun hanına.
Yuvarlak çadır odalardır evleri,
Yemekleri ettir, kıımızdır içkileri.
Gözlerim yaşıyor yurdu özlesem,
Keşke kuş olsam da uçup gitsem ”*

Bir müddet sonra vatan hasretinden ölen Shi-yün'ün yerine **Ka'i-yü** adlı başka bir prensesle evlendirilen Kun Shu-mi de ölünce Kun-mo'nun **Hun hanımı Nİ-Mİ**'den olan oğlunun yaşı çok küçük olduğu için yerine Uysun kağanı olarak akrabası Wung Chu-mi geçti. Eski Türk geleneğine göre Çinli prenses **K'ai-yü** Wung Chu-mi ile evlendirildi, bu evlilikten üç oğul ve bir kız çocuğu oldu.

Görüldüğü gibi Çinli prenses ile evlenme “modası” gerek hanedan akrabalığı, gerekse politika gereği uzun zaman sürdü. M.Ö. 33'te Çinli prenses **Wang Chao-chün** Hun yabgusu ile evlenmişti. Han sülalesi ile Hunlar arasındaki en son kız alışverişi bu olmuştur. (*Uygurlar*, s. 81)

****

Fakat, aradan geçen yüzlerce yıl sonra da Türk-Çin yakınlığı sürdü gitti. **Sıvar Han**'ın Doğu Türk Hakanlığı zamanında (609-619), Türk hakanının otağında gelin olarak bulunan Çinli prenses **Yi-ch'eng**, 615 yılında Çin imparatoru Yang-ti'ye gizlice bir casus göndererek Türk kağanının ona saldıracağını haber vermiş ve ordusu ile kendisinin kurtulmasını sağlamıştı.

619 yılında Doğu Türk Kağanı Sıvar Han ölünce yerine **Çuluk Han** geçti ve Türk kağanları töresine uyararak o da bir Çinli prensesle evlendi. Sıvar Han'ın Çinli karısı **Yi-ch'eng Çuluk Han**'ı zehirleyerek öldürdü. Sıvar Han'ın Türk soylu karısından olan küçük oğlu **KÜRŞAD**, 639 yılında 40 arkadaşı ile birlikte Çin sarayını bastılarsa da hepsi de şehit oldu.

****

Kadın yalnız soylu bir aileden geldiği için değil, toplum içinde de korunuyordu. Türk toplumu içinde yaşayan kadın, o toplumdaki herhangi bir erkek gibi itibar ve saygı görürdü Evli bir kadına tecavüz etmenin cezası ölümdü. Eğer bir kız tecavüze uğradı ise, tecavüz eden kişi o kızı karısı olarak almak zorunda idi. Uçsuz bucaksız bozkır şartlarına göre cezanın ağırlığı değil caydırıcılığı önemliydi.

Eski Türkler'de “**katun**” da özel yetiştirilir, kağana lâyük bir eş olması için eğitimden geçirilirdi. Hunlar'dan, Sakalar'dan, Kök Türkler'e, Uygurlar'a uzanan tarihî çizgide adı bilinen “**Türk katunları**” hep kağanlarının yanında idiler. Hun, Saka ve Kök Türk kağanlarının Türk eşlerinden başka, o zamanın sanki bir modası gibi, birkaç tane de Çinli eşleri vardı. Türk tarihi içinde bu Çinli eşlerin çok önemli rolleri olmuştu. Çin sarayına mensup asil soydan gelen prenseslerin yanında, sanki bir prenses gibi özel eğitilmiş ve bir ajan (*çaşıit*) olarak kağanın otağına ve yatağına sokulmuş bazı Çinli hatunlar Türk devletlerinin en gizli sırlarını Çin imparatoruna

aktarmışlar, zaman zaman Türk devletinin yıkılmasına sebep olmuşlardır. Avrupa Hunları'nın ve Türk tarihinin en büyük kağanlarından olan **Attila**, evlendiğinin gecesi yeni karısı tarafından zehirlenerek öldürülmüştür. Attila'nın ölümü büyük bir imparatorluğun sonu olmuş, Hunlar yavaş yavaş tarih sahnesinden silinmişler, Türk halkı da Avrupa'nın içlerinde, İtalya-İspanya hattında asimile olup öbür kavimler içinde eriyip gitmişlerdir.

Türkler, Karahanlı hükümdarı Abdülkerim Satuk Buğra Han zamanında, 960 yılında İslâmiyeti kabul ettikten sonra hayat görüşlerinde, felsefelerinde, ibadetlerinde, gelenek ve göreneklerinde de oldukça farklı değişiklikler geçirdiler. Kutsal kitap "**Kur'an**"ın ilahî emirleri dışında Arap gelenek ve göreneklerini de almaya, onlardan etkilenmeye başladılar. Karahanlılar, Hârezimliler, Selçuklular derken 1300 yılında Söğüt yaylalarında kurulan "**OTTUMAN**" Devleti (İngilizcesi: **Ottoman**, yerleşmiş deyişle **Osmanlı Devleti**), 1922 yılına kadar Anadolu'da hüküm sürdü.

Bu araştırmada 1300 yılında başlayan Cihan hâkimi olmuş büyük bir devleti yöneten Türk Kağan (Hakan/Sultan/İmparator)larının adları ve eşleri (katunları) hakkında bilgi verilecek, Osmanlı şeceresine karışan yabancı kadınların milliyetleri üzerinde durulacaktır. Bazı tarihçiler, Osmanlı sarayına gelin olarak alınan yabancı kadınların (köle ve cariyelerin) neden "Hatun/Sultan" olduklarını açıklarken, "*Kağan sefere çıktığı zaman karısı ve çocuklarını da yanında götürüyordu. Yenilgi anında hakanın eşi ve çocukları da düşmana esir düşüyor, hatun galip kağan/imparatorun haremine alınıyordu. Türk kağanları bu durumdan Türk kadınına korumak için yabancı kadın almak zorunda kalmışlardı.*" diye yazmaktadırlar. Eski Türk edebiyatı üzerine yaptığı çalışmalar ve son olarak yayınladığı tarihî roman "**Şah & Sultan**" ile tanıdığımız **İskender Pala** da bu savı destekler nitelikte bilgi vermektedir. (s. 243-244: "..... *Düşmanları sultana güç yetiştiremeyince karısını ele geçirip pâymal etmesinler diye koymuşlar bu kuralı. Meğer Emir Timur, Yıldırım Sultan'ın hanımını soyundurup zafer şöleninde zorla sakilik ettirmiş, elinden içki içmişmiş. O gün bu gündür, sultanlar bir Türk kıızıyla evlenmezmiş.*") Fakat, bu görüşün tersine, aşağıdaki şecerede pek çok Osmanlı Sultan ya da veliahtının annesi ya da karısının Türk asıllı olduğu görülmektedir.

Bazı Kaynaklara Göre Türklerin Şeceresi:

HZ. NUH

YAFES (Nuh peygamberin oğlu)

KARAHAN (Oğuz Kağan'ın babası)

”””””

GÖKALP

BAYINDIR HAN

KAYI HAN

KAZAN HAN

TORAK HAN

BASAT

TOK TEMİR

SUNGUR

TOGAN (DOĞAN)

AY KUTLU

***

P'AN-KUAN (789-794 yılları arasında Uygur otağını gasp eden kişinin oğludur. P'an-Kuan tahta veraset yolu ile değil "beylerin intihabı ile cülus etmiştir. 794'de karısı tarafından zehirlenerek öldürülmüştür.)

AJO (Kırgız prensi idi, 618'de kendisini han ilan etti. *Annesi Türgiş prensliğine mensuptu*; hanımı ise *Tibet başkomutanının kızı idi.*)

KUT-TEĞİN (Çincesi **Hu To-lo**, Farsçası **Hutuglan-hakan**. *Aydınlık Ulug Munmış Külüg Bilge Ch'ang-hsin Han* unvanıyla tahta çıktı. Selefleri gibi o da *Çinli bir prenses* getirtince halkın büyük öfkesi ile karşılaştı.)

Şimdi Osmanoğulları'nın şeceresine bir bakalım:

KAYA ALP

SÜLEYMAN ŞAH (Fırat Nehri'ni geçerken boğulmuş, naşı Caber kalesine gömülmüştür. Dört oğlu oldu: **Sungur Tekin, Gündoğdu, Ertuğrul Bey, Dündar Bey**)

ERTUĞRUL BEY (Osman Bey'in babası. **Savcı Bey** ve **Osman Bey** adlı iki oğlu oldu.)

1) **OSMAN [OTMAN < OT TUMAN]** (**KAYI** Boyundan. Karısı, Şeyh Ede Balı'nın kızı "**Malkun Hatun**"dur.)

2) **OR HAN** (Annesi: **Malkun Hatun**; 1.karısı: Yarhisar Rum Tekfurunun kızı **Nilüfer Hatun**; 2. karısı: Bizans İmparatoru Yuvanis Kantakuzinos'un kızı **Teodora**) [Or Han Bey 1380 yılında öldü, 75 yıl kadar yaşadı, 34 yıl padişahlık yaptı]

3) **MURAD (I.)** (Doğ. 1326; Annesi: *Rum asıllı Nilüfer Hatun*)

4) **BAYEZİD (I.)** (Doğ. 1360; annesi: *Rum asıllı Gülçiçek Hatun*; 1. karısı:

Germiyanoğlu Süleyman Şah'ın kızı **Sultan Hatun**; 2. karısı: *Rum asıllı Olivera*;

YILDIRIM lâkabını aldı; 1389'da Kosova muharebe meydanında tahta çıktı, ilk işi kardeşi **Yakub Çelebi**'yi boğdurarak öldürtmek oldu. Ankara'da Çubuk'ta yapılan savaşta Timur'a yenilerek esir düştü. Bayezid, kızıl tunç rengi değirmi çehreli, yeşilimsi mavi gözlü, gür kaşlı, sarı sakallı, büyük burunlu, şehlâ ve korkunç bakışlı, orta boylu ve kuvvetli bünyeli idi. 1. oğlu **Süleyman**, 2. oğlu **İsa**, 3. oğlu **Musa**, 4. oğlu **Mehmed** 5. oğlu **Mustafa** idi.)

5) **SÜLEYMAN (I.)** (Doğ. 1378) (1402-1410 yılları arasında padişahlık yaptı.)

6) **MUSA** (33 yıl kadar yaşadı, 3 yıl padişahlık yaptı. Babası: Yıldırım Bayezid)

7) **MEHMED (I.)** (Doğ. 1387) (Babası Yıldırım Bayezid; annesi Germiyan Beyi Süleyman Şah'ın kızı **Sultan Hatun** [Şah Hatun / Devlet Hatun]; karısı Dulkadroğlu Süli Bey'in kızı **Emine Hatun**'dur..)

I. Mehmed, orta boylu, koyu kumral sakallı, değirmi çehreli, geniş göğüslü idi. Çok kuvvetli ve pehlivanlığa meraklı olduğundan kendisine “Güreşçi Çelebi” de denirdi.)

8) **MURAD (II.)** (Doğ. 1403, Amasya) (Babası I. Mehmed, annesi **Emine Hatun**'dur. 1. karısı Dulkadir Oğulları soyundan **Hatice Âlime Hatun**; 2. karısı **Marâ** adlı *Hıristiyan* bir kızdı; onu Müslüman olması için zorlamadığı için karısı dinine bağlı olarak kaldı. II. Murad orta boylu, geniş göğüslü, ablak çehreli, elâ gözlü, kızılımsı kumral sakallı idi.)

9) **MEHMED (II.)** (Doğ. 1430, Edirne) (Babası II. Murad, annesi Dulkadir Oğulları soyundan **Hatice Âlime Hatun**'dur. 1451-1481 yılları arasında 30 yıl padişahlık yaptı; 29 Mayıs 1453 tarihinde İstanbul'u fethetti ve **FÂTİH** unvanını aldı. 1. oğlu Bayezid, 2. oğlu Cem idi. Fâtilh, bazı tarihçilere göre zehirlenerek öldürüldü. Fâtilh, orta boylu, iri kemikli, çok geniş omuzlu; vücudunun belden yukarısı uzunca, yüzü beyaz kızıl renkli, kaşları eğri, saçı sakalı siyah ve kıvrıkcık, boynunu geniş ve kısaca, burnu ince uzun ve ucu aşağı doğru kıvrık, kartal gagası gibi idi.)

10) **BAYEZİD (II.)** (Doğ. 1447, Manisa) (Babası Fâtilh Sultan Mehmed, annesi Dulkadir Oğlu Süleyman Bey'in kızı **Gülbahar Hatun**'dur. II. Bayezid, uzun boylu, ablak yüzlü, elâ gözlü, geniş göğüslü idi. Babası gibi parlak bir saray hayatı yaşadı; içki ve safahata yer verdi. Kardeşi Cem'in çok küçük çocuğu ile Gedik Ahmed Paşa'yı sebepsiz yere boğdurarak öldürttü.)

11) **SELİM (I.)** (Doğ. 1467, Amasya) (Babası II. Sultan Bayezid, annesi Dulkadroğlu Şehsuvar Bey'in kızı **Gülbahar Sultan**'dır. Yavuz Sultan Selim, uzunca boylu, kalın kemikli, çok geniş omuzlu, büyükçe başlı, çatık kaşlı, sert ve keskin bakışlı, ablak yüzlü, esmer tenli, dolgun vücutlu idi.)

12) **SÜLEYMAN (II.)** (Doğ. 1495, Trabzon) (Babası Yavuz Sultan Selim, annesi Kırım Hanı Devletgiray'ın kızı **Hafize Sultan**'dır. Padişah olduktan sonra, devlet teşkilâtındaki ananeye rağmen, Rum'dan dönme (Pargalı) İbrahim'i has odabaşılıktan sadrazamlığa çıkardı ve kız kadre şi ile de evlendirerek hanedana damad yaptı. 1. karısı *Çerkes* asıllı olup, büyük şehzade Mustafa'nın annesi idi. İkinci eşi **Slav (Rus) asıllı Hurrem Sultan** olup, Osmanlı tahtına sultan oğul çıkardı. Şehzade **Mustafa** otuzbeş yaşında iken cellatlar tarafından boğularak öldürüldü. Hurrem'den **Selim** ve **Bayezid** adlı iki oğlu ve **Mihrimah** adlı bir kızı daha oldu. Selim, 13. padişah olarak Osmanlı tahtına oturdu, Bayezid ve dört oğlu da Selim'in elçisi ve cellâdı Ali Ağa tarafından Kazvin'de öldürüldü. Nâşları Sivas'a getirilerek defnedildi. Bu arada Bayezid'in Bursa'da bulunan üç yaşındaki oğlu da

boğduruldu. Kanuni Sultan Süleyman, uzun boylu, kara kaşlı, elâ gözlü, esmer tenli, kartal burunlu, seyrek dişli, uzunca yüzlü idi. 1566 yılında öldü)

13) **SELİM (II.)** (Doğ.1524, İstanbul) (Babası Kanuni Sultan Süleyman, annesi *Slav esirleri* arasında saraya alınıp sonradan padişah karısı olan **Hürrem Sultan**'dır. II. Selim, orta boylu, sarışın, açık alınlı, mavi gözlü idi. Dilinde biraz pelteklik vardı. İçkiye ve kadına çok düşküdü. Ordusun başında savaşa gitmeyen ilk Osmanlı padişahıdır. Pehivanlar kadar yay çeker ve güzel ok atardı.)

14) **MURAD (III.)** (Doğ.1546, Manisa) (Babası II. Selim, annesi *Yahudi* asıllı **Afife Nurbânû Sultan**'dır. Venedik (İtalyan) asıllı **Safiye Sultan** ile evlendi)

15) **MEHMED (III.)** (Doğ. 1566, Manisa) (Babası III. Murad, annesi *Venedik (İtalyan) asıllı Safiye Sultan*'dır. Karısı **Handan Sultan**'dır. III. Mehmed 1595 yılında babasının ölümü üzerine tahta çıkınca, hemen ondokuz erkek kardeşini öldürttü; babası III. Murad'da gebe bulunan onyeddi cariyeyi de denize atırıp boğdurdu **Ahmed** ve akıllı, şuru tam olmayan, annesi *Abaza haseki Mustafa* adlı iki oğlu oldu.)

16) **AHMED (I.)** (Doğ. 1590, Manisa) (Babası III.Mehmed, annesi **Handan Sultan**'dır. *Rum asıllı Mahpeyker Kösem Sultan* ile evlendi; bu evlilikten olan (IV.) Murad ve İbrahim oldu. I.Ahmed azimli, kararlı ve cesur bir padişah değildi. Harplere hiç gitmedi. Zamanını İstanbul ve Edirne saraylarında zevk ve sefa içinde geçirdi. Devrinde rüşvet,yolsuzluk ve saray entrikaları devam etti.)

17) **MUSTAFA (I.)** (Doğ. 1591, İstanbul) (Babası III. Mehmed, annesi *Abaza hase kidir*. 1623 yılında öldü. I. Mustafa, ağabeyi I. Ahmed 1617 yılında ölünce, 26 yaşında onun yerine padişah oldu. "*Osmanlı Padişahları*" adlı eserin yazarı Vasfi Mahir Kocatürk'e göre "*Osmanlı hanedanının kanına karışan her milletten kadınların meydana getirdiği irki tasfiyenin güzel bir örneği; psikolojik bünyesiyle, İkinci Selim'den başlayarak derece derece ilerleyen dejenerasyonun tam mümessilli idi. Zihni faaliyeti 2-3 yaşındaki çocuk derecesindedeydi.*" (s.203)

18) **OSMAN (II.)** (Doğ. 1604, İstanbul) (Babası I. Ahmed, annesi **Hatice Mahfiruz Sultan**'dır. Amcası I. Mustafa'nın tahttan indirilmesi üzerine ondört yaşında tahta çıkarıldı. 1622 yılında, iyice azgınlaşan Yeniçeriler tarafından Yedikule zindanında boğazına ip takıp boğarak ve husyelerini sıkarak vahşice öldürdüler. Bir kulağını da kesip Mustafa'nın annesi Abaza haseki'ye götürdüler. Onsekiz yıl yaşayıp dört yıl padişahlık yapan Osman'ın nâşısı babası Sultan Ahmed'in türbesine gömüldü. Genç Osman adı ile de tanınan II. Osman, Osmanlı sarayındaki kadının saltanatını kaldırmaya çalışmış, haremdede bulunan 200 kadar cariye ve odalığı da kocaya vermiştir. Kendisi deodalık ve cariye gibi kadınlara düşmeyip, Osmanlı devletine hizmet etmiş Pertev Paşa ve Müftü Esad Efendi'nin kızlarını eş olarak almıştır. Fakat, bu arada cariyeleri arasından, çocuk dünyaya getirdiği için hasekiliğe aldığı bir *Rus* kızına karşı, 12. Osmanlı sultanı dip dedesi Kanuni sultan Süleyman gibi, büyük bir zaaf göstermiştir.)

19) **MURAD (IV.)** (Doğ. 1611, İstanbul) (Babası I. Ahmed, annesi *Rum asıllı Mahpeyker Kösem Sultan*'dır. **Kasım, Bayezid** ve **İbrahim** adlı kardeşleri var-

dı. Kasım ve bayezid'ı İran seferinden dönüşte öldürttü. Daha sonra İbrahim'i de öldürtmek istediye de Osmanlı tahtına veliahd kalmayacak endişesiyle Kösem Sultan tarafından engellendi. 1623 yılında I. Mustafa'nın ikinci kez tahttan indirilmesi üzerine iki yaşında iken tahta çıkarıldı. Murad henüz çocuk olduğu için Kösem Sultan sarayı ve devleti uzun yıllar yönetti. Bu devirde rüşvet, yolsuzluk, ah-lâksızlık son derece artı. Yeniçeriler iyice azıttı. İran şahı Osmanlı mülküne tecavüz ederek Bağdat'ı aldı; Erzurum valisi Abaza Halil Paşa isyan ederek İstanbul üzerine yürüdü. IV. Murad, uzun boylu, topluca, iri vücutlu; yüzü yuvarlak, saç-sakalı siyaha yakın kumral, parlak elâ gözlü, açık kaşlı; gniş omuzlu, ince belli, kalın pazılı ve olağanüstü kuvvetli idi. Attığı ok, kargı ve ciritle birkaç kalkanı deldiği rivayet edilir.

20) **İBRAHİM** (Doğ.1615, İstanbul) (Babası I. Ahmed, annesi *Rum asıllı Mahpey-ker Kösem Sultan*'dır. Ağabeyi IV. Murad'ın1640 yılında ölümü üzerine tahta çıkarıldı. Akli yerinde olmadığı için Osmanlı Devletini yine Kösem Sultan yönetiyordu. Yaptığı zulüm ve tutarsızlıklardan dolayı 1648 yılında Sultan İbrahim'i Cellât Ali'ye boğdurarak ortadan kaldırdılar. Nâşi Ayasofya Camii avlusundaki I. Mustafa'nın kabri yanına gömüldü. Otuzsekiz yıl yaşadı, sekiz yıl dokuz ay padişahlık yaptı. Annesi *Rus asıllı Turhan Sultan*'dan 21. Padişah IV. Mehmed'den başka, **Dilâşup** adlı bir kadından **Süleyman (III.)** ve **Muazzez Hanım Sultan**'dan **Ahmed (II.)** adlı iki oğlu daha oldu.)

21) **MEHMED (IV.)** (Doğ. 1641, İstanbul) (Babası 20. Osmanlı padişahı (deli) İbrahim; annesi *Rus asıllı Turhan Sultan*; büyük annesi, 50 yıla yakın Sarayda entrikalarla Osmanlıyı yıpratın Rum asıllı Kösem Sultan'dır. *Kösem Sultan, IV. Mehmed'in annesi Rus asıllı Turhan Sultan'ın anlaştığı iç ağaları tarafından, saklandığı bir dolap içinde yakalanarak perde ipiyle boğularak öldürülmüştür.*

Avcı lâkabı ile de tanınan IV. Mehmed 1687 yılında tahttan indirildi, 1693 yılında da ateşli hummadan öldü. Mezarı Yenicami yanında annesi Turhan Sultan türbesi içindedir. IV. Mehmed kumral, yuvarlak yüzlü, top sakallı, elâ gözlü, uzun boylu ve geniş göğüslü idi. Osmanlı tarihindeki en önemli özelliği Köprülü Mehmed Paşa ile oğlu Fâzıl Ahmed Paşa'yı sadrazam olarak devlet işlerinde kullanmasıdır.

22) **SÜLEYMAN (III.)** (Doğ. 1642, İstanbul) (Babası 20. Osmanlı padişahı deli İbrahim, annesi **Dilâşup** hatundur. Küçük kardeşinin adı **Ahmed**'dir. Ağabeyi IV. Mehmed'in 1687 yılında tahttan indirilmesi üzerine 45 yaşında iken tahta çıkarıldı. Onun zamanında Osmanlı İmparatorluğu çok zayıfladı, yeniçeriler baş kaldırıp Sadrazam Siyavuş Paşa'yı öldürdü, sarayını yakıp mallarına el koydular. 1691 yılında 49 yaşında vefat ett, 3 yıl 8 ay padişahlık yaptı.)

23) **AHMED (II.)** (Doğ. 1643, İstanbul) (Babası deli İbrahim, annesi **Muazzez Hanım Sultan**'dır. Ağabeyi Dilâşup Hatun oğlu (III.) Süleyman'ın ölümü üzerine 48 yaşında tahta çıkarıldı. Hiçbir varlık gösteremedi. Zamanında Osmanlı da ha zayıfladı ve hudutları geriledi. Onun zamanında yapılan bir ıslahatla Hırıs tıyanlar ve Yahudiler sarı ve mavi pabuç ile siyah kumaştın yapılmış elbise den başka giyemeyeceklerdi. Ayrıca, bunların Müslümanlardan ayrılması için hamam-

larda nalinlarına çingırak takılacaktı. 1695 yılında siroz hastalığından Edirne’de öldü. Mezarı İstanbul’da Kanuni Sultan Süleyman türbesindedir.)

24) **MUSTAFA (II.)** (Doğ. 1664, İstanbul) (Babası, *Rus asıllı Turhan Sultan*’ın oğlu IV. Mehmed, annesi *Giritli Emetullah Gülmüş Sultan*’dır. 1695 yılında II. Ahmed’in ölümü üzerine 31 yaşında Padişah oldu. 1703 yılında tahttan indirildi, 1704 yılında da öldü. Mezarı Yenice Camide Turhan Sultan türbesinde babası IV. Mehmed’in mezarının yanındadır.)

25) **AHMED (III.)** (Doğ. 1673, İstanbul) Babası IV. Mehmed, annesi *Giritli Emetullah Gülmüş Sultan*’dır. Ağabeyi II. Mustafa’nın 1703’te tahttan indirilmesi üzerine Edirne’de tahta çıkarıldı. Baltacı Mehmed Paşa’yı Sadrazam yaptı ve Rusya ile savaşa gönderdi. Osmanlı ordusu Rusları Prut nehri bataklıklarında kuşatmış ve imhaya hazırlarken Çariçe Katerina ile antlaşma yapan Baltacı’nın bu barış antlaşması rüşvet dedikodularına sebep olunca azledilip sürüldü.

Baltacının yerine Sadrazam olarak çok zeki, tedbirli ve iyi bir idare adamı olan Nevşehirli Damat İbrahim Paşa getirildi. *Lâle Devri* adı verilen safahat devri başladı, S’ad-Âbad adı verilen en muhteşem köşk Kağıthane’de III. Ahmed tarafından yaptırıldı. Osmanlı’nın en büyük şâirlerinden Nedim bu devirde yetişti. “*Gülden-dam, Dağ-ı dil, Şafak-gün, Arusubahar, Sîmendâm, Fevvere-i bahar, Elmaspâre*” gibi adlar verilen özel lâleler yetiştirildi. Bu lâlelerin hepsinin soğanları zamanla Avrupa ülkelerine kaçırılarak buralarda yetiştirildi. Bugün Holanda lâlesi olarak bilinen lâlelerin ataları bunlardır. III. Ahmed, uzunca boylu, uzun simalı, zayıf, esmerce, tatlı bakışlı, nazik, kibar tavırlı, zeki, iyi düşünceli ve güler yüzlü idi.

26) **MAHMUD (I.)** (Doğ. 1696, İstanbul) (Babası II. Mustafa, annesi **Saliha Sultan**. 1730 tarihinde tahttan indirilen III. Ahmet’in yerine padişah oldu.)

27) **OSMAN (III.)**(Doğ.1730, İstanbul) (Babası II.Mustafa, annesi **Saliha Sultan**’dır. I. Mahmud’un ölümü üzerine 1754 yılında, 54 yaşında padişah oldu. III. Osman kadınlardan nefret ederdi. Haftada üç gün soka- ğa çıkar, o günlerde hiçbir kadının dışarı çıkmasını istemezdi. İnce yaşmak örtünen, sırmalı, biraz açık elbise giyen kadınları boğdurup denize atırdı. Kadınlardan nefret etmesine rağmen sarayda beş altı yüz kadın vardı. 1757 yılında 57 yaşında öldü, 3 yıl padişahlık yaptı. Kaba ve çirkin suratlı, bir omuzu aşağı, bir omuzu yukarı, çok çirkin göbekli, güçlükle yürüyen şişman birisi idi.)

28) **MUSTAFA (III.)** (Doğ. 1717, Edirne) (Babası III. Ahmed’dir. Karısının adı **Mihrişah Sultan** olup, III. Selim’in annesidir. III. Osman’ın 1757 yılında ölümü üzerine 40 yaşında padişah olmuş- tur. 1768 yılında Rusya’ya harp ilan edildi. Osmanlı ordusu harpten anlama- yan paşalar ve savaştan kaçan yeniçerilerin şeref-sizliğinden dolayı çok ağır bir yenilgiye uğradı. Harpten sonra Osmanlı ordusu geriledi ve çok büyük bir toprak kaybına uğradı. Daha sonraları Rus donanması Baltık’tan yola çıkarak Manş-Cebelitarık-Akdeniz üzerinden Osmanlı karasularına girdi ve Çeşme’de bakımda bulunan Osmanlı donanmasını yakarak Adalar Denizine hâkim oldu. Bu arada Ruslar, istiklâl vaadi ile Kırım Türklerini de Osmanlı- lara karşı ayaklandırıdılar. 1774 yılında ölen III. Mustafa orta boylu, kısa bacaklı, soluk

yüzlü, dar ve yassı alınlı, iri gözlü, iri ve yassı burunlu, kara sakallı; zamanının dünya görüşüne göre dar kafalı idi.)

29) ABDÜLHAMİD (I.) (Doğ. 1725, İstanbul) (Babası III. Ahmed'dir. III. Mustafa'nın 1774 yılında ölümü üzerine tahta çıkarıldı. 1789 yılında Özü kalesinin Ruslar tarafından zaptı sonucunda, üzüntüden öldü.)

30) SELİM (III.) (Doğ. 1761, İstanbul) (Babası III. Mustafa, annesi **Mihrişah Sultan**'dır. Amcası I. Abdülhamid'in 1789 yılında ölümü üzerine tahta çıkarıldı. "**Nizam-ı Cedid**" adlı yeni Osmanlı ordusunu kurdu ve Selimiye kışlasını yaptırdı.)

31) MUSTAFA (IV.) (Doğ. 1779, İstanbul) (Babası I. Abdülhamid'dir. 1807 yılında Kabakçı Mustafa tarafından idare edilen ihtilâl sonu Cundatahttan indirilen III. Selim'im yerine padişah oldu. 39 yıl padişahlık yaptı. Nizam-ı Cedid'in kaldırılmasına, amcasının oğlu Sultan III. Selim ile kardeşi Şehzade Murad'ın öldürülmesine izin verdi. 1808 yılında tahttan indirildi ve aynı yıl II. Mahmud tarafından boğdurularak öldürüldü. Mezarı Bahçekapı'da babası I. Abdülhamid'in türbesi içindedir.)

32) MAHMUD (II.) (Doğ. 1785, İstanbul) (Babası I. Abdülhamid, annesi **Nakşidil Sultan**'dır. **Pertevniyal Valide Sultan** ile evlendi, Abdülmecid ve Abdülaziz adlı iki oğlu oldu. Babası öldüğü zaman dört yaşında olan II. Mahmud'a amcası III. Mustafa'nın oğlu III. Sultan Selim babalık etti. IV. Mustafa 1808 yılında Alemdar tarafından tahttan indirilince, yirmidört yaşında iken tahta çıkarıldı.)

33) ABDÜLMECİD (Doğ. 1822, İstanbul) (Babası II. Sultan Mahmud, annesi aslı *Fransız olduğu tahmin edilen Bezmîâlem Valide Sultan*'dır. 1839 yılında babası II. Sultan Mahmud'un ölümü üzerine onaltı yaşında padişah oldu. Küçük kardeşi Abdülaziz'in annesi **Pertevniyal Valide Sultan**'dır. *Ermeni ya da Çerkez asıllı olduğu söylenen Tirimüjân* adlı bir cariyeden Abdülhamid ve **Şevkefza Kadın**'dan Murad; **Gülütsü Kadın**'dan Mehmed (VI.) adlı oğulları oldu. 1861 yılında İhlamur köşkünde verilen bir ziyafet sonrasında, bazı tarihçilere göre, zehirlenerek öldürüldü. Mezarı Sultan Selim Camii yanındaki türbededir. Abdülmecid, narin yapılı, sarışın, mavi gözlü, solgun benizli, yüzü çiçek bozuğu idi. Kadınlara ve içkiye düşkünlüğü ile tanınmıştır. Haremindeki çeşitli cariyelerden 30 kadar çocuğu olmuştur.)

34) ABDÜLAZİZ (Doğ. 1830, İstanbul) (Babası II. Sultan Mahmud, annesi **Pertevniyal Valide Sultan**'dır. 1861'de Abdülmecid'in ölümü üzerine 34 yaşında tahta çıktı. *Meşrutiyet, Jön Türkler, Âli* ve *Fuad Paşalar* gibi adlar onun zamanında duyulmaya başlandı. Oğlu veliaht Yusuf İzzeddin genç yaşta öldü.

35) MURAD (V.) (Doğ. 1840, İstanbul) (Babası Sultan Abdülmecid, annesi **Şevkefza Kadın**'dır. 1876 yılında 93 gün resmen padişahlık sıfatı taşıdı. II. Abdülhamid'in tahta çıkarılması üzerine, annesi, karıları, cariyeleri ve çocukları ile birlikte Çırağan Sarayı'na kapatıldı. Burada 28 yıl içki ve harem hayatı yaşadı; 1904 yılında bağısak hastalığından öldü. Mezarı Yenıcamı yakınında annesi Şevkefza Valide Sultan türbesi yanındadır.)

36) ABDÜLHAMİD (II.) (Doğ. 1842, İstanbul) (Babası Abdülmecid, annesi bazı kaynaklara göre *Ermeni*, bazı kaynaklara göre *de Çerkez asıllı* olduğu yazılan **Tirimüjân** adında bir cariyedir. Annesi Abdülhamid daha çocukken veremden öldüğü için, kendisine **Piristu Kadın** adlı birisi üvey annelik yaptı. II. Abdülhamid, uzun boylu, hafif kanbur, kuru ve esmer, koyu kumral sakallı, kaba yüzlü, parlak ve canlı gözlü, koca burunlu idi. Çok bilgili değildi, fakat bir cin gibi zeki, sinsî ve hilekârdı. Bütün hayatını Yıldız Sarayı'nın duvarları arasında zevk ve sefa içinde geçirdi. Marangozluk ve tahta oymacılığını iyi bilirdi. Onüç ondört yaşında kızlara düşkünlüğü ile bilinirdi. Yaşları ilerleyen kızları başkaları ile evlendirir, saraydan uzaklaştırırdı.

37) MEHMED (V.) (Doğ. 1844, İstanbul) (Babası Abdülmecid, annesi **Gülcehal Kadınefendi**'dir. **Sultan Reşad** olarak da bilinir. Abdülaziz ağabeyi; Yusuf İzzeddin de veliaht idi. II. Abdülhamid'in padişah olması ile sarayda hapis hayatı yaşadı. Orta boylu, şişman, sarışın, mavi gözlü, ablak çehreli; saf, iyi kalpli ve derviş tabiatlı idi. 1918 yılında öldü, mezarı Eyüpsultan'da deniz kıyısında kendi yaptırmış olduğu türbededir. Meşrutiyet rejimi içinde hiçbir şey yapamamış; vaktinin çoğunu içki meclislerinde mahmurlukla geçirmiştir.

38) MEHMED (VI.) (Doğ. 1861, İstanbul) (Babası Abdülmecid, annesi **Gülüstü Kadın**'dir. Osmanoğulları'nın son padişahıdır. Uzun boylu, esmer ve kuru, hafif kanburca; sakalsız fakat sarkık bıyıklı idi. Anadolu'yu işgal eden İngiliz-Fransız-İtalyan ve Yunan ordularını yenerek 29 Ekim 1923 'te Türkiye Cumhuriyeti devleti'ni kuran Mustafa Kemal Atatürk'ün, hilâfeti kaldırması üzerine 1924 yılında Türkiye sınırları dışına çıkarılan Osmanlı hanedanı mensuplarından bazı kadın erkekler Türkiye'de ve Avrupa ülkelerinde yaşamaktadırlar.

***

Yukarıdaki tablodan görüldüğü üzere Osmanoğullarının evliliklerinde hanedanın içine **Rum, Rus, Gürcü, Abaza, Fransız, Çerkez, Yahudi, Ermeni, Fransız, İtalyan (Venedik)** soylu gelinler girmiş, bunlardan doğan veliahtlar Osmanlı-Türk devletini yönetmişlerdir. **Dulkadroğlu, Germiyanoglu, Kırımlı** (Devlet Giray Han'ın kızı) gibi Türk soyundan gelen gelinlerin "Valide sultan" olarak Osmanlı sarayında yaşadıkları bilinmektedir. Hunlar'da, Kök Türkler'de, Uygurlar'da Türk otağına ve sarayına giren Çinli prenseslerin (ve bu arada, sahte prenseslerin) Türk devlet yönetiminde etkili oldukları, Çin imparatoruna "çaşıtlık" (casusluk) yaptıkları ve Attila dahil pek çok Türk hükümdarını zehirleyerek öldürdükleri bilinmektedir.

Konu bir doktora tezi olarak incelendiğinde, elde edilecek bilgilerle "**Türk Otağı ve Saraylarında Yabancı Gelinler ve Onların Devlet Yönetimindeki Rollerini**" daha geniş ve açık olarak öğrenilecektir.

KAZAKHSTAN-INDIA OIL AND GAS COOPERATION

KAZAKİSTAN İLE HİNDİSTAN PETROL VE DOĞALGAZ İŞBİRLİĞİ

ҚАЗАҚСТАН МЕН ҮНДІСТАНДАҒЫ МҰНАЙ ЖӘНЕ ГАЗ БИТІМАҚТАСТЫҒЫ

Gabdullin KENCEBEK *

Özet

Bu makale Kazakistan ile Hindistan arasındaki petrol ve doğalgaz sahasında vuzuh eden gelişmeler üzerindedir. Hindistan, dünyadaki hızla gelişmekte olan bir ülkedir. 2001 yılından itibaren ekonomisinin yükselişi % 7-8 gösteriyor, bu dünya üzerinde en büyük göstergelerden biridir. Ekonomisinin gelişmesiyle beraber petrol ve doğalgaz tüketimi de gittikçe artmaktadır. İç üretimi iç tüketim seviyesinden düşüktür, bu yüzden ithalat hacmi büyüyor. Yakın ve Orta Doğu bölgelerindeki kararsızlıklarla ilgili olarak Hindistan, gelecekte petrol ve doğalgaz ihracatında geleneksel Yakındoğu tarafından başka bölgelere, yani Orta Asya ve Kazakistan tarafına değiştirmeyi düşünüyor. Kazakistan, sadece petrol ve doğalgaz üreten ve ithalat eden bir ülke olmayıp aynı zamanda iktisadi gelişimi hızlı bir şekilde gelişen istikrarlı bir ülkedir. O yüzden bu sahada işbirliğini artırmakta fayda vardır.

İşte makalede Hindistanda petrolle doğalgazın tüketiminin artması, Orta Asya'ya yönelen petrol ve doğalgaz yatırımı nedenleri, iki ülke arasında gelişen işbirliğinin gelişme tarihi, çağdaş durumu, problemleri ve ilerideki yenilikleri ifade edildi, bilhassa petrol ve doğalgaz hat borularının gelecekteki gelişme yönleri belirtilmiştir.

Anahtar kelime: hava gazı bora hattı, petrol bora hattı, oksijen, üretim, tüketmek.

---

* Phd Student Of Faculty Of Oriental Studies Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan) Al-Farabi Kazak Milli Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi Doktora Öğrencisi
Әл-Фараби Атындағы Қазақ Ұлттық Университетті Шығыстану Факультеттінің Phd
Докторантты

Abstract

This article is about developments appearing in the field of petroleum and natural gas between Kazakhstan and India. India is a fast-growing country in the world. Its economic growth has been about 7-8% since 2001, which is regarded one of the highest indicators in the world. In parallel to its economic development, consumption of petroleum and natural gas increases day after day. Domestic production is lower than that of the level of domestic consumption; therefore, its import volume grows. As regards lack of decisions in the Near and Middle East regions, India thinks of moving petroleum and natural gas export from Near East to other regions, that is, to Central Asia and Kazakhstan in the future. Kazakhstan is not a country which imports and produces only petroleum and natural gas but it is a country developing herself in terms of economy on a regular basis. Therefore, it would be useful to increase cooperation in this field.

In short, in this article, apart from increase of petroleum and natural gas consumption in India, messages are communicated in connection with reasons of investments being made in petroleum and natural gas towards Central Asia, history of cooperation development between the two countries, its present standing, problems and future-oriented innovations. In particular, focus has been put on future aspects of petroleum and natural gas pipelines.

Key Words: Air Gas Pipeline, Petroleum Pipeline, Oxygen, Production, to Consume

Резюме

Статья посвящена развитию и перспективам сотрудничества Казахстана и Индии в нефтегазовой сфере. Индия является одной из динамично развивающихся стран мира. Темпы роста экономики составляют с 2001 года 7-8%, что является одним из самых высоких показателей по всему миру. Наряду с ростом экономики растет и потребление нефти и газа. Собственное производство значительно отстает от роста потребления, увеличивая импорт. В связи с нестабильностью на Ближнем и Среднем Востоке Индия проводит диверсификацию поставок нефти и газа, рассматривая перспективы поставок с традиционного ближневосточного направления, в другие регионы, включая Центральную Азию и Казахстан. Казахстан является не только одним из крупнейших производителей и импортеров нефти и газа, но и стабильно развивающимся государством с высокой динамикой роста экономики. Поэтому существуют огромные перспективы для сотрудничества в этой сфере.

В статье рассматриваются динамика роста потребностей нефти и газа в Индии, причины диверсификации поставок нефти и газа на центральноазиатское направление, история развития, современное состояние, проблемы и перспективы отношений между двумя государствами в этой сфере, указаны перспективы прокладки нефте- и газопроводов.

Тірек сөздер: Газ құбыры, Мұнай құбыры, Көмірсутектер, Тұтыныс, Өндіру

At present, oil and gas are important sources of raw materials in world economy. In world consumption the share of oil is 35% and gas is 21%. Basically, supply of oil and gas is going from Middle East Region. But, by reason of the growth of instability in Middle East and increase of Energy resources prices from 40 US\$ till 147 US\$ [1] for barrel in June of 2008 in many countries process of diversification hydrocarbon supply from Middle East to other regions, including Central Asia is being intensified.

India is one of the largest world oil and gas consumers. India consumes 129 million tons of oil per year but produces only 37.3 million tons. Oil reserves in India are 725 million tons. Gas reserves are 1074 billion cub meters. Moreover, oil and gas consumption is growing fast.

Table 1

Growth of oil and gas consumption in India (in million tons) [2]

	1990	2000	2005	2015	2030	2005-2030
Oil	63	114	129	188 (forecast)	328 (forecast)	3.8%
Gas	10	21	29	48 (forecast)	93 (forecast)	4.8%

Table 2

Structure of production and consumption of oil in India (in million tons) [3]

	1991	2001	2007
Consumption	58.9	107	128.5
Production	33.1	36	37.3
Imports	25.8	70.9	91.2

Table 3

Structure of production and import of gas in India in 2005 (in million tons equivalent to oil) [4]

Production	24
Imports	5
Percentage of imports	17

Table 4

Growth of India's share in consumption of oil and gas in Asia (in percentage) [5]

	2000	2020
Oil	12	16 (forecast)
Gas	10	12 (forecast)

Table 5

Growth of Asia's share in world consumption of oil and gas (in percentage) [6]

	2000	2020
Oil	27	34 (forecast)
Gas	11	17 (forecast)

Thus, according to the table 1 the rates of the growth of oil and gas consumption in India are 3.5% and 4.5% per year accordingly and, considering the current rates of Indian economy development, will be totally 328 and 93 million tons. But, the production of oil is behind from the consumption and is only 37.3 million. tons which is 32% from the common consumption. And, the imports are growing faster. Currently, in the structure of imports of India: 72.08% - Middle East, 15.8% - Africa, 6.8% - Latin America, 0.038% - South-East Asia and only 0.013% - Central Asia[7]. Moreover, the share of India in Asia's consumption of oil and gas is 12% and 10% with growth prospect till 16% and 12% accordingly.

In the strategy of India 2020 the development of Energy is presented as the priority direction of Indian Economy growth on middle- and long-term prospects, equally with: information technology, defense-industry complex, aero cosmic sector, overbuilding, telecommunication [8].

At present, India more than 70% of oil and gas imports from Middle East region. But, because of such factors as: USA occupation of Iraq; the growth of

instability in Iraq; Iran-USA confrontation and threat of Iran to close Ormuz channel which can be threatened oil and gas supply from this region. So, India intensified policy of diversification of oil and gas supply to other regions. One of important sources is Central Asia which is rich with hydrocarbons, especially Kazakhstan.

Kazakhstan is one of the biggest producers of oil and gas in the world. Oil reserves in Kazakhstan are: proved – 10-17.6 billion barrel and possible – 92 billion barrel, natural gas are proved – 53-83 trillion cub. feets and possible – 88 trillion cub feets accordingly [9]. In 2006 Kazakhstan produced about 1.22 million barrels of oil per day, which its own consumption is only 224000 barrel per day. President of Kazakhstan N.A. Nazarbaev stated that Kazakhstan would have become one of 10 world exporters of energy resources by 2012 [10]. In regards of gas, Astana produced 20.49 billion cub meters in 2006, planning to increase production of gas till 80 billion cub meter [11]. 80% of oil and gas exports via Russia. But, Kazakhstan intends to diversify its exports to other directions as same as: to the East to China (Atasu-Alashankou), the West to Europe by-pass of Russia (Baku-Tbilisi-Geyhan) and (Baku-Tbilisi-Erzurum), the South on Caspian sea via Iran (North-South), and, eventually, the South-East via Afghanistan to Pakistan and India (TAPI).

Energy Strategy of India in Kazakhstan consists of selling of deposit shares and participating in the projects of oil- and gas pipelines laying from Central Asia via Iran, Afghanistan and Pakistan and China to India. India is presented in Kazakhstan by national company ONGC Videsh Limited which have been accepted for accumulating share in Alibekmola (15%) and Kurmangazi (10%) deposits but its mastering seemed to be unprofitable. In 2006 Kazakhstan granted India for mastering two fields on Caspian Sea – “Mahambet” and “Satpaev”. In the February of 2005 during 5th meeting Kazakhstan-India Intra-Government Commission on Trade and Economic, Science and Technology, Industry and Cultural Cooperation between Kazakh National Company “KazMunayGas” and ONGC Videsh Limited was signed Memorandum of Understanding. According to memorandum “Satpaev” deposit has been appointed as most prospect for further common operation. But, negotiations have been ended only by January of 2009, which was resulted Agreement on common mastering “Satpaev” share. India have been extended 25-30% share in common activity [12]. Moreover, Indian Companies Larsen and Turbo and Mittal investment are taking part in the construction of pipelines.

Difficulties in mastering oil and gas deposits in Kazakhstan consists of: late implication in oil and gas market of Kazakhstan; competition from USA`s, Chinese companies; preference from Kazakhstan side to Strategic Partners in face of Russia and China; lack of common border, as land as sea between two states. For example, India yielded to Chinese National Company share in 2005, although India granted more than Chinese side.

As regards oil and gas infrastructure can be resumed that in the most discussing oil pipelines are as follows:

- Kazakhstan-China-Pakistan-India;
- Oil Corridor “North-South”;

Variants of gas pipelines laying are the following:

- Central Asian – Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India (TAPI) with possible implication of Kazakhstan in prospect;
- Central Asia-Iran-India;
- Kazakhstan-China-India.

Some of the pipelines are only under consideration, others are being confirmed and grounded by Technique and Economic points.

Moreover, Indian company Gas Authority of India Ltd. (GAIL) intends to invest in building Oil and Chemical plant with Indian Oil Corporation in Kazakhstan by cost of 1.3 US\$ billion [13].

Conclusion

Thus, Kazakhstan-India Oil and Gas Cooperation is being formed but, there is great potential for tighter cooperation in future. Difficulties in oil and gas pipelines laying are related with the factors as follows: instability in Afghanistan: Kashmir Problem and poor relations with Pakistan, unsettling India-Pakistan territorial disputes, Iran-USA confrontation which settling or softening will extend cooperation between two countries.

REFERENCES

1. Bhupendra Kumar Singh. Ensuring India's Energy Security // World Focus. Dec. 2009. Vol. 30. P. 521-524.
2. IEA (2007), “Oil Markets and Emergency Preparedness” at <http://www.iea.org/Textbase/about/ome.htm>3. India's Foreign Policy. Retrospect and prospect / Edited by Sumit Ganguly. New Delhi: Oxford University Press, 2010. P.. 324.
3. Ibid. P.325.
4. Energy and Diplomacy / Edited by I.P. Khosla. New Delhi: Konark Publishers PVT LTD, 2006. P. 94-95.
5. Ibid. P. 92-93.
6. Girijesh Pant. India. The Emerging Energy Player. New Delhi: Darling Kindersley PVT LTD, 2008. P. 225.
7. Bhupendra Kumar Singh. Ensuring India's Energy Security // World Focus. Dec. 2009. Vol. 30. P. 521-524.

8. Materials of International Economic Forum: “Russia and India: Strategic Partnership in XXI century”.

9. IEA, June 2000.

10. Sudha Mahalingam. India and Kazakhstan: Building Energy Bridges. Kazakhstan and India: Prospects of International and Regional Cooperation / Ed. by K. Bayzakova, K. Santanam, R. Dwiwedi. Almaty-Delhi, 2007. P. 59.

11. Ibid. P. 60.

12. Joint Declaration on Strategic Partnership between Republic of India and Republic of Kazakhstan // Kazinform. 24.01.2009.

13. Kaukenov A. Kazakhstan and India: New Era of Economic Cooperation // 07.04.2009.

YABANCI DİL ÖĞRENİMİNDE MOTİVASYON

MOTIVATION IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING

МОТИВАЦИЯ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Yrd. Doç. Dr. Bülent ÇİFTPINAR*

Özet

İkinci bir dil veya yabancı bir dil öğreniminde “Motivasyon” kavramı, çok önemlidir. En basit şekliyle bizi bir hedefe ulaşmak için harekete geçiren, hedefe ulaşma sürecinde, bizi sürekli destekleyen ve yönlendiren bir kavramdır. Organizmayı belirli tepkilerde bulunmaya ve sonuç olarak bir şeyler öğrenmeye zorlayan güdü, öğrenme için gerekli ön şartlardan biri olmaktadır. Motivasyonu kişinin bireysel tercihlerinin yanında, sosyal bağlamda değerlendirir. Her birey kendine özgüdür ve bu yüzden her birey, farklı şekillerle motive olur. Ama temelde ikiye ayrılan bu kavramın alt başlıklarını da bilmek zorundayız. Bunlar; İçsel ve dışsal motivasyonlardır. Ayrıca, motivasyon bir süreç işidir de. Bu süreçte de, evreleri oluşur. Motivasyonun, kendine has yöntemleri vardır. Konumuzun temelini oluşturan, yabancı dilde motive edici öğretim uygulama unsurları ve motivasyon kazandırma türleri konusuna göz attıktan sonra da, yabancı dil derslerinde motivasyonu artırma önerilerini sıralamak istiyoruz.

Anahtar Kelimeler: motivasyon, motivasyon türleri, yabancı dil derslerinde motivasyonu artırma önerileri

Abstract

The notion of “Motivation” is very important in learning a Second or a foreign language. In terms of the simplest explanation, it prompts us in order to accomplish an objective and it supports and directs us during that accomplishment process. The motion, which makes the organism give certain reactions and as a result compels to learn, is one of the necessary preconditions in learning. Not only the individual’s personal choices, but also the social contexts appraise the motivation. Each

---

* Anadolu Üniversitesi Almanca Öğretmenliği Bölümü, bciftpinar@anadolu.edu.tr / TÜRKİYE

individual is idiocratic and for this reason, each is motivated differently. However, we need to know the subtitles of this notion that separates into two basic groups. These are internal and external motivations. Moreover, motivation is a process task. During this process, its phases are formed. Motivation has its own special methods. After checking up on the subject of motivating teaching practice components and the types of motivation gaining in a foreign language –which is the basis of our subject, we want to sort the suggestions for strengthening motivation in foreign language lessons.

Key Words: motivation, motivation types, suggestions for strengthening motivation in foreign language lessons

Giriş

Günümüzde yabancı dil veya dillerin öğrenilememesinin temel faktörü, güdü dediğimiz motivasyon eksikliğidir. Avrupa insanının ilgilerinden birisi de, diğer dil veya dilleri öğrenmektir. Eğer bir Avrupalıyla diyalog kurduğumuz anda, göreceksiniz ki, en az iki veya daha fazla dil bilmekte veya kendisini birden çok dilde ifade edebilmektedirler. Çünkü toplum, ikinci veya üçüncü bir dil öğrenme kavramını, daha çocuk yaşta verebilmektedir. Bunun sebebi ise, tarihi ve kültürel benzerliklerdir. Ama tarihsel kültürel benzerliğimizin az olmasının yanı sıra, köken olarak geldiğimiz dil aileleri bakımından da, çok büyük farklılıklar gösterdiğimiz yabancı bir dilin öğrenilmesinde, bizim toplumumuzdaki bireyler, zorluklar ile karşılaşmaktadırlar. Bunu sebebi ise; yapısal olarak, yani ister cümle kuruluşu açısından bakalım, isterse kelimelerin anlamları ve etimolojileri açısından ele alalım, temelde batı dilleriyle örtüşüğümüz çok da fazla da bir nokta bulunmamaktadır.

Yabancı dil öğrenimini etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Kişiyi suya atılan bir taş olarak düşündüğümüzde etrafındaki dalgaların her birinin bu süreci etkileyen birer etmen olduğunu düşünürsek. Dış etmenler olarak; aile, akrabalar, okul, sosyal çevre, etkileşim oranı... İfade edebildiğimiz gibi, taşın, dibe batma oranını sağlayan özgül ağırlığı olarak da, iç etkenler; anlama, kavrama, algılama, isteklilik v.b.g. gösterebiliriz. Bireysel farklılıkların, her konuda olduğu gibi, ikinci dil öğreniminde de, oldukça fazla etkisi olduğu, bugün herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Bireysel farklılıkların en önemlilerinden bir tanesi olan motivasyon bizleri bu çalışmada en çok ilgilendiren konu olmasının sebebi ise, dil öğrenimindeki en önemli ve etkin etmen olmasıdır.

İkinci bir dil veya yabancı bir dil öğreniminde bu kavram “Motivasyon” çok önemli bir kavramdır. En basit şekliyle bizi bir hedefe ulaşmak için harekete geçiren, hedefe ulaşma sürecinde bizi sürekli destekleyen ve yönlendiren bir kavramdır. Güdü (Motiv), istekleri, arzuları, ihtiyaçları, dürtüleri ve ilgileri kapsayan genel bir kavramdır. Güdülenme (Motivation) bireyin söz konusu gereksinimlerini gidermek amacıyla davranışa enerji ve yön veren güçtür; bu güç organizmayı etkileyerek harekete geçmeye sevk eder. Organizmayı belirli tepkilerde bulunmaya ve sonuç olarak bir şeyler öğrenmeye zorlayan güdü, öğrenme için gerekli ön şartlardan biri olmaktadır. Yeterince güdülenmemiş bir öğrenci öğrenmeye hazır hale gelmemiş

▪ Kişisel Değişkenler (Yetenek, yaş, cinsiyet ve daha önceki öğrenme deneyimlerinin devreye sokulması)

Yabancı dil öğreniminin zor ve uzun bir süreç olduğunu düşünüldüğünde yabancı dil öğrenen kişilerin motivasyonun sağlanması ve korunması yabancı dil öğrenme etkinliklerinin verimini arttıracığı bir gerçektir.

Motivasyon Teorileri

Motivasyon konusunda birçok teori ortaya atılmıştır. Bu teoriler genel olarak psikoloji, sosyoloji ve öğrenme psikolojisi gibi alanlardan ortaya çıkmışlardır. Özellikle psikoloji ve sosyo-psikoloji alanında yapılan çalışmalar yabancı dil öğrenimi konusunda motivasyon çalışmalarına esin kaynağı olmuştur.

“Davranışçı Kuram” açısından motivasyon, ödül beklentisidir. Birey daha önce kazanılmış olan pozitif pekiştireçler ve ödüllerden dolayı gelecekte de, pekiştireç kazanmak için hareket ederler. Örneğin Almanya da yaşayan Türk işçi ailelerinin çocuklarında gözlenebilen bu davranış, başarı karşısında alınan ödülle doğru orantılıdır. Bu yüzden, bu işçi çocukları Almancaya daha hakim ve akıcı bir şekilde kullanmaktadırlar. Çünkü gereksinim duyulduğunda kendileri gönüllü olarak tercümanlık yapmakta ve bunun sonucu ailelerinden övgü almaktadırlar. İşte bu övgü, onları tamamen, Alman dilini tam olarak kullanma için çaba sarf etme isteğini kamçulamaktadır. Bu çocuklar için diğer bir motive sebebi ise çevredir. Çevresinde bulunan arkadaşlarını anlama ve onlara kendini anlatma çabası da, Almancaya karşı olan hakimiyet duygusunu güdülenmektedir. Bunun sonucu kişi daha çok kelime ezberlemek ve anlamak isteminde olması gayette normaldir.

“Bilişsel açıdan” motivasyon, daha çok bireyin kararları ve seçenekleri belirler. Bilinmeyi araştırma, çevreyi değiştirme, fiziksel ve zihinsel etkinlikte bulunma, dış etkenler tarafından uyarılma, bilgi edinme / bilgiyi işleme ve kendini kabul ettirme gibi bilişselciliğin tamamen içsel devinimidir diyebiliriz. Yani kişi, yabancı dilde karşılaştığı bilgileri öğrenme amaçlıdır. Bu öğrenmenin sonucunda da bir övgü ve taktir vardır. Ama bilişsel davranışı gelişmiş birey için bu övgü ve taktir ikinci plandadır. Çünkü önemli olan bilgiye ulaşmak ve kendi toplumunun haricindeki kişilerin beyinlerinden çıkan bilgilerin, ne şekilde algılandığı ve yorumlandığını görebilmesi kişi için önemlidir. Kısaca yabancı gözüyle dünyaya bakış açısı önemlidir.

Yapısalcılık ise motivasyonu kişinin bireysel tercihlerinin yanında sosyal bağlamda değerlendirir. Her birey kendine özgüdür ve bu yüzden her birey farklı şekillerle motive olur. Birey tek olması, yaşadığı toplumun kültürel yapısını ve seviyesini yansıtacağından, motivasyonu sosyal bağlamda ele alır ve bu bağlamdan ayrı bir şekilde değerlendirilemeyeceğine, işaret eder. Buna yine Almanya da yaşayan Türk işçi çocuklarından örnek verelim. Bu çocuklar buldukları sosyal çevre nedeniyle, her iki dile de hakim olmak zorundadırlar. Evde kullandıkları Türk geleneklerine göre edinilmiş dil ile sokakta veya okul gibi sosyal çevrede mecburu olarak kullanılan Almanca, çocuğu her iki dili de tam olarak kullanma çabası içine

sokmaktadır. İşte bu yüzden ki; Almanya da büyüyen çocuklar, Alman diline karşı daha motive olmuş biçimde büyür ve Almancayı öğrenirler. Çünkü sosyal çevresi Almandır. Aynı yaşlarda ve Türkiye de Almanca öğrenmeye başlayan çocuklarla, Almanya da, yaşayan çocukları karşılaştırma imkanımız olursa eğer, bu farkı çok daha açık ve net bir şekilde görebiliriz. Tablo 1’ de motivasyonu davranışçılık, bilişselcilik ve yapısalcılık bakış açısından şu şekilde özetleyebiliriz.

Davranışsal	Bilişsel	Yapısal
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Ödül beklentisi ▪ Olumlu pekiştireç alma arzusu ▪ Dışsal ve bireysel güçler denetimde	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Temel insan ihtiyaçları tarafından yönlendirilir (keşfetme, güdüleme, vb.) ▪ Efor derecesi verilmiş ▪ İçsel ve bireysel güçler denetimde	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Sosyal bağlam ▪ Topluluk ▪ Sosyal durum ▪ Grup gizliliği ▪ İçsel ve etkileşimli güçler denetimde

Tablo 1: Motivasyonun Üç Farklı Bakış Açısı

Motivasyonda Süreç

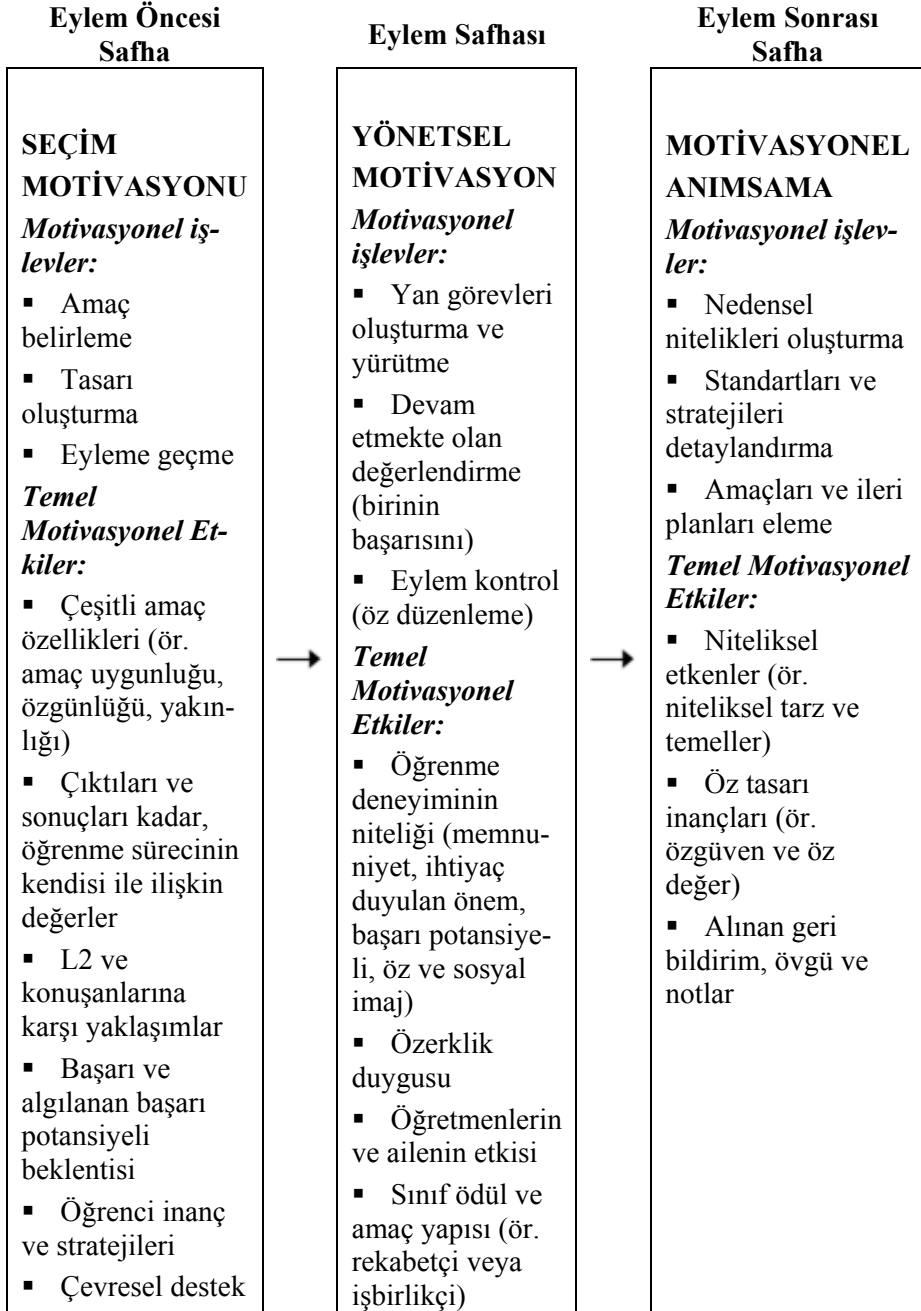
Süreç merkezli yaklaşım, motivasyonun zamana bağlı olarak değişimlerini açıklamaya çalışır. Bu açıdan bakıldığında motivasyon, statik yani durağan değil aksine gel gitleri ve dalgalanmaları olan, hareketli yani dinamik bir faktördür. Dörnyei; psikoloji alanında motivasyon konusunda yapılan çalışmalardan yola çıkarak, motivasyonu; zaman açısından üç ana sürece ayırır. Bu süreçler: Eylem öncesi safha (preactional stage), eylem safhası (actional stage) ve eylem sonrası (postactional stage) safhasıdır.

Eylem öncesi safha; hazırlık aşaması olarak görebileceğimiz bu safhada, kişi yapacağı işe konsantre olmalıdır. Yapılacak iş bir yabancı dil öğrenimi olduğu için, kişi öncelikle kendi dilinden gelen alışkanlıklarını bırakıp hedef dildeki yapılar için kendisini hazırlaması gerekir. Yani yeni yapı ve bilgilere açık olması gerekir. İlk olarak motivasyonun üretilmesi gerekir. Bu süreçteki motivasyon, seçenekli motivasyon anlamına gelir. Çünkü üretilen motivasyon bireylerin kazanmak istediği amaç ve sorumlulukların seçimine neden olur.

Eylem safhası; üretilen motivasyonun eylemler devam ederken aktif bir şekilde korunması ve sürdürülmesi gerekir. Yani açık olunan yeni yapılar ve bilgileri kullanmak demektir. Motivasyonun bu safhadaki boyutu seçici motivasyon olarak adlandırılır ve kişilerin öğrenme süreçlerindeki farklılıklarına bağlıdır.

Eylem sonrası safha; sonuç olarak bu safha bir eylemin tamamlanmasını takip eder ve motivasyonel gözden geçirme anlamına gelir. Buradaki amaç, bireyin süreci değerlendirmesiyle ilgilidir. Başka bir deyişle, öğrencilerin süreç içerisinde ka-

zandığı deneyimler öğrenciler tarafından motivasyonel açıdan değerlendirilecek ve bu değerlendirme sonucunda öğrencinin gelecekte yapacağı eylemlerde motivasyon sağlayacaktır. Dörnyei (2001: 22) motivasyonun sürecini Tablo 2' de şu şekilde özetler.

veya engeller		▪ Öğrenci grubunun etkisi Bilgi ve öz düzenleme stratejilerinin kullanımı (ör. amaç belirleme, öğrenme ve öz motivasyon stratejileri)		
---------------	--	--	--	--

Tablo 2: Motivasyon Safhaları

Gass ve Selinker' e (2008: 429) göre bu safhalar arasındaki bölümler tabloda görüldüğü gibi birbirinden kesin olarak ayrılamaz. Bir safhanın bittiği yerde diğeri başlar ve muhtemelen de birbirleriyle örtüştüğü noktalarda bulunmaktadır. Yine de motivasyonu süreç açısından ele alan bu model, motivasyonun bu sürecin değişik aşamalarında nasıl oluştuğunu açıklamak açısından önemlidir. Dahası motivasyon, süreç içinde yeniden değerlendirilebilir ve değiştirilebilir. Motivasyonun zaman süreci açısından ele alan birçok çalışma yapılmıştır (Gardner, Masgoret, Tennant, and Mihic, 2004; Williams, Burden, and Lanvers, 2002; Lim, 2002; Shedivy, 2004).

Araçsal ve Bütünleştirici ya da Uyumsal Motivasyon

Motivasyonun yabancı dil öğrenimindeki rolü konusunda çalışmalar 1950'li yıllara dayanır. Bu konuda yapılan ilk çalışma 1972 yılında Gardner/ Lamberd'in işbirliği ile yaptığı çalışmadır. Gardner ve Lamberd bu çalışmasında bütünleştirici (integrative) ve araçsal (instrumentelle) motivasyondan bahseder. Yaptıkları çalışmalarda bu iki motivasyon türünü birbirlerinden ayırırlar. Bütünleştirici motivasyonda birey, öğrendiği dilin konuşulduğu topluma uyum çabası içindedir ve bu amaçla iletişimlerde bulunur. Bu motivasyon hedef dilin konuşulduğu toplumun kültürel değerlerini benimseme ve uyum gösterme çabasıdır. Buna karşın, araçsal motivasyon türünde birey dili, mesleki ihtiyaçlar, kariyer, çeviri gibi özel amaçlarla dili öğrenmektedir. Buradaki dil öğrenme güdüsü bireyin, ihtiyaçlarıdır. Gardner ve Lamberd' in yaptığı bu çalışmalar sonucunda bu iki motivasyon türünün yabancı dil öğrenimindeki başarı oranı açısından karşılaştırıldığında, bir topluma katılma amacıyla yabancı dilin kültürünü benimseyerek öğrenme sürecine giren öğrencilerin daha başarılı olduğu görülmüştür (Roth, 2001: 714, Brown 2007: 170).

Farklı nedenlerle yabancı dil öğrenen bireylerde değişik motivasyon kaynakları bulunmaktadır. Hedef dili tüm yönleriyle o dilin konuşulduğu toplumun kültürel değerleriyle öğrenmek isteyen kişilerdeki motivasyonun gücü hedef dili, bir herhangi bir amaç için öğrenen kişilere göre daha yüksek olacaktır.

Yabancı dil öğreniminde motivasyonun çerçevesi açısından yapılan diğer çalışma ise Williams ve Burden' a (1997) aittir. Söz konusu kişiler motivasyon kavramını içsel ve dışsal motivasyon açısından ele almışlardır.

İçten Gelen ve Dıştan Gelen Motivasyon

Yabancı dil öğreniminde, öğrencilerin dil öğrenimindeki verimliliği içsel ve dışsal motivasyon türlerine bağlı olarak etkilenir. Dışsal motivasyon, dışsal ödülendirme ve özendirme sonucu kazanılırken, içsel motivasyon doğal, spontane gelişir ve içsel motivasyonda öğrenme etkinliklerinin kendisi, öğrenci için bir ödül niteliği taşır. Başka bir ifadeyle, bireyin öğrenme ortamında ödül beklentisi içinde olmadan kendi içinden gelen istek ve güçle bu etkinliklere katılmasıdır.

İçsel motivasyonlarda, motivasyonun kaynağı yani bireyi davranışa iten güç, bireyin kendisindedir. Bireyin merakı istekliliği, başarıma arzusu gibi ihtiyaçlar içsel motivasyonun kaynağını oluşturur. Dışsal güdülenmede ise güdülenmesin kaynağı, yani bireyi davranışa iten güç bireyin içinde yaşadığı çevre ya da toplumdur. Bireyin kendisini kabul ettirme, beğendirme, takdir edilme arzusu gibi ihtiyaçlarda dışsal motivasyonun kaynağını oluşturmaktadır. Spolsky'a (1989: 124) göre; Yabancı dil öğrenen bireylerde içsel ve dışsal motivasyon kaynaklarına bağlı olarak öğrenme sürecinde öğrencilerin göstermiş olduğu eğilimleri Tablo 3'te şu şekilde özetlemiştir.

İÇSEL MOTİVASYON	DIŞSAL MOTİVASYON
▪ Zor Görevleri Tercih Etme	▪ Kolay Görevleri Tercih Etme
▪ Merak / İlgi	▪ Öğretmeni Memnun Etme / Not Alma
▪ Bağımsız Beceri	▪ Problemleri Çözmede Öğretmene Bağlılık
▪ Bağımsız Yargılama	▪ Ne Yapılacağı Konusunda Öğretmenin Kararlarına
▪ Başarı İçin İçsel Kriterler	▪ Güvenme
	▪ Başarı İçin Dışsal Kriterler

Tablo 3: İçsel ve Dışsal Motivasyon

Güdülenme türleri tanımlandıktan sonra tartışılan en önemli konulardan birisi davranış için harekete geçirmede içsel mi yoksa dışsal güdülenmenin mi daha etkili olduğudur. Yapılan araştırmalar, içsel güdülenmenin yani kişinin kendi isteğiyle, beklentisi olmadan harekete geçmesinin, davranışın devamlılığı için daha etkili olduğunu göstermektedir; fakat kimi zaman yaşamda karşılaşılan problemler, düzensizlikler bireyi -içsel anlamda güdülenme düzeyi çok düşük olmasına rağmen- dışsal olarak güdülenmekte ve davranışa yönlendirmektedir (Brown, 2000: 173).

Ayrıca, içsel ve dışsal motivasyon yapısını, Gardner'ın uyumsal ve araçsal motivasyon kaynağından ayırmak ayrıca önemlidir. Birçok durumda içsel motivasyon uyumsal motivasyon türü içinde görülebilirken bazı durumlarda da görülmeyebilir. Örneğin, içsel motivasyonu yüksek olan bir kişi kariyerinde ilerlemek ya da bir akademik programda başarılı olabilmek için, yabancı dil öğrenebilir.

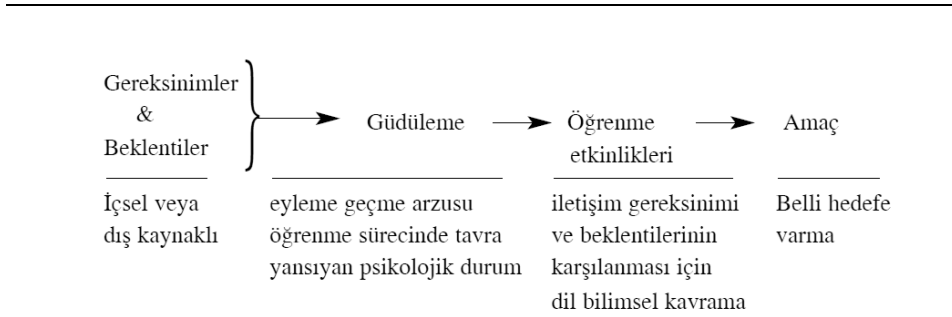
Benzer şekilde, ailesel pekiştiriciler, öğretmen tutumları gibi dışsal nedenlerden dolayı yabancı dil öğrenen bir kişi, yabancı dili konuşan kişilere karşı olumlu tutumlar geliştirebilir. Kathleen Bailey (1986) içsel - dışsal motivasyon ile uyumsal ve araçsal motivasyon arasındaki bu ikiliyi Tablo 4'te şu şekilde göstermektedir (Akt. Brown, 2007: 175).

İÇSEL (INTRINSIC)		DIŞSAL (EXTRINSIC)
Integrative (araçsal)	hedef dili öğrenen kişi, o dili konuşan toplumla birleşmeyi ve o kültürle özdeşleşmeyi arzu eder	Diğer kişiler söz edilen kişiden o dili öğrenmesini arzu eder (A.B.D.'de Japon aileler, yeni kuşak Japonları, Japon Dil Okulu'na göndermektedirler)
Instrumental (uyumsal)	hedef dili öğrenen kişi, o dili kullanarak belirlediği hedeflere ulaşmak ister	Dış etmenler kişilere hedef dili öğrenme konusunda zorlamada bulunabilir (Bir Japon firması, gereksinim duyulan personeli dil eğitimine gönderebilir)

Tablo 4: Motivasyonun İkiliği

Her iki türün birleştirilerek, beraberce bir bütün halinde incelenebileceğini belirtmekte ve kısaca uyum veya araçsal motivasyonun hem içsel hem de dışsal etmen kaynaklı olabileceğini söylemektedir. Bu sınıflamaya göre, hem uyum sağlama (integrative) hem de araçsal (instrumental) güdüleme içsel ve dışsal kaynaklı olabilmektedir. Gardner ve Lambert, ABD ve Kanada’da yapmış oldukları araştırmalarda, uyum sağlamaya yönelik güdülemeye sahip kişilerin dil yeterlik sınavlarında daha fazla başarı sağladıklarını gördüler. Yasmeer Lukmani’nin Hindistan’da yapmış olduğu araştırmada, gereksinime dayalı araçsal güdülemeye sahip kişilerin İngilizce öğreniminde oldukça yüksek başarı sağladıkları görülmüştür (Brown, 2007: 171). Buradan çıkarılması gereken sonuç, her iki güdülemenin de aynı öğrenme ortamında rahatlıkla bulunabileceğidir.

Sonuç olarak, yabancı dil öğretim ortamlarındaki davranışlara yön veren motivasyon farklı şekillerde ortaya çıkabilir. Dil öğrenen kişilerin öğrenme sürecindeki başarısı, hangi motivasyon ile bu sürece başladığı, amacının ne olduğu gibi değişkenlerden etkilenmektedir. Bu değişkenlerin temelinde bireylerin gereksinimleri yatar. Diğer bir ifadeyle, bireyin bu gereksinimleri yabancı dil öğrenmede motivasyonun kaynağını oluştururlar. Harvey’in geliştirdiği Öğrenme Motivasyonu Modelinde öğrenci gereksinimleri motivasyonun temel kaynağıdır. Harvey’ e göre; bu gereksinimlerinin tanınması, yabancı dil öğrenim etkinlikleri planlanırken bu gereksinimlerin göz önüne alınması oldukça önemlidir. Bu modele göre motivasyona neden olan söz konusu gereksinimler içsel ve dışsal kaynaklı olabilirler. Burada önemli olan motivasyona neden olan gereksinimlerin ortaya çıkarılması değil, aksine bu gereksinimlerin karşılanmasının gerekliliğidir. Burada bahsedilen Harvey’ in Öğrenme Motivasyon Modeli Tablo 5’de ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Tablo 5: Harvey’ in Öğrenme Motivasyon Modeli

Yabancı Dil Öğreniminde Motivasyonel Çerçeve

Psikoloji ve diğer alanlarda motivasyon konusunda yapılan çalışmalar sonucunda yabancı dil öğreniminde motivasyonun kavramsal çevreleri ortaya çıkmıştır. Bu konuda son yıllarda birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan en önemlileri ve yabancı dil öğrenimi açısından en çok kabul göreni Dörnyei (1994) ve Williams

ve Burden (1997) yaptığı çalışmalarıdır. Bu çalışmalardan ilki olan Dörnyei (2001: 18) yabancı dil motivasyonunun çevresini Tablo 6’ da şu şekilde açıklamıştır.

DİL SEVİYESİ	Bütünleyici motivasyonel yardımcı sistemi Araçsal motivasyonel yardımcı sistemi
ÖĞRENCİ SEVİYESİ	Başarı ihtiyacı Özgüven ▪ Dil kullanım kaygısı ▪ Algılanan L2 rekabeti ▪ Nedensel dayanaklar ▪ Öz etkililik
ÖĞRENME KOŞUL SEVİYESİ	
<i>Derse özel motivasyonel bileşikler</i>	İlgi (derste) Uygunluk (dersin birinin ihtiyaçlarına) Beklenti (başarı) Tatmin (birinin çıktısından)
<i>Öğretmene özel motivasyonel bileşikler</i>	Yakınlık motivisi (öğretmeni memnun edecek) Otorite tipi (kontrolcü X otonomi destekleyici) Motivasyonun doğrudan sosyalleşmesi ▪ Model olma ▪ Görev sunumu ▪ Geri bildirim
<i>Gruba özel motivasyonel bileşikler</i>	Amaca yönelik olma Norm ve ödül sistemi Grup bağlılığı Sınıf amaç yapısı (işbirlikçi, rekabetçi veya bireysel)
<i>Tablo 6: Dörnyei’in Hedef Dil Öğrenimindeki Motivasyon Taslağı</i>	

Dörnyei’nin motivasyonu yabancı dil öğrenimi açısından açıklayan bu tablo özellikle motivasyon konusunu sınıf açısından ele alması bakımından oldukça önemlidir. Yabancı dil öğrenimi açısından motivasyon üç ana bölüme ayrılır. Bu bölümler Dil Seviyesi, Öğrenci Seviyesi ve Öğrenme Durumları Seviyesidir.

Dil Seviyesi; dili hangi anlamda etkin kullanılabilirliğiyle ilgilidir. Buna kısaca; dil seviyesi de diyebiliriz. Bir dilin seviyesini ölçebilmek, ancak ve ancak o dilin kullanım anlarında gizlidir. Yani kişi, hedef dilde, ne derecede kültürel bilgilere

sahiptir ve bu bilgileri ne derece toplumsal boyutta kullanabiliyordur. Bunun açılımı ise hedef dildeki kavramların entelektüel veya duruma ve yere göre “pragmatik” kullanım farklılıklarına ne derece hakimdir.

Öğrenci Seviyesi; bu seviye ise öğrencilerin öğrenme ortamlarına beraberinde getirdikleri, başarı ihtiyaçlarından kaynaklanmaktadır. Bu ise, özgüven, dilin kullanımındaki heves, algılamadaki kelime haznesinin seviyesi, öz yeterlilik gibi bireysel özellikleri içerir.

Öğrenme Ortamı Seviyesi; bu seviye de yabancı dil öğrenme ortamlarında, sınıflardaki durumun homojen mi yoksa heterojen mi olduğuyula ilgilidir. Hedef dilin öğretim ortamına özgün motivasyon türü, müfredat, öğrenme materyalleri-metotları ve öğrenme ödevleriyle ilgilidir. Öğretmene özgü motivasyon türü ise öğretmenin kişiliğinin motivasyonel etkisi, davranışlar ve öğrenme stili ve pratiğidir. Gruba özgü motivasyonel unsurlar ise öğrenme gruplarının özellikleriyle ilgilidir.

Motivasyonel Yöntemler

Motivasyonel stratejiler öğrencilerin hedefe yönelik davranışlarını destekleyen tekniklerdir. İnsan davranışlarının çok değişik ve yönlü olduklarını düşünürsek öğrenme ortamlarında öğrencilerimizin motivasyonunu arttıracak tekniklerinde çok farklı olacaktır. Motivasyonu arttırıcı teknikleri Dörnyei (2001: 28) şu başlıklar altında ele alır.

Yabancı dil derslerinde, dilin içsel yapısına odaklanmak gerekir. Yöntemlerin, çeşitli yapısal ünitelere göre kümelendirmek gerekir. Örneğin yeni bir konuyu sunmada drama modelinin kullanılması gibi, öğrencilerin aktif ve etken bir şekilde derse katmakta yarar vardır. Bu katılımın yaratıcı boyutunu da, grup çalışması içinde, ev ödevleriyle pekiştirmek mümkündür.

Öğrencinin dinleme ve dikkatini dinç tutabilme süresinin kısalığı nedeniyle, sınıf ortamında öğrencilerin motivasyonları bozan durumlarda başa çıkabilmek için, öğretmenin geçmişinden elde ettiği tecrübelerin olması gerekir. Bu tecrübeler ise; bir espri veya güncel hayattan, öğrencileri tekrar derse kafa olarak getirebilmek için yapılan ince fakat sanatsal bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, öğrenci gevşekliği, aktivitelere katılmada isteksizliğini ortadan kaldırır.

Daha çok öğrencinin ilgisi çekebilecek, onun hayatı ile ilgili konulardaki kavramların üzerinde durmak gerekir. Bunu yaparken de kişinin özgüvenini harekete geçirebilecek kadar sade ve anlamlı ifadelerle konuyu devam ettirmek gerekir.

Motivasyonu oluştururken de öğretmenin kıyafeti, kişiliği ve davranışlarıyla da, öğrenciye model olması gerekir.

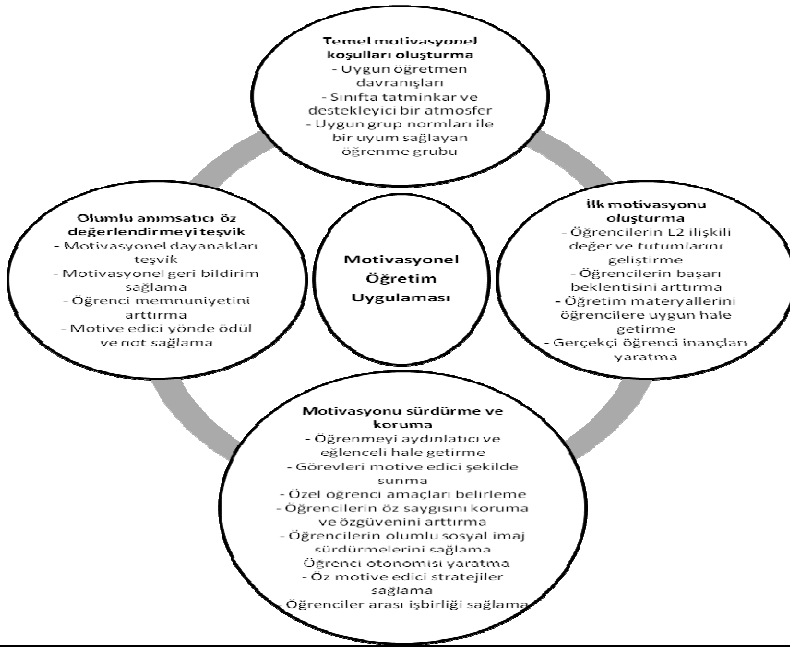
Dörnyei ve Csize (1998: 215) yabancı dil öğretmenlerine öğrencilerin içsel motivasyonlarını arttırmak için on önerisi bulunmaktadır. Söz konusu on öneri şu şekildedir (Akt. Brown, 2000: 81);

- Kendi kişisel davranışlarınızla bir örnek oluşturun.

- Rahat bir sınıf atmosferi oluşturun.
- Etkinlikleri doğru şekilde sunun.
- Öğrencilerle iyi bir ilişki geliştirin.
- Öğrencilerin yabancı dile özgüvenini arttırın.
- Yabancı dil derslerini ilginç hale getirin.
- Öğrenciyi otonomiye teşvik edin.
- Öğrenme sürecini kişiselleştirin.
- Öğrencilerin hedefe yönelik duygularını arttırın.
- Öğrencileri hedef dilin kültürüyle tanıştırın.

Yabancı dil öğretiminde öğrencilerin motivasyonunu arttırma konusunda farklı aşamalar bulunmaktadır. Bu aşamalar birbirini takip eden bir döngü içindedir. Bu döngünün ilk aşaması temel motivasyon şartlarını düzenlemedir. Uygun öğretmen davranışları, destekleyici ve rahat bir sınıf ortamı, uygun grup normlarıyla oluşturulmuş, birbirine bağımlı öğrenci grupları bu aşamanın değişkenleridir. Bu aşama diğer aşamalara temel oluşturacağı için öğrenciler ve öğretmenler için oldukça önemlidir. Döngünün ikinci aşaması ise ilk *motivasyonu üretmedir*. Bu aşamada öğretmenler öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye, başarıya yönelik duygularını arttırmalıdır. Öğretmenlerin kullandıkları metot ve tekniklerde bu aşamada önemli rol oynarlar. Döngünün üçüncü aşaması ise *motivasyonu sürdürme ve korumadır*. Bu aşamada öğretmenlere diğer aşamalarda olduğu gibi önemli roller düşer. Bu roller şunlardır; öğrenmeyi teşvik edici ve eğlendirici hale getirme, sınıf içi etkinlikleri motive edici bir şekilde sunma, öğrencilere özgü hedefler oluşturma, öğrenciler saygınlığını ve kendine güvenini arttırma, öğrenci bağımsızlığını arttırma, öğrenciler arası işbirliği arttırma, öğrencilerin kendilerini motive etme stratejileri geliştirmelerine yardımcı olma. Döngünün son aşaması ise öğrencilerin *geriye dönük pozitif bireysel değerlendirme* geliştirme konusunda öğrencileri geliştirmedir. Döngünün bu aşamasında ise motive edici özelliklerin desteklenmesi, motive edici geri bildirimlerin sağlanması, öğrenci memnuniyetinin arttırılması, ödül sunma ve motive edici bir tarzda notlar sunma bulunmaktadır. Öğretme sürecinin bu döngüsü her bir ders için ya da her bir kazanım için tekrar edebilir. Dörnyei (2001: 29) bu döngüyü Şekil 2' de aşağıdaki gibi açıklamıştır.

Öğrenme ortamlarında motivasyonu arttırmanın en önemli yollarından biride öğretmenlerin kullandığı öğretim teknikleridir. Bu teknikler öğretim sürecinin verimliliği hakkında diğer bir değişle öğrencilerin motivasyonu hakkında geri bildirimler verir. Öğrenme ortamlarında kullanılan motivasyonu arttırıcı tekniklerin verimliliğini test etmek için Brown' a (2000: 81) göre aşağıdaki sorulara cevap aramalıyız.

Şekil 2: Yabancı Dil Sınıflarında Motive Edici Öğretme Uygulama Unsurları

Bu sorular şu şekildedir:

- Kullandığınız teknik öğrenci ilgisini çekti mi? Bu teknik öğrencilerin yaşamlarıyla ilgili mi?
- Tekniği pozitif ve coşkulu tarzda mı sunuyorsunuz?
- Öğrenciler, kullandığınız tekniğin amacının ne olduğunun farkındalar mı?
- Öğrencilerinizin tekniğin bazı açılarını seçme ya da tekniğin hedeflerini yerine getirme konusunda karar verme hakları var mı?
- Kullandığınız teknik öğrencilerin kuralları ve prensipleri keşfetmede öğrencileri cesaretlendiriyor mu?
- Kullandığınız teknik öğrencilerin öğrenme ve iletişim stratejilerini etkin bir şekilde kullanma ya da geliştirme konusunda belli bir oranda öğrencileri cesaretlendiriyor mu?
- Kullandığınız teknik en azından belirli bir oranda öğrenci özerkliğine ya da bağımsızlığına katkı sağlıyor mu?
- Kullandığınız teknik sınıf ortamında öğrencilerin birbiriyle işbirliği yapma alışkanlığını kazandırmayı geliştiriyor mu?
- Teknik, öğrenciler için mantıklı bir meydan okuma oluşturuyor mu?
- Öğrenciler kendi performansları hakkında sizden ya da diğer öğrencilerden yeteri kadar geri dönüt alıyorlar mı?

Motivasyon Kazandırma Türleri

Yabancı dil öğreniminde öğretmenler öğrencilere farklı yollarla motivasyon kazandırabilirler. Bu motivasyon kazandırma türleri burada ele almakta yarar vardır.

Görevle Motivasyon; öğrencilere seviyelerine uygun görevler vererek onları motive edebiliriz. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, her öğrenciye seviyesine uygun görev ve sorumluluklar vermektir. Öğrenciye yapamayacağı zorlukta görev vermek, öğrencinin başarısız olmasını ve moralinin bozulmasına sebep olacaktır. Bu yüzden öğrencilerin başarısızlığı yaşamadan önce mutlaka başarıyı tatmalıdır. Bunun için öğrencilere verilen görev ve sorumluluklar ulaşılabilir küçük parçalara ayrılmalıdır.

Ödüle Motivasyon; eğitim istedik davranışların kazandırıldığı bir süreçtir, cümlesiyle tam anlamıyla örtüşen bu ifade doğrultusunda, öğrencileri istedik davranışları kazandıklarında, ödüllendirmek yabancı dil öğrenme sürecinde öğrencilerin motivasyonunu artırır. İç ve dışsal ödüllendirmeler özellikle bu sürecin bir parçasıdır. Dikkat edilmesi gereken nokta öğrencilerin, öğretmenler tarafından konulan ödüllere değer vermesi ve ödüllerin erişilebilirliğidir.

Sosyal Motivasyon-Grup Üyelerinin Etkisi; yabancı dil öğrenme ortamlarında oluşturulan gruplar, öğrencilerin motivasyonu artırır. Öğrenciler birbirlerin deneyimlerinden yararlanarak, birbirleriyle iletişim kurarak ve bireysel sorumluluklar alarak grubun ortak hedefine ulaşmada motive olurlar.

Geri Bildirim Yoluyla Motivasyon; her öğrenci, yabancı dil öğrenmede geldiği süreci görmek ve doğru yolda ilerlediğini hissetmek için geri bildirimlere ihtiyaç duyar. Geri bildirimler öğrenci hatalarını düzeltme değildir. Bu şekilde kullanılması öğrencilerin motivasyonunu kırabilir. Bu yüzden bir etkinliğin sonunda değil, sürekli olarak öğrenci kazanımlarına şekil verici ve pozitif tarzda davranmak gerekir.

Başarı Yoluyla Motivasyon; öğrenciler, yabancı dil öğrenimin elde ettikleri başarının bazen farkında olmayabilir. Başarı, sadece sınavlardan alınan yüksek notlarla ölçülmemelidir. Öğrencilere süreç içinde kazandıkları becerileri hissettirmek oldukça önemlidir. Başarı sadece bir hedefe ulaşma olarak görülmemeli çünkü başarı bireyseldir ve bireylere bağlıdır. İstenilen hedeflere ulaşılmadığınız zaman süreç ya da hedefler gözden geçirilmelidir.

Yabancı Dil Derslerinde Motivasyonu Arttırmada Öneriler

Yabancı dil öğreniminde motivasyonu arttırmak için birçok dilbilimci önerilerde bulunmuştur. Yapılan bu önerileri şu şekilde özetleyebiliriz;

- Farklı öğrenme stillerine geliştiren etkinliklere yer vermek,
- Öğrencilerin yaratıcılık konusunda cesaretlendirmek,
- Öğrencilerin kişisel gelişimleri hakkında geri bildirim vermek,
- Öğrencilerin yeteneklerinin farkında olmasını sağlamak,
- Her öğrencin farklı kabul etmek,
- Öğrenme faaliyetlerini öğrencilerin yaş ve ilgilerine göre düzenlemek,

- Öğrencilerin kendileri baskı altında hissetmeyeceği bir ortam oluşturmak,
- Farklı öğrenim metot ve teknikleri kullanmak,
- Öğrencilerin kendini değerlendirmesi sağlamak,
- Öğrencilerin sorumluluk bilincini geliştirmek,
- Öğrencilerin kendi kendine öğrenme stratejilerini geliştirmek,
- Öğretmekten çok öğrenmeye odaklanmak,
- Öğrenci başarıları tebrik etmek ve olumlu geri bildirimler kullanmak (Reid, 2007: 21-
- Öğrencilerin hataların öğrenmesine olanak sağlamak.

Sonuç

Motivasyon, öğrencilerin yabancı dil öğrenimlerindeki başarılarını etkileyen temel değişkenlerden bir tanesidir. Yabancı dil derslerinde motivasyon yoksun olan öğrenciler için bu süreç zor ve çekilmez hale gelmekteyken, dil öğrenme konusunda yeterince motivasyona sahip öğrencilerde bu süreci, daha verimli ve eğlenceli hale gelecektir. Yabancı dil öğrenme güdüsü düşük olan öğrenciler, genellikle derslere fazla odaklanamama, dil öğrenme konusunda düzenli olarak çaba göstermeme ve zor konularda öğrenme çabası pes etme, gibi davranışlar görülürken, yabancı dil öğrenmeye yeteri kadar güdülenmiş öğrenciler, derslere odaklanma, ön hazırlık yapma, iletişim kurma, etkinliklerle katılma, güçlüklerden yılmama, ısrarlı ve kararlı, olacağı gözlenebilir. Buna paralel olarak da öğrenci başarıları arasında farklılıklar ortaya çıkmaktadır.

Yabancı dil öğretmenlerinin kullandıkları yöntemler, teknikler, ders araç gereçleri her ne kadar iyi olursa olsun, yeterince güdülenmemiş veya negatif yönde güdülenmiş öğrencilerin veya öğrenci gruplarının da, hedef dil öğrenim sürecinde istenilen başarıyı elde edemezler ve yetersiz kalırlar. Bu nedenle öğretmenlerin, yabancı dil öğreniminde, özellikle öğrencilerin içsel motivasyonunu artırıcı çalışmalarında bulunmaları ve bu konuda yeni yöntemler bulabilmek için çabalamaları, yabancı dil öğrenim sürecinin verimliliğini arttıracaktır.

KAYNAKÇA

Brown, H. Douglas (2007). *Principles of Language Learning and Teaching* (15. Baskı). Newyork: Longman.

Brown, H. Douglas (2000). *Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy* (2. Baskı). Newyork: Longman.

Dörnyei, Zoltán (2005). *The Psychology of the Language Learner*. Mahwah: Lawrence Erlbaum.

Dörnyei, Zoltán (2002). *Individual Differences and Instructed Language Learning*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Dörnyei, Zoltán (2001). *Motivational Strategies in the Language Classroom*. Cambridge: Cambridge University Press.

Gass, M. Susan ve Selinker, Larry (2008). *Second Language Acquisition (3. Baskı)*. United Kingdom: Routledge.

Oxford, Rebecca ve Shearin, Jill (1994). *Language Learning Motivation: Expanding the Theoretical Framework. The Modern Language Journal*. Blackwell Publishing, Vol, 74. No: 1 (Spring). 12-24. <http://www.jstor.org/stable/329249>.

Reid, Gavin (2007). *Motivating Learners in The Classroom: Ideas and Strategies*. London: Paul Chapman Publishing

Rost-Roth, Martina (2001). *Zweitsprachenerwerb als individueller Prozess IV: Affektive Variablen. (Editör: Gerhard Helbig, Lutz Götze, Gert Henrici, Hans-Jürgen Krumm). Deutsch als Fremdsprache. Ein internationales Handbuch*. NY: de Gruyter, 714 – 722.

Spolsky, Bernard (1989). *Conditions for Second Language Learning*. Oxford: Oxford University Press.

РОЦЕСС МЕДИА РАЗВИТИЯ В КАЗАХСТАНЕ
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МЕДИА ҮДЕРІСІНІҢ ДАМУЫ
KAZAKİSTANDA MEDYA SÜRECİNİN GELİŞİMİ
THE PROCESS OF MEDIA DEVELOPMENT IN
KAZAKHSTAN

Saule BARLYBAEVA *

Özet

Bu yazıda, Kazakistandaki medya sürecinin gelişimi, globalleşen ama kendine özgün Kazak özelliklerine sahip bilgi süreci ele alınmaktadır. Makale 21.yüzyıldaki telekommünikasyon değişimleri ve Kazak devlet bağımsızlığının 20. yılı içerisinde medyanın gelişmesi hakkında yazılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bilgi süreci, globalleşme, bilgi teknolojisi, çeşitli medya, elektronik medya, bilgi üretimi.

Резюме

Эта статья о процессе медиа развития в Казахстане, об информационном процессе, которому свойственен глобальный характер, но который имеет национальную казахстанскую специфику. В статье отражены телекоммуникационные изменения XXI века, преобразования СМИ республики за 20 лет независимости.

---

* Doctor of history science, professor the Faculty of Journalism Kazakh National University named after al-Farabi Almaty / KAZAKHSTAN

Doktor istoričeskix nauk, professor fakulǵteta jurnalistiki Kazaxskoqo Naüionalǵnoqo universiteta imeni alǵ-Farabi (Kazaxstan, q.Almatı)

Tarix ǵılımdarınıñ doktorı, jurnalistika fakulǵtetiniñ professorı alǵ-Farabi atındaǵı Qazaq Ұлттық universiteti (Qazaqstan, Almatı qalası)

Ключевые слова: информационный процесс, глобализация, информационные технологии, средства массовой информации, средства массовой коммуникации, электронные медиа, информационная индустрия.

Түйіндеме

Мақалада Қазақстандағы медиа үдерісінің дамуы, жаһандық сипатқа ие болған, бірақ қазақтың ұлттық өзгешелігі бар ақпараттық үдеріс туралы айтылады. Мақала ХХІ ғасырдағы телекоммуникациялық өзгерістері мен мемлекет тәуелсіздігінің 20 жылы ішіндегі БАҚ-тың жаңарулары жөнінде жазылған.

Тірек сөздер: информациялық үдеріс, жаһандану, ақпараттық технологиялар, бұқаралық ақпарат құралдары, электронды медиа, ақпараттық өндіріс

Resume

This article is about the process media development in Kazakhstan. Information process are global in nature, but they have a national specifics of the state in which they occur. After Kazakhstan has dain its sovereignty a new system of mass communitation was formed in the country.

Key Words: information process, globalization, information technologies, mass media, electronic mass communication, information industry.

Информационные процессы имеют глобальный характер, но они имеют национальную специфику того государства, в котором они происходят. В Казахстане с обретением суверенитета сформировалась новая система средств массовой коммуникации. Была проведена демонополизация телекоммуникационного, вещательного сектора. Разгосударствление телевидения, появление частных, акционерных телерадиокомпаний дает возможность быстрее и легче войти в аудиовизуальный рынок, который постоянно ощущает потребность в информационных ресурсах, в вещательном обмене.

В Казахстане начато формирование парков ядерных технологий, биотехнологий и региональных технологических парков. Ключевым направлением предстоящего этапа развития республики стало – создание ряда высокотехнологичных производств в приоритетных отраслях страны. В настоящее время реализуется государственная программа «электронного правительства» в Казахстане, которая проходит в два этапа: первый – информационный, второй – интерактивный. Запущен веб-портал «электронного правительства», который как единое окно объединяет все Интернет-ресурсы государственных органов.

Переход Казахстана на цифровое вещание к 2015 году обусловило необходимость осмысления технологических, социально-экономических, а главное, культурно-информационных процессов в Казахстане. Министр связи и информации Казахстана Аскар Жумагалиев пояснил, что при переходе на цифровое телевидение главным фактором конкурентоспособности станет качество и значимость транслируемого телеканалами контента.

Для повышения конкурентоспособности отечественной телевизионной продукции планируется создание глобальной мультисегментной вещательной сети, предусматривающей появление крупнейшего информационного агентства в Центральной Азии. Министерство связи и информации РК планирует открыть в Астане новый телерадиокомплекс. В настоящее время готовится законопроект «О телерадиовещании», где будут урегулированы вопросы, касающиеся цифрового вещания, а также другие, имеющие большое значение для развития отрасли.

Развитие телевидения осуществляется в эпоху глобальной цифровой революции. Современные достижения в области цифрового телевещания меняют ход развития мировых телекоммуникаций. Новые возможности цифрового ТВ дополняются новыми возможностями: интерактивностью и мультифункциональностью. Если технические проблемы коммуникации имеют международное сходство, то вопросы ее социального содержания различаются в зависимости от стран, от характера социально-политической системы общества.

Начало 1990-х годов XX века ознаменовалось появлением альтернативных средств массовой информации (СМИ) (частных, коммерческих) на фоне изменений внутренней и внешней политики страны, развивающейся в условиях рыночных отношений. В настоящее время наблюдается качественное изменение деятельности медиа развития в стране в связи с бурным внедрением новых информационно-коммуникационных технологий (ИКТ), возросшей конкуренцией со стороны российских СМИ, с появлением новых вещателей, операторов связи в стране и постепенным переходом на цифровые стандарты вещания.

В средствах массовой информации проявляются тенденции, которые выражаются в резком увеличении информационных потоков, в появлении новых независимых СМИ, медийных организаций, новых участников информационного процесса, в появлении электронных газет, блогосферы, Web-изданий, в формировании новых информационных рынков, услуг.

Широкимасштабные реформы в телекоммуникационной и вещательной отраслях республики проводятся несколько лет, начиная с 1992 года. Эти отрасли были реформированы по нескольким направлениям: создание законодательной и нормативно-правовой базы, структурная перестройка, акционирование и приватизация предприятий. Ни в одной стране мира преобразование вещательного и телекоммуникационного комплексов не

проходило так быстро, как в Казахстане. Например, в США, Великобритании процесс либерализации рынка осуществлялся постепенно, под контролем государства и занимал от 7 до 15 лет.

Казахстан активно внедряет новые информационные технологии в СМИ. Огромная территория страны также способствует развитию спутникового ТВ – телевидения без границ. Большим подспорьем в этом направлении является казахстанский космодром «Байконур» - центр по запуску космических ракет. Благодаря спутниковому ТВ системы «Жарык» («Свет») стало возможным передавать телепрограммы из северной и южной столиц во все регионы Казахстана, а также охватывать периферийным вещанием часть России, Узбекистана, Китая, Монголии. Кроме того в республике была установлена совместно с австралийской фирмой новая наземная передающая станция, что увеличивает потенциал коммерческих телерадиокомпаний в охвате всей территории страны.

В июне 2006 году был запущен первый казахстанский спутник «Казсат-1», однако, к сожалению, из-за сбоя в компьютерной системе он был потерян. Уже «Казсат-2» был запущен в середине июля 2011 года, который обеспечит республику спутниковой связью, а также цифровым телевидением и радиовещанием. Данный спутник предназначен для отечественного вещания и телекоммуникационной связи. А с запуском «Казсат-3» Казахстан не будет зависеть от иностранных операторов связи.

Информационно-технологическая революция активизировала внедрение и развитие глобальных СМК, в республике быстро распространяется спутниковое, кабельное ТВ, мобильная телефония, растет количество Web-изданий, информационных мультимедиа ресурсов, получает развитие волоконно-оптическая связь, платное видео. Социально-экономические изменения казахстанского общества определили направление развития новых информационных технологий, СМК республики.

Формирование информационной политики Казахстана требует приоритета национальных интересов, а развивающееся информационно-культурное пространство требует активной интеграции в ближнее и дальнее зарубежье. Решение этой задачи определит успех процесса вхождения Казахстана в мировую информационную систему.

Если в 1990 г. в стране существовало только два канала республиканского ТВ, 4 радиопрограммы, издавалось около 400 журналов и газет, то в 2005 году - 1586 СМИ в республике, из них 1047 газет, 400 журналов, 125 телерадиокомпаний, 14 информационных агентств.

В настоящее время зарегистрировано свыше 7.000 СМИ, из этого числа на постоянной основе действуют 3.018 СМИ. Доля печатных СМИ (газеты и журналы) составляет 91% от общего числа масс-медиа, 8,5% - электронные СМИ: 63 телеканала и 42 радиокompании, 146 операторов кабельного ТВ и 6 спутникового вещания, и 0,5% – информационные агентства.

Доля негосударственных СМИ на информационном рынке страны составляет 85%. Наибольший процент среди печатных масс-медиа составляют:

- общественно-политические издания – 36%,
- информационные -32%,
- научно-аналитические -27%.

Из общего числа газет почти половина выходит на казахском и русском языках, есть газеты, выходящие только на казахском или только на русском языках, часть газет выходят на уйгурском, корейском, английском, немецком и других языках. В Казахстане аккредитованы зарубежные информационные агентства: ИТАР-ТАСС, РИА «Новости», Рейтер, Франц-Пресс, Синьхуа и другие.

Общенациональный охват электронными СМИ осуществляют 11 телеканалов и 5 радиостанций. На республиканском уровне вещают: телеканалы «Хабар» - 98,19%, «Казахстан» -98,06%, «Ел-Арна»-83,58%, «Первый канал Евразия»-78,82%, Казахское радио-93,2%. Функционирует спутниковый канал «Caspionet», вещающий на территории Центральной Азии, Среднего Востока, Европы и Северной Африки. В 2011 году «Caspionet» начал вещание в США, а его программы стали доступны 28 странам Америки (ТРК «Хабар»:2011.). Сельские территории охвачены в большинстве вещанием государственных каналов: «Хабар», «Казахстан», «Ел-Арна».

Негосударственные республиканские теле-радиокомпании, осуществляющие вещание на значительной территории республики за счет собственных средств.: «КТК», «НТК», «31 канал», «СТВ», «Русское- радио - Азия», «Европа плюс Казахстан», «NS радио.

За последние годы возросла роль СМИ в общественной жизни республики. Под впечатлением от эффективности информационных технологий крупные экономические группы предпринимали масштабные инвестиции в медиа рынок страны. Данный этап в определенной мере стимулировал развитие информационного поля Казахстана, что выразилось:

- в продолжающемся динамичном количественном и качественном росте рынка масс медиа;

- в повышении роли казахстанских СМИ в общественно-политической жизни страны, их приближении к статусу «четвертой власти» (Морозов А. 2005:3.)

2). На внутреннем казахстанском информационном рынке распространяется около 2.400 иностранных СМИ, включая 2.309 газет и журналов, 83 телерадиопрограммы. В Казахстане аккредитованы более 80 представителей зарубежных СМИ. Около 90% от общего числа наименований иностранных СМИ распространяется на территории

республики на русском языке, 5% - на английском, 5% - на других языках народов мира.

Крупнейшимисетями распространения иностранных СМИ на территории республики являются: АО «Казпочта», ТОО «Совместное предприятие «АиФ-Казахстан», АО «Евразия-пресс», АО «Алма-ТВ», ТОО «Секател», «Казцентр-ТВ», «Кателко+». Совокупный объем распространяемых этими структурами масс-медиа составляет 70% от общего объема.

Во всем мире, включая страны СНГ существует устойчивая тенденция к увеличению количества программ, транслируемых со спутника. Поэтому происходит замена и перевод программ на цифровой стандарт вещания. Новые формы вещания, основанные на современных технологических достижениях неуклонно повышают уровень предложений для жителей республики.

Первые сети кабельного телевидения на территории страны стали создаваться в конце 1980-х годов. По отзывам специалистов, казахстанская кабельная сеть развивается активно. В настоящее время на территории республики услуги кабельного телевидения предлагают 146 операторов сетей кабельного телевидения, в основном в областных центрах и в крупных городах страны. В стране идет бурное развитие системы кабельного телевидения, где абонентам этого вида вещания предоставлено от 60 и более каналов. Конкуренция вещательных каналов способствует разнообразию передач, поднятию общей вещательной культуры в стране.

Технология кабельного телевидения позволяет принимать множество программ от разных спутников. Сейчас внедряются волоконно-оптические кабели, позволяющие мгновенно передавать информацию на большие расстояния. В настоящее время кабельную сеть используют и для телефонии и охранной сигнализации.

В республике за этот период были реализованы механизмы экономического регулирования деятельности СМИ. В 1999 году был принят Закон «О средствах массовой информации». 3 мая 2001 года был принят Закон РК «О внесении изменений и дополнений в Закон РК «О СМИ». Дополнения к Закону «О СМИ» заключались в следующем:

- порядок трансляции зарубежных телепрограмм с 1 января 2002 года не должен превышать 50% эфирного времени; с начала 2003 года – 20% от общего объема передач по телерадиоканалам. Эта норма не распространяется на вещание кабельного и эфирно-кабельного ТВ;

- государственные органы и другие организации обязаны предоставлять СМИ интересующие их сведения не позднее 3-х дней со дня обращения или объяснять мотивы отказа;

- журналисты при подготовке материалов должны получать согласие на использование аудио-видеозапись в ходе беседы.

Работа над проектом нового закона «О СМИ в Республике Казахстан» началась в 2002 году. В настоящее время завершено обсуждение и утверждение данного Закона в Парламенте республики.

Казахстан первым среди центрально-азиатских государств в СНГ начал вещание по прогрессивной технологии с использованием цифрового телевидения, мультимедийной спутниковой системы передачи телевизионного сигнала, созданием непосредственного телевещания.

Сегодня ведущую роль в стране играют компьютеризованные информационные линии связи, которые внедряются в нашу жизнь в различных направлениях, внутри отдельных государств, регионов, транснационально, образуя разветвленную сеть коммуникаций, функции которых часто сравнивают с функцией нервной системы. Информационное общество рассматривает социальные, политические, культурные проблемы, вызываемые интенсивным развитием спутниковых и кабельных систем передачи информации.

В состав телерадиовещательного комплекса страны входит сеть вещателей: электронные средства массовой информации и сеть радио и телевизионного вещания республики. В состав телекоммуникационного комплекса – почтовая связь и взаимоувязанная сеть телекоммуникаций страны, включающая в себя сеть телекоммуникаций общего пользования, выделенные и ведомственные сети связи.

В стране ищут методы регулирования создающихся новых коммерческих средств информации с появлением Интернета, кабельного, спутникового ТВ, цифровой технологии. Спутниковая технология и видеопродукция дали возможность казахстанской аудитории смотреть любые программы. Местные, областные ТВ станции являются составной частью общей телерадиовещательной системы, обслуживающей общественные интересы.

Прошедшие журналистские форумы – 10 Евразийских Медиа Форумов (с 2002г.- по 2011г.), Первый Конгресс журналистов Казахстана (2002 г.) и последующие - имели важное значение для развития СМИ в республике, являются важным этапом медиа развития в этом направлении.

Изменение информационной политики Казахстана в конце XX – начале XXI веков было вызвано процессом глобализации, технологическим процессом, реформой социально-экономической сферы, что дало толчок в переосмыслении национальных приоритетов республики в коммуникационной сфере. Необходимость выработки общенациональной государственной информационной политики было связано:

– с обретением суверенитета, с возросшим информационным потоком из ближнего и дальнего зарубежья;

– с активным развитием коммуникационной, экономической, культурной глобализации в мире, в стране;

- с бурным развитием и внедрением новых ИКТ, новых СМИ;
- с появлением конкурентного информационного рынка и новых его участников (государственный сектор, частный сектор, гражданское общество, международные организации);
- с разработкой политических и юридических структур, соответствующих новым социально-экономическим требованиям времени.

Существенным фактором, определяющим использование ИКТ в Казахстане, является специфика страны с его огромными расстояниями, наличием труднодоступных, удаленных районов с малой плотностью населения, а также различиями в уровне экономического развития областей республики.

Новые социально-экономические, технологические условия требовали нового механизма для координации информационного развития в стране. Роль государства в этом процессе возрастает, как организующего, регулирующего и законодательного органа при сотрудничестве и все большем вовлечении частного бизнес сектора, общественных организаций. Необходим был новый подход, в основе которого лежали интересы людей, а основное внимание уделялось бы социальным, культурным, экономическим и управленческим целям. Этот подход обеспечил использование знаний и богатого опыта граждан республики в качестве движущей силы нового информационного пространства – развития информационного общества в Казахстане.

Информационное общество основано на широком распространении и использовании различной информации, а также активном участии органов государственного управления, частного сектора и гражданского общества. ИО – это увеличивающаяся с каждым днем – реальность, обеспечивающая возможности для экономического и социального развития всех граждан страны.

Информация становится доступней, оперативной, она быстро оказывает большое воздействие на людей, заставляет их стремиться к образу жизни более развитых стран. Здесь велика опасность заполнения казахстанского информационного рынка (аудиовизуального, телекоммуникационного, компьютерного) некачественной зарубежной продукцией. Важно понять влияние этого информационного потока на культуру, образование, образ жизни людей. Противостоять этому влиянию становится все сложнее при процессе глобализации, при бурном развитии Интернета, спутниковом телевидении, стандартизации «массовой культуры».

Государство при создании и решении больших информационных проектов опирается на деловой частный сектор, телекоммуникационные компании. При этом оно учитывает экономические, политические, технологические условия, культурно-духовное влияние этого процесса. Эти

опасения высказывают многие исследователи, специалисты средств массовой коммуникации ближнего и дальнего зарубежья.

Встает вопрос о национальных приоритетах в информационной, вещательной политике, культурной идентичности, ментальности восприятия казахстанского общества. В решении этих задач будут способствовать:

- рост собственной информационной, аудиовизуальной, телекоммуникационной продукции;
- количественный и качественный рост отечественных средств массовой информации, медиа организаций, коммуникационных компаний;
- конкурентоспособный информационный рынок, удовлетворяющий возрастающие запросы и потребности казахстанского общества.

Информационная индустрия переходит на новый количественный и качественный уровень, затрагивая не только компании, но и страны, регионы; она определяет способность устоять в конкурентной борьбе высокотехнологичного мира XXI века. Новые средства массовой коммуникации Казахстана первыми реагируют на вызов времени, они изменяют свою политику, стремясь соответствовать новым возросшим требованиям.

Создание рынка информационных услуг, появление сетей различных операторов, коммуникационных фирм в Казахстане, новых телерадиоканалов – вот те факторы, которые влияют на перспективы развития информационной среды в стране. Модернизация ряда стран и регионов может быть успешной при условии сохранения обществом своей идентичности в условиях коммуникационной и экономической глобализации при активном развитии новых информационных технологий и новейших средств массовой коммуникации.

Информационный поток представляет собой источник силы, способный мобилизовать потенциал общества и направить ее на создание открытого демократического общества. СМИ создают идейно-нравственную и социально-психологическую атмосферу, настраивающую граждан многонациональной страны на построение гражданского общества.

Литература

1. ТРК «Хабар», 2011, 20 сентября.
2. Морозов А. Свобода слова в Казахстане: позитивные тенденции // Казахстанская правда, 2005, 29 ноября. -С.3

STEPPED COMPOSITE TEXTS

SIRALI BİRLEŞİK METİNLER

СТУПЕНЧАТЫЕ СЛОЖНЫЕ ТЕКСТЫ

Kanire BAYZADE*

Abstract

Before to speak about the complex texts, it is necessary to tell, that the ability of merge of the texts is caused by the nature of our speech. In the linguistic literature occur an idea that ostensibly microtext is object of grammar, and macrotext - object of stylistics. The supporters of this thesis about one of the basic features of syntax of the text - abilities to unit in itself of an opportunity both grammar, and stylistics. Speaking about display in complex questions of integrated, hierarchical quality in communicative system, transferring classification of their kinds, we confirm this idea again:

1. Step complex texts
2. Separate - complex texts
3. Connected complex texts
4. Complex texts with the compatible member
5. Criss-crossed - complex texts
6. Conjoint - complex texts.

Key Words: Step, separate, connected, complex, criss-crossed, conjoint.

Özet

Makalede; birleşik metinlerden söz edilmektedir. Metinlerin birbirine bağıllığının doğal konuşmamızla ilgili olduğu söz konusu ediliyor. Dilbilimde şöyle bir düşünce egemendir: Küçük metin gramerin, büyük metin ise üslubun araştırma objektifindedir. Bu bilimsel yöntemi benimseyenler metin söz diziminin asıl yönlendiren birinin, onun hem gramer hem de üslup imkanlarını kapsadığını unutmamaktadırlar.

---

* Bakü Devlet Üniversitesi, İlmî İşçi / AZERBAIJAN

Metnin parçalardan oluşmuş bütünü, hiyerarşik niteliği iletişimli sistemde ortaya çıktığı söylendiğinde onun çeşitlerinin şunlar olacağı makalede okuyuculara sunulmaktadır:

1. Basamaklı birleşik metinler
2. Bölmeli birleşik metinler
3. Ardışık birleşik metinler
4. Çift ögeli birleşik metinler
5. Çapraz birleşik metinler
6. Aykırı birleşik metinler

Anahtar Kelimeler: Basamaklı (step), bölmeli, ardışık, çift ögeli, çapraz, aykırı birleşik metinler

Stepped CT ranks with the most frequently met types. In such CT ending of one text (the first step) becomes beginning of other text (there appears the second step), and its ending, in its turn, for other text (the third step emerges) etc. so in “stepped” manner texts connect to each other, and the types have integral quality due to their common intonation, expression mode, syntactico-grammatic structure, model resemblance and sometimes symmetry. CT-s of such type step by step “conveying” thought to each other develop and raises it to such moment when thought completes in this manner. Let’s address to the example:

Fatiguens of silent roads stretching between numerous stones scattered everywhere, grey hills as a snake, with one end to horizon and another - under feet of so many people, emptiness of silent and hungry plains.

In eyes of an old villager clothed with dressing of strange colour and form there stretch long roads. The roads stretching in his eyes appear with a cold shine and disappear again. Behind there is Azerbaijan – country, horizons of which have blood colour, land of which is thirsty, life of which becomes dark from light absence. And ahead - Tehran, mosaically paved streets of which thud like empty, unheated drum, are shelter of hungry people, cold lights of which dazzle eyes...(Step 1).

Bedding items, cotton of which was up, black iron tea-pot, several wood splitters were fastened to thin and tired donkey. The faithful dog whose back stucked to her belly from hunger didn’t leave her owners even in heavy days.

Innocent looks of a woman in black turban, veil dropped to the man. In these looks the mixed feelings of innocence and disturbance removed the last rays of hope which turned into fury from the wrinkled eyes (Step II). Etc.

And conclusion – the final text is below:

Just hope – pallid hope which can be destroyed by one word, one sound preserves the family.

Hope – the last shelter, the last force of toiling mankind. Hope – the sun appearing from clouds which became roof to the family...

In the given fragment each of the composite microtexts having very substantial content separately are “nominative texts” (italics ours). The description is so much strong that wholly the stepped text can be evaluated as “descriptive stepped text” (italics ours). The final text is more interesting. By means of paralleled components it once again reminds dolefulness of the situation by high pathos, thus intensifying the description and the last sentence CT namely at the tableaux once again confirms the description.

By pointing out another specific aspect let’s remind semantic substantialness of stepped CT: laconicity isn’t peculiar to the texts of such type, however due to their position and function such texts also can be laconicity messenger:

“Aims and duties of communication in speech contact conditions are for sure connected with the certain impact rendered to person receiving information of person conveying it. On the other hand, efficiency of the impact depends on information – receiver characteristics. The efficiency is taken into account by the information conveyer and corresponds to contact showing itself in communicative conditions” (Grishina; 1985,74).

Such relation can repeatedly remain before the fact that “Unexpected act itself is required...The unexpected act is demand of designating any subject - such addition to its content which once again clarifies the surrounding objective world. The requirement can be also reflected on psychological level” (Leontyev; 1983, 145). However fully sharing the opinion we must express that the phenomenon can have not only psychological character:

Another type of stepped CT is “interference stepped CT”, and since such CT-s themselves are formed by means of “purposely interference” and “purposeless interference” (italics ours) elements, we can make internal classification namely by such headings, fragments for sure must be present so that we could visualize the foregoing:

“-” In the world Prophet word is flat,
The wonder is Prophet truth.
Prophet feeling turned to contempt
From the ignoramus’ word heart ails.
The cruel people faithlessly regarding faith,
Deserve curse, only curse!
Again the horizon is bright, stars trembling,
Again I became whole, the sky called.
Prophet having turned down from the unbelievers.

Went by prophet's way.

DON'T INSULT PROPHET!

There were rather many people who inimicated with great prophets because of religion.

One of them one time threatened to Prophet:

-Hey Mahammad, we can't let you demolish our idols, I acknowledge neither you, nor your religion.

Then he took for the Prophet's collar and shook him.

Prophet has told: - I can forgive your disesteem to me. But I'll never forgive your insulting of my religion.

Prophet addressed to God: - Oh, my God, send one of wolves here!

The word of Prophet has sounded like an order.

In several days when the unbeliever went for trade to Damask city on the way he encountered a lion. He had walked around him for a long time and disappeared. The unbeliever was stricken by fear.

-The lion will eat me – he said.

In the night when the caravan had rest, he ascended to the top of a hill, laid down so that if the lion came, he wouldn't find him. As soon as everyone fell asleep, the lion has come again. He smelled each of the travelers and found the unbeliever who slept on the top. He assaulted him, tore down his belly. When dieing, the unbeliever addressing to the caravan people said: - Don't insult Prophet!

Thus, curse of Prophet made true. No matter, wolf or lion! The unbeliever died and was sent to hell.

REFLECTIONS AT HIRA MOUNTAINS

The sun is in my right hand, the moon – in left,

I'll turn my religion to eternal echo.

I'll never be tired from telling God's name,

I'll sacrifice my soul for God,

I'll spread the religion all around the world,

By giving light from heart to heart. “-”

“-” Every word I tell is order of God,

Prophet is charity Prophet

(Nabi Khazri).

First of all, we should remind such condition that “Almost all types of text have composition scheme being more or less clear from general characteristics of text, including texts reflecting contact between oral and verbal types”

(Moskalskaya; 1981,81). And, so to speak, the author's conditional standing face to face before his reflections and their display, anticipation by any concrete model, surely, must have transitive character in explaining the thought so that evolvent course of the latter would take up its place in telepatheme. If to make once again the clarification, such thesis also mustn't be neglected: "Conveying of a new information depends on whether there is present or not the certain fund of general knowledge. Because without such fund understanding between the speaker and the listener is impossible". And in the given fragment appearing of "interference" is aimed on conveying more minutely the new is such that by the information, the author's program is such that by the interference text begins as the primary information element, again uses initial form in order to strengthen once again primary essence of the expressed thought. Hence, the interference is "purposely": it was adapted as continuing of contamination quantor: "Don't insult Prophet", "Reflections at Hira mountain".

Classification of "stepped CT-s" is possible not only due to their semantic direction, but also syntactic mediators stepping microtexts, numerous facts also require this, including all types of dialogical element, minimal dialogical unit, internal voice, super-phrasal unit can be contamination messengers. The fact of polylogical unit's being boundary line of texts is also registered, because it serves to connection of every syntactic whole or texts, as well as stepped development of thought in collective description of the participants:

Suddenly there occurred a strange case: Amirgulu having jumped off the water loudly told:

-Alakbar! Hey Alakbar – and afterwards everyone who bathed, each by each, then all together, having jumped off water, began shouting – Alakbar! Hey Alakbar!

The uproar accompanied by lapping of arms, feet in the sea water was spread through the shore which since summer, middle September had been sank in silence, hearing only wind's whistle rumbling of the sea, gulls, sandpipers rose up and flied over heads of those who bathed in the sea shouting, having nothing understood from the sudden uproar on the coast:

-Alakbar! Hey Alakbar!

The cluster of the bathers, with Baladadash and Azizagha ahead, returned to village with the uproar and all of the village dwellers being informed about the whole case saw cluster of bridegroom and his best man uproaring.

-Alakbar! Hey Alakbar!

And when passing by a bathroom Baladadash stopped, everyone stopped noising and Baladadash loudly shouted:

-Hey Alakbar! That is your bathroom, and that is you! I bathed in the sea! And my son...First Baladadash couldn't find a word so that follow it, but Baladadash felt that now he must say something good, very excellent. – My son...-Baladadash

again couldn't find a word. –My son...-Baladadash found. –My son will look like a sea, not like that your bathroom! (Elchin).

Here a feature peculiar to monological speech catches eye more evidently that “separates” a special preparatory stage to polylogical speech being another speech type. After a new preface part-introduction it substantiates polylogical element. And the substantiation is given in syntactic whole following any polylogical element. The final text appearing as high emotion, psychological act creator not only summarizes the content, but also expresses once again preparatory character of all previous microtexts. Another interesting fact in the given fragment, which also strikes eye, appears as, first of all, serious regularity demand, i.e. fact of the periodical closing of each of relevant microtexts. The CT being unity of “chain periodical texts” is notable for laconicity of its description, and so we can call it “stepped CT of laconic content”.

LITERATURE:

1. Гришина, О.Н., Особенности организации информации в научном и художественном тексте: Функциональные стили, Лингвометодические аспекты: М.: Наука, 1985.

2. Леонтьев, Т.П., Общее и русское языкознание, М.: Наука, 1976.

3. Москальская, О.И. Аранжировка предложений в тексте и проблема подчинения: Изв. АН СССР (сер. лит. и языка). Т.39, 1980, № 6.

**A SURVEY ON THE EFFECTS OF WATER STRESS ON
ABSCISIC ACID AND ION LEAKAGE IN APRICOT
CULTIVARS**

**KÜLTÜR TÜRÜ ERİK BİTKİSİNDE SU GERGINLIĞI
EFEKTİYLE OYUŞTURULAN ABSCİSİK TURŞUSU (EKŞİSİ)
VE İYON SIZINTISIYLA İLGİLİ ARAŞTIRMA**

**ОБЗОР НА ЭФФЕКТАХ ВОДНОГО НАПРЯЖЕНИЯ НА
КИСЛОТЕ ABSCISIC И УТЕЧКЕ ИОНА В КУЛЬТУРНЫХ
СОПТАХ РАСТЕНИЯ АБРИКОСА**

Shahram MEHRİ* - Saeed Piri PİRĀİVATLOU** - Bahram MEHRİ***

Özet

Makalede; erik bitkileri üzerinde yapılan araştırmalarda Abscisic turşusunun, potasyum ve kalsiyum iyonlarının azalması etmenleri söz konusu edilmektedir. Dört yılda randomize edilen komple blok tasarımına dayalı alanlarda su gerginliğini (WAS) incelemek üzere 2004-2005 yıllarında İran'ın Karay köyünde denemeler yapılmıştır. Araştırmalar; Şahrudi, Cahangiri, Nesiri, Nuri ve NO:35 bitki türleri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Sonbaharın yedinci gününde iki kontrol, dört gün sulama aralığında; su gerginliği sekiz gün sulama aralığında olmak üzere 32 gün boyunca deneyler devam etti. Su gerginliği altında olan ağaçların su tüketiminin % 50 olduğu ortaya çıktı. Kalsiyum ve potasyum iyonlarının sızıntısının çiçek tomurcuklarında daha alt seviyelerde olduğu belirlendi.

Anahtar Kelimeler: Su gerginliği, erik, Abscisic turşusu, kalsiyum, potasyum, iyon sızıntıları

---

* Department of Agriculture, Parsabad Moghan Branch, Islamic Azad University, Parsabad Moghan / IRAN

** Department of Agriculture, Abhar Branch, Islamic Azad University, Abhar / IRAN

*** Department of Agriculture, Tabriz Branch, Islamic Azad University, Tabriz / IRAN

Abstract

In order to study on water stress (WS) on the Abscisic Acid (ABA) level and potassium and calcium ions leakage in apricot cultivars (*Prunus armeniaca*), an experiment in the form of split plots based on randomized complete block design with four replicates from 2004-2005 was conducted in Karaj, Iran. The cultivars included Shahroudi, Jahangiri, Nasiri, Nouri and No.35 which were the main factor and water stress treatment was sub-factor. The experiment conducted with two controls (four days of irrigation interval) and stress (eight days of irrigation interval) in the seventh day of autumn and continued for 32 days. The water consumption by the trees under stress was 50% compared to that of control trees. The calcium and potassium ions leakage from flower buds (affected by the cold stress in spring) was lower than control under stress condition.

Key Words: water stress (WS), apricot, Abscisic Acid (ABA), Calcium, Potassium, ion and leakage.

Introduction

Abscisic acid is an important plant development regulator which is produced from matured leaves later in plant development period and decrease of the day and temperature. It moves from leaf to other parts of the plant, especially buds, and induces dormancy. Studies have also shown that abscisic acid has a significant contribution on the regulation, osmotic adjustment of cells, ion transfer as well as closing the leaks. Large amount of abscisic acid produced in the state of water stress may result in decreased evaporation from the leaf surface. Study on cassava indicated that water stress increases the amount of abscisic acid resulting in osmotic adjustment and closing the leaks (Alves and Satter, 2004). Flowering delay is an important way to persist against premature spring coolness. Abscisic acid increases due to water stress leading to prolonged dormant period and delay in flowering. Studies on apricot in Italy suggested that drought stress together with increased abscisic acid may cause delay in flowering strengthening the tissues resistance against cold weather (Bessi and Bartolini, 1995). The studies (Kobashi et al. 2001) on the peach trees indicated that water stress within 16 to 80 days after final flower increases the amount of abscisic acid resulting in increased activities of abscisic acid as well as an increase in soluble carbohydrates in fruit. It seems that in the state of water stress (dryness, saltiness, and coldness), the activation of a series of genes changes the amount of growth regulators. GBL5 gene produces abscisic acid in water stress condition and GBL9 gene decrease abscisic acid production. Study results indicate that abscisic acid increases the amount of soluble carbohydrates in plant tissues. As the carbohydrate is increased the freezing point is decreased resulting in improved resistance of tissue against coldness. The experiments conducted on cassava suggested that water stress may

be increase the soluble carbohydrates (sucrose, glucose and fructose) by an increase in the amount of abscisic acid (Alves and setter 2004). The findings of Fahadan (1994) showed that water stress decreases the leakage of potassium and calcium ions in apricot bud. In the research conducted on the Shahroudi, Jahangiri, Nasiri, Nouri and No.35 cultivars, the amount of abscisic acid was not measured and the minimal and maximal ion leakage were observed in Shahrioudi and No.35 cultivars. The studies on grape tree suggested that water stress decreases the water potential and increases the amount of abscisic acid as well as hole resistance. External application of abscisic acid may raise the hole resistance in trees which are under stress, compared to irrigated trees (During and Broguedis 2003). The studies on out indicated that water stress raises the coldness resistane in leaves which is related to the protein concentration and socros and has no relationship with abscisic acid, (Carlos et al. 2005).

One of the most important effects of coldness is on the structure of cell membrane, penetrabilityof membrane and the amount of ions leakag from the cell (Mikal, 2002). Studies have shown that exertion of environmental stresses like drought stress can decrease the ion leakage from cells through effecting on the structure of cell memberan. The experimentson the rice suggested that drought stress can raise the amount of calcium ions in the root cells and decreasing the penetrability of cell membrane, and ions leakage from roots (Kitagawa and Yoshizaki, 1998). The studies conducted on tomato have shown that when the temperature of the tomato's environment comes down, the ion leakage and the amount of protein leaving the fruit shall come up. The ion leakage from the cell wall is related to the activity of enzymes decomposing the cell wall which due to coldness can increases the activity of enzymes. The role of calcium in responding to various stresses (dryness, coldness, saltiness) has been determined (Milcal, 2002).

Maximal sings and changes on genes which are effective in structure of membrane have been observed due to coldness stress. Accordingly, the amount of calcium in cytoplasm as a result of movement of calcium ion from apoplast or its release from interface materials between cells begins to increase (Mahajan and Tureja 2005). Due to high penetrability of cell membrans in the plants sensitive to coldness, ions leakage and electrical conductivity (EC) is high. The studies have shown that the amount of calcium in leaves and roots of wild species are more in the arable species and have strpnger resistanc to the coldness. Studies (Alves and setter 2004) conducted on cassava indicated that potassium ion in the state of drought stress in the leaves is high which causes an osmotic adjustment in cell. Present research intends to determine the most resistant cultivar to the coldness

Materials & methods

Present research intends to review the water stress effects on the amount of calcium and potassium ions leakage from buds and the concentration of abscisic acid of the leaves of Shahroudi, Jahangiri, Nasiri, Nouri and No.35 cultivars of

apricot in the research stations of horticulture in Tehran University (located in Mahdasht St. Karaj) in 2004 to 2005. The experiment was conducted in this statistical design with split plots based on randomized complet block design with two treatments and four replications. Cultivars were considered as the main plot and the treatment of water stress and control were considered as minor plot. The number of trees for each cultivar within each replication was two trees. The experiment was conducted on totally forty trees. Water stress treatment started in 24/10/2004 continuing for 32 days. The irrigation distance was 4 days in control and 8 days in the trees which were under stress. The amount of consumed water in stress tree was 50% compared to control trees. The features such as free forms, bund and total ABA as well as calcium and potassium ions leakage from the buds were measured.

Calcium and Potassium ions leakage measurement

To measure the amount of leakage of ions, flower buds from white apexes were collected and put under cold stress at -5°C . 3 g of the buds were weighted and put into incubator for cold stress where the temperature from 17°C reached to 2°C . Decrease of temperature from 2°C to -5°C was progressive within one hour. The decrease of temperature stopped in -5°C and the samples were maintained in this temperature for two hours. After these steps, the samples which had experienced cold began to adjust to the environment. Then, 100 mL distilled water (distilled for two times) was added. The bulk of samples became 150 mL after 24 hours. After preparation of standard Ca solubles (1,2,3,4,5 mg/l) and potassium (0,10,20,40,60,80,100 mg/l), the leakage was measured using atomic absorption and flame photometer (Fahadan 1994).

Abscisic acid (ABA) measurement

Sampling from trees was started after WS application to measure ABA in leaves. The samples were maintained in freezer using liquid frozen Nitrogen. Methanol, Chloroform and Ammonium Hydroxyl 2normal (12:5:3) together with 25 mL of water were used to refine from the bulk proportion. 1g of leaves were weighted and 60 mL methanol, Chloroform and Ammonium Hydroxyl together with 25 distilled water were added. The samples were maintained for one week in -20°C in refrigerator. After one week, the chloroform begins to deposit which is separated by a Decounter funnel. During the next step, methanol was slipped from the samples using rotary equipments within one hour in order to extract methanol. To prevent decomposition of hormones, the equipments were set on 40°C . In the next step, the pH reached to 2.5 using chloridric acid and Na hydroxid 1normal. 15mL acetat ethil was added for three times which amounted to 15 ml together.

In order to measure bound form of ABA, after separation of asetat ethil, pH liquid phase (water section) reached from 1normal to 11 by using of naoh. In order to hydrolysis, it was put in 70° c in banmari for one hour. In the next step, pH reached to 2.5 using HCL 1.Normal and 15mL asetat ethil was added during three steps and asetat ethil which included ABA bound form was separated. In the previous step, prior to chromatography with paper (TLC) using rotary equipment, the asetat ethil was separated from samples (the temperature was set on 45° c).

To conduct TLC from isopropanol solvent: Amunium hydroxid: water with proportions of 10:1:1 were used. After TLC and observation under UV, the samples were the surface of TLC papers were cut and put into test tube. 2mL methanol was added to each sample and the amount of ABA was read in terms of microgram/mL using spectrophotometer in the wavelength of 263nm. to obtain the standards of ABA 0,20,40,60,80,100,120,140,160,180,200 microgram/mL were used (Ross etal, 2004, and Ergun etal. 2002).

Cold damage

In order to measure percentage of cold, four branches in four different directions of trees were selected. Prior to coldness and decrease of temperature, flower buds were counted and after decrease of temperatue to -5 to -6° c in april, the healthy flowers were counted and the amount of damage was estimated.

Fruit formation

To measure fruit formation, the flower buds on the selected bredted branches were counted, then the fruit formation was estimated based on the following equation:

The nunber of fruit

Fruit formation(%) = $\frac{\text{The number of fruit}}{\text{The number of flowers}} \times 100$

The number of flowers

Results and discussion

Results (table 1) indicate that the amount of Potassium and calcium leakage form trees is higher than the trees which experienced WS. According to table 2, it is evident that among the cultivars, the Nouri cultivar had lowest leakage and No.35 and Jahangiri had the highest leakage. Shahroudi and Nasiri cultivars had lower leakage than No.35 and Jahangiri. The interaction of WS and cultivars (table 3) indicates that the calcium leakage in Jahangiri, Nasiri, Shahroudi and No.35 in the state of control and stress was the same without experiencing stress; while, in Nouri and Shahroudi cultivars, this leakage was lower than control under the state of stress. The amount of calcium leakage in Jahangiri, Nasiri and No.35 cultivars

under stress and control had no difference; while, in Nouri and Shahroudi, it was lower under stress.

The experiments conducted by Kitagawa et al.(1998) on the rice indicated that drought stress causes an increase of calcium ions in root cells of rice and the outflow of ions from cells resulted in decreased permeability of membrane. In this experiment also the calcium ion leakage decreased under the state of stress which seems to be as a result of decreased permeability of cell membrane.

The experiments conducted on the cassava plant indicated that in the plants under the drought stress, the leakage of potassium decreases under the stress resulting in an increase in the potassium concentration in the leaves of the plants which are under the stress. The increase of potassium is due to the permeability of cell membrane leading to the osmotic adjustment of cells which is quite compatible to the results of the experiment (Carlos et al. 2005).

Table 1 indicates that the concentration of different forms of ABA in the trees under stress is much higher than those in control state. Table 2 indicates that among the cultivars, ABA free form of Shahroudi is on the high level, and the Nasiri and Nouri cultivars are on the lowest. The highest amount bound form of ABA is related to No.35 and Nouri while the lowest levels is related to Nasiri and Nouri cultivars. Generally, Shahroudi cultivar has the highest level of ABA while Nasiri and Shahroudi have the lowest. A comparison of interaction of WS and the cultivar (table 3) indicates that WS causes an increase in ABA bound form in all cultivars compared to those cultivars which are in control state. Studies (Kobashi et al.2000) on the peach indicate that the WS causes an increase in ABA which results in an increase of activities of Sorbitol oxid leading to increase of soluble sugars. The results of studies (Bessi et al 1995) suggested that WS together with the increased ABA in apricots may cause a delay in flowering resulting in decrease of the risk of late spring cold. The studies conducted on the grape showed that WS may cause a decrease in water potential and increase of ABA as well as branch resistance. Also, in this experiment, the ABA proved to be compatible to above-mentioned results due to the increased stress.

Results obtained from the average (table 4) indicate that under WS, the coldness damage shall be lower than the state of control and the formation of fruit shall be higher. Regarding the table 5, it is evident that the cold damage in the Nouri cultivar is lower and in No.35 cultivar is highest compared to other cultivars. Further, the highest formation of fruit and the lowest formation is related to Nouri and No.35 cultivars, respectively.

Conclusion

Generally, the outcome of the study makes it clear that WS may cause an increase in ABA and a decrease in ion leakage in apricot cultivars. Apricot cultivars show different reactions to the stress. Nouri cultivar has the lowest and No.35 cultivar has the highest reaction to the ion leakage resulting in the increase

and decrease of the resistance of these cultivars towards coldness. In the trees which are under WS, a 1-2 delay in flowering was observed.

Table 1 – Means comparisons of K⁺ and Ca²⁺ Leakage and Free, bounded and total abscissic acid form.

Characteristics Treatments	K ⁺ leakage (mg/lit)	Ca ²⁺ Leakage (mg/lit)	Free abscissic acid (μ g/milt)	Bounded abscissic acid (μ g/ml)	Total abscissic acid (μ g/milt)
Control	14.28 a	3.60 a	67.29 b	35.29 b	102.58 b
Water stress	13.71 b	3.41 b	74.10 a	41.13 a	114.73 a

Table 2 – Means comparisons of K⁺ and Ca²⁺ Leakage and different form of abscissic acid in apricot varieties

Characteristics Treatments	K ⁺ leakage (mg/lit)	Ca ²⁺ Leakage (mg/lit)	Free abscissic acid (μ g/milt)	Bounded abscissic acid (μ g/ml)	Total abscissic acid (μ g/milt)
Shahrudy	12.69 c	2.69 b	79.36 a	37.72 c	117.08 a
Jahangiri	14.50 b	4.33 a	73.07 b	36.13 d	109.20 b
Nasiri	15.34 a	3.95 ab	64.48 c	36.01 d	100.50 d
Nuri	11.95 d	2.01 c	64.67 c	39.85 b	104.52 c
Number 35	15.50 a	4.52 a	71.89 b	41.34 a	111.97 b

The treatments with same letters are in the same groups by Duncan's multiple range test

Table 3 – Means comparisons of interaction between water stress and variety on, Ca²⁺Leakage and bounded abscissic acid

Characteristics Treatments	Ca ²⁺ Leakage (mg/lit)	Free abscissic acid (μ g/milt)
T1 A	3.02 c	34.06 e
T2 A	2.38 d	41.37 b
T1 B	4.34 a	33.01 e
T2 B	4.32 a	39.24 c
T1 C	3.99 b	33.64 e

T2 C	3.91 b	38.39 c
T1 D	2.09 e	36.31 d
T2 D	1.93 ef	43.40 a
T1 E	4.55 a	39.44 c
T2 E	4.48 a	43.23 a

A, B, C, A and E apricot variety (Shahrudy, Jahangiri, Nasiri, Nuri and No.35) respectively and T₁ and T₂ control and water stress treatments.

Table 4 – Means comparisons of water stress effect on cold damage and final fruit set

Characteristics Treatments	Cold damage (%)	Final fruit set (%)
Control	80.79 a	3.130 b
Water stress	78.27 b	3.56 a

Table 5 – Means comparisons of cold damage and final fruit set in apricot varieties

Characteristics Treatments	Cold damage (%)	Final fruit set (%)
Shahrudy	79.53 c	4.91 b
Jahangiri	80.52 c	4.28 b
Nasiri	90.71 b	1.50 c
Nuri	52.12 d	14.79 a
No.35	94.78 a	0.01d

REFERENCE

1-Alves, A. C. and T. L. Setter.2004. Abscisic acid accumulation and osmotic adjustment in cassava under water deficit. Environmental and Experimental Botany. 51,259-271.

2-Bessi. D. G. A.F. Bartolozzi.1995. Tolerance of apricot to winter temperature fluctuation and spring frost in northern italy. Acta Horticulturae. 384. Abstract.

3-Carlos, A.M., E.Z. Gustavo AND m.Alberdi. 2005 Effects of water stress on frost resistance of oat leaves. Environmental and Experimental Botany. Abstract.

4-During, H. and M. Broguedis. 2003. Effects of abscisic acid and benzyladenin on irrigated and non irrigated grapevines. 13,253-260.

5-Ergun, N. T., S. F. Topoglu and A. Yildiz. 2002. Auxin (indol-3 acetic acid) T gibberellic acid (GA₃), abscisic acid (ABA) and cytokinin (Zeatin) production by some species of mosses and lichens. Turk. T. Bot. 26,13-18.

5-Fahadan, A,A.1994. Factors affecting cold tolerance in five apricot cultivars. MS thesis, Agricultur Faculty, Tehran university Iran.

6-Kilili, A.W., M. h. Behboudian, T. M. Mills.1996. Composition and yuality of Braburn Apples under reduced irrigation. Scientia Horticulturae.67,1-11.

7-Kitagawa, Y. and K. Yoshizaki. 1998. Water stress – induced chilling tolerance and ca²⁺ flux. Plant science. 137,73-85.

8-Kobashi, K, H. Gemma and S. I. wahori. 2000. Abscisic acid content and sugar metabolism of peache grown under water stress. J. Amer. Soc. Hort. Sci. 125,425-428.

9-Mahajun, S. and M. Tureja. 2005. cold, salinity and drought stresses: a review. Archiives of Biochemistry and Biophysics. Vo 12,51-58.

10-Mikal, E. S. 2002. The rate of ion Leakage from chilling – sensitive dose not immediately increase upon exposure to chilling temperature. Postharvest Biology and Technology. 26,295-304.

11-Ross, R. S., T, A. Stephen, T. A. Cutler and J. A. Feurtado. 2004. Determination of endogenous and supplied deuterated abscisic acid in plant tissues by high performance liquid chromatography – electroospray ionization tandem mass spectrometry with multiple reaction monitoring. Analytical Biochemistry. 329,324-333.

**YERLEŞİM YERLERİNİN GENİŞLEMESİ VE
GELİŞMESİNDE JEOMORFOLOJİK UYGULAMALAR
VE ONLARIN SONUÇLARI**

**GEOMORPHOLOGICAL PROCESSES AND THEIR EFFECTS
ON GROWTH AND DEVELOPMENT OF THE CITIES**

**ГЕОМОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ И ИХ ЭФФЕКТЫ
НА РОСТ И РАЗВИТИЕ ГОРОДОВ**

Seyed Mehran HOSSEİNİ* - Nima PURFAHİM**

Özet

Yerleşim yerlerinin coğrafi mevkisine göre, gelecekteki gelişmelerin nasıl olacağını tespiti, toprağın çeşitli yeryüzü engebelerini ve aşınmalarıyla ilgili gelişmelerin incelenmesi (jeomorfolojik) sürecinde ortaya çıkar. Bu inceleme süreci işlemleri; köyün gelişmesine hem yardım eder, hem de sorun ortaya koyabilir. Bu işlemlerden bazıları; akarsuların ve sel sularının sürüklediği taş kum gibi maddeler veya çöküntüler, yerleşim yerlerinin nizamına etkileri olan süreçler, hafriyatlar, eğimli topraklar ve yer altından akan kirli sular ve bu gelişmenin önüne geçen etmenlerdir. Her bir yerleşim yerinin gelişmesinde jeomorfolojik araştırmaların rolü büyüktür.

Ama çağdaş yerleşim yerlerinin planlanmasında bu sonuca önem verilmiyor. Hatta yer bilimi (jeoloji) araştırmalarında da bu konu dikkatten kaçmaktadır.

Anahtar Kelimeler: jeomorfoloji, yerleşim yerlerinin gelişimi, iklim, planlama

---

* Department of Geography, parsabad moghan Branch, Islamic Azad University, Marsabad moghan / IRAN

** Department of architecture, parsabad moghan Branch, Islamic Azad University, Parsabad Moghan / IRAN

Abstract

Due to the fact that cities are geographically based, may be encountered with different geomorphologic processes for its future development. These phenomena may provide means to expand the city or discussed as a bottleneck in development of the city. Some of these phenomena such as alluvial fans and plains affect development of cities, but also some of these phenomena such as landslides, loose soil, and low depth of groundwater prevent development of cities.

Despite the importance of geomorphologic studies in development planning of the cities, it is clear that planners have less attention to this matter or they have turnover in most of geological studies.

Key Words: geomorphology, development of the city, climate, planning.

1-1 Introduction

Geomorphology with a broader scale is related to human activities and their associated problems. This must be regulated correspond to dynamic environment and with regard to the function of geomorphological factors for effectiveness of human activities. Geomorphology with new concepts that include of its application aspects can be useful in suitable site selection for major facilities, human settlement, and finding appropriate solution to problems that occur in regional development planning. The role of geomorphologic conditions and understanding of them is so important now, thus in preparing of development plans it requires serious attention to pay on (shayan et al 2009).

1-2 The study of geomorphic processes and their effects

External processes, primarily, with a greater frequency than internal processes occur in shorter times and effected human lives and activities. They are more important and more tangible processes. These factors not only determine direction of city development, but also act as deterrents in schematization and urban designing. They often act as destructive and hazardous agents. These factors are mainly affected by the internal forces and we pointed out to the roles of them in site selection of the cities as follow:

1-2-1 Landslide

Landslide is identified as a more dangerous and more common types of mass movements on steep hillside. This phenomenon, which occurs in medium to coarse-grained sediments, due to moisture absorption and material gravity force moves along with housing, gardens, and other facilities together and rapidly on a hillside and threats buildings, trees, and installations and bring to closure of roads and rivers, causalities, and financial losses (e.g. recent years landslides in Chahar Mahale Bakhtiari province and imposed causalities). Given that water is one of the main factors in creating landslides, one should know that the construction of water flowing streams, tall buildings, inordinate irrigation of farms, and gardening in

hillside and also the tectonic and seismic forces are factors that stimulate these phenomena.

The dimension of landslides is usually so much, as in addition to damages, it cause to relatively local and mild earthquakes (Zomorrodian, 1992). Therefore, not only landslides are dangerous, but also sometimes due to accumulation of water behind them arise added danger and threat downstream areas (e.g. landslide of the Lasm valley in Haraz road...). Landslides financial losses are usually high. For example, only in US these losses more than 1,000,000,000 dollars and in Italy 1,140,000,000 dollars are estimated in a year (Godarzinejad, 1998).

1-2-2 Landfall

Landfall which occurs through physical damage, considered as a most dangerous and mortal events for the cities that located at the foot of mountains. Basically, the cities that have been located at the foot of steep hillside, always prone to have abnormalities of the rock falls and landfall of the hillside (e.g. Maku landfall in West Azerbaijan province and the landfall of Manjil Dam and surrounding villages through June earthquake in 1990) (Rajai, 1994). The instability of stones is a major risk for urban housing, industrial facilities, bridges, and roads in slope areas. In addition to financial losses, the landfalls have casualties such as 25000 killed in Peru in 1970 and 115 killed in Switzerland in 1881. The magnitude and rate of some landfalls are wonderful.

So that the landfall may moved several kilometers with a speed of 480 kph (133 meter per second) for example, in a mining settlement in Canada 90 million tons of stones were felt down in 100 seconds namely with speed of 13 meter per second and moved 1.3 kilometer and killed more than 76 residents.

1-2-3 Solyflucision

Solyflucision is another type of mass movement on the surface of hillsides which occurs in clay microlithic, marni, and limony sediments. Solyflucision loses its firmness though moisture absorption and becomes separated from its fixed infrastructure and as for steep slopes, the amount of absorbed moisture and material gravity force gradually moves to downward and cause to destruction of buildings, factories, and closure of bridges and communication lines... primarily, in areas that are constantly involved in moving of solyflucision, it is not recommended to construct enormous and modern buildings and industrial facilities, because there is a risk (rajai, 1994). Solyflucision does not occur very fast, but it should be noted that due to its mass movement, it is likely to be dangerous to urban residents. Therefore, it is expected that urban planners have to consider this issues.

1-2-4 Creep

Creep is a slow movement of materials on the surface of low-slope hillsides that occurs as sporadic and mostly appeared in moderate and cold climates. Most of creep movement is related to arid hillsides and frozen or melted grounds that cause to bending of trees, electricity poles, walls, tombstones, and etc... Although the creep movement is slow and there is no danger, but it could be a problem in the

long run and damage to buildings and facilities. Therefore, it should not be ignored in urban planning and site selection of the cities (Asghari Mogaddam, 1999).

1-2-5 Avalanche

Primarily, the cities that located on the slope of cold and mountainous regions are considered as critical places to occurrence of avalanche. Before urbanism in these areas, it must investigated by professionals and experts. The sloop factor is more effective in avalanche incidence. This phenomenon dose not occur on slope of less than 23 degrees, unless the volume of snow in too much or external factors are stimulated it. Even if snow thickness is 10 cm, slopes of 45, 50, and 60 degrees are suitable to avalanche. Some of the avalanches are able to move large mass of snow toward towns, villages, roads, and bridges that are located in the foot and cause to crucial incidents. The avalanche occurrence cause to irreparable losses in our country every year, for example, this phenomenon arise so many causality and financial losses in Hazar and Chalus roads and sometimes cause to blockade (Nadersefat, 2000).

1-2-6 Rivers and their beds change

As mentioned earlier, unfortunately, there is more attention pay to appearance and natural perspective in site selection, construction of buildings, and municipal facilities now while environmental and geomorphological forces are not to be considered. Perhaps we can say that any geomorphological agent, as much as surface water, dose not change ground surface even in dry areas. The rivers systems usually cause to unstable and dynamic environments and enable morphogeneze to overcome podogeneze. Basically, in most of regions especially in arid and semiarid lands, rivers and their margins are considering as tempting areas and the cities, because of their needs to water, gradually drown toward these rivers and occupy their margins (Farid, 1994). Urban planners need to study periodical changes of the rivers, because rivers may not overflow during many years and left calm and even residential and industrial centers be built in these rivers margins, but suddenly the rivers begins to arise and cause to damages. Rivers primarily because of its dynamic conditions may bring significant risks. River upraises cause to economic losses and erosion of the surrounding areas. Because of this phenomenon, the river bank retreats and damage to around facilities, moreover bridges are demolished and agricultural lands go down to water (Zomorrodian, 1999). Rivers by drilling, carrying, and sedimentation of materials cause to many changes on urban lands, and during uprising, they attack to the banks and because of overflow of water, penetrate to inside of cities and lead to disruption of daily activities and heavy damages. Therefore during the construction of structures and residential buildings, authorities should consider river features such as flow rate, watering scale, periods of uprising, and protection of water frontage that in case of inattention to these considerations, irreparable damages will be inevitable. In morphology of the cities that have been built in riversides, the rivers paths more than other factors have determinant roles. These rivers branches put districts and

streets of the cities in a certain direction, and several bridges show another form of urban morphology (shokobi, 1994).

1-2-7 Sand storms

A sand storm is one of the natural disasters that lead to casualties and financial losses and increase damages every year. It is worthy that this phenomenon should be considered by the urban planners. Sand storm, particularly, with its influx to urban and rural areas, agricultural lands, rivers, road lines, airports, economic facilities, and water channels arise a serious problem to people and cause to irreparable damage to infrastructure developmental activities in every region. For example, the endless movement of the sand and soil mass has become a big problem for local people and authorities in Sistano Bluchestan province (Ettelaat paper, 1998). As sky sometime is dark and people and vehicles unable to move easily. The summer 120 daily wind along with its terrible damages disrupt people's normal life in Sistan and Zabol.

1-2-8 Carstification

Primarily, due to phenomenon of dissolution and underground caves, calcareous and karstic area confronted with problems in construction of urban and its facilities that among which we can mention to destroying of multi-floor buildings through subsidence of the ground limestone, barriers of underground caves for construction of metro and other underground facilities, presence of underground caves and corridors and their foot disintegrations and damage to bridges and other urban facilities, groundwater pollution due to penetrance of limestone rocks, problems associated with urban wastewater, flood control and drainage patterns, construction of bridges, tunnels, and dams (Zomorrodian, 1999). So the lack of attention to the special characteristics of calcareous can lead to future irreparable events and it is required to be considered as a notion in urban planning.

1-2-9 Flood and floods

The flood is drastic stroke of water in short time that occurs in arid and semiarid regions. This phenomenon threats people's life and their property in Iranian urban and rural areas every year and lead to enormous damages. Although our country extremely need to water, but due to lack of river restrain, many villages, cities, homes, farms, vital facilities, and various centers are destroying every year. For this reason, a significant part of the budget is allocated to compensation of flood losses every year while by spending one to ten of this budget may to prevent of floods occurrence. Nowadays, control of surface waters and floods lead to serious problems in most of Iranian cities that cause to more or less considerable damages. Man can not stop the rain, but he can reduce human and financial losses to a minimum by reasonable and appropriate planning and legitimate site selection of urbanism (Keyhan paper, 1992).

1-2-9- High groundwater level

High groundwater level usually can be one of the urbanism problems. Because in some areas due to high bedrock and microlithic sediments, groundwater levels ascended and lead to moisten of walls and buildings, filling of sinkholes and graves, and water pollution, moreover, there will be financial losses because of this phenomenon. Primarily when tower construction and tall and several-floors buildings are in common in large cities and groundwater level is too high, sometimes for high pressure and weight of the buildings, water would rise in another part of the buildings neighbor areas and cause to damages. Therefore, urban planners should consider these issues and even unimportant ones, because these issues sometimes will become to enormous city problems in the future (shayan et al, 2009).

Conclusions and recommendation

Mainly there are two types of barriers and bottlenecks in the way of urban development programs. The study of barriers is not only in realm of geographical knowledge, but it is associated with this knowledge in some aspects. Other type of bottlenecks is arising directly from geographical factors that if doesn't considered as a serious issue, it can lead to casualties and financial losses for many urban residents. Because geomorphological units are always correspond to dynamic natural environments. Any attempt to developing and expanding of the cities is somehow associated with mentioned dynamic and finally with geomorphological phenomena. If certain essential points and principles are not considered in this hereof, balance of environmental morphodynamic is disturbed and enormous risks threat urban facilities. And finally it should be mentioned that implications and consequences of bioenvironmental and casualties and financial losses due to lack of attention to the knowledge and geomorphologic information in urbanism is not only harmful, but also obvious inattention to earth science can be lead to crucial and tragic situation for the city. Therefore, the possible ways should be investigated in urban planning that related to geomorphological issues and it is recommended that members of city, region, and province approval council of urban designing ought to be attended with geomorphological proficiency.

REFERENCES

- 1- Asghari Mogaddam M.R., Natural geography of the city (1), Masaa publications, 1999.
- 2- Rajai A., Application of geomorphology in land logistics and environment management, Gumes publication, first edition, 1994.
- 3- Ettelaat paper, Sistan and Bluchestan, rover sands area, 20 January 1998.
- 4- Keyhan paper, Cities are vulnerable against natural phenomena, 7 June 1992.

5- Zomorrodian M.J., Geomorphology of Iran, Ferdowsi university press, Mashhad, Second volume, 2004.

6- Zomorrodian M.J., Application of natural geography in urban and rural planning, Samt organization press, Third edition, Tehran.

7- Shayan S. and colleagues, Analyzing of geomorphologic features and limitations of urban development (sample: Darab), Humanism teacher journals, Thirteen phase, Number 3, 2009.

8- Shokoee H., New perspectives in urban geography, Samt organization press, Tehran, First volume, 1994.

9- Farid Y., Geography and city studying, Tabriz university press, Third edition, 1994.

10- Nadersefat M.H., Geomorphology of urban areas, Samt organization press, First edition, Tehran, 2000.

KÜLTÜR EVRENİ
ULUSLARARASI HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
(ISSN: 1308-6197)

Yayın İlkeleri

1. Kültür Evreni Dergisi yılda dört defa yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

2. Kültür Evreni Dergisinde [• halk bilimi • edebiyat • iletişim • arkeoloji (kazı bilimi) • sosyoloji (toplum bilimi) • müzik • tarih • antropoloji (insan bilimi) • etnoloji (budun bilimi) • psikoloji (ruh bilimi) • etnografya • dil bilimi • onomastik (ad bilimi)] alanlarında makalelerin yanı sıra; söyleşi, eleştiri, tanıtım ve haberler yer alabilmektedir.

3. Kültür Evreni Dergisinde yayımlanacak yazılar, daha önce herhangi bir yayının organında veya internette yayımlanmamış olacaktır.

4. Kültür Evreni Dergisinde yayımlanacak yazılar metin olarak; resim, belge, kroki, harita vb. malzemelerle birlikte 20 (yirmi) sayfayı aşmamalıdır. Eğer 20 (yirmi) sayfayı aşma durumu varsa bu yazı I – II ve daha fazla bölümlere ayrılarak değişik sayılarda yayımlanma durumunda kalmacaktır.

5. Türkiye Türkçesi ve Türk dilinin diğer şiveleriyle bir Türkçe özet (ortalama 50 kelime), anahtar kelimeler (ortalama 5 kelime) eklenecektir. Türkçe özetin ve anahtar kelimelerin mutlaka bir İngilizce veya Rusça karşılıkları da ölçüler çerçevesinde verilecektir.

6. Türkçe dışında İngilizce ve Rusça ile yazılmış yazılara, yazının Türkçe özeti de eklenecektir.

7. Dergimize Türkçe, İngilizce ve Rusça olmak üzere üç dilde ve Türkçenin diğer şivelerinde (Azeri Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Özbek Türkçesi, Kırım Türkçesi, Kazak Türkçesi, Türkmen Türkçesi vb.) yazı kabul edilir.

8. İngilizce, Rusça ve Türkçenin diğer şiveleriyle yazılan yazılara Türkiye Türkçesiyle genişçe bir özet (en az 150 kelime) konulmalıdır.

9. Yazılar; A4 boyutunda, 12 punto büyüklüğünde Windows (Microsoft World) uyumlu sözcük işlemci programıyla yazılmalıdır. Üst, Alt, Sol ve Sağ marjları 2.5; paragraf aralığı 6 nk, satır aralığı tek verildiğinde yaklaşık Kültür Evreni dergisinin 1 sayfasına tekabül etmektedir. Yazı Türkçe veya İngilizce ise Times New Roman, Azeri Lehçesinde ise Times Roman AzLat (veya benzeri), Rusça ise Times Roman Cyr (veya benzeri) olmalıdır. Gönderilen yazının yanında, yazının fontları muhakkak olmalıdır. Yazının içinde resim, nota vb var ise baskıya uygun resilasyonlar da gönderilmelidir. Yazılar; Disket / CD kaydı ile birlikte 4 (dört)

nüsha hâlinde olmalıdır. Bu yazılardan sadece birinde yazar adı olacak, diğer üç nüshada yazar adı belirtilmeyecektir.

10. Yazılar Times New Roman (11 punto) yazı karakteriyle tek satır aralığıyla yazılacaktır.

11. Metin içindeki alıntılar ve göndermeler yazar soyadı, yayın yılı, sayfa numarası biçiminde parantez içinde belirtilecektir. Mesela; (Boratav 1987: 9). Dipnotlar yalnızca açıklamalar için kullanılacak ve aynı yazı karakteriyle 10 punto ile yazılacaktır. Dipnotlar “DİPNOTLAR” başlığı altında yazının sonunda verilecektir. Metin içinde belirtilen alıntıların ve göndermelerin kaynakları “KAYNAKÇA” başlığı altında soyadı başta olmak üzere alfabetik sıraya göre ad-soyad yazılarak, eserin basım tarihi sırasına göre en sonda yer alacaktır.

12. Dergimize yayımlanmak üzere verilen yazılar; hakem heyeti içinde yer alan konuyla ilgili en az iki uzmana gönderilecek ve yazılar gelecek raporlara göre yayımlanacak veya düzeltmeler varsa yazı sahiplerine düzeltmelerin yapılması amacıyla gönderilecektir. İncelenmek üzere yazı gönderilen uzmanların (hakemlerin) adları yazarlara, yazarların adları uzmanlara (hakemlere) kesinlikle bildirilmeyecek, gizli tutulacaktır. Hakemlerin yazı ile ilgili verdiği karar Yayın Kurulu’nda değerlendirilecektir. Yazıların yayımlanıp yayımlanmayacağı veya değişikliklerin neler olması gerektiği Yayın Kurulu tarafından kararlaştırılacaktır.

13. Dergimize gönderilen yazılara yayımlandığında herhangi bir telif ücreti ödenmeyecektir.

14. Yayımlanan yazıların tüm sorumluluğu yazı sahiplerine ait olacaktır. Yayımlanan veya yayımlanmayan yazılar yazarlarına iade edilmez.

